

Наслеђе

33

Наслеђе **33**

ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, УМЕТНОСТ И КУЛТУРУ
Journal of Language, Literature, Arts and Culture

ГОДИНА XII / БРОЈ / 33 / 2016

Volume XII / Issue / 33 / 2016

ФИЛУМ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Faculty of Philology and Arts Kragujevac

САДРЖАЈ

Jelena Lj. Vujić CONSTRUCTION GRAMMAR AND FOREIGN/SECOND LANGUAGE TEACHING	9–19
Jelena LJ. Biljetina VERBS OF SPEAKING IN ENGLISH AND SERBIAN	21–39
Јелена М. Јосијевић КЛАСИФИКАЦИЈА НЕПРАВИЛНИХ ГЛАГОЛА У САВРЕМЕНОМ ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ	41–60
Марија В. Јанковић ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ КАО КОРЕСПОНДЕНТ НЕМАЧКОГ ПАРТИЦИПА II	61–75
Јелена В. Грубор ОСВРТ НА ИСПИТИВАЊЕ „ЖЕНСКОГ” ГОВОРА	77–93
Zoran Ž. Ristić POTENTIALS OF ALIGNED CORPORA IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION: RETHINKING LANGUAGE PEDAGOGY FROM A CORPUS PERSPECTIVE	95–113
Георгина В. Драговић КАКО (ДЕ)МОТИВИСАТИ УЧЕНИКЕ ЗА УЧЕЊЕ ГРАМАТИКЕ У НАСТАВИ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ	115–133
Гордана Ј. Владисављевић МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУПИ У ПРОУЧАВАЊУ ОДНОСА РОДА И ЈЕЗИКА – КРИТИЧКИ ОСВРТ	135–149
Николина Н. Зобеница и Ана И. Стипанчевић КОМПЕТЕНЦИЈЕ НАСТАВНИКА НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У СРБИЈИ	151–162
Katarina V. Melić LE THÈME DE LA SOLITUDE ET DE L'ALIÉNATION DANS L'OEUVRE D'ANDRÉ LANGEVIN	163–175
Оливера С. Марковић АУТОБИОГРАФСКИ РОМАНИ ЏОНА МАКСВЕЛА КУЦИЈА И <i>AUTRE-BIOGRAPHY</i>	177–188
Милена Р. Нешић Павковић ЛУТАЊЕ КАО ИЗРАЗ ЕГЗИЛА У РОМАНУ <i>ИСЕЉЕНИЦИ</i> В. Г. ЗЕБАЛДА	189–207
Милица Б. Рађеновић ЕЛЕМЕНТИ ПОПУЛАРНЕ КУЛТУРЕ У <i>ВЕЛИКОМ ГЕТСБИЈУ</i>	209–221
Часлав В. Николић УНУТРАШЊЕ ПУТОВАЊЕ КА РАДИКАЛНОЈ ДРУГОСТИ: МУЗИКА У ФИЛМОВИМА ДЕЈВИДА ЛИНЧА И РОМАН О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ	223–235

Ivana V. Bošković i Jelena M. Kovač
LA VIDA DE LOS SEFARDÍES EN BELGRADO – LA IDENTIDAD
SEFARDÍ: ¿PERDIDA O PRESERVADA? 237–249

Нина Ж. Половина
КУЛТУРНА ДИВЕРГЕНТНОСТ СРПСКОГ И НЕМАЧКОГ
ДРУШТВА НА ПРИМЕРУ ДИМЕНЗИЈА КУЛТУРЕ 251–266

Саша В. Божидаревић
ЦИТАТНА ПОЛЕМИКА У СРПСКОЈ ХОРСКОЈ МУЗИЦИ
ИНСПИРИСАНОЈ ФОЛКЛОРОМ 267–277

Слободан А. Кодела и Биљана Љ. Мандић
КОЛИКО НЕГУЈЕМО ТРАДИЦИОНАЛНУ ПЕСМУ НА
ПРЕДМЕТИМА СОЛФЕЂО И МУЗИЧКА КУЛТУРА? 279–299

ПРИКАЗИ

Александра Д. Матић
НОВА РАСТКОЛОГИЈА – ГРАНИЦЕ,
ТОТАЛИТЕТ, ТРАДИЦИЈА, ТЕЛО 301–312

АУТОРИ НАСЛЕЂА

Jelena Lj. Vujić¹
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

CONSTRUCTION GRAMMAR AND FOREIGN/ SECOND LANGUAGE TEACHING

Construction Grammar (CxG) is a cognitively based approach to language analysis that has become quite well-developed and whose methods and techniques have been well-documented in the vast body of literature presenting studies on various issues of (predominantly English) language. CxG recognizes language as a set of complex linguistic units called constructions and regards lexicon and syntax as two poles along a continuum. After introductory chapter on basic notions and concepts of CxG this paper presents the constructionist framework as a viable tool for L2 instruction which in combination with other teaching techniques and methods can guide L2 students to the desired levels of proficiency and accuracy while at the same time raising their language and cultural awareness.

Keywords: Construction Grammar, construction, construct, L2, semantics, grammar, form, function, meaning

Introduction

Over the years, with more or less success many (new) theoretical linguistic frameworks found their practical implementation in applied linguistics and methodology of foreign and second language (L2)² teaching.

In this paper we will present the possibilities that are offered to both language teachers and their students through the theoretical and practical concepts and principles of Construction Grammar. Construction Grammar is a linguistic framework developed on cognitive linguistic principles which has been around from the 1980s. In recent years, as the communicative approach to language teaching has not achieved the desired “quality of production” (Hinkel 2012), Construction Grammar has offered to teachers some efficient and effective strategies to help their students reach high levels of language proficiency and fluency.

1 jelenajvujić@gmail.com; jvujić@sbb.rs

2 Traditional applied linguistics distinguishes the notion ‘foreign’ from the notion ‘second’ language. Most recent views, however, tend to disregard such strict distinction. For the purpose of this paper we will use L2 to refer to both foreign and second language.

***Basic notions of Construction Grammar*³**

Construction Grammar (CxG) stemmed from Fillmore's Case Grammar (Fillmore 1968) which, as a linguistic framework, came into being at the time when linguists were in search of "semantically" defined underlying structure in language. Fillmore's Case Grammar was not related to the Generative Semantics of the late 1960s, but quickly became close to the research into idiomaticity done by Wallace Chafe (1970). It was the dawn of cognitive science at Berkeley University (San Francisco, California, USA) and Fillmore together with Chafe, Robin Lakoff and George Lakoff were in pursuit of the cognitive and pragmatic correlates of linguistic expressions. One of the earliest contributions to the development of CxG as a linguistic framework is the work of G. Lakoff (1977), often referred to as a "Gestalt Grammar", which emphasizes the association of grammatical relations with a particular sentence type. Lakoff believed that "thought, perception, emotion, cognitive processing, motor activity and language [are] all organized in terms of the same kind of structures, *gestalts*" (Lakoff 1977: 246–247).

The work of Berkeley scholars at the time evolved around the Berkeley Cognitive Science Program and was focused on the cognitive foundations of grammar. In such an atmosphere Charles Fillmore developed Frame Semantics which would later become (in)directly linked to Construction Grammar. Frame Semantics is a particular model of "semantics of understanding" which holds that the meaning cannot be structured or represented unless the relationship between meaning and morphosyntactic patterns is taken into consideration (Fillmore, 1975, 1977, 1982, 1984, 1986). At the same time Lakoff took interest in constructions by discussing Deictic construction (Lakoff 1987). In 1995, A. Goldberg published her influential book on argument structure constructions in English giving an exhaustive account of the notion construction from a cognitive perspective (Goldberg 1995). Much like Case Grammar, Construction Grammar was primarily developed as a theory of grammar searching for explanation(s) on the "intricate relationship between (phonological, morphological and syntactic) form and meaning" (Östman and Fried 2004: 12). Looking into the matter of meaning CxG includes not only pragmatic and discourse factors but it looks deeper investigating the relation that exists between meaning and categorization and conceptualization patterns. Frame Semantics, which has recently embraced a large corpus developed as a part of Fillmore's FrameNet project at the International Computer Science Institute in Berkeley, has become a semantic complement to Construction Grammar (Fillmore et al. 2000; Baker et al. 2000; Fillmore et al. 2003).

As seen from above, Constructional Grammar aims at providing a cognitive linguistic model which is reflected in its approach to language analysis. CxG sees language as a cognitive system with an internal structure which is not inherent but acquired/learned. It represents a mighty tool for interpreting expressions and creating new ones.

3 For a detailed overview of the theory of Construction Grammar see Fried and Östman 2004.

Clearly, by emphasizing the cognitive approach to language study CxG erases the (traditional) strict categorical syntax-lexicon distinction. However, CxG does not reject the notions of “lexical” and “grammatical”. For CxG there are no language phenomena that are regarded as “core” as opposed to the “peripheral” ones. Lexical items are highly schematic while grammatical patterns are abstract. The lexical and the grammatical are seen as two poles of a continuum along which much of our linguistic knowledge can be arranged. Similarly, linguistic categories are treated as functional prototypes. They are seen as specific focal points along a continuum of categoriality.

Concept of construction

CxG wants to study language in its entirety. Following its goal to explain the relationship between different language forms and their meaning, CxG established a basic unit, a complex sign which represents a pairing of form and meaning (and function). Such unit is called **construction**.

Construction is defined as “a symbolic sign which provides a general, multidimensional ‘blueprint’ for licensing well-formed linguistic expressions” (Fried 2015: 976). In Construction Grammar, linguistic expressions are not necessarily syntactic forms. They can be both complex words and phrases or clauses.

Constructions may differ in the degree of their specificity and schematicity. Lexical items, on the one hand, are usually fully specific and rather fixed with almost nothing left to variation (e.g. *boy-friend*, *White House*, *development*). Morphological, syntactic and morphosyntactic patterns are fully schematic in the sense that it is just the relation between their constituents or their constituents’ distribution that is specified and fixed. The partially schematic constructions lie along the continuum between the fully specific and fully schematic constructions. In partially schematic constructions some part is fixed while the rest is variable. The Table 1 taken from Fried (Fried 2015: 978) and slightly modified illustrates the types of constructions in English:

Degrees of schematicity	Degrees of specificity	Examples:
fully filled and fixed	Fully specific	<i>blue moon, by and large, children, ink, blue</i>
fully filled and partially flexible	Partially specific	<i>go[tense] postal, hit[tense] the road</i>
partially filled	Partially specific	<i>the [AdjP] (e.g. the rich/ hungry/ young)</i> <i>[time expression] ago (e.g. six days/beers ago)</i> <i>adj-ly (e.g. richly, happily)</i>
fully schematic		<i>[V NP]VP, [NP VP]S</i> <i>stemV-PAST (e.g. walk-ed, smell-ed)</i>

Constructions should be distinguished from *constructs*. While constructions are abstract generalizations of grammatical patterns, constructs represent the concrete realizations of constructions, the instances of constructions. Constructions are ‘pieces of grammar’ (Fillmore and Kay 1996: 2), while constructs are “physical realizations of constructions in actual discourse” (Fried 2015: 980). Examples of some constructions in English and the corresponding constructs are given below:

Passive construction	<i>be interrupted by strange noise</i>
Adverb construction	<i>sadly, oddly, beautifully</i>
Determination construction	<i>a car, much noise, her mother</i>
Subject-Predicate construction	<i>Mosquitoes bite.; The car crashed.</i>

In the process of language acquisition and learning, constructs come first initiating constructional abstraction and generalization.

According to Fillmore a construction is an object of syntactic representation that “is assigned one or more conventional functions [...] together with whatever is conventionalized about its contribution to the meaning or the use of structure containing it” (Fillmore 1988: 36). Therefore, constructions as pieces of grammar have certain function which is different from (their) meaning which is expressed by linguistic expressions (constructs). This distinction between the function and the meaning of a construction is made clear in the following definition by Fillmore. He finds that constructions are “dedicated to a particular function in the creation of meaningful utterances in the language” (Fillmore 1989: 18).

Construction Grammar and L2 learning/teaching; theoretical implications

Constructions are not only the basic units of linguistic analysis and representation, but are also taken to be hypotheses about speakers’ linguistic knowledge. All of CxG research is motivated by one basic general question: what constitutes speakers’ native-like knowledge and understanding of any given linguistic structure?

Construction Grammar is usage-oriented. Its aspirations are to explore language in its authentic manifestations, which defines it as an empirically grounded analytical tool. Methodologically this translates into an inductively oriented approach: a search for recurring patterns about which we can formulate adequate “surface generalizations” (Goldberg 2002: 327–356).

Indeed, CxG is a phrase oriented approach to language (learning and teaching) and as such is not new. In the 1950s the first theoretical (Fries 1952) as well as practical (Roberts 1956) works on L2 acquisition and learning done in structuralist tradition defined language acquisition as the process of learning of an inventory of patterns which are arrangements of words with their associated structural meanings. Phraseology has been present in different segments of applied linguistics and teaching methodology theory in the works of Corder (1973), Nattinger (1980), Ellis (1996, 2003, 2006).

As seen from CxG approach to language study, construction is a basic unit of language. Consequently, one's language knowledge is made of the knowledge of constructions and so far there have been numerous studies (e.g. Goldberg 1995; Pickering 2006) which prove the “psychological reality of constructions in native speakers' language”. Such studies prompted research investigating how constructions affect the second language learners' linguistic competence, and how L2 learners adapt their constructional knowledge to “construction-specific preferences in terms of the words that preferably occur in those constructions” (Ellis 2013: 367). It is clear that L2 acquisition depends on the learners' experience of language usage and how well they can use such experience and target it towards their own proficiency.

There is a plethora of diverse psycholinguistic factors that conspire to the acquisition and usage of constructions in the language-learning process. Such factors include salience and frequency of language forms, prototypicality of an utterance and its significance for comprehension in communication, factors related to the learner's attention such as transfer, overshadowing or blocking (Ellis 2003: 365–378).

Key elements that affect the acquisition of constructions are the following:

- a) *Input frequency.* Frequently experienced constructions are processed more easily. The same accounts for those constructions that have a high type and/or token frequency. Token frequency refers to how often a certain construction appears in input (discourse), while type frequency refers to “the number of distinct lexical items that can be substituted in a given slot in a construction, whether it is a word-level construction for inflection or a syntactic construction specifying the relation among words” (Ellis 2013: 369). An example for type frequency would be English regular plural form *-s* (as in *girls*, *forget-me-nots*) which has a very high type frequency because it can be used in a number of different nouns. On the contrary, the type frequency of the vowel change plurals (as in *goose* > *geese*, *foot* > *feet*) is much lower. The examples illustrating high token frequency would include particular forms with articles such as *the USA*, *the European Union*, *the end*, *the United Kingdom*, *the same*, *the last*, *the first* as opposed to the use of definite article with the names of newspapers⁴ or in the construct ‘*the European Community*'.
- b) *Salience and perception.* Salience refers to the relative strength of the language stimuli. Forms with low salience are generally considered harder to learn. The research done in the 1970s (Rescorla and Wagner 1972) showed that the amount of what is learned from an experience of cue-outcome as-

4 The examples used here to illustrate token frequency are taken from the study on writing competency in advanced EFL students which the author did in 2012. The research showed that the students experienced no difficulty to use correctly constructs such as *the USA* and *the European Union* or *the first*, which had quite high token frequency in their input (syllabus). On the other hand, over 90% of the students taking part in the study had the problem with the construct *the European Community*, (as an older term to denote ‘the European Union’), using the term without the article. The construct ‘the European Community’ had a relatively low token frequency in their input. (Vujić, J. i Aralica, T. 2013: 295).

sociation depends largely on the salience of the cue and the importance of the outcome. Typically, in the foreign language learning process, the most difficult constructions for learners to grasp are those with low salience. For example, from the perspective of Serbian EFL/ESL learner articles have low salience. Demonstrative determiners (*this/that/those/these*) have higher salience than the definite article (*the*) with deictic meaning. While both provide cues to denote particular, definite nouns, demonstratives are more likely to be perceived thus overshadowing *the*. Consequently, the article(s) present one of the most difficult grammatical meaning-form relationships in English for Serbian EFL/ESL learners to acquire.

- c) *Prototypicality (of meaning and function)*. A prototype as a central ideal description of a particular (semantic or grammatical) category is the member of the category that best exemplifies and summarizes the representative features of the category it represents. For example, the present tense form denoting present or habitual action is a prototypical example of its meaning and function. Other instances of present simple tense in English (such as when referring to future actions or actions in the past) are compared and classified against this prototypical meaning and function. Generally, prototypes have high token frequency and are acquired more efficiently and accurately. It is a well-known fact among teachers that the most efficient and successful way to introduce a concept or a category is by providing prototypical examples. In the beginning, the prototypical examples may be used to cover other meanings and functions but many foreign language learners replace them by more specific and definite meanings and functions at later stages of interlanguage development.

Such factors and their mutual interactions and interfaces supported by an individual's experience of the world are foundations of both L1 and L2 language acquisition. The meaning of words and the ways they can (or cannot) be used in combination depends on an individual's perception and categorization of the real physical world. In order to grasp and conceptualize the meaning of linguistic constructions one often needs physical experience, active participation and visualization (e.g. lexemes denoting spatial relations or grammatical constructions with deictic meaning). Language reflects this experience. Consequently, constructions as conventionalized linguistic means for presenting different interpretations of an event emphasize certain aspects of our experience through the linguistic options that are available in a particular language. By highlighting a particular aspect of an experience, abstract linguistic constructions (e.g. passives, determinatives etc.) focus the listeners' attention on that aspect "while backgrounding other aspects" (Ellis 2013: 375).

Speakers of different languages construe their experience and reality in different ways mainly due to the fact that different languages offer different means (i.e. types of constructions) to their speakers to formulate their experience. As a result, speakers of different languages prioritize different aspects of their experience (e.g. passive constructions in Serbian and English).

Construction Grammar and L2 learning/teaching: Practical implications

We have seen that the way the speakers of one language construe the world depends on their native language. Therefore, learning a foreign language means learning how to construe the world like the native speakers of that language.

After years of teaching practices which almost completely excluded L1 from foreign language instruction, modern cognitive and psycholinguistic research has shown that L1 constructions can indeed serve as a foundation for L2 constructions. However, they do not necessarily need to be similar as even the different constructions in L1 and L2 can be used in the process of foreign language learning to the advantage of students. L2 learners come equipped with the apparatus to survey L2. This apparatus was developed while they acquired and learned their native language (L1). Thus they are sensitive to L1 cues, to the L1 attention-directing devices which may hinder and overshadow the L2 devices. That is why in the process of language teaching/learning the focus should be put on form in communicative context, something which can successfully be done through CxG approach.

There are numerous advantages of application of CxG models to L2 pedagogy and they need not conflict with those teaching practices that have proven to be efficient and productive.

It has been pointed out that explicit instruction is much more effective and durable than the implicit one. By adopting CxG approach, language is accessed as a grammar-vocabulary continuum of constructions, from the highly schematic and regular (e.g. past tense –ed in regular verbs or plural noun form –s) to fully specific and idiomatic. It can be used to teach all segments and aspects of language (phonology, morphology, grammar, lexis, etc.) including some of the notoriously difficult areas such as idioms, phrasal verbs, articles or prepositions. In addition, the process of L2 learning goes from concrete examples and samples of language, which are used repetitively at early stages of interlanguage development, to abstract generalizations which are deployed for productive language use at more advanced stages.

Form-focused instruction in which L2 constructions are introduced as the form-meaning-function pairings in the way that L2 learners can explicitly process them with all their semantic, grammatical and pragmatic features has long-lasting results. When faced with whole constructions, learners realize the importance of both form and function. Constructions have certain morphosyntactic features which, together with semantic and pragmatic functions, contribute to (differences in) their usage. CxG relies predominantly on L2 learners storing constructions as abstract patterns rather than producing them. However, unlike some fervent advocates of CxG model of language teaching (Hinkel 2012) who advocate learning of prefabricated chunks of concrete language (constructs) we are not in favour of such an approach. What they highlight as one of the arguments is that teaching and learning of prefabricated ('ready-made') chunks of language expedites the process of

language learning. As a matter of fact, CxG does not presuppose the storing of constructs as concrete language expressions (constructs) but the storing of abstract patterns (constructions) followed by making generalizations and applying the stored patterns productively. We believe that constructional awareness leads to production and generating of new utterances instead of repeating the memorized ones.

In addition, there are authors who, when speaking of constructions, actually refer to constructs, which is something that often results in confusion among scholars (Hinkel 2006, 2012; Nation 2001; Wray 2002).

We are not suggesting, however, that learning concrete prefabricated chunks of language does not have certain practical value in the L2 learning process. There is even the term “lexical phrase” which denotes “pedagogically applicable unit of prefabricated language” (Nattinger and De Carrico 1992). Such an approach can be highly practical, economical and effective in the instruction of the particular phraseology of English for Special Purposes or English for Academic Purposes in which the speakers’ fluency and proficiency largely depend on the knowledge of particular phraseology. On the other hand, we challenge it as a universal tactics and strategy for L2 learning.

Concluding remarks

Construction Grammar as a cognitively oriented approach, which sees the language as a set of complex units that are a compilation of semantic, grammatical and pragmatic features, acknowledges that the language is all about interactions. Human psyche, consciousness, experience and emotions, social interactions, cultural and historical factors are reflected in the patterns of language. Those are the same factors that influence the process of L2 acquisition and learning. In this paper we have tried to give arguments why CxG model of language can be extremely valuable in L2 instruction and learning. The studies have shown that the knowledge that cognitive linguistics offers can be used in L2 pedagogy showing learners how constructions are conventionalized ways of matching certain expressions to specific situations and guiding instructors in precisely isolating and clearly presenting the various conditions that motivate speakers’ choice (Achard 2008; Tyler 2008).

We can conclude that the theoretical notions of Construction Grammar with their usage-based aspirations can successfully be applied in L2 teaching practices, which does not have to be in collision with other teaching practices that have proven successful and efficient. By adopting constructionist approach and introducing complex linguistic units in discourse L2 teachers can significantly improve not only language fluency and proficiency of their students but their communicative and cultural competence, as well as upgrade their social communicative skills in L2.

References

- Achard 2008: M. Achard. Cognitive pedagogical grammar. In P. Robinson and N. C. Ellis (eds.) *Handbook of cognitive linguistics and second language acquisition*, London: Routledge.
- Baker et al. 2000: C. F. Baker, C. Fillmore and J. B. Lowe, *The Berkeley FrameNet Project*. Berkeley, CA: International Computer Science Institute.
- Chafe 1970: W. Chafe, *Meaning and the structure of language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Corder 1973: S. P. Corder, *Introducing applied linguistics*. New York: Penguin.
- Ellis 1996: N. C. Ellis, Sequencing in SLA: Phonological memory, chunking, and points of order. *Studies in Second Language Acquisition* 18 (1). pp. 91-126.
- Ellis 2003: N. C. Ellis, Constructions, chunking, and connectionism: The emergence of second language structure. In C. Doughty and M. H. Long (Eds.), *Handbook of second language acquisition*. Oxford: Blackwell.
- Ellis 2006: N. C. Ellis: Cognitive perspectives on SLA: The Associative Cognitive CREED. *AILA Review* 19, pp. 100-121.
- Ellis 2013: N. C. Ellis: Construction Grammar and second language acquisition. In Hoffmann, T. and Trousdale, G. *The Oxford Handbook of Construction Grammar*, pp. 365-378. Oxford: Oxford University Press.
- Fillmore 1968: C. Fillmore, The case for case, In R. Bach and R.T. Harms (eds.), *Universals in linguistic theory*, 1-88, New York: Holt, Rinehart & Wilson.
- Fillmore 1975: C. Fillmore, An alternative to checklist theories of meaning. *BLS*, 1, 123-131.
- Fillmore 1977: C. Fillmore, Topics in lexical semantic. In Cole, R.W. (ed.) *Current issues in linguistic theory*, 76-138. Bloomington: Indiana University Press.
- Fillmore 1982: C. Fillmore, Frame Semantics in the Linguistic Society of Korea (ed.) *Linguistics in the Morning Calm*, 111-137. Seoul: Hanshin.
- Fillmore 1984: C. Fillmore, "Frames and the semantics of understanding". *Quaderni di Semantica*, 6, 222-254.
- Fillmore 1986: C. Fillmore, Pragmatically controlled zero anaphora. *BLS*, 12, 95-107.
- Fillmore 1988: C. Fillmore, The mechanisms of "Construction Grammar". *BLS*, 14, 35-55.
- Fillmore 1989: C. Fillmore, Grammatical Construction Theory and the familiar dichotomies. In Dietrich, R. and Graumann, C.F. (eds.), *Language processing in social context*, 17-38. Amsterdam: North-Holland/Elsevier.
- Fillmore and Kay 1996: C. Fillmore and P. Kay, *Construction Grammar*. Manuscript, University of California Berkeley, Department of Linguistics.
- Fillmore et al. 2000: C. Fillmore, C. Wooters, and F.C. Baker, Building a large lexical databank which provides deep semantics. *Proceeding of the Pacific Asian Conference on Language, Information and Computation*. Hong Kong.
- Fillmore et al. 2003: C. Fillmore, M. L. Petruck, J. Ruppenhofer, and A. Wright, Framenet in action: The case of attaching. *International Journal of Lexicography*, 16, 297-332.
- Fried 2015: M. Fried, Construction Grammar. In A. Alexiadou & T. Kiss (eds.), *Syntax – Theory and Analysis. An International Handbook. Handbooks of Linguistics and Communication Science*. 42.1-3, Berlin: Mouton de Gruyter, 974-1003.

- Fried and Ostman 2004: M.Fried and J. Östman, Construction Grammar: A thumbnail sketch. In Östman, J. and Fried, M. (Eds.) *Construction Grammar in a cross-language perspective*, 11–86. [Constructional Approaches to Language 2]. Amsterdam & Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Fries 1952: C. C. Fries, *The Structure of English*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Goldberg 1995: A. Goldberg, *Constructions. A Construction Grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goldberg 2002: A.E. Goldberg, Surface generalizations: an alternative to alternations. *Cognitive Linguistics* 13(4), 327–356.
- Hinkel 2006: E. Hinkel, Current perspectives on teaching the four skills. *TESOL Quarterly*, 40(1), 109–131.
- Hinkel 2012: E. Hinkel, Language teaching and construction grammar. *AL Forum; The Newsletter of the Applied Linguistics Interest Section*, February 2012. retrieved on July 20, 2013, from <http://newsmanager.commpartners.com/tesolalis/issues/2012-02-21/email.html>
- Lakoff 1977: G. Lakoff, Linguistic gestalts. *CLS*, 13, 236–287.
- Lakoff 1987: G. Lakoff, *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nation 2001: I. S. P. Nation, *Learning vocabulary in another language*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Nattinger 1980: J. R.Nattinger, A lexical phrase grammar for ESL. *TESOL Quarterly* 14, 337–344.
- Nattinger and DeCarrico 1992: J. Nattinger & J. DeCarrico, *Lexical phrases and language teaching*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Ostman and Frid 2004: J. Östman and M. Fried, The cognitive grounding of Construction Grammar. In Östman, J. and Fried, M. (Eds.) *Construction Grammars: cognitive grounding and theoretical extensions*. pp. 1–13. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pickering 2006: M. J. Pickering, The dance of dialogue. *The Psychologist* 19, 734–737.
- Resorla and Wagner 1972: R. A. Rescorla and A. Wagner, A theory of Pavlovian conditioning: Variations in the effectiveness of reinforcement and nonreinforcement. In A.H.Blackand W.F.Prokasy(eds.) *Classicalconditioning II: Current theory and research*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Roberts 1956: P. Roberts, *Patterns of English*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Tyler 2008: A. Tyler, Cognitive linguistics and second language instruction. In P. Robinson and N. C. Ellis (eds.) *Handbook of cognitive linguistics and second language acquisition*, London: Routledge.
- Vujić i Aralica 2013: J. Vujić i T. Aralica, Transfer of language, transfer of knowledge (and transfer of culture). in Lj. Bajic (ed) *Kulture u potrazi za novom paradigmom*. knjiga 3, Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet, pp. 287–299, 2013.
- Wray 2002: A. Wray, *Formulaic Language and the Lexicon*, Cambridge: Cambridge University Press.

Јелена Љ. Вујић

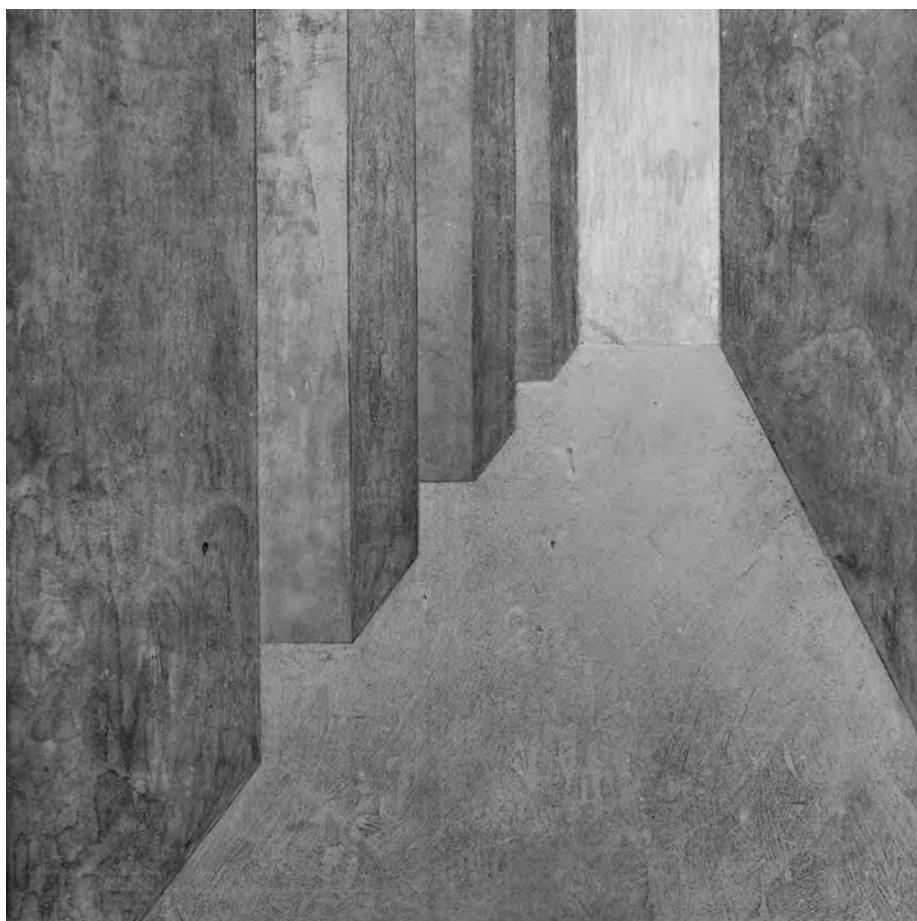
**КОНСТРУКЦИОНА ГРАМАТИКА И НАСТАВА СТРАНИХ
ЈЕЗИКА****Резиме**

Конструкциона граматика (CxG) је когнитивно оријентисан приступ проучавању језика који се у последњих десетак година веома развио и проширио на различите аспекте лингвистике. Конструкционе студије о различитим језичким појавама у енглеском језику су инспирисале истраживања у другим језицима као што су јапански, фински, француски, руски и сл. Конструкциона граматика као основну језичку јединицу види конструкцију, а сходно томе језик је скуп конструкција. CxG лексикон и синтаксу посматра као два пола језичког континуума дуж којег је смештено наше језичко знање. У овом раду смо представили основна теоријска полазишта CxG и покушали да укажемо на предности конструкционистичког приступа у настави страних језика.

Кључне речи: Конструкциона граматика, конструкт, конструкција, Л2, семантика, форма, функција, значење.

Примљено 2. новембар 2014. године

Прихваћено 17. марта 2016. године

Сан, комбинирана техника на дрвету, 2009.

Jelena LJ. Biljetina¹
Univerzitet u Novom Sadu (Sombor)
Pedagoški fakultet

VERBS OF SPEAKING IN ENGLISH AND SERBIAN²

This paper is a contrastive analysis of the lexical field of verbs of speaking in English and Serbian. The main goal is to explore what similarities and differences are present within the lexical field in the two languages. Lexemes are first contrasted within one language, in order to explore the features that distinguish verbs of speaking one from the other. The meaning of verbs is analyzed by the procedure of componential analysis, by decomposing meaning into its component parts. Accordingly, English verbs are classified into semantically similar groups and analyzed one by one, with suggested corresponding Serbian equivalents. The paper tries to offer a more precise transfer of meaning of the verbs of speaking from one language to another and to provide solutions to the process of translation.

The results obtained show that all the English verbs in the research have their formal correspondent in Serbian, while some of the verbs also have their translation equivalents. The analysis, therefore, may contribute to a more precise transfer of meaning of these verbs from one language to another during the process of translation.

Keywords: verbs of speaking, lexical field, contrastive analysis, componential analysis, semantic features.

1. INTRODUCTION

The introductory part describes what the expected goals of the paper are, the methodology and the corpus used in the research.

1.1 AIMS

As this research is contrastive in its nature, the main aim of the paper is to contrast lexical fields of verbs of speaking in English and Serbian and to get insight into similarities and differences among the meanings of these verbs. In other words, such analysis shows what the relation of one lexeme towards the other in the same lexical field is, and, as such, reveals the way in which one part of English and Serbian lexicon is organized. The secondary goal in this research is to contribute to a more precise concept of speaking, in order to obtain adequate solutions during the process of translation from one language to the other.

¹ jelena.biljetina@gmail.com

² The paper was written within the master thesis and supervised by Professor Sabina Halupka-Rešetar, Faculty of Philosophy – Novi Sad.

1.2. TERMINOLOGY IN VERB ANALYSIS

In order to understand the processes underlying the analysis, it is necessary to understand some of its basic principles and the terminology relevant to it.

1.2.1. MEANING

Defining meaning is a complex task: all the aspects of meaning have to be taken into consideration, not only the abstract relations between lexical units and their functions, but also those that refer to their usage – the linguistic and extralinguistic context. This paper primarily refers to *literal meaning* (Palmer 1976: 65), the one that Austin defined as *primary nuclear meaning* (Austin 1961: 39). It is the essential, dominant meaning of a lexeme (Prčić 2008: 31). As language is part of a linguistic and extralinguistic context, in which lexemes are used in a specific sentence and situation, it is only in context that lexemes acquire their proper meaning.

Prčić defines meaning as “a set of sufficient number of descriptive features, used to define a specific class of extralinguistic entities” (Prčić 2008: 50). *Descriptive features*³ is a term referring to those relevant features that are specific for a certain extralinguistic entity defined by a linguistic sign. The sense of lexemes depends on the particular set of such features, as they represent the components of meaning (Lipka 1992: 100) and are specific for each entity.

Moreover, a set of descriptive features is used to contrast lexemes semantically. The features that are (semantically) relevant are actually those that define the sense of a lexeme and are termed *diagnostic features*⁴ as they define the typical, best example of a representative of a class of an extralinguistic entity – the prototype. Diagnostic features are used for semantic contrasting: verbs like *yell* and *whisper* share the same feature, that of the domain of speech, but each of them has its own diagnostic feature that contrasts with other within the same domain: [IN A LOUD VOICE] is the feature of the verb *yell*, while [VERY QUIETLY] is the feature of *whisper*.

1.2.3. COMPONENTIAL ANALYSIS

Decomposing the sense of a lexeme into semantic elements or components (Lipka 1992: 100) is the core of the componential analysis approach. As some sets of words share specific diagnostic features, this procedure basically deals with reducing the meaning of a word to its ultimate contrastive elements (Leech 1981: 91). Componential analysis and diagnostic features are important in terms of semantic contrast as they denote not only the sense of individual lexemes, but also the sense relations between lexemes that are related by a relevant semantic criterion (Prčić 2008: 56).

3 Apart from the expression *descriptive features*, the terms *semantic traits* and *semantic markers* are also used in semantics.

4 According to the expression diagnostic component (Nida 1975, qtd. in Prčić 2008: 52)

In this paper, verbs of speaking will be analyzed by the procedure of componential analysis; namely its variant which allows a certain feature to exhibit a higher or lower degree of belonging to a certain category (Prčić 2008: 58).

1.2.4. LEXICAL FIELDS

Relations among lexemes reflect organization of a lexicon and its content. The nature of such an organization is two-fold: in terms of linguistic criteria, lexemes are grouped into *lexical fields*,⁵ while in terms of extralinguistic criteria – they are grouped into *lexical sets* (Prčić 2008: 138).

The main idea in the theory of lexical fields, as explained by Adrienne Lehrer, is that it is necessary to examine a group of words that are semantically related (Lehrer 1985:283). It means that lexemes must have at least one diagnostic central feature in common along the same dimension in order for them to be treated as belonging to the same field. The features that define the lexeme *whisper*, for example, are the following: [SAY SOMETHING], [VERY QUIETLY], [USING BREATH]. In order to contrast this lexeme with other verbs within the same lexical field, it is necessary to see which of the features mentioned are specific for the verb *whisper*. Except for a common diagnostic feature, the condition for a lexical field is for lexemes to be in direct opposition in the same syntactic slot (Lipka 1992: 152). Lipka considers this condition as the key criterion in defining lexical fields (Lipka 1980: 98).

1.2.5. CONTRASTIVE ANALYSIS

The method of contrastive analysis that will be applied in this analysis is used to describe similarities and differences among the elements of a language (Đorđević 1987: 1). In this paper, verbs of speaking are contrasted on semantic level, by searching for a „universal linguistic feature, or tertium comparationis“ (Đorđević 1987: 58). Diagnostic features are defined on the basis of a dictionary definition and are used as tertium comparationis (Prčić 2005: 170). In this way, it is possible to contrast lexemes within the lexical field of the language they belong to. The next level of semantic contrast is the one between the two languages, English and Serbian, where formal correspondents of the English verbs are searched for in Serbian. When contrasting lexemes, there are two possible ways of expressing the relations between them: that of *correspondence* (Đorđević 1987: 63),⁶ and that of *equivalence* (Đorđević 1987: 58).⁷ In other words, when

5 Lipka was the first to introduce such a terminology, but this terminology is not universal – various authors differ in defining basic terms. Cruse speaks about *lexical configurations* (Cruse 1987: 112), Adrienne Lehrer uses the term *lexical fields* along with *semantic fields* (Lehrer 1985: 283). Lyons also uses the term *lexical field* (Lyons 1977: 251) in the same way as *lexical field* is defined by Prčić (2008), but he makes a difference between *lexical* and *semantic field* (Lyons 1977: 268). Lipka makes a difference between *lexical fields* and the *word-field*. He justifies the *word-field* by explaining that it refers only to simple lexemes, while *lexical fields* consist of both simple and complex lexemes (Lipka 1980: 98).

6 Prčić terms this as *formal correspondence* (Prčić 2005: 170).

7 In Prčić, this is termed as *functional-communicative equivalence* (Prčić 2005: 170).

there is a (formal) correspondent in the target language, it corresponds in its form, function and content to the lexeme in L1 (Prčić 2005: 170).

In case where the target language has no lexeme which corresponds to the lexeme in L1, there is a lexical gap which can be filled with a (functional-communicative) equivalent,⁸ i.e. a linguistic device in the target language that corresponds to its function and its content to the lexeme in L1 (Prčić 2005: 171). Linguistically speaking, the only relevant sources of data about the meaning of lexemes are dictionaries. Still, extralinguistic knowledge and the specific use of the lexical system in context are equally important when equivalents need to be determined (Prčić 2008: 117).

1.3. CORPUS AND METHODOLOGY

The corpus for the research in this paper consists of 29 verbs of speaking which are most frequently used in English. They are compiled from the *British National Corpus*, an electronic dictionary of the English. The verbs chosen are those that fall within the 1000 most frequently used verbs in English language. The Serbian part of the corpus is compiled using *Englesko-hrvatski ili srpski rječnik* (1990) and *Englesko-srpski rečnik* (2002). *Englesko-hrvatski ili srpski rječnik* is a large comprehensive dictionary comprising more than 100 000 entries, while *Englesko-srpski rečnik* is smaller in its volume, but more modern and precise. The meanings of Serbian verbs were checked in *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (RMS 1967). One aspect that must not be neglected is affixation, as verbs in Serbian are rich in prefixes, suffixes and infixes. That is why the affixed verbs will be grouped with the verb they were derived from, but only if the affixes do not change the central meaning of the verb.

The main research method is parallel corpus analysis. The semantic analysis is one-way: L1 is English, while L2 is Serbian, which means that the analysis in the paper searches for verbs in Serbian that have the same meaning as verbs of speaking in English. The paper contrasts lexemes on a semantic level, by establishing links among similar verbs in English and in Serbian. The links are established using the available monolingual dictionaries;⁹ namely by definitions in those dictionaries that give information about all the relevant characteristics ("diagnostic features"¹⁰) that are specific for a segment of reality denoted by the given lexeme. Depending on (the combination of) those features which represent meaning components (Lipka 1992: 100), and are specific for a certain entity, we are able to find out the content, or meaning, of a

8 Ivir (1981) gives an interesting explanation of the notion of equivalence: he defines it by the way of a signature – every time someone signs his/her name, the signature is visually different from other signatures of the same individual, but is still recognized as equivalent to his/her other signatures.

9 The following English-English dictionaries will be used in the research: *Cambridge Dictionaries Online* (CDO), *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (MWD), *Oxford Dictionaries* (OD), *Oxford English Dictionary* (OED), *Oxford Learner's Dictionaries* (OLD), *Longman Language Activator* (LLA), *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDOCE), *Longman Dictionary of English Language and Culture* (LDOELC), *Longman Dictionary Online* (LDO).

10 According to "diagnostic component" (Nida 1975b, qtd. in Prčić 2008:52)

lexeme. Once the content has been determined and the analysis done, it will be possible to see what similarities and differences there are among the verbs of speaking in English and Serbian.

2. ANALYSIS OF VERBS OF SPEAKING IN ENGLISH AND SERBIAN

Verbs of speaking have always been of interest to researchers, mostly because the process of speech is regarded as part of “the most important conceptual-experiential categories of a man’s concept of the world” (Žic Fuchs and Tuđman Vuković 2000, qtd. in Pranjković 2007: 133).

The lexeme that is the hyperonym for the entire lexical field is the verb *speak* in English, while in Serbian it is the verb *govoriti*. Their components of meaning are [PRODUCE WORDS] and [USE VOICE] for the English verb, and [PROIZVODITI REČI] and [SLUŽITI SE GLASOM] for the Serbian verb, and they are included in the meaning of all the verbs in the corpus. The verbs that entered the corpus are the verbs of speaking that are most often used in English language, according to the British National Corpus: *accuse, advise, announce, answer, apologize, articulate, ask, ban, complain, cry, discuss, greet, inform, lie, mention, order, pray, promise, question, say, scream, shout, speak, suggest, talk, tell, thank, threaten, warn*. The meaning of each verb will be determined by reducing its meaning to its meaning components; then, formal correspondents and translation equivalents in Serbian language will be searched for by analyzing examples given in bilingual English-Serbian dictionaries (*Englesko-hrvatski ili srpski rječnik* 1990 and *Englesko-srpski rečnik* 2002). After that, the components of meaning of Serbian verbs will be checked in the monolingual Serbian dictionary *Rečnik srpskohrvatskoga književnoga jezika* (1967). Naturally, the analysis is supported by examples, by the verbs used in context, where the examples in Serbian are taken from *Korpus savremenog srpskog jezika* (KSSJ) from the Faculty of Mathematics in Belgrade.

All the verbs in the corpus have the components [PRODUCE WORDS] and [USE VOICE] in common, but they have been classified into semantic groups according to the diagnostic features that differentiate their meaning and serve as the basis for their further categorization. Following the classification carried out by Štrbac (2011), the verbs of speaking can be divided into two large groups:

1. Verbs denoting one-way communication
 - 1.1. Typical verbs of speaking: *speak, say, tell*.
 - 1.2. Verbs denoting the manner of speaking: *articulate*.
 - 1.3. Verbs denoting the pitch of voice: *cry, shout, scream*.
 - 1.4. Verbs denoting the intention of the speaker:
 - 1.4.1. Verbs denoting information transfer: *announce, answer, inform, lie, mention*.
 - 1.4.2. Verbs denoting speaker’s attitude: *accuse, apologize, complain, thank, threaten*.

- 1.4.3. Verbs denoting contact initiation: *ask, question, greet*.
- 1.4.4. Verbs denoting activity initiation: *advise, order, pray, suggest, warn*.
- 1.4.5. Verbs denoting prohibition: *ban*.
- 1.4.6. Verbs denoting speaker's obligation: *promise*.
- 2. Verbs denoting two-way communication: *talk and discuss*.

3. ANALYSIS

This section contains subclassification of verbs of speaking in semantic groups in order to provide a precise and clear-cut distinction among the different meanings of these verbs. Each semantic group is labelled under the headings proposed in the previous section.

3.1. Verbs denoting one way communication: this large group includes verbs where flow of information is one-way: from the speaker to the listener (Štrbac 2011: 164).

3.1.1. TYPICAL VERBS OF SPEAKING

The verb *speaking*, as a prototypical example of the group of verbs of speaking, has the following two components: – [PRODUCE WORDS] and [USE VOICE]. The Serbian correspondent is the verb *govoriti* (2a). *Kazati* (2b) can also correspond to *speaking* in cases when its meaning is related to “speaking, stating, talking” (Štrbac 2011: 46).

1. a) *Don't interrupt me when I'm speaking.*(LLA)¹¹
b) *I was so shocked I couldn't speak.*(LDOCE)
2. a) *Samo me još nešto nemoj prekinuti dok govorim!* (KSSJ)
b) *Za trenutak nisam znala šta da kažem.* (KSSJ)

The verb *say* primarily refers to sound articulation. Its components are [ALoud] and [TO EXPRESS THOUGHTS, IDEAS], with the latter one implying what is actually being said (e.g. *They said they would come*). There are three possible correspondents in Serbian: *kazati*, *govoriti* and *reći*. The verb *kazati* refers to the subject of the speech act (4a), as does *govoriti*. Therefore, only the verb *reći* (4b) fully matches the meaning segments of the verb *say*, as it is the only verb in this group that refers to the meaning component [SOUND ARTICULATION]:

3. a) *Ben never forgets to say "Please" and "Thank you".* (CDO)
b) *She said goodbye to all her friends and left.* (CDO)
4. a) *A sin, bled i sklopljenih očiju, čuti, ali kao da hoće da kaže: Zar tako!*

¹¹ The sources used in this paper are coded in the following way: *Longman Language Activator* as LLA, *Longman Dictionary of Contemporary English* as LDOCE, *Longman Dictionary of Contemporary English Online* as LDO, *Longman Dictionary of English Language and Culture* as LDOELC, *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* as MWD, *Oxford Dictionaries* as OD, *Oxford English Dictionary* as OED, *Cambridge Dictionaries Online* as CDO, and *Korpus savremenog srpskog jezika* as KSSJ.

E, sad znam!¹² (KSSJ)

b) *Rekla sam dečku da vas dovede gore sa svećom čim dođete iz šetnje.* (KSSJ)

The component of the verb *tell* is [IN ORDER TO GIVE INFORMATION], which clearly implies that the dominant component refers to intention. In Serbian, the formal correspondent is the verb *reći* (8a). *Kazati* (8b) can also be treated as a correspondent, mostly in cases when *tell* refers to giving information orally:

7. a) *Don't tell me you've forgotten my birthday again.* (LDOCE)
8. a) *Nemoj mi reći da si se u toj 'ludačkoj košulji' pojavio pred sudijom?* (KSSJ)
- b) „Ako odbiješ *da kažeš*, pred tobom je tvoja poslednja noć.” (KSSJ)

3.1.2. VERBS DENOTING THE MANNER OF SPEAKING

The components of *articulate* are [CLEARLY] and [CAREFULLY], and they refer to expressing oneself in words precisely. The verb in Serbian that is the formal correspondent is *artikulirati*, or *artikulisati* (10b). However, there are other options, informal in their register, which can be used as translation equivalents. These are modified by the adverb of manner: (*iz*)*govoriti*, *izgovarati*, *izraziti* *razgovetno*, *jasno*, *razumljivo*.

9. a) *I found myself unable to articulate my feelings.* (CDO)
- b) *She struggled to articulate her thoughts.* (OLD)
10. a) Ja, uostalom, možda ne znam ... teško mi je *da se jasno izrazim* ... ali, u svakom slučaju, ko bi osim vas i mogao ostati ... (KSSJ)
- b) Svoj glavni argument on, pak, *artikuliše* u jeziku jednog deističkog prosvetiteljskog intelektualca. (KSSJ)

3.1.3. VERBS DENOTING THE PITCH OF VOICE

The verbs *cry* and *shout* are treated as synonymous in dictionaries, as they share the component [VERY LOUDLY]. However, the difference between them lies in the cause of speech activity: *cry* contains the component [IN PAIN, DISTRESS, SORROW] while for *shout* it is [IN ANGER, EXCITEMENT]. Bilingual dictionaries give three formal correspondents: *vikati*, *viknuti* and *izvikivati*. *Vikati* (and *viknuti*, its perfective form) (12a) entirely corresponds to the components of the English verb. The verb *izvikivati* has the connotation of repeating the action. The verbs *povikati* (12b) and *uzviknuti* (12c) are not listed in dictionaries, but should be, because the prefix only modifies the meaning of the stem (*po-* refers to the initial phase of the activity, while the prefix *uz-* refers to the moment in which the whole situation has been completed (Novakov 2005: 76)).

12 Here, the verb *kazati* is the suppletive form of the verb *reći*; in such cases it is used as a non-finite form, mostly in the present tense (Pranjeković 2007: 136).

11. a) *There's no need to shout, I can hear perfectly well.* (CDO)
b) *'Get out!' she shouted angrily.* (LLA)
12. a) Pa dobro. Nemoj *da vičeš.* (KSSJ)
b) „Napolje iz moje kuće!” *povikala je Šeron skupivši svu snagu koja joj je preostala.* (KSSJ)
c) *Pazite – uzviknula je.* (KSSJ)

The components of the verb *scream* are [IN A HIGH VOICE] and [IN STRONG PAIN, FEAR, EXCITEMENT]. There are four formal correspondents: *vrisnuti*, *vrištati*, *kriknuti* and *kreštati*. The verb *kreštati* lacks the component referring to cause. Moreover, the verb *kriknuti* does not seem to be the best solution, as the verb *vrisnuti* (and its aspectual correlate *vrištati*) is used more often than *kriknuti* in Serbian language (14a). The reason is that in certain contexts (primarily those denoting repetition) it is not possible to use *kriknuti*, as it is perfective in its aspect:

13. a) *The kids were screaming with excitement.* (OLD)
14. a) *Deca su vrištala od radosti, kao na velikom vatrometu.* (KSSJ)

3.1.4. VERBS DENOTING THE INTENTION OF THE SPEAKER

Verbs denoting the intention of the speaker have one meaning component which is common to them all, and that is [PRODUCE WORDS], but they contain at least one additional component referring to the effect that the speaker wants to achieve.

3.1.4.1. VERBS DENOTING INFORMATION TRANSFER

The components of *announce* are [PRODUCE WORDS] and [IN AN OFFICIAL WAY], but some dictionary definitions also give the additional component [ABOUT A DECISION OR A PLAN]. The verb *objaviti* in Serbian has a similar meaning (16a). *Najaviti* (16b) is also a corresponding verb, as the prefix *na-* implies the realization of the situation (Novakov 1992: 92). *Obznaniti* is one more of the formal correspondents, as is the verb *oglasiti* – it is likewise defined as giving information publicly. Bilingual dictionaries do not list the verb *saopštiti* (16c), but this verb can also be used as a formal correspondent because its meaning is “to inform someone about something, to announce”.

15. a) *The prime minister has announced that public spending will be increased next year.* (CDO)
b) *He announced his retirement from international football.* (OED)
16. a) Na sednici Predsedništva Jugoslovenskog olimpijskog komiteta Đorđe Perišić *objavio je* da se povlači sa ove funkcije posle 27. letnjih olimpijskih igara u Sidneju. (KSSJ)
b) Čangrljanje iza njih *najavilo je* kočiju lejdi Remkin. (KSSJ)
c) *Saopštio je* svoju nameru lovcu, koji bez reči ponovo pođe već prokrčenim putem na levoj obali reke. (KSSJ)

The verb *answer* refers primarily to an oral or written statement provided to a question. Its semantics implies some kind of a reaction; therefore, its additional component might be [AS A REACTION]. Its correspondent in Serbian is *odgovoriti*, as its components fully match those of the English verb.

17. a) *Julie thought for a long time before answering.* (LLA)

18. a) *Prošlo je nekoliko trenutaka dok je odgovorila.* (KSSJ)

The verb *inform* is similar in its definition to the verb *tell*. They share the components [PRODUCE WORDS] and [IN ORDER TO GIVE INFORMATION], but *inform* has the added component of [OFFICIALLY OR FORMALLY]. There are several formal correspondents in Serbian language: *informisati*, *izvestiti*, *obavestiti*, *saopštiti*, *uputiti*. The verb *informisati* is used in formal registers (20a). According to RMS, *izvestiti* implies providing information through the media. *Obavestiti* refers to the subject of information. Bilingual dictionaries also list the verb *saopštiti* (20b), while the verb *uputiti* (20c) is defined as meeting someone with something. Obviously, all of the Serbian verbs lack the component which implies that the information is given officially and could, therefore, be modified with the adverb of manner *zvanično* (20d), in order for the meaning to be precise:

19. a) *Walters was not properly informed of the reasons for her arrest.* (CDO)

b) *I informed my boss that I was going to be away next week.* (CDO)

c) *He failed to inform the suspect that he had the right to remain silent.* (MWD)

20. a) *Osnovna karakteristika srpskog potrošača je da je on nedovoljno i neadekvatno informisan o svojim osnovnim pravima i načinu ostvarivanja ovih prava.* (KSSJ)

b) *Krajem te godine, majka mi je saopštila da mora da me pošalje u školu.* (KSSJ)

c) *Dimušelov prijatelj, onaj profesor koji ih je uputio u estetiku, odgovori na njihovo pitanje jednim učenim pismom.* (KSSJ)

d) *Šefsrpske diplomatije Vuk Jeremić izjavio je da nije zvanično informisan o postizanju dogovora o učešću prištinskih vlasti na konferenciji u Sarajevu.* (KSSJ)

All the definitions of the verb *lie* imply producing content that is not true. Its components are [PRODUCE WORDS], [SAYING SOMETHING IS NOT TRUE] and [WITH INTENTION OF DECEIVING]. There are two verbs in Serbian that in their form and meaning correspond to the verb *lie*: *lagati* (22a), and its perfective form *slagati*. *Lagati* refers to deceiving and giving false information on purpose. The prefix *s-* in *slagati* refers to instantaneous realization of a situation (Novakov 2005: 79). *Govoriti laži/neistinu* (22b) can be used as a translation equivalent.

21. a) *Don't trust her – she's lying.* (CDO)

22. a) *Onaj ko vam priča da zna nešto o nekome – laže!* (KSSJ)

b) *Mekejnova kampanja zna da govori neistinu o mom energetsom*

planu, kao da se ponose svojim nepoznavanjem stvari, rekao je Obama. (KSSJ)

Mention has the following components: [BRIEFLY] and [WITHOUT GOING INTO DETAIL]. The lexemes that can be used as formal correspondents are *spomenuti* and *napomenuti*. Both are defined by the verb *pomenuti*. Its components are equal to the components of the English verb. Thus *pomenuti* (24a), and both of the prefixed verbs, *spomenuti* and *napomenuti*, can be used as correspondents.

23. a) *I get nervous every time his name is mentioned.* (MWD)
b) *She mentioned that she would be out of the office the following day.* (MWD)
24. a) Nije bilo potrebe da uznemirava gospodu Darsli, ona bi se oneraspoložila kad god se *pomene* njena sestra. (KSSJ)

3.1.4.2. VERBS DENOTING SPEAKER'S ATTITUDE

The verb *accuse* refers to the act of speaking by which someone is being blamed for something. Its components of meaning are [SAYING SOMEONE IS GUILTY] and [OF A CRIME, FAULT, OFFENCE OR FOR DOING SOMETHING BAD]. Serbian offers two formal correspondents, *okriviti* (26a) and *optužiti*. *Optužiti* implies that the context for this verb is related to officially charging someone at court (26b), while *okriviti* implies that someone is guilty, but lacks the semantic component referring to a crime, or to some other violation of law.

25. a) *Protesters angrily accused the police of violence and intimidation.* (LLA)
b) *He's accused of murder.* (LDOCE)
26. a) Organizatori ovih svojevrskih kontrola za osipanje barikada *okrivili* su novinare. (KSSJ)
b) Nizam-el-Molk je odredio primerenu kaznu: jedan ismailitski stolar *optužen* je za ubistvo, nakon mučenja bio je razapet, a zatim su njegovo telo vukli ulicama bazara. (KSSJ)

Apologize refers to the speaker's regret about something wrong he/she has done or said. Its components are [SAY YOU ARE SORRY] and [FOR DOING OR SAYING SOMETHING WRONG]. There is only one corresponding verb in Serbian, *izviniti se* (28a).

27. a) *I don't know why I apologized, because I didn't do anything wrong.* (LLA)
28. a) Istina je da je bilo verbalnog duela sa jednim od učenika, zbog čega *sam se izvinió*, jer sam shvatio da sam prenaó. (KSSJ)

Complain is the verb which is specific within this group: it expresses both the speaker's attitude and his/her state of emotions. The dominant component is [SAYING YOU ARE NOT SATISFIED ABOUT SOMETHING OR SOME-

ONE]. The formal correspondents in Serbian are *žaliti se*, *zamerati* and *tužiti se*. The verb *žaliti se* implies the same emotional component as the English verb (30a). *Tužiti se* (30b) also semantically corresponds to the verb *complain*. *Zameriti* can be used as the formal correspondent only when it is necessary to state the cause of dissatisfaction. Although not listed in bilingual dictionaries, the verb *jadati se* might also be used as one of the correspondents. Another possible correspondent not listed in the dictionaries, *tužakati se*, has the implication of childish behaviour, .

29. a) *He works hard but he never complains.* (MWD)
b) *Dan's been complaining of severe headaches recently.* (LDO)
30. a) On u šali kaže da radi kod sina i *ne žali se* na platu već na neograničeno radno vreme za šta je priznaje sam kriv. (KSSJ)
b) Kao da je i njega neka kobila udarila u glavu, Isaković *se tužio* na glavobolje, koje ga bude, noću. (KSSJ)

Dictionary entries define *thank* as expressing pleasure and gratitude for something done, and it has the meaning component [TO EXPRESS GRATITUDE]. There is one verb in Serbian with the same components, *zahvaliti (se)*.¹³ Both the English and the Serbian verbs imply a direct contact between the speaker and the listener:

31. a) *The old lady thanked me for helping her across the road.* (LDOELC)
32. a) Emina mi *je zahvalila* za poslušnost i nežno me zagrlila. (KSSJ)

The definitions of the verb *threaten* clearly state the speaker's intention is to be hostile towards someone. The component of this verb is [SAYING YOU WILL HARM SOMEONE]. This verb is often used in conditional sentences – in those cases when the speaker conditions his requirements by threats (33a). The corresponding verb in Serbian is *pretiti* (34a).

33. a) *Postal workers are threatening a strike if they don't receive a pay increase.* (LDO)
34. a) Norveške kamiondžije *prete* štrajkom. (KSSJ)

3.1.4.3. VERBS DENOTING CONTACT INITIATION

Ask is a typical representative of the group. It is semantically neutral, as its meaning component is [IN ORDER TO GET AN ANSWER OR INFORMATION]. The formal correspondent in Serbian is the verb *pitati* (36a). Other correspondents are *upitati* and *zapitati*, both perfective in their aspect. The prefixation introduces a semantic component as well: both the prefixes, *u-* and *za-* in *upitati* and *zapitati* shorten the duration of the base verb and have the meaning *to begin* (Novakov 2005: 70/90).

¹³ Klajn (1997: 198) says that the reflexive form (*zahvaliti se*) can be used only when it means *to refuse*, for example: *Zahvalio se na časti, predlažući da mesto njega uzmu nekog mlađeg.* (He thanked for the honour, proposing someone younger instead of him.) *Zahvaliti se*, therefore, can be used only if the speaker refuses the offer, but expresses his/her gratitude for it.

35. a) *What should I tell people if they ask me why you didn't come to the party?* (LLA)

36. a) *Ljudi me pitaju zašto u ovim godinama još uvek pevam.* (KSSJ)

Semantically speaking, *question* is almost the same as the verb *ask*. However, it differs in its register, because it is typically used in formal, official discourse. Other formal correspondents are *ispitivati*, *istraživati* and *saslušavati*. *Ispitivati* refers to asking questions with the intention of getting information from the listener (38a); *istraživati* may be used as a formal correspondent in certain situations, while *ispitivati* implies investigation. *Saslušavati* has the connotation of requiring information from someone involved in a crime:

37. a) *She hates being questioned about her past.* (LDO)

b) *They never questioned what crime he had done.* (OD)

38. a) *On joj daje novac, njegova žena unosi kafu i zastaje na vratima, ispituju je o Nemačkoj, o Frankfurtu, o materi, Bernisterovom bratu,...* (KSSJ)

Greet is used in order to initiate contact with the listener, with the implication of addressing the listener politely upon meeting him/her. The corresponding verb in Serbian is *pozdraviti*:

39. a) *He greeted me at the door.* (CDO)

40. a) *Pomalo oronuo i kao smežuran, pozdravio nas je Fokner, umorno, blago.* (KSSJ)

3.1.4.4. VERBS DENOTING ACTIVITY INITIATION:

Advise is the verb which implies making a suggestion; its meaning component is [TO SAY WHAT SOMEONE SHOULD DO], and it has an additional component, [WHEN YOU KNOW MORE THAN THEY DO], implying that the speaker gives advice relying on his/her own experience. The only formal correspondent of this verb in Serbian is *savetovati* (42a) which refers to expressing opinion about what should be done and how.

41. a) *We advised them to save their money.* (MWD)

42. a) *Savetovali su mi da provodim što više vremena na čistom vazduhu.* (KSSJ)

OED defines *order* as “give an authoritative instruction to do something”. The components of this verb are [USING POWER OR AUTHORITY] and [SAYING SOMEONE MUST DO SOMETHING]. There are two verbs in Serbian that correspond to the aforementioned verb: *narediti* and *zapovediti*, although *narediti* lacks the component which explicitly states that the speaker has the authority:

43. a) *The soldiers were ordered back to the base.* (MWD)

44. a) *Stvarno, tako mi je zapovedeno da vam kažem.* (KSSJ)

Pray is the verb with the meaning of addressing God, and is, therefore, a specific verb, as the addressee does not exist in the real world. Its components are [TO GOD OR ANOTHER DEITY] and [IN ORDER TO ASK FOR SOMETHING OR EXPRESS THANKS]. The Serbian correspondent is the reflexive verb *moliti se* (46a):

45. a) *She knelt and prayed silently.* (CDO)

46. a) *Ona se bila vratila sa prozora koji je ostao otvoren i glasno se molila tonom koji bi dirnuo i najneosetljivija srca.* (KSSJ)

The semantics of the verb *suggest* refers to the speech activity by which a speaker expresses opinion about a possible manner of doing something. Although semantically being close to the verb *advise*, *suggest* has the feature which makes the difference: [IN ORDER TO CONSIDER IT]. *Predložiti* (48a) and *savetovati* are the corresponding verbs in Serbian, but *savetovati* bears a stronger connotation of doing as said, while *predložiti* implies only giving an opinion:

47. a) *It was a sunny afternoon, and Jim suggested a trip to the beach.* (LLA)

48. a) „*Predlažem da nam mlada dama ispriča jednu priču.*” (KSSJ)

The verb *warn* refers to giving information about a possible problem or danger that should not be overlooked or neglected. The component of this verb is [TO SAY THAT SOMETHING UNPLEASANT MIGHT HAPPEN]. The verb in Serbian that semantically corresponds to this verb is *upozoriti* (50a). *Opomenuti* may also be used as a correspondent to *warn*, although it does not reflect the implication of a possible misfortune:

49. a) *Nobody warned me about the dangers.* (MWD)

50. a) *Ako nije smogao snage da umiri želudac, zašto me nije upozorio bar jednom rečju, već je ćutke šmugnuo kroz otvorena vrata?* (KSSJ)

3.1.4.5. VERBS DENOTING PROHIBITION

Ban implies that a certain activity is not allowed to happen because the speaker is producing the content by which the listener is not allowed to do something. The components of this verb are [OFFICIALLY] and [TO SAY THAT SOMETHING MUST NOT BE DONE]. The corresponding verb in Serbian is *zabraniti* (52a), as its meaning matches the meaning of the English verb.

51. a) *The school banned that book for many years.* (MWD)

52. a) *Žetva je u Evropi bila loša, Rusija je zabranila izvoz pšenice, a i malo je brašna u regionu.* (KSSJ)

3.1.4.6. VERBS DENOTING SPEAKER'S OBLIGATION: PROMISE

The components of *promise* are [TO SAY THAT SOMETHING WILL BE DONE] and [CERTAINLY]. This verb refers to verbally assuring some-

one that something will be done. The verb in Serbian language with the same meaning components is *obećati* (54a). Another possible formal correspondent is *zavetovati* (*se*), but it bears additional features referring to something important and solemn.

53. a) *Hurry up, we promised that we wouldn't be late.* (LLA)

54. a) *Dolazili smo pre tri meseca i obećali smo da ćemo pomoći.* (KSSJ)

3.2. VERBS DENOTING TWO-WAY COMMUNICATION

There are two verbs in the corpus that belong to this sub-class: *talk* and *discuss*.

Talk is a semantically neutral verb, as it refers to information exchange and has no implications regarding style, or register. The dominant component of *talk* is [AS PART OF A CONVERSATION]. The Serbian equivalent is the verb *razgovarati* (56a):

55. a) *We sat around talking for hours.* (LLA)

56. a) *Razgovarali smo cele noći, čini mi se, ali kao da ta noć i taj razgovor još nisu završeni.* (KSSJ)

The semantics of the verb *discuss* partly overlaps with that of *talk*, but *discuss* implies that the conversation is about a topic which is viewed from various angles. Meaning components of this verb are, thus, [ABOUT A TOPIC] and [IN ORDER TO EXCHANGE IDEAS]. There are several verbs in Serbian that correspond to the verb *discuss*: *diskutovati*, *raspravljati*, *polemisati*.¹⁴ *Diskutovati* (58a) exhibits the same semantic neutrality as *discuss*. *Raspravljati* has a more negative implication, while *polemisati* represents the most intense and fierce discussion out of the three suggested formal correspondents:

57. a) *The two families got together to discuss the wedding arrangements.* (LLA)

b) *I discussed the matter with my wife.* (OD)

58. a) *Diplomate su tako imale priliku da diskutuju o burnom razvoju situacije.* (KSSJ)

3.3. SUMMARY OF THE RESULTS

As the goal of the paper was to contrastively analyse verbs that belong to the lexical field of speaking in English and Serbian, the analysis showed that all the English verbs from the corpus have a formal correspondent in Serbian language. The results are presented in Table 1:

¹⁴ The English language, naturally, has verbs with the meaning of *raspravljati* and *polemisati*, but these are not part of the corpus in this paper as they do not fall within the 1000 most frequently used English verbs.

the English verb	formal correspondents in Serbian language
<i>speak</i>	<i>govoriti</i>
<i>say</i>	<i>kazati, govoriti, reći</i>
<i>tell</i>	<i>reći, kazati</i>
<i>articulate</i>	<i>artikulisati, izgovoriti</i>
<i>cry</i>	<i>vikati, izvikivati</i>
<i>scream</i>	<i>vrисnuti, kriknuti</i>
<i>announce</i>	<i>objaviti, obznaniti, oglasiti, saopštiti</i>
<i>answer</i>	<i>odgovoriti</i>
<i>inform</i>	<i>informisati, izvestiti, obavestiti, saopštiti, uputiti</i>
<i>lie</i>	<i>lagati</i>
<i>mention</i>	<i>pomenuti</i>
<i>accuse</i>	<i>okriviti, optužiti</i>
<i>apologize</i>	<i>izviniti se</i>
<i>complain</i>	<i>žaliti se, zameriti, tužiti se, jadati se</i>
<i>thank</i>	<i>zahvaliti se</i>
<i>threaten</i>	<i>pretiti</i>
<i>ask</i>	<i>pitati</i>
<i>question</i>	<i>pitati, ispitivati, istraživati, saslušavati</i>
<i>greet</i>	<i>pozdraviti</i>
<i>advise</i>	<i>savetovati</i>
<i>order</i>	<i>narediti, komandovati, zapovediti</i>
<i>pray</i>	<i>moliti se</i>
<i>suggest</i>	<i>predložiti</i>
<i>warn</i>	<i>upozoriti, opomenuti</i>
<i>ban</i>	<i>zabraniti</i>
<i>promise</i>	<i>obećati, zavetovati se</i>
<i>talk</i>	<i>razgovarati</i>
<i>discuss</i>	<i>diskutovati, raspravljati, polemisati</i>
<i>shout</i>	<i>vikati, izvikivati</i>

Table 1. English verbs and their formal correspondents in Serbian language

Table 1 shows that most of the English verbs have more than one formal correspondent in Serbian language. Some of the Serbian verbs correspond to several different English verbs, which is particularly the case with semantically neutral verbs: *kazati*, *reći* and *govoriti*. All the three Serbian verbs may refer to *say*, *speak* and *tell*, and this is conditioned by register, grammar or lexis. The verb *articulate* has two correspondents in Serbian, *artikulisati* and *izgovoriti*, where the former verb is marked as formal, and the latter as neutral in its register. An example of a grammatically conditioned use of the Serbian verbs *kazati* and *reći* (which are both correspondents of the English verb *say*) is when *kazati* is used as a perfective form of *reći*. On the other hand, some verbs do not have all the components as the English verbs, which is the case with formal

correspondents of the verb *inform*. None of its Serbian correspondents has the component [OFFICIALLY OR FORMALLY], [ZVANIČNO ILI FORMALNO]. Some other Serbian verbs, on the other hand, have a component more when compared to the English verb: for example, the verb *zavetovati se* has the component [SVEČANO], whereas the English verb *promise* does not have it.

There are also two pairs of English verbs, *ask* and *question* and *inform* and *announce*, which exhibit a different problem: these two pairs of English verbs have different meaning components, but the same correspondent in Serbian – with *ask* and *question*, the Serbian correspondent is *pitati*, while with *inform* and *announce* it is *saopštiti*. *Ask* and *question* have the same meaning components, but the difference lies in their register: *ask* is used in informal, *question* in formal register. Their Serbian correspondent *pitati* is neutral in register, but corresponds to both the verbs, as it has the matching meaning components.

Moreover, there are three English verbs in the corpus that not only have formal correspondents in Serbian, but have translation equivalents, too (Table 2).

English verb	Translation equivalent in Serbian language
<i>articulate</i>	<i>razgovetno/jasno/razumljivo izgovoriti/izraziti</i>
<i>inform</i>	<i>zvanično informisati, izvestiti, obavestiti, saopštiti, uputiti</i>
<i>lie</i>	<i>govoriti laži, govoriti neistinu</i>

Table 2. English verbs and their translation equivalents in Serbian language

In these cases, Serbian verbs are either modified by the adverb of manner (*razgovetno, jasno, razumljivo, zvanično*), or the equivalent represents the combination of a verb and a noun (*govoriti laži-govoriti neistinu*). This phenomenon, when the verb has both its formal correspondent and translation equivalent, is conditioned by the fact that the existing formal correspondents in some cases do not transfer the meaning of the English verb precisely enough. That is why it becomes necessary to look for a solution that corresponds better to the meaning components of the English verb, and that is a translation equivalent.

4. CONCLUSIONS

The emphasis in this paper has been on the lexical field of verbs of speaking in English and in Serbian. The verb superordinated to this lexical field is *speak*, because its meaning components are part of all the analyzed verbs, but the verbs differ among themselves in that they have additional meaning components that further specify their meaning. Decomposing meaning of the verbs in the corpus by the method of componential analysis was the basis for comparing the verbs in the two languages. This process was crucial, as decomposing the meaning of English verbs provided the basis for their comparison with verbs in Serbian. The analysis showed that in Serbian language there are formal correspondents for all the verbs in the corpus.

The analysis also showed that there is a problem of divergence: for more than half of the English verbs there is more than one formal correspondent in Serbian. The verb *inform*, for example, has five formal correspondents in Serbian: *informisati-izvestiti-obavestiti-saopštiti-uputiti*. This problem can be solved depending on the register in which the verb is used, its grammatical or lexical features. Convergence is another problem, yet, not as striking as divergence: two of the pairs of the English verbs (*ask* and *question*, and *inform* and *announce*) have the same formal correspondent in Serbian. Three English verbs (*articulate-inform-lie*), although having their formal Serbian equivalents, also have their translation equivalents, primarily because in some cases a formal correspondent in Serbian does not fully match the meaning of an English verb.

In general, it seems that the reason for a large number of correspondents in Serbian is the fact that verbs in Serbian are not defined precisely enough. Namely, *Rečnik srpskohrvatskoga književnoga jezika* defines verbs mostly by their synonyms, which then leads to their imprecise specification, and does not provide detailed meaning components of Serbian verbs. That is why a more thorough analysis should be done, analyzing collocation range and restrictions of verbs of speaking in Serbian. It should show the context in which native speakers of Serbian use them, and would lead to a detailed and linguistically more precise picture concerning verbs, as the meaning of lexemes would be defined thoroughly.

This paper, therefore, tries to present the way in which a lexical field of a language should be analyzed, and then contrasted to the corresponding lexical field of another language. Such analysis is applicable to the vocabulary of any language, and, along with the aforementioned analysis of collocation range, would contribute to a more precise definition of words in both monolingual and bilingual dictionaries.

References

- Austin 1961: J.L. Austin, *Philosophical Papers*, Oxford: Clarendon Press.
- Cruse 1987: D.A. Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Đorđević 1987: R. Đorđević, *Uvod u kontrastiranje jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ivir 1981: V. Ivir, "Formal Correspondence vs. Translation Equivalence Revisited", in: Even-Zohar and Toury, G. (eds.), *Theory of Translation and Intercultural Relations*, University of Tel Aviv (= Poetics Today): 51–59.
- Ivić 1970: M. Ivić, „O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici: prezent u rečenici s veznikom da”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XIII: 43–54.
- Klajn ⁴1997: I.Klajn, *Rečnik jezičkih nedoumica*, Čigoja štampa, Beograd.
- Lehrer 1985: A.Lehrer, "Semantic Fields and Semantic Change", in: Fisiak, J. (ed.), *Historical Semantics. Historical Word-Formation*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 283–296.

- Lipka 1980: L. Lipka, "Methodology and Representation in the Study of Lexical Fields", in: Kastovsky, D. (ed.), *Perspektiven der lexikalischen Semantik*, Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 93–114.
- Lipka ² 1992: L. Lipka, *An Outline of English Lexicology*, Tübingen: Max Niemeyer.
- Lyons 1977: J. Lyons, *Semantics*. Vol. 1-2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Novakov 2005: P. Novakov, *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Futura publikacije.
- Prčić 2005: T. Prčić, *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić ² 2008: T. Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad: Zmaj.
- Štrbac 2011: G. Štrbac, *Dopune komunikativnih glagola. Sintaksičko-semantički i leksikografski opis*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.

Dictionaries

- Cambridge Dictionaries Online: <http://dictionary.cambridge.org/>. 21.4.2014. (CDO)
- Englesko-hrvatski ili srpski rječnik, sedamnaesto izdanje, ur. R. Filipović, Zagreb: Školska knjiga i grafički zavod Hrvatske, 1990.
- Koljević, Đurić Paunović (2002): S. Koljević, I. Đurić Paunović, *Englesko-srpski rečnik*, prvo izdanje, Beograd: Prosveta.
- Korpus savremenog srpskog jezika (Korpus sa izvorima 2013): <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php/4> 26.5.2014. (KSSJ)
- Longman Language Activator. Second Edition, ed. D. Summers, Harlow: Pearson Education Limited, 2002. (LLA)
- Longman Dictionary of Contemporary English, 3rd edition, ed. D. Summers, Harlow: Longman, 1995. (LDOCE)
- Longman Dictionary of Contemporary English Online: <http://ldoceonline.com/>. 29.4.2014. (LDO)
- Longman Dictionary of English Language and Culture, first edition, ed. D. Summers, Harlow: Longman, 1992. (LDOELC)
- Merriam-Webster's Collegiate Dictionary: <http://meriam-webster.com/>. 7.6.2014. (MWD)
- Oxford Dictionaries: <http://oxforddictionaries.com/>. 14.4.2014. (OD)
- Oxford English Dictionary, 2nd edition, (on CD-ROM, v. 4. 0), Oxford University Press, 2009. (OED)
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. I–VI, Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica hrvatska, 1967.

Jelena LJ. Biljetina

GLAGOLI GOVORENJA U ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU

Rezime

Ovaj rad predstavlja kontrastivnu analizu leksičkog polja glagola govorenja u engleskom i srpskom jeziku sa osnovnim ciljem da se kontrastiranjem na semantičkom nivou utvrdi koje sličnosti i razlike postoje u značenjima glagola ovog leksičkog polja u dva jezika. Poređenje leksema se vrši i unutar engleskog jezika, kako bi se odredilo koja su to obeležja po kojima se glagoli govorenja međusobno razlikuju. Oba ova načina kontrastiranja doprinose utvrđivanju postojanja formalnih korespondenata ili prevodnih ekvivalenata u srpskom jeziku. Utvrđivanje značenja glagola govorenja u radu je vršeno postupkom komponente analize, odnosno razlaganjem značenja na njegove komponente, čime je stvorena mogućnost da se elementi značenja glagola u engleskom i srpskom jeziku lakše uporede.

Dobijeni rezultati pokazuju da za sve glagole u engleskom jeziku postoji formalni korespondent u srpskom, a da za neke od glagola, pored korespondenata, postoje i prevodni ekvivalenti. Tako ovaj rad može da doprinese i preciznijem prenošenju značenja ovih glagola iz jednog jezika u drugi prilikom procesa prevođenja.

Ključne reči: glagoli govorenja, leksičko polje, kontrastivna analiza, komponentna analiza, semantička obeležja.

*Примљен 12. новембра 2014. године
Прихваћен 29. марта 2016. године*

Наслеђе 33 • 2016 • 21–39

Телевизијска реклама, комбинована техника на дрвету, 2009.

Јелена М. Јосијевић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Докторске студије, модул за језик

КЛАСИФИКАЦИЈА НЕПРАВИЛНИХ ГЛАГОЛА У САВРЕМЕНОМ ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду се испитује у којим се облицима претерита и прошлог партиципа енглески неправилни глаголи јављају у савременом енглеском језику. У корпусној анализи коришћен је електронски корпус *GloWbe* као најобимнији, дијалектолошки најсвеобухватнији и најсавременији електронски корпус енглеског језика доступан за слободну употребу. Испитани су сви неправилни глаголи у енглеском језику и на основу забележених облика претерита и прошлог партиципа установљено је који глаголи су данас захваћени језичким променама. Рад ће такође показати и да склоност ка језичким променама, као и тип промене, у парадигми неправилних глагола у енглеском језику зависи од класе неправилног глагола, тј. од творбеног модела којим је глагол творио или и даље твори облике претерита и прошлог партиципа.

Кључне речи: неправилни глаголи, транзициони глаголи, регуларизација, ирегуларизација, корпусна анализа

1. Уводна разматрања

У савременим граматикама енглеског језика правилним глаголима (*regular verbs*) називају се сви они глаголи који облике претерита и прошлог партиципа граде додавањем флективног суфикса *-ed* на глаголску основу. Неправилним глаголима, са друге стране, називају се сви они глаголи који облике претерита и прошлог партиципа не творе по овом моделу. Код њих се претерит и прошли партицип граде суфиксацијом безвученом варијантом флективне морфеме *-ed* (*-/t/*) (са или без промене вокала основе), променом вокала основе, или задржавањем облика крњег инфинитива у све три граматичке категорије (Kvirk i dr. 1985: 103).

Историју енглеског језика у великој мери је обележио распад флективног система, а ни глаголска парадигма у том смислу не представља изузетак. Број неправилних глагола смањивао се кроз читаву историју енглеског језика (Bau i Kejb 1993, Bibi i Slobin 1982: 265, Bloh 1947: 399–418), а постоје докази да се ова тенденција наставила и у савременом енглеском језику (Josijević 2014: 147, Josijević 2015: 61). У досадашњој литератури описана је употреба изворно неправилних глагола који су услед тенденције

¹ jelenajosijevic@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

регуларизације забележени и са правилним облицима претерита и прошлог партиципа (Josijević 2014: 147), а након тога анализа је проширена и на остале транзиционе глаголе (Josijević 2015: 61). Овај рад одлази корак даље, те ће обухватити све неправилне глаголе забележене у енглеским граматикама, тачније њих 182 (без деривата) (Kvirk i dr. 1985: 115–120).

На основу облика у којима се глаголи јављају у савременом енглеском језику, посебна пажња посвећена је променама у парадигми неправилних глагола. Поред два типа промене, регуларизације и ирегуларизације, који су описани у традиционалној литератури (уп. Atvud 1953, Bernštajn 1994, Grinbaum 1996, Tradžil 2012, Hjuings 1994), биће детаљније описан и трећи тип, који се први пут помиње код Јосијевић (2015). Такође, у раду се типови промена који су уочени у актуелном опису доводе у везу са класом неправилних глагола, што се до сада у англистичкој литератури није чинило. На основу тих тенденција могу се предвидети и будући токови развоја парадигме неправилних глагола у енглеском језику.

2. О језичким променама у глаголској парадигми

Према резултатима најисцрпније корпусне анализе неправилних глагола у енглеском језику од 182 неправилна глагола (без деривата) чак 62 глагола поред традиционалних неправилних облика имају и додатни (правилни и/или неправилни) облик претерита и/или прошлог партиципа (Kvirk 1985: 115–120). Како се паралелно постојање два облика сматра једном од развојних фаза језичких промена (Расторгуева 1989) изводи се и закључак да се глаголи са двојаким облицима претерита и прошлог партиципа налазе у прелазној фази језичке промене те се често називају и транзиционим глаголима (*transitioning verbs*) (Gluško 2003: 34).

У англистичкој литератури посвећеној парадигми неправилних глагола највише пажње поклањано је транзиционим глаголима. Испитивани су демографски и географски чиниоци употребе правилних/неправилних облика (Atvud 1953, Tradžil 2012, Ševilje 1997: 46–59). Развој ових облика проучаван је и из дијахронијске перспективе (Vikstrom 2013, Fertig 2009, Hansen i Nielsen 1986, Hjuings 1994), а анализирана је и зависност употребе правилног и/или неправилног облика код транзиционих глагола и у зависности од језичког жанра (Vikstrom 2013). У свим овим радовима анализиране су мање групе глагола, а неретко и облици само једног (Bernštajn 1994, Grinbaum 1996, Marej 1998). Имајући у виду парцијални карактер свих досадашњих анализа актуелни трендови у употреби транзиционих глагола остали су непознати (Krug i Šulter 2013: 129).

Транзициони глаголи могу се посматрати и из перспективе језичких промена. Језичке промене, па и промене у парадигми неправилних глагола, одвијају се у три фазе: (1) појава нових облика, (2) паралелно постојање два облика (старог и новог), (3) прихватање новог облика и нестанак старог (Rastorgueva 1989). У реферетном граматичком опису из 1985. године транзициони глаголи чинили су трећину укупног броја забележених неправилних глагола (Kvirk i dr. 1985: 115–120)

што би значило да је трећина система неправилних глагола била у фази језичке промене.

У досадашњим анализама, а на основу забележених облика транзиционих глагола, описана су два процеса промена код неправилних глагола у енглеском језику: *регуларизација/парадигматска нивелација* (*regularization/paradigmatic levelling*) и *ирегуларизација/аналошка екстензија* (*analogical extension, irregularization, polarization*). Регуларизацијом неправилни глаголи добијају правилне облике (*hang – hung/hanged – hung/hanged, learn – learnt/learned – learnt/learned*), а ирегуларизацијом правилни глаголи, по аналогiji са облици сличним неправилним глаголима, развијају неправилне облике (*plead – pled/pleaded – pled/pleaded, sneak – snuck/sneaked – snuck/sneaked*). Употреба изворно неправилних глагола захваћених процесом регуларизације описана је код Јосијевић (2014: 147). Анализа је након тога проширена на све транзиционе глаголе тако да је обухватила и изворно правилне глаголе који се налазе у процесу ирегуларизације (Јосијевић 2015: 61). Та анализа указала је и на постојање трећег типа промене који до сада није био описан у англистичкој литератури. Наиме, ради се о проширивању употребе једног или више облика који већ постоје у парадигматском репертоару неправилног глагола са једне на другу граматичку категорију. На пример, облик претерита се употребљава и као прошли партицип и/или обратно: *ring – rang/rung – rung/rang*. Иако се овај процес промене помиње у литератури (Јосијевић 2015: 61), анализа је спроведена само на транзиционим глаголима. Тих 62 глагола не представљају довољан узорак за анализу различитих појавних форми овог процеса. Због тога ће ова анализа обухватити све неправилне глаголе.

3. Методологија анализе

У раду се испитује употреба свих 182 глагола колико их је забележено у најисцрпнијем досадашњем опису (Kvirk i dr. 1985: 115–120). Из анализе изостављамо глаголске деривате, јер је њихов попис у граматичкој литератури непотпун. Изостављени су и глаголи *bereave, forsake, rend, shed, thrive, slink, stink* и *thurst*, чији облици претерита и прошлог партиципа нису забележени у датом корпусу, или је учесталост њиховог појављивања узета као недовољна за извођење релевантних закључака.³

У анализи је коришћен електронски корпус *GloWbe (Corpus of Global Web Based-English)* који броји близу две милијарде речи што га тренутно чини највећим електронским корпусом енглеског језика. Од *Корпуса савременог америчког енглеског језика (Corpus of Contemporary American English)* обимнији је до четири пута и скоро двадесет пута од *Британског националног корпуса (British National Corpus)*.

3 Поменути глаголи забележени су у граматичкој литератури у следећим облицима: *bereave – bereft – bereft, forsake – forsook – forsook, rend – rent – rent, shed – shed – shed, thrive – thrived/shrove – thrived/shriven, slink – slunk, stink – stank/stunk – stunk, thirst – thirst – thirst* (Kvirk i dr. 1985: 115–120).

Обим самог корпуса битан је за истраживања ове врсте јер влада мишљење да актуелни трендови у употреби облика претерита и прошлог партиципа нису у довољној мери истражени управо због неадекватне квантитативне репрезентативности корпуса. Наиме, учесталост јављања веће групе глагола у мањим корпусима није довољна за извођење релевантних закључака.

Поред обима, корпус *GloWbe* има и других предности за потребе наше анализе. Прво, последњи текстови унети у базу *Британског националног корпуса* настали су почетком деведесетих година док су најстарији текстови у корпусу *GloWbe* из 2012. године. Текстови из изабраног корпуса су дакле актуелнији и самим тим боље репрезентују савремени језик. Друго, језички материјал у корпусу *GloWbe* потиче из чак двадесет држава енглеског говорног подручја те превазилази оквире националних употреба и тенденција. Коначно, текстови од којих је овај корпус састављен прикупљени су са разних сајтова и блогова на интернету.

За нашу анализу избор текстова има двоструку предност. Прво, аутори тих текстова углавном припадају млађим генерацијама као типичним носиоцима језичких промена. Уз то, удео млађих говорника у корпусима који се базирају на књижевним, публицистичким и научним текстовима је готово занемарљив. Друго, језичка употреба на интернету је неформалнија у поређењу са језиком поменутих жанрова, а изостаје и стручна лектура. Стога је корпус *GloWbe* репрезентативан језички материјал из свакодневне језичке употребе за разлику од претходно поменутих стилова у којима говорници свесно теже поштовању језичке норме.

Неопходно је било и да се утврди однос паралелних облика у језичкој употреби, тј. њихова релативна учесталост. У постојећим описима (уп. нпр. Kvirk и др. 1985: 105) углавном се спорадично спомињу случајеви ретке учесталости употребе облика, а и тада изостаје адекватан опис критеријума. У овом раду превазилазимо наведено ограничење формирањем скале: у ретке облике сврстали смо учесталост употребе >10% (у раду маркирано заградама), а у релативно ретке учесталост 10% – 40% (у раду маркирано курсивом). Учесталост употребе глагола у претериту и у прошлом партиципу која варира између 40–50% сматра се уједначеном те облици нису маркирани.

4. Нејавилни глаголи данас

Анализа корпуса је показала да се чак тринаест глагола у претериту и у прошлом партиципу јављају само у правилним облицима: *abide (abided)*, *chide (chided)*, *cleave (cleaved)*, *fit (fitted)*, *hew (hewed)*, *mow (mowed)*, *shave (shaved)*, *shit (shitted)*, *shred (shredded)*, *smell (smelled)*, *sweat (sweated)*, *thrive (thrived)* и *wed (wedded)*. Ови глаголи у савременом енглеском језику више нису нејавилни. Другим речима, овом анализом је потврђено присуство нејавилних облика претерита и/или прошлог партиципа код 161 глагола у савременом енглеском језику; од тога, свега 86 глагола нема додатних облика (тј. не спадају у транзиционе гла-

голе) те нису у прелазној фази језичких промена.⁴ Ове глаголе, према резултатима наше анализе, сматрамо стабилним:

be, bear, bend, bet, bind, bleed, blow, breed, bring, build, burst, buy, catch, choose, cling, cut, deal, do, draw, drive, feed, feel, fight, find, flee, fling, forbid, forgive, freeze, give, go, grow, have, hear, hit, hold, hurt, keep, know, leave, lend, let, lose, make, mean, meet, put, read, rid, say, see, seek, send, set, shew, shoot, shut, sing, sit, slay, slide, sleep, sling, smite, spend, spin, split, spread, stand, steal, stick, sting, stride, strike, sweep, swing, take, teach, tell, think, throw, weep, win, wring, write.⁵

Остали глаголи (њих 75) забележени су са два или три облика претерита и/или прошлог партиципа, те се данас могу сматрати транзиционим/прелазним глаголима. Ова група глагола у жижи је интересовања даље анализе која је представљена у наставку рада па јој се овде и не поклања додатна пажња.

5. Класе неправилних глагола

Циљеви нашег рада су тројаки: а) атестирати облике у којима се енглески неправилни глаголи јављају у претериту и у прошлом партиципу у савременом периоду, у свакодневной језичкој употреби; б) утврдити, на основу атестираних облика, промене које утичу на парадигму неправилних глагола; в) повезати промене с класама неправилних глагола које даје референтна граматика енглеског језика (Kvirk i dr. 1985: 105–114).

Класификацију која следи, заснивамо на груписању неправилних глагола према творбеним моделима за облике претерита и прошлог партиципа.

5.1. Класа 1

Класи 1 неправилних глагола припадају глаголи који облике претерита и прошлог партиципа, а који су истоветни, творе суфиксацијом и код којих не долази до промене вокала у основи глагола. Глаголи ове класе даље се могу поделити у три групе (Kvirk i dr. 1985: 105–106):

1A: burn, dwell, learn, smell, spell, spill, spoil

1B: bend, build, lend, send, spend

1C: have, make

Глаголи друге и треће подгрупе прве класе, према резултатима ове корпусне анализе, испољавају потпуну стабилност. Сви се у корпусу савременог енглеског језика јављају само у својим оригиналним неправилним облицима: *bend – bent, build – built, lend – lent, send – sent, spend – spent, have – had и make – made*. Код глагола прве подгрупе, уочава се деловање процеса регуларизације. Осим глагола *smell* који је у корпусу забележен само са правилним обликом *smelled*, те се може рећи и да је процес регу-

4 Код 35 глагола тестирани су и додатни облици, али су они (због удела <1% у датом облику) изостављени из даље анализе.

5 Попис свих облика дат је у додатку овом раду.

ларизације код овог глагола завршен, сви остали неправилни глаголи ове групе данас се налазе у прелазној фази (транзициони глаголи):

burn – burned/*burnt* – burned/*burnt*
dwell – dwelt/*dwelled* – dwelt/(*dwelled*)
learn – learned/*learnt* – learned/*learnt*
spell – spelled/*spelt* – spelled/*spelt*
spill – spilled/*spilt* – spilled/*spilt*
spoil – spoiled/*spoilt* – spoiled/*spoilt*

Важно је истаћи да су у свим случајевима, изузев код глагола *dwell* и прошлих партиципа глагола *burn* и *spoil*, управо новонастали правилни облици учесталији од изворних неправилних облика. Другим речима, у језичкој употреби, глаголи ове групе превасходно су правилни.

5.2. Класа 2

Класи 2 неправилних глагола припадају глаголи са правилним обликом претерита. Када је реч о прошлом партиципу, поред правилних облика у употреби су и облици са назалним суфиксом (Kvirk i dr. 1985: 106–107):

hew – hewed – hewed/hewn
mow – mowed – mowed/mown
prove – proved – proved/proven
saw – sawed – sawed/sawn
sew – sewed – sewed/sewn
shave – shaved – shaved/shaven
shear – sheared – sheared/shorn
shew – shewed – shewed/shewn
show – showed – showed/shown
sow – sowed – sowed/sown
strew – strewed – strewed/strewn
swell – swelled – swelled/swollen

Глаголи ове класе пролазе кроз процесе регуларизације и ирегуларизације. Ирегуларизација је јасна код изворно правилних глагола, као што су *mow*, *saw*, *sew*, *show* и *strew*, који су облике прошлог партиципа са назалним суфиксом развили по аналогiji са облички сличним изворно неправилним глаголима (нпр. глаголом *sow*).

Анализа корпуса је надаље показала да се глаголи *hew*, *mow* и *show* данас јављају само у својим правилним облицима *hewed*, *mowed* и *showed* те да су прешли у групу правилних глагола. Стабилан је и глагол *shew* који се јавља са обликом *shewed* у претериту и обликом *shewn* у пошлом партиципу.

Остали глаголи ове класе данас су транзициони:

prove – proved – proven/proved
saw – sawed – sawed/sawn
sew – sewed – sewn/(sewed)

shear – sheared – shorn/*sheared*
 show – showed – shown/(*showed*)
 sow – sowed – sown/(*sowed*)
 strew – strew/*strewed* – strewn⁶
 swell – swelled – swollen/*swelled*

Анализа корпуса је показала да овој класи неправилних глагола данас припадају и глаголи *bear* и *slay*, који су некада припадали четвртој класи неправилних глагола. Ови глаголи јављали су се у облицима *bore* и *borne*, односно *slew* и *slain*. У корпусу савременог енглеског језика забележени су облици *beared* – *borne* и *slayed* – *slain*.

5.3. Класа 3

Трећу класу неправилних глагола чине глаголи који облик претерита и прошлог партиципа творе додавањем суфикса који се реализује као звучно /d/ или као безвучно /t/. Исти облик глагола употребљава се и за претерит и за прошли партицип (нпр. *think* – *thought* – *thought*). На основу промене вокала, глаголи се даље деле у шест подгрупа (Kvirk i dr. 1985: 107–108):

- 3A: bereave, cleave, creep, deal, dream, feel, flee, keep, kneel, lean, leap, leave, mean, sleep, sweep, weep
- 3B: beseech, bring, buy, catch, seek, teach, think
- 3C: lose
- 3D: sell, tell
- 3E: hear
- 3F: say

У корпусу нису забележени облици глагола *bereave* што не чуди имајући у виду да се ради о архаичном глаголу.

Глагол *cleave* и у претериту и у прошлом партиципу употребљава се са правилним обликом *cleaved* уместо некадашњег *cleft*, што нас наводи на закључак да је процес регуларизације завршен код овог глагола.

Шест глагола је данас у фази регуларизације, тј. припадају групи транзиционих неправилних глагола:

beseech – besought/*beseeched* – besought/*beseeched*
 creep – crept/*creeped* – crept/*creeped*
 dream – dreamed/*dreamt* – dreamed/*dreamt*
 kneel – knelt/*kneeled* – kneeled
 lean – leant/*leaned* – leaned/*leant*
 leap – leapt/*leaped* – leapt/*leaped*

Остали глаголи ове класе данас су стабилни у својим неправилним облицима.

6 Занимљив је случај глагола *strew* чији је прошли партицип изгубио правилан облик, али је у претериту, поред правилног облика, у употреби и основни облик глагола *strew*. Следећи пример из корпуса то и илуструје: *We **strew** it with our blunders, our misdeeds, our lost opportunities.* (GloWbe)

5.4 Класа 4

Класа 4 обухвата оне неправилне глаголе код којих се глагол у инфинитиву, претериту и прошлом партиципу јавља у различитим облицима. Граматике (Kvirk i dr. 1985: 108–111) помињу да се у сва три облика у основи јавља различит вокал (нпр. fly /flai/ – flew /flu:/ – flown /floun/). Међутим, то није увек случај. На пример, код глагола blow /blɔ:/ (blew /blu:/ – blown /floun/) у инфинитиву и прошлом партиципу јавља се исти дифтонг /ɔʊ/. Уз то, облик претерита твори се и назалним суфиксом (*broken, chosen, spoken, given, known, done* итд.) (Kvirk i dr. 1985: 108–111).

Глаголи ове класе се могу поделити у пет подгрупа у оквиру којих се такође могу издвојити засебне категорије што ми у овом раду нећемо чинити:

- 4A: awake, bear, break, bite, chide, choose, forget, freeze, hide, lie, speak, steal, swear, tear, tread, wear, weave
- 4B: blow, draw, eat, fall, forbid, forsake, give, grow, know, see, shake, slay, take, throw
- 4C: do, drive, fly, ride, rise, smite, stride, strive, write
- 4D: beat
- 4E: dive, shrive, thrive

Ова класа глагола обухвата укупно 47 неправилних глагола. Како у корпусу није испитано јављање претерита и прошлог партиципа глагола *forsake* и *shrive*, изоставили смо их из даље анализе. Свега 17 глагола из ове класе могу се данас сматрати стабилним. Два глагола - *chide* и *thrive* - усталила су се у својим правилним облицима: *chided* и *thrived*. Четрнаест глагола се и данас јављају искључиво у својим традиционалним облицима: *blow, choose, do, draw, drive, forbid, forgive, give, know, lie, see, smite, take, throw* и *write*. Претерит глагола *stride* и даље се употребљава у свом устаљеном неправилном облику *strode*, који је у прошлом партиципу у потпуности потиснуо некадашњи облик *stridden*. Овим се глагол *stride* више не може класификовати као представник четврте класе неправилних глагола и према новонасталом типу творбе облика претерита и прошлог партиципа он припада шестој класи.

Преостали глаголи ове класе данас су транзициони:

- arise – arose – arisen/(arose)
- awake – awoke/(awaked) – awoken/(awoke)/(awaked)
- beat – beat – beaten (beat)
- bid – bade/(bid)/(bided) – bid, *bidden*,(bade)
- bite – bit – bitten/bit
- break – broke – broken/(broke)
- dive – dove/*dived* – dived⁷
- eat – ate – eaten (ate)
- fall – fell – fallen/(fell)

7 У овој класи, *dive* је једини изворно неправилан глагол (штавише, један од ретких глагола) који је, процесом ирегуларизације, добио и неправилан облик *dove*.

fly – flew – flown/(flew)
 forget – forgot – forgotten/(forgot)
 freeze – froze – frozen/(froze)
 get – got – got/*gotten*
 grow – grew – grown/(grew)
 hide – hid – hidden/(hid)
 ride – rode – ridden/(rode)
 rise – rose – risen (rose)
 shake – shook – shaken/(shook)
 speak – spoke (spake) – spoken/(spoke)
 steal – stole – stolen, stole
 strive – strove/strived – strived/striven
 swear – swore – sworn/(swore)
 tear – tore/(teared) – torn/(tore)
 tread – trod/*treaded* – trodden/*trod/treaded*
 wear – wore – worn/(wore)
 weave – wove/weaved – woven/(weaved)

Деловање процеса регуларизације уочава се код седам глагола ове класе: *awake, bid, shake, strive, tear, tread* и *weave*.

Код глагола *shake* у потпуности је потиснут облик са назалним суфиксом *shaken* тако да овај направилан глагол данас припада шестој класи (попут глагола *stride* из четврте класе).

Важно је напоменути да Квирк и др. (1985: 115) глагол *bid* сврставају у пету класу неправилних глагола јер се глагол јавља у истом облику у инфинитиву, претериту и прошлом партиципу (*bid – bid – bid*). Међутим, према резултатима ове корпус анализе исти глагол у претериту се јавља и у облику *bade*, а у прошлом партиципу у облику *bidden* чиме испуњава услове за припадност четвртој класи неправилних глагола. Резултати показују да се облик *bid* у претериту јавља у мање од 10% случајева док је учесталост употребе облика *bidden* у прошлом партиципу између 10–40%. Управо због разлика у фреквентности употребе ових облика у савременом енглеском језику чини се да глагол *bid* треба сврстати у четврту класу неправилних глагола.

Овој класи глагола припадао је и глагол *get* са облицима *got – gotten*. Међутим, у савременом енглеском језику у прошлом партиципу облик *got* знатно је чешћи од облика *gotten* и глагол је прешао у шесту класу неправилних глагола. Поред регуларизације и ирегуларизације, код ове класе неправилних глагола може се уочити и трећи тип промене који у досадашњој литератури није добио адекватно место. Наиме, код чак двадесет и два глагола уочавамо да се облик претерита данас користи и у прошлом партиципу. Другим речима, облик прошлог партиципа са назалним суфиксом полако се потискује из употребе, а његово место заузима правилни облик и/или неправилни облик претерита. Најбољи пример је управо глагол *shake* који се данас у прошлом партиципу јавља у облику *shaked* или у облику *shook*. Иако облици претерита

у прошлом партиципу углавном уделују са мање од 10% у укупном броју појављивања глагола у прошлом партиципу, овај тип промене је уочен код скоро половине глагола четврте класе. Закључујемо, стога, да се овакве појаве не могу изоловано тумачити, то јест, да показују систематичну регуларност.

5.5. Класа 5

Класу 5 неправилних глагола чине глаголи код којих се претерит и прошли партицип формално подударају са обликом инфинитива: *bet, burst, bust, cast, cost, cut, fit, hit, hurt, knit, let, put, quit, rid, set, shed, shit, shred, shut, slit, split, spread, sweat, thirst, wed* и *wet* (Kvirk i dr. 1985: 111–112).

У изабраном корпусу није забележено ниједно појављивање глагола *shed* и *thirst*. Чак пет глагола из ове класе у савременом енглеском језику забележени су са само правилним облицима претерита и прошлог партиципа: *fit – fitted, shit – shitted, shred – shredded, sweat – sweated* и *wed – wedded*. Једанест глагола данас је стабилно са својим неправилним облицима: *bet, cut, hit, hurt, let, put, rid, set, shut, split* и *spread*.

На основу анализе корпусних података, осам неправилних глагола из ове класе можемо данас сматрати транзиционим глаголима и сви се они налазе у процесу регуларизације:

burst – burst/(bursted) – burst
bust – busted/(bust) – busted/bust
cast – cast/casted – cast/(casted)
cost – cost/(costed) – cost/(costed)
knit – knit/knitted – knit/knitted
quit – quit/(quitted) – quit/(quitted)
slit – slit/(slitted) – slit/(slitted)
wet – wet/(wetted) – wet/(wetted).

Правилни облици транзиционих глагола пете класе чешћи су у употреби од неправилних само код глагола *bust* док су код осталих и даље неправилни облици доминантнији.

5.6. Класа 6

Шестој класи неправилних глагола припадају глаголи који облике претерита и прошлог партиципа не творе суфиксима већ променом вокала основе, при чему су облици претерита и прошлог партиципа идентични (Kvirk i dr. 1985: 112–113):

6A: *bleed, breed, feed, hold, lead, meet, plead, read, speed*
 6B: *cling, dig, fling, hang, sling, slink, spin, stick, sting, strike, string, swing, win, wring*
 6C: *bind, find, grind, wind*
 6D: *light, slide*

- 6E: sit, spit
 6F: get, shine, shoe, shoot
 6G: fight
 6H: stand
 6I: abide
 6J: heave

Из ове класе глагола једино глагол *slink* није у корпусу забележен са облицима претерита и прошлог партиципа. Такође, код једног глагола (*abide*) забележени су само правилни облици у обе граматичке функције. Глаголи ове класе већином су стабилни у својим неправилним облицима: *bind – bound, bleed – bled, breed – bred, cling – clung, feed – fed, fight – fought, find – found, fling – flung, hold – held, lead – led, meet – met, read – read, shoot – shot, sit – sat, slide – slid, sling – slung, spin – spun, stand – stood, stick – stuck, sting – stung, strike – struck, swing – swung, win – won* и *wring – wrung*.

Једанаест глагола данас се могу сматрати транзиционим глаголима:

- grind – grinded/(ground) – grinded/(ground)*
hang – hung/(hanged) – hung/hanged
light – lit/(lighted) – lit/(lighted)
plead – pleaded/(pled) – pleaded/(pled)
shine – shone/shined – shone/shined
shoe – shod/shoed – shod/(shoed)
speed – sped/(speeded) – sped/(speeded)
spit – spat, (spit), (spitted) – spat, (spit)
string – stringed, strung – strung
wind – wound/(winded) – wound/(winded)

Код свих транзиционих глагола шесте класе очигледно је деловање процеса регуларизације. Поред регуларизације, код глагола *spit* све је јача тенденција проширивања облика крњег инфинитива на претерит и прошли партицип.

5.7. Класа 7

Седма класа обухвата оне неправилне глаголе који облике претерита и прошлог партиципа, који се међусобно разликују, не твори суфиксацијом већ променом вокала основе (Kvirk i dr. 1985: 114). Овој класи припадају глаголи:

- 7A: become, begin, drink, ring, shrink, sing, sink, spring, stink, swim
 7B: come, run
 7C: go

Од глагола седме класе, једино глагол *stink* није у корпусу забележен са довољним бројем појављивања облика претерита и прошлог партиципа. Данас су стабилни у својим традиционалним облицима само глаголи *go – went – gone* и *sing – sang – sung*. Сви остали чланови ове класе неправилних глагола могу се окарактерисати као транзициони глаголи.

Промене које погађају глаголе ове класе најевидентније су на примеру глагола *ring*, који се данас јавља у облицима *ring – rang, (ringed), (rung) – rung, (ringed), (rang)*. На примеру облика овог глагола очигледно је деловање процеса регуларизације – облик *ringed* јавља се и у претериту и прошлом партиципу. Међутим, ово је једини глагол седме класе код кога се јавља регуларизација. Код свих осталих јављају се друга два типа промене којима се досадашња англистичка литература није бавила. Први је проширивање употребе облика претерита на прошли партицип о коме је већ било речи код неправилних глагола четврте класе. Овде се тај процес промене јавља изоловано код пет глагола:

become – became – become/(became)
 begin – began – begun/(began)
 come – came – come/(came)
 run – ran – run/(ran)
 swim – swam – swum/(swam)

Једино код глагола ове класе јавља се и супротан процес промене – проширивање употребе облика прошлог партиципа на претерит, и то код три глагола:

shrink – shrank/(shrunk) – shrunk
 sink – sank/(sunk) – sunk
 spring – sprang/*sprung* – *sprung*

Као и код глагола *ring*, и код глагола *drink* ова два процеса делују паралелно:

drink – drank/(drunk) – drunk/*drank*

Глаголи седме, уједно и последње класе неправилних глагола у енглеском језику, према резултатима наше анализе, нису у толикој мери подложни регуларизацији колико су подложни проширивању употребе једног од облика из свог парадигматског репертоара на друге граматичке функције. Другим речима, само један глагол (*ring*) употребљава се са правилним облицима док се код чак десет глагола облик претерита употребљава за прошли партицип и/или обратно.

6. Тенденције у парадигми неправилних глагола

Приказ облика у којима се неправилни глаголи јављају у савременом енглеском језику према класама омогућио је сагледавање тенденција промене у оквиру засебних класа неправилних глагола. Према овим резултатима, од свих типова промена које су уочене код енглеских неправилних глагола, најдоминантнија је регуларизација неправилних глагола. На основу тога, може се предвидети наставак већ уоченог тренда смањења броја неправилних глагола у енглеском језику.

Тенденцији регуларизације изузетно су подложни глаголи прве класе који творе своје неправилне облике звучном или безвучном варијантом денталног суфикса без промене вокала основе, а који се не заврша-

вају гласовима /t/ и /d/ (нпр. *burn* и *learn*). Сви глаголи са овим особинама или су већ регуларизовани или се налазе у фази регуларизације. Регуларизацији неправилних облика у нешто мањој мери подложни су и глаголи друге, треће и пете класе.

Ирегуларизација је забележена код свега пет глагола који се данас према моделу творбе облика претерита и прошлог партиципа сврставају у другу класу. Код ових глагола облик претерита је правилан док, се у прошлом партиципу јавља облик са назалним суфиксом, а све то по аналогiji са облицима сличним неправилним глаголима. Нема глагола код кога је овај процес завршен. Поред правилних глагола захваћених процесом ирегуларизације, овој класи припадају и неправилни глаголи који су у фази регуларизације. Прецизних података о историјском развоју ове групе глагола нема, али је могуће да су изворно неправилни глаголи ове класе, попут *bear* и *slay*, своје садашње облике добили деловањем процеса регуларизације на глаголе четврте класе. Другим речима, могуће је да је изван броја ових глагола припадао четвртој класи, те да је процес регуларизације прво завршен код облика претерита, а да се облик са назалним суфиксом опирао регуларизацији.

Проширивање употребе једног од два неправилна облика није добило заслужено место у досадашњој литератури. Резултати ове анализе су показали да ова тенденција није занемарљива јер се јавља код приличног броја глагола. У раду су уочена два типа ове тенденције: проширивање употребе облика претерита на прошли партицип и проширивање употребе облика прошлог партиципа на претерит. Други тип је забележен само код три глагола седме класе. Проширивање употребе облика претерита на прошли партицип је типична врста промене код глагола четврте и седме класе с обзиром на то да они испољавају склоност само ка овој промени. Посебно су занимљиви глаголи четврте класе код којих облик претерита потискује из употребе облик са назалним суфиксом. Ако прихватимо претпоставку да се облици са назалним суфиксима из неког разлога опирају продору правилних облика, онда се проширивање употребе неправилног облика претерита на прошли партицип у језичком систему, који кроз векове испољава тенденцију ка упрошћавању на свим нивоима своје структуре, може очекивати. Другим речима, парадигма не успева увек да буде упрошћена регуларизацијом, али се и устаљивање једног неправилног облика (уместо два) може сматрати начином упрошћавања система.

7. Закључна разматрања

У раду смо указали на облике у којима се енглески неправилни глаголи јављају у савременом језику. Код глагола који се јављају са више облика претерита и/или прошлог партиципа указали смо и на квантитативне односе међу облицима у језичкој употреби. На основу претходног излагања можемо закључити да ће се број неправилних глагола у енглеском језику и даље смањивати. Чак и код глагола који се опирају

процесу регуларизације уочени су процеси промене који за исход имају упрошћавање парадигме неправилних глагола.

У раду смо се позивали на најисцрпнији, референтни граматички опис (Kvirk i dr. 1985). Међутим, пошто није познат методолошки апарат који је коришћен за добијање датог описа система неправилних глагола, није могуће извршити ни дијахронијску анализу у правом смислу те речи, али се свакако може указати на неке промене које су наступиле у протекле три деценије развоја енглеског језика.

Прво је свакако битно да се чак 13 глагола данас више не јавља у неправилним облицима претерита и прошлог партиципа, а знатан је и број оних код којих су правилни облици чешћи у употреби (нпр. *burn*, *learn*, *spell*, *spill* и *spoil*). У опису из 1985. године једна трећина глагола спадала је у транзиционе глаголе, док је према резултатима наше анализе корпуса скоро половина система неправилних глагола у енглеском језику нестабилна. Другим речима, у протекле три деценије повећао се број неправилних глагола који су захваћени променама.⁸

За сам крај истичемо и чињеницу да поређење описа парадигме неправилних глагола добијеног нашом анализом и описа насталог пре три деценије указује да је тенденција проширивања употребе једног од два неправилна облика добила на снази тек у новијој историји развоја енглеског језика. Досадашња литература забележила је ову појаву код глагола *forget* (*forgot* – *forgotten/forgot*), *sing* (*sang/sung* – *sung*), *sink* (*sank/sunk* – *sunk*), *spring* (*sprang/sprung* – *sprung*), *stink* (*stank/stunk* – *stunk*) и *swim* (*swam/swum* – *swum*). У свим наведеним случајевима употреба облика партиципа проширена је на претерит. Овај начин проширивања употребе неправилног облика, према резултатима ове анализе, заправо је ређи у односу на онај где се облик претерита проширује на прошли партицип. Тај тип промене није био уочен до сада. Поврх свега, данас је број глагола захваћених овом променом далеко већи. На основу свега наведеног може се очекивати даље смањење броја неправилних глагола у енглеском језику и интензивније свођење два неправилна облика (претерита и прошлог партиципа) на један заједнички облик.

Додатак: Табела неправилних глагола

Глагол	Квирк и др. (1985)		GloWbe (2015)	
	Претерит	П. партицип	Претерит	П. партицип
<i>abide</i>	abode, abided	abode, abided	abided	abided
<i>arise</i>	arose	arisen	arose	arisen, (arose)
<i>awake</i>	awoke, awaked	awoken, awaked	awoke, (awake)	awoken, (awoke), (awaked)
<i>be</i>	was/were	been	was/were	been
<i>bear</i>	bore	borne	beared	borne
<i>beat</i>	beat	beaten, beat	beat	beaten, (beat)

⁸ Употреба чак 61 глагола се данас разликује од описа који дају Р. Квирк и група аутора (1985).

<i>become</i>	became	become	became	become, (became)
<i>begin</i>	began	begun	began	begun, (began)
<i>bend</i>	bent	bent	bent	bent
<i>bereave</i>	bereft, bereaved	bereft, bereaved	/	/
<i>beseech</i>	besought, beseeched	besought, beseeched	besought, <i>beseeched</i>	besought, beseeched
<i>bet</i>	bet, betted	bet, betted	bet	bet
<i>bid</i>	bade, bid	bade, bid, bidden	bade, (bid), (bidden)	bid, <i>bidden</i> , (bade)
<i>bind</i>	bound	bound	bound	bound
<i>bite</i>	bit	bitten, bit	bit	bitten, <i>bit</i>
<i>bleed</i>	bled	bled	bled	bled
<i>blow</i>	blew	blown	blew	blown
<i>break</i>	broke	broken	broke	broken, (broke)
<i>breed</i>	bred	bred	bred	bred
<i>bring</i>	brought	brought	brought	brought
<i>build</i>	built	built	built	built
<i>burn</i>	burnt, burned	burnt, burned	burned, <i>burnt</i>	burned, burnt
<i>burst</i>	burst	burst	burst, (burst)	burst
<i>bust</i>	bust, busted	bust, busted	busted, (bust)	busted, <i>bust</i>
<i>buy</i>	bought	bought	bought	bought
<i>cast</i>	cast	cast	cast, <i>casted</i>	cast, (casted)
<i>catch</i>	caught	caught	caught	caught
<i>chide</i>	chid, chided	chidden, chid, chided	chided	chided
<i>choose</i>	chose	chosen	chose	chosen
<i>cleave</i>	cleft, clove, cleaved	cleft, clove, cleaved	cleaved	cleaved
<i>cling</i>	clung	clung	clung	clung
<i>come</i>	came	come	came	come, (came)
<i>cost</i>	cost	cost	cost, (costed)	cost, (costed)
<i>creep</i>	crept	crept	crept, <i>creeped</i>	crept, <i>creeped</i>
<i>cut</i>	cut	cut	cut	cut
<i>deal</i>	dealt	dealt	dealt	dealt
<i>dig</i>	dug	dug	dug, (dug)	dug
<i>dive</i>	dived, dove	dived	dove, <i>dived</i>	dived
<i>do</i>	did	done	did	done
<i>draw</i>	drew	drawn	drew	drawn
<i>dream</i>	dreamt, dreamed	dreamt, dreamed	dreamed, dreamt	dreamed, <i>dreamt</i>
<i>drink</i>	drank	drunk	drank, (drunk)	drunk, <i>drank</i>
<i>drive</i>	drove	driven	drove	driven
<i>dwell</i>	dwelt, dwelled	dwelt, dwelled	dwelt, <i>dwelled</i>	dwelt, (dwelled)
<i>eat</i>	ate	eaten	ate	eaten, (ate)
<i>fall</i>	fell	fallen	fell	fallen, (fell)
<i>feed</i>	fed	fed	fed	fed
<i>feel</i>	felt	felt	felt	felt

<i>fight</i>	fought	fought	fought	fought
<i>find</i>	found	found	found	found
<i>fit</i>	fit	fit	fitted	fitted
<i>flee</i>	fled	fled	fled	fled
<i>fling</i>	flung	flung	flung	flung
<i>fly</i>	flew	flown	flew	flown, (flew)
<i>forbid</i>	forbade, forbad	forbidden, forbid	forbade	forbidden
<i>forget</i>	forgot	forgotten, forgot	forgot	forgotten, (forgot)
<i>forgive</i>	forgave	forgiven	forgave	forgiven
<i>forsake</i>	forsook	forsaken	/	/
<i>freeze</i>	froze	frozen	froze	frozen, (froze)
<i>get</i>	got	gotten	got	got, <i>gotten</i>
<i>give</i>	gave	given	gave	given
<i>go</i>	went	gone	went	gone, (went)
<i>grind</i>	ground	ground	grinded, (ground)	grinded, (ground)
<i>grow</i>	grew	grown	grew	grown, (grew)
<i>hang</i>	hung, hanged	hung, hanged	hung, (hanged)	hung, <i>hanged</i>
<i>have</i>	had	had	had	had
<i>hear</i>	heard	heard	heard	heard
<i>heave</i>	heaved, hove	heaved, hove	heaved, <i>hove</i>	hove, <i>heaved</i>
<i>hew</i>	hewed	hewn, hewed	hewed	hewed
<i>hide</i>	hid	hidden, hid	hid	hidden, (hid)
<i>hit</i>	hit	hit	hit	hit
<i>hold</i>	held	held	held	held
<i>hurt</i>	hurt	hurt	hurt	hurt
<i>keep</i>	kept	kept	kept	kept
<i>kneel</i>	knelt, kneeled	knelt, kneeled	knelt, <i>kneeled</i>	knelt
<i>knit</i>	knitted, knit	knitted, knit	knit, <i>knitted</i>	knit, <i>knitted</i>
<i>know</i>	knew	known	knew	known
<i>lead</i>	led	led	led	led
<i>lean</i>	leant, leaned	leant, leaned	leant, leaned	leaned, <i>leant</i>
<i>leap</i>	leapt, leaped	leapt, leaped	leapt, <i>leaped</i>	leapt, <i>leaped</i>
<i>learn</i>	learnt, learned	learnt, learned	learned, <i>learnt</i>	learned, <i>learnt</i>
<i>leave</i>	left	left	left	left
<i>lend</i>	lent	lent	lent	lent
<i>let</i>	let	let	let	let
<i>lie</i>	lay	lain	lied	lied, <i>lain</i>
<i>light</i>	lit, lighted	lit, lighted	lit, (lighted)	lit, (lighted)
<i>lose</i>	lost	lost	lost	lost
<i>make</i>	made	made	made	made
<i>mean</i>	meant	meant	meant	meant
<i>meet</i>	met	met	met	met
<i>mow</i>	mowed	mown, mowed	mowed	mowed
<i>plead</i>	pleaded, pled	pleaded, pled	pleaded, (pled)	pleaded, (pled)
<i>prove</i>	proved	proved, proven	proved	proved, proven
<i>put</i>	put	put	put	put

<i>quit</i>	quit, quitted	quit, quitted	quit, (quitted)	quit, (quitted)
<i>read</i>	read	read	read	read
<i>rend</i>	rent	rent	/	/
<i>rid</i>	rid, riddled	rid, riddled	rid	rid
<i>ride</i>	rode	ridden	rode	ridden, (rode)
<i>ring</i>	rang	rung	rang, (ringed, rung)	rung, (ringed, rang)
<i>rise</i>	rose	risen	rose	risen, (rose)
<i>run</i>	ran	run	ran	run, (ran)
<i>saw</i>	sawed	sawn, sawed	sawed	sawed, <i>sawn</i>
<i>say</i>	said	said	said	said
<i>see</i>	saw	seen	saw	seen
<i>seek</i>	sought	sought	sought	sought
<i>sell</i>	sold	sold	sold	sold
<i>send</i>	sent	sent	sent	sent
<i>set</i>	set	set	set	set
<i>sew</i>	sew, sewed	sew, sewed	sewed	sewn, (sewed)
<i>shake</i>	shook	shaken	shook	shaked, (shook)
<i>shave</i>	shaved	shaved, shaven	shaved	shaved
<i>shear</i>	sheared	shorn, sheared	sheared	shorn, <i>sheared</i>
<i>shed</i>	shed	shed	/	/
<i>shew</i>	shewed	shewed	shewed	shewn
<i>shine</i>	shone, shined	shone, shined	shone, <i>shined</i>	shone, <i>shined</i>
<i>shit</i>	shit, shat	shit	shitted	shitted
<i>shoe</i>	shod, shoed	shod, shoed	shod, <i>shoed</i>	shod, (shoed)
<i>shoot</i>	shot	shot	shot	shot
<i>show</i>	showed	shown, showed	showed	shown, (showed)
<i>shred</i>	shredded, shred	shredded, shred	shredded	shredded
<i>shrink</i>	shrank, shrunk	shrank, shrunk	shrank, (shrunk)	shrunk
<i>shrive</i>	shrived, shrove	shrived, shriven	/	/
<i>shut</i>	shut	shut	shut	shut
<i>sing</i>	sang, sung	sung	sang	sung
<i>sink</i>	sank, sunk	sunk	sank, (sunk)	sunk
<i>sit</i>	sat	sat	sat	sat
<i>slay</i>	slew	slain	slayed	slain
<i>sleep</i>	slept	slept	slept	slept
<i>slide</i>	slid	slid	slid	slid
<i>sling</i>	slung	slung	slung	slung
<i>slink</i>	slunk	slunk	/	/
<i>slit</i>	slit	slit	slit, (slitted)	slit, (slitted)
<i>smell</i>	smelt, smelled	smelt, smelled	smelled	smelled
<i>smite</i>	smote	smitten	smote	smitten
<i>sow</i>	sowed	sown, sowed	sowed	sown, (sowed)
<i>speak</i>	spoke	spoken	spoke, (spake)	spoken, (spoke)
<i>speed</i>	sped, speeded	sped, speeded	sped, (speeded)	sped, <i>speeded</i>
<i>spell</i>	spelt, spelled	spelt, spelled	spelled, <i>spelt</i>	spelled, <i>spelt</i>

<i>spend</i>	spent	spent	spent	spent
<i>spill</i>	spilt, spilled	spilt, spilled	spilled, <i>spilt</i>	spilled, <i>spilt</i>
<i>spin</i>	spun, span	spun	spun	spun
<i>spit</i>	spat, spit	spat, spit	spat, (spit, spitted)	spat, (spit)
<i>split</i>	split	split	split	split
<i>spoil</i>	spoilt, spoiled	spoilt, spoiled	spoiled, <i>spoilt</i>	spoiled, spoilt
<i>spread</i>	spread	spread	spread	spread
<i>spring</i>	sprang, sprung	sprung	sprang, <i>sprung</i>	sprung
<i>stand</i>	stood	stood	stood	stood
<i>steal</i>	stole	stolen	stole	stolen, stole
<i>stick</i>	stuck	stuck	stuck	stuck
<i>sting</i>	stung	stung	stung	stung
<i>stink</i>	stank, stunk	stunk	/	/
<i>strew</i>	strewed	strewn, strewed	strew, <i>strewed</i>	strewn
<i>stride</i>	strode	stridden, strid, strode	strode	strode
<i>strike</i>	struck	struck	struck	struck
<i>string</i>	strung	strung	stringed, <i>strung</i>	strung
<i>strive</i>	strove, strived	striven, strived	strove, <i>strived</i>	strived, striven
<i>swear</i>	swore	sworn	swore	sworn, (swore)
<i>sweat</i>	sweat, sweated	sweat, sweated	sweated	sweated
<i>sweep</i>	swept	swept	swept	swept
<i>swell</i>	swelled	swollen, swelled	swelled	swollen, <i>swelled</i>
<i>swim</i>	swam, swum	swum	swam	swum, <i>swam</i>
<i>swing</i>	swung	swung	swung	swung
<i>take</i>	took	taken	took	taken
<i>teach</i>	taught	taught	taught	taught
<i>tear</i>	tore	torn	tore, (teared)	torn, (tore)
<i>tell</i>	told	told	told	told
<i>think</i>	thought	thought	thought	thought
<i>thrive</i>	thrived, throve	thrived, thriven	thrived	thrived
<i>throw</i>	threw	thrown	threw	thrown
<i>thurst</i>	thurst	thurst	/	/
<i>tread</i>	trod	trodden, trod	trod, <i>treaded</i>	trodden, <i>trod</i> , (treaded)
<i>wake</i>	woke, waked	woken, waked	woke	woke, (woken, waked)
<i>wear</i>	wore	worn	wore	worn, (wore)
<i>weave</i>	wove	woven	wove, weaved	woven, (weaved)
<i>wed</i>	wedded, wed	wedded, wed	wedded	wedded
<i>weep</i>	wept	wept	wept	wept
<i>wet</i>	wetted, wet	wetted, wet	wet, (wetted)	wet, (wetted)
<i>win</i>	won	won	won	won
<i>wind</i>	wound	wound	wound, (winded)	wound, (winded)
<i>wring</i>	wrung	wrung	wrung	wrung
<i>write</i>	wrote	written	wrote	written

Корпус

GloWbe (Corpus of Global Web Based-English): <http://corpus2.byu.edu/glowbe/>. 09.03.2015.

Литература

- Atvud 1953: B. E. Atwood, A Survey of Verb Forms in the Eastern United States, *Studies in American English*, 2, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bau i Kejbl 1993: A. Baugh & T. Cable, *A History of the English Language*, London: Routledge.
- Bernštaj 1994: C. Bernstein, Drug Usage among High-School Students in Silsbee, Texas: A Study of the Preterite, In: G. D. Little & M. Montgomery (eds), *Centennial Usage Studies*, Tuscaloosa: University of Alabama Press, 144–154.
- Bibi i Slobin 1982: J. L. Bybee & D. I. Slobin, Rules and Schemes in the Development and Use of the English Past Tense, *Language*, 58, 2, 265–289.
- Bloh 1947: E. Bloch, English Verb Inflection, *Language*, 23, 4, 399–418.
- Fertig 2009: D. Fertig, Are strong verbs really dying to fit in, *Studies in the History of the English Language* 5, Banff, Canada, May 2009. <Presentation. <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/fertig/fertig/GLAC15Handout.pdf>>. 10.07.2014.
- Gluško 2003: M. Glushko, Towards the Quantitative Approach to Studying Evolution of English Verb Paradigm, In: A. Dahl, K. Bentzen, and P. Svenonius (eds), *Nordlyd* 31, 1: 30–45.
- Grinbaum 1996: S. Greenbaum, *The Oxford English Grammar*, New York: OUP.
- Hansen and Nielsen 1986: E. Hansen & H. F. Nielsen, Irregularities in Modern English, *NOWELE*, 2, Odense: Odense University Press.
- Hjuings 1994: M. Hewings, *Advanced Grammar in Use*, Cambridge: CUP.
- Hoard i Sloat 1973: J. E. Hoard & C. Sloat, English Irregular Verbs, *Language*, 49, 1, 107–120.
- Josijević 2014: J. Јосијевић, Регуларизација неправилних глагола у савременом енглеском језику, *Узданица*, XI/2, 147–154.
- Josijević 2015: J. Јосијевић, Глаголи са двојаким и вишеструким облицима простог прошлог времена и прошлог партиципа у савременом енглеском језику, У: М. Ковачевић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, VI/1, 61–71.
- Krug i Šulter 2013: M. Krug & J. Schluter, *Research Methods in Language Variation and Change*, Cambridge: CUP.
- Kučera i Frensis 1967: H. Kučera & W. N. Francis, *Computational analysis of present-day English*, Providence: Brown University Press.
- Kvirk i dr. 1985: R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech & J. Svartvik, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London and New York: Longman.
- Marej 1998: T. E. Murray, More on Drug/Dragged and Snuck/Sneaked: Evidence from the American Midwest, *Journal of English Linguistics*, 26, 209–220.
- Rastorgueva 1989: T. A. Rastorgueva, *Očerki po istoričeskoj grammatike angliiskogo yazika*, Visshaya shkola, Moskva.

- Ševilje 1997: F. Chevillet, Dialectal aspects of the English strong verb system, In: H. Ramisch & K. Wynne (eds.), *Language in Time and Space*, Stuttgart: Steiner, 46–59.
- Tejlor1994: A. Taylor, Variation in past tense formation in the history of English, *Working Papers in Linguistics*, 1, 143–158.
- Tradžil 2012: P. Trudgil, *Sociolinguistic Typology: Social Determinants of Linguistic Complexity*, Oxford: OUP.
- Vikstrom 2013: E. Wikstrom, *Non-Standard -ed Forms of Irregular Verbs in Present-day American English: A Corpus based Study*, Goteborgs Universitet inst for sprak och litteraturer. http://gul.gu.se/public/pp/public_courses/course57247/published/1370048531604/resourceId/23419239/content/UploadedResources/Wikstr%C3%B6mE_EN1C03_NonStandardEdFormsInAmE.pdf. 10.07.2014.

Jelena M. Josijević

THE CLASSIFICATION OF THE IRREGULAR VERBS IN CONTEMPORARY ENGLISH

Summary

The paper analyses which preterit and past participle forms of the irregular verbs are used in contemporary English. The electronic corpus *GloWbe* has been chosen for this corpus analysis as the most voluminous and dialectologically most extensive electronic corpus of the contemporary English language available for free usage online. The irregular verbs are examined and their forms identified. Based on the detected preterit and past participle forms three types of change are defined. The paper also suggests that liability to language change, including the type of change, depends on the class of an irregular verb, namely, on the derivational model of the irregular forms a verb had or still has.

Keywords: irregular verbs, transitioning verbs, regularization, irregularization, corpus analysis

Примљен 12. јуна 2015. године
Прихваћен 17. марта 2016. године

ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ КАО КОРЕСПОНДЕНТ НЕМАЧКОГ ПАРТИЦИПА II

У раду се анализирају партиципске фразе чији је нуклеус партицип II у савременом немачком језику и преводи таквих фраза на српски језик, у којима се, као кореспондент партиципа II, јавља трпни глаголски придев. Истраживање је спроведено на конкретном језичком материјалу, са циљем контрастивне анализе у погледу синтаксичких и морфолошких својстава партиципа II и трпног глаголског придева у функцији апозитива и предикативног атрибута. У поменутих функцијама оба кореспондента понашају се морфосинтаксички као адјективи, од којих се пак семантички разликују будући да задржавају валентност глагола од којих су настали.

Кључне речи: партиципска фраза, партицип II, трпни глаголски придев, апозитив, предикативни атрибут

1. Уводне напомене

Узимајући у обзир морфологију, семантику и синтаксу, извесан проблем представљају партиципске фразе у савременом немачком језику – конструкције чији је нуклеус партицип I или II. Са становишта морфосинтаксе, партиципи су сродни адјективима. Међутим, семантичко-синтаксички гледано, понашају се као глаголи и имају вредност вербалне фразе. У случају партиципа I и глаголског прилога садашњег, као његовог кореспондента у српском језику, постоје контрастивне анализе (в. Petronijević 2003: 197–207, као и Petronijević 2011: 21–39). Међутим, када је у питању партицип II, студије у области германистичке лингвистике углавном се фокусирају на његову предикативну функцију док се он са својом атрибутомском функцијом, која је такође могућа и врло фреквентна, оправдано третира као адјектив јер стоји између детерминатива и именице у деклинираном облику. Поред тога, и недеклинирани партицип II може бити нуклеус често врло комплексне фразе која обично врши функцију апозиције. Фокус овог истраживања усмерен је управо на фразе са недеклинираним партиципом II.

Партицип II представља облик флексије глагола, те припада глаголу као врсти речи и фраза чији је он нуклеус може се трансформисати у реченицу, а то је способност коју адјектив нема. Међутим, морфолошко-синтаксички гледано, фраза којом се бавимо у раду понаша се умногоме и као адјективска фраза, што ће и показати резултати рада на

¹ marijajankovic@yahoo.com

корпусу. Према томе, примењујући интегративни модел, који поред синтаксе укључује и морфологију, те семантику, терминолошку дилему ћемо решити тако што се опредељујемо за термин *партиципийска фраза чији је нуклеус партицип II* (у даљем тексту П2Ф). На тај начин нећемо у раду изгубити из вида сву комплексност партиципа II (у даљем тексту П2) нити ћемо занемарити његова морфолошка и синтаксичка обележја, а најзад ни семантику сваког појединачног примера, при чему ћемо се ослонити и на транслацију, тј. на примере ексцерпираних из преводне литературе. Предметни рад има за циљ да на одређеном језичком материјалу спроведе синтаксичко-семантичку анализу П2Ф, као и анализу фраза које се у српском језику јављају као преводни кореспондент, нарочито се фокусирајући на функције које такве фразе могу вршити у реченици и на евентуалне специфичности њихове реализације у оба језика.

П2Ф је фраза која се не јавља нарочито често у немачком језику, поготово не у свакодневном говорном језику, будући да не представља језичко средство неформалног дискурса. Примарно се користи у литерарним текстовима, а делом и у стручној, научној и журналистичкој прози (уп. Zifonun et al 1997: 2229). Изузев у насловима новинских чланака и појединим стручним текстовима, овакве фразе налазимо у делима ретких писаца. Према томе, полазни корпус на којем је спроведено ово истраживање чине дела немачких писаца двадесетог и двадесет првог века (Томас Ман и Бернхард Шлинк) и преводи тих дела на српски језик (превеле: Аница Савић Ребац и Споменка Крајчевић).

За контрастирање немачког и српског језика нарочито је занимљив П2 који се преводи бројним и различитим језичким средствима, а оправданост намере да спроведемо истраживање о томе како се партиципска фраза развија у немачком језику и како се иста може изразити на српском налазимо и у томе што су досадашња контрастивна истраживања овај проблем у недовољној мери обрадила, ако не и потпуно изоставила. На основу анализе корпуса, види се да се П2 не преводи једнообразно са немачког на српски језик. Као могући преводни еквиваленти у корпусу се јављају: радни глаголски придев, глаголски прилог прошли, глаголски прилог садашњи, глагол у перфекту, глагол у презенту, предлошка фраза, а у одређеном броју случајева и адјектив и адверб. Међутим, П2 се убедљиво најчешће преводи својим кореспондентом – *ириним глаголским придевом* (у даљем тексту ТГП). Наиме, од 138 анализираних П2Ф, у укупно 68 примера П2 је преведен уз помоћ ТГП-а. Фреквентност ТГП-а у преводу свакако није једини критеријум на основу којег ТГП сматрамо кореспондентом, већ то што се П2 као нуклеус фразе увек може превести ТГП-ом, што није случај ни за један горе поменути облик. Будући да су преводни еквиваленти предмет транслатологије, а наш је циљ спровођење контрастивне анализе, у даљем раду предмет истраживања биће искључиво примери са кореспондентним обликом – трпним глаголским придевом.

2. Категоријална обележја партиципа II и широког глаголског придева

Партицип перфекта, тј. П2 је облик флексије глагола који „означава завршену радњу, завршен процес или стање” (Griesbach/Schulz 1962: 84). Будући да спада у глаголе као врсту речи, и сам творбени образац за П2 зависи од тога да ли глагол има слабу (-t) или јаку (-en) конјугацију. Заједно са помоћним глаголима, овај партицип служи за грађење сложених глаголских облика или може, уз копулативни глагол, бити предикативно употребљен. Међутим, поред овакве употребе, он може бити и релативно самосталан у реченици – као атрибут, али и као нуклеус сопствене фразе у функцији апозиције или предикативног атрибута. У таквим функцијама, П2 се може, морфолошки гледано, третирати као адјектив. Традиционална немачка граматика адјективе дефинише као променљиву врсту речи која се јавља уз именице и познаје три врсте деκлинације: слабу, мешовиту и јаку. Међутим, Engel (1988) адјектив дефинише као врсту речи која има позицију и, у зависности од ње, подлеже или не подлеже промени (уп. Engel 1988: 556–557). П2 неких глагола може се јавити атрибутски употребљен, у позицији испред именице, и тада носи флексему која маркира род, број и падеж, односно, мења се по некој од адјективских деκлинација. Тада се П2 може третирати као девербативни адјектив. В. Petronijević (2009), испитујући девербативне адјективе по њиховој способности компарације, закључује да се они, укључујући и партиципе, понашају као и други адјективи те да и они дозвољавају компарацију ако спадају у класу оних који су семантички релативни, а не апсолутни (уп. Petronijević 2009: 331–339). Поред атрибутске функције, П2 се самостално или, чешће, као нуклеус фразе може јавити и у нефлектираном облику и вршити функцију апозитива, а регенс такве фразе је именица или заменица. С обзиром на то да се П2 са својим категоријалним обележјима налази између глагола и адјектива, неретко се говори о њему као о „међуречи” (в. Jung 1980: 434).

Када је у питању ТПП, овај облик је и сам некада био партицип у српском језику. I. Bjelaković (2008), бавећи се дијахроним проучавањем категорије пасива, тј. партиципским пасивом у српском књижевном језику, наводи да су функцију ТПП-а у пасивним конструкцијама „некада имали пасивни партиципи, прошли и садашњи. Пасивни партицип претерита развијао се у двама смеровима, те је, у зависности од значења постајао или глаголски придев или прави придев, док се пасивни партицип презента формално изгубио и придружио формама трпних придева или нецеситативних придева на -ив/-љив” (Bjelaković 2008: 18). Stefanović Karadžić/Grimm (1824) означили су ТПП као партицип претерита пасива који се може завршавати са -н и -т, упоредивши га са П2 у немачком (уп. Stefanović Karadžić/Grimm 1824: 53). Неретко се и у контрастивним граматикама које се баве савременим стањем језика ТПП сматра партиципом, и то партиципом пасива, са значењем „стање + пасивно” (уп. Engel/Mrazović 1986: 1150), као и у граматикама српског језика намењеним

странцима (в. Mrazović/Vukadinović 2009: 133–42). Када су, међутим, његова категоријална обележја у питању, јасно је да ТПП у потпуности припада адјективима као врсти речи. У било којој употреби он је конгруентан са неким именским реченичним чланом, што значи да познаје граматички род, број и деклинацију. Као и сваком придеву, својствено му је и обележје придевског вида, а ако по својој сем-структури спада у релативне, имаће и облике компаратива и суперлатива.

3. *Контрастивна анализа*

3.1. *Функције анализираних фраза*

У примерима ексцерпираним из корпуса запажамо да фразе које смо именовали као предмет овога рада могу вршити две функције: функцију апозитива и функцију предикативног атрибута.

Напомињемо да у германистичкој лингвистици није уобичајен термин апозитив, већ се користи искључиво термин апозиција, а и он је код многих аутора резервисан само за номиналне фразе. Појаву да се нефлектирани адјектив, адјективска или предлошка фраза јаве апозитивно² употребљени уз именицу или заменицу U. Engel (1988: 808–809) назива *квалитативном апозицијом*, а П2Ф које стоје у постпозицији у односу на именицу аутор сврстава у *атрибутивске додатне реченице* (Partizipialphrasen als attributive Angabesätze) које се без изузетка могу заменити релативним реченицама (уп. Engel 1988: 353). Међутим, релативне реченице у које се овакве П2Ф могу трансформисати спадају у тзв. *нерестриktivне релативне реченице* (nicht-restriktive Relativsätze). Овакве релативне реченице не носе никакву кључну информацију и нису од одлучујућег значаја за разумевање реченице; њима се само додаје једно обележје именици и могу се увек изоставити (уп. Engel 1998: 292–294), а то је управо случај са апозитивно употребљеном П2Ф. Да овакве конструкције само наликују апозицији, услед одвајања зарезима од именице, а да се заправо ради о атрибутским реченицама, сматра и J. Đukanović (1998: 54–58), као и Engel/Mrazović (1986: 1221) када контрастирају немачки и српски. Исто тако, Helbig/Buscha (2005) под апозицијом подразумевају искључиво номиналне фразе (уп. Helbig/Buscha 2005: 510–515); у супротном се, према поменутих ауторима, ради о постпозиционираном атрибуту (уп. Helbig/Buscha 2005: 502–503). Ипак, ретки аутори препознали су да се у датом случају ради о апозицији, коју V. Petronijević (1988) назива *адноминалном апозицијом*, а у коју спадају номиналне, адјективске и партиципске фразе (укључујући и П2Ф) подређене некој номиналној или прономиналној фрази (уп. Petronijević 1988: 124–167).

2 *Апозитивно* (нем. appositiv) у германистичкој лингвистици има значење: *са особином апозиције*.

3.1.1. Апозитив

Најфреквентнија функција нефлектираних П2Ф у предметном корпусу јесте функција апозитива. За разлику од атрибутске функције у којој П2 стоји између детерминатива и именице у роду, броју и падежу у ком је именица, као нуклеус апозитивно употребљене П2Ф он остаје нефлектиран, као и сваки адјектив у овој функцији у немачком језику. Насупрот томе, ТГП, као нуклеус фразе која се јавља у функцији апозитива, бива флектиран као и сваки други адјектив. Његова флексија произилази из неопходности да буде конгруентан са именицом на коју се односи. Премда се трпни придеви у датој функцији у потпуности понашају као и сви други придеви, погрешно би било сврставати их, на основу ових формалних одлика, у атрибуте, јер „битнија од ове је њихова одлика што се као одредбе накнадно додају већ одређеним појмовима” (Stevanović 1969: 54). Апозитив представља додатну предикацију у односу на већ детерминисани денотат који је изражен номиналном или прономиналном фразом (уп. Petronijević 2003: 203–204).

- (1) Das neue Haus, in den siebziger oder achtziger Jahren gebaut, hat fünf Stockwerke und einen ausgebauten Dachstock, verzichtet auf Erker oder Balkone und ist glatt und hell verputzt. (Schlink 1997: 8) (1a) Нова зграда, сарађена седамдесетих или осамдесетих, има пет спратова и мансарду за становање, зидови су глатки и украшени светлим украсима, нема балкона и ексера. (Šlink 2009: 7)

Нуклеуси подвучених фраза понашају се морфолошко-синтаксички као било који адјектив у функцији апозитива у датом језику: у немачком без флексије, у српском са флексијом, конгруирајући са именицом или заменицом. Међутим, оба ова кореспондентна облика задржавају семантичко-синтаксичка својства глагола од којих су настали, тј. окупљају око себе сателите у виду *дојуна* и *догађака* које би и сам глагол регирао као нуклеус вербалне фразе.

- (2) Als zu Beginn der Beweisaufnahme der Vorsitzende Richter vorschlug, auf die Verlesung der deutschen Fassung des Buches zu verzichten, da sie, von einem deutschen Verlag zur Veröffentlichung vorbereitet, allen Beteiligten zugänglich gemacht worden war,... (Schlink 1997: 104) (2a) Када је на почетку сведочења председавајући судија предложио да се одустане од читања немачке верзије књиге, коју је написала ћерка, будући да је рукопис, припремљен за објављивање код једног немачког издавача достављен свим учесницима расправе,... (Šlink 2009: 80)
- (3) Aber der Lärm, das Geheul, vervielfacht von hallender Bergwand, wuchs, nahm überhand, schwoll zu hinreißendem Wahnsinn. (Mann 1977: 62) (3a) Али жагор, урлање, умногостручено планинским одјецима, расло је, преовлађивало, бујало до заносног безумља. (Man 2004: 94)

(4) ...und ein schwarzes *Tuch*, darüber **gebreytet**, flatterte klatschend im kalteren Winde. (Mann 1977: 67) (4a) ...а у хладнијем ветру лепршала је гласно црна *марама*, пребачена преко њега (фотографског апарата). (Mann 2004: 102)

(5) Aber dort hinten, das kleinere, dritte *Zimmer*, nun ebenfalls ganz mit Büchern angefüllt, die ein dürftiger Mensch bewachte, war lange Jahre hindurch sein eigenes gewesen. (Mann 2008: 49) (5a) Али тамо позади, она мања, трећа *соба*, такође сасвим испуњена књигама које чува један угледан човек, то је дуго година била његова соба. (Mann 2004: 160)

Захваљујући семантичко-синтаксичким обележјима П2 и ТГП-а, фразе чији су они нуклеуси могу се увек трансформисати како у пасивне, тако и у активне реченице.

За пример (2): *Sie* (← *eine deutsche Fassung des Buches*) **wurde** von einem deutschen Verlag zur Veröffentlichung **vorbereitet**. / Ein deutscher Verlag **hat** sie zur Veröffentlichung **vorbereitet**. За пример (2a): Он (← *рукопис*) **је припремљен** за издавање од стране једног немачког издавача. / Један немачки издавач **ја је припремио** за објављивање.

У случају када је, уз помоћ П2Ф или фразе чији је нуклеус ТГП, постигнута анонимизација агенса (као у пр. (4), (4a) и (5), (5a)) за трансформацију у активну реченицу недостаје допуна у номинативу, тј. субјекат.

У горе наведеним примерима радило се о П2Ф које стоје уз именице или заменице у номинативу, из разлога што углавном такве примере налазимо у корпусу. Међутим, у примерима који следе видећемо да, без обзира на то у ком је падежу именица, П2 у функцији апозитива остаје увек недеклиниран. У примеру (6) у питању је генитив једнине, а у примеру (7) генитив множине, и то партитивни генитив. Партиципи (*geschmückt; gedacht, abgeworfen*) у овој позицији и функцији не могу бити деклинирани, док ТГП у примеру (6a) налазимо у генитиву једнине женског рода (*украшене*), чиме он конгруира са именицом иза које стоји (*зграда* – женски род, генитив, једнина). Такође, у примеру (7a) оба ТГП-а употребљена су у генитиву множине (*намењених, бачених*).

(6) Er erinnerte sich eines weißen *Bauwerks*, **geschmückt** mit abendlich gleißenden Inschriften,... (Mann 1977: 61) (6a) Сећао се једне беле *зграда*, украшене записима који су сјали у вечерњем одсеку,... (Mann 2004: 92)

(7) Es fielen nur ein Paar *Bomben*, vielleicht für eine nahe Eisenbahnlinie **gedacht** oder eine Fabrikanlage oder auch nur **abgeworfen**, weil sie von einem Angriff auf eine größere Stadt übrig waren. (Schlink 1997: 103) (7a) Пало је само неколико *бомби*, вероватно намењених оближњој железничкој прузи, неком фабричком постројењу или напросто бачених јер су преостале након напада на неки већи град. (Šlink 2009: 79)

У корпусу налазимо и пример, у којем П2Ф стоји као апозитив уз именицу женског рода у дативу једине³, чему у датом контексту у предлошко-

3 Номинатив: *eine Stadt*; датив: *einer Stadt* – у датом примеру регран предлогом *in*.

-падежном систему српског језика одговара локатив, а именица *žrag* у српском је мушког рода. Стога ће и ТПП носити граматичка обележја мушког рода, једнине и локатива.

(8) Die Gerichtsverhandlung war in *einer anderen Stadt, mit dem Auto eine knappe Stunde entfernt*. (Schlink 1997: 90) (8a) Суђење се одржавало у *другом гра-
ду, удаљеном сат вожње колима*. (Šlink 2009: 70)

3.1.2. Предикативни атрибути

Анализа корпуса показала је да се П2 и ТПП не односе увек на именицу или заменицу, тачније, не односе се увек *само* на именицу или заменицу, већ могу бити и у односу двоструке зависности – према неком именском реченичном члану, с једне стране, и према глаголу као предикату реченице, с друге стране.

(9) Tadzio, sehr bleich, richtete sich zur Hälfte und saß, auf einen Arm gestützt, mehrere Minuten lang unbeweglich, mit verwirrtem Haar und dunkelnden Augen. (Mann 1977: 67) (9a) Тађо, врло блед, упола се дигао, и седео је тако неколико минута, непо-
мичан и ослоњен о једну руку, замр- шене косе и очију које су се мрачиле.
(Man 2004: 102)

У наведеном примеру, регенс подвучених фраза није глагол *sitzen/сегети*, већ именица *Tadzio/Taђо* која у реченици врши функцију субјекта. Међутим, иако подвучене фразе означавају стање субјекта, оне стоје и у одређеној временској релацији са предикатом будући да означавају само привремену особину субјекта, која важи за време које је изражено предикатом (уп. Helbig/Buscha 2005: 464–467). У наведеном примеру, исту функцију врше и адјективи (*unbeweglich*⁴/*непомичан*), као и предлошка фраза у немачком (*mit verwirrtem Haar und dunkelnden Augen*), односно номиналне фразе у српском изражене беспредлошким квалитативним генитивом (*замршене косе и очију које су се мрачиле*).

Ову релацију можемо приказати на следећи начин:

Tadzio saß. ^ Tadzio war auf einen Arm gestützt. – zu diesem Zeitpunkt Taђo je segeo. ^ Taђo je bio osloњen o јednu руку. – у тоm тренутку

Оваквим начином трансформације служе се Helbig/Buscha (2005), посматрајући ове конструкције као једну врсту споредног предиката у реченици који се, попут атрибута, односи на субјекат и који је, самим тим, латентан и препознаје се само кад се реченица трансформише тако да се прикаже њена потпуна структура (уп. Helbig/Buscha 2005: 464–465). Аутори ову функцију називају *предикативним атрибутом уз субјекат* (*prädikatives Attribut zum Subjekt*)⁵. П2Ф у овој функцији може се увек изоставити, као и обичан атрибут, што говори у прилог томе

4 П2 се морфолошки понаша идентично као и адјектив у истој функцији.

5 Аутори, поред предикативног атрибута уз субјекат, примерима илуструју и предикативни атрибут уз објекат који пак не налазимо у примерима корпуса коришћеног за потребе овог рада. Међутим, примери са П2Ф у датој функцији, које смо уочили у предметном корпусу, далеко су сложенији од оних које поменути аутори наводе,

да је реч о додатку, али од атрибута се разликује по својој позицији у реченици, те изостајању деклинације, као и по специфичној временској релацији са предикатом.

Функција о којој је реч препозната је и у сербокроатистици од стране више аутора, при чему не постоји терминолошка сагласност. Примера ради, М. Stevanović (1969) дату функцију означава као *привремени атрибут* (в. Stevanović 1969: 52–53). Stanojčić/Popović (1997) користе термин *актуелни квалификатив* јер се њиме исказује „нека карактеристика субјекатског или објекатског појма актуелна у време реализовања ситуације означене глаголом” (Stanojčić/Popović 1997: 235). М. Kovačević (2012) ову функцију одређује као *предикатски апозитив* (в. Kovačević 2012: 69). М. Kovačević (2013) сматра да је предикатски апозитив и сам у дубинској структури предикат, али „синтаксички није равноправан предикату, јер није изражен личним глаголским обликом” (Kovačević 2013: 246).

Анализа ексцерпираног материјала показала је да у савременом немачком језику предикативни атрибут може врло често бити реализован као П2Ф, а да том облику у истој функцији у српском језику кореспондира фраза чији је нуклеус ТГП, што потврђују и следећи примери:

(10) ...und winkten dem Manne zu, der <u>in seinen Pelz verummmt</u> zuhächst auf dem allerletzten saß. (Mann 2008: 16)	(10a) ...и махали оном човеку који <u>сеги</u> на врху последњих кола, <u>умотан до носа у своје крзно</u> . (Ман 2004: 118)
(11) Unwissende Fremde saßen vor den Cafés oder <u>standen, ganz von Tauben bedeckt</u> , vor der Kirche und sahen zu, wie... (Mann 1977: 60)	(11a) Странци који ништа нису знали седели су пред кафанама или <u>су ситајали</u> пред црквом, <u>покривени голубовима</u> , гледали како... (Ман 2004: 91)
(12) ...am Narrenseil <u>geleitet von der Passion, stahl</u> der Verliebte sich seiner unziemlichen Hoffnung nach – und sah sich schließlich dennoch um ihren Anblick betrogen. (Mann 1977: 65)	(12a) ... <u>залуђен</u> <u>страшћу</u> , он се крадом шуњао за својом неприличном надом – и најзад му је њена слика ипак измакла. (Ман 2004: 98)
(13) So glitt und <u>schwankte</u> er denn, <u>in weiche, schwarze Kissen gelehnt</u> , der anderen schwarzen, geschnabelten Barke nach, an deren Spur die Passion ihn festelte. (Mann 1977: 51)	(13a) Тако је клизио и <u>њихао се</u> , <u>на-слоњен</u> на мека црна <u>узглавља</u> , за оном другом црном кљунастом барком, привезан <u>страшћу</u> за њезин траг. (Ман 2004: 77)

У горе наведеним примерима курзивом су обележени предикати, са којима П2, тј. ТГП ступају у зависни однос. Анализом корпуса ово се потврђује у оба језика јер ни П2 ни ТГП не садрже категорије лица, времена ни начина. У немачком језику нема ни слагања партиципа у роду, броју и падежу са субјектом реченице док је у српском ТГП као предикативни атрибут конгруентан са номинативним субјектом, с тим што тај субјекат није увек експлицитно наведен, као што показују примери који следе:

самим тим што се не ради само о П2, већ о њему као нуклеусу често врло комплексне партиципске фразе.

(14) *So kam man denn an, **geschaukelt** vom Kielwasser eines zur Stadt fahrenden Dampfers.* (Mann 1977: 24)

(15) *Ich sehe rechter Hand das Haus und fahre weiter, **zuerst nur darüber verwirrt**, dass ein Haus, das offensichtlich in einen städtischen Straßenanzug gehört, auf freiem Feld steht.* (Schlink 1997: 10)

(14a) И тако су свишли на мету њихани таласињима око једног пароброда који се таман кретао за град. (Man 2004: 35)

(15a) С десне стране појави се кућа, али возим даље, испрва збуњен једино тиме што кућа која очигледно припада градском уличном низу стоји сама на пољани. (Šlink 2009: 8)

П2 и ТГП у функцији предикативног атрибута показују семантичке, синтаксичке и морфолошке специфичности, које су последица њихове двостуке зависности: од предиката, с једне стране, и од субјекта реченице, с друге стране. Наиме, они семантички зависе, пре свега, од предиката, што се најбоље види на последња два примера из преводне литературе, на основу којих видимо да у српском језику није нужно експлицирање субјекта да би постојао предикативни атрибут изражен у виду ТГП-а који је са изостављеним субјектом конгруентан (уп. Ковачевић 2013: 251–252). Ова конгруенција, са друге стране, говори у прилог томе да, са морфолошког аспекта, ТГП зависи од субјекта. У случају П2, конгруенција изостаје, али опет је субјекат тај који диктира морфолошка својства П2 у овој функцији. Према граматичким правилима немачког језика, П2, као и сваки у овој функцији употребљен адјектив, остаје нефлектиран. Најзад, П2 и ТГП синтаксички зависе од субјекта јер, као што смо видели, фразе чији су они нуклеуси могу се посматрати као углавном пасивне реченице чији се субјекат поклапа са субјектом главне реченице, али трансформацијом примера (10), (10a) и (13), (13a) доћи ће до поклапања субјекта са субјектом главне реченице, јер се у тим примерима ради о рефлексивним глаголима. Свођењем ових, било пасивних или активних, реченица на фразе мења се синтаксички однос, па оне постају зависности субјекта.

3.2. Структура анализираних фраза

П2Ф се различито развијају и могу бити врло комплексне, сходно валентности глагола од којег је партицип настао, те П2 као нуклеус може у фрази заузимати различите позиције у односу на своје сателите. За разлику од ТГП-а који тежи препозицији у односу на своје сателите у фрази, П2 се најчешће налази у постпозицији, тј. иза свих сателита:

(16) *So, **schon als Jüngling von allen Seiten auf die Leistung – und zwar die außerordentliche – verpflichtet**, hatte er niemals den Müßiggang, niemals die sorglose Fahrlässigkeit der Jugend gekannt.* (Mann 1977: 12)

(16a) И тако, обавезан већ као младић са свих страна на испуњења – и то на изванредна – он никада није познавао доколицу, никада безбрижни немар младости. (Man 2004: 15)

- (17) In seinen Mantel geschlossen, ein Buch im Schoße, ruhte der Reisende, und die Stunden verrannten ihm unversehens. (Mann 1977: 19)
- (17a) Закопчан у свој огртач, са књигом у крилу, путник се одмарао, и часови су му протицали неосетно. (Man 2004: 28)
- (19) Er stand am Bugsprit, in seinen Mantel gehüllt... (Mann 2008: 53)
- (19a) Он стајаше крај косника, увијен у огртач... (Man 2004: 166)

Када се П2 јави на првом месту у фрази, као сателити га углавном прате предлошке фразе уведене предлогом *von*. Такве *von*-фразе служе за означавање агенса у пасивним конструкцијама, а у српском су изречене номиналном фразом у инструменталу⁶:

- (20) Eines kam daher, mitgerissen von der allgemeinen Jagd, kreisend und vorwärts sausend. (Mann 2008: 70)
- (20a) Један од њих се ближио, захваћен општом хајком, кружећи и продирући. (Man 2004: 180)
- (21) Überreizt von der schwierigen und gefährlichen, eben jetzt eine höchste Behutsamkeit, Umsicht, Eindringlichkeit und Genauigkeit des Willens erfordern den Arbeit der Vormittagsstunden, hatte... (Mann 1977: 7)
- (21a) Пренадражен тешким и опасним радом преподневних часова, који је баш сада тражио највишу пажљивост, опрезност, живу упорност и тачност воље... (Man 2004: 7)

Међутим, такве фразе се увек могу формулисати и тако да се П2 нађе на самом крају фразе. Једино се адјективи, адверби и партикуле као сателити јављају увек у препозицији у односу на П2, баш као и у српском језику у односу на ТГП.

- (22) ...dass Aschenbach, peinlich berührt, sich abwandte... (Mann 1977: 8)
- (22a) ...да се Ашенбах окрете, нелагодно дирнут... (Man 2004: 10)
- (23) Müde und dennoch geistig bewegt, unterhielt er sich während der langwierigen Mahlzeit mit abstrakten, ja transzendenten Dingen, sann nach über die geheimnisvolle Verbindug... (Mann 1977: 28)
- (23a) Уморан па ипак духовно подстакнут, он се за време дуготрајног обеда занимао апстрактним, чак трансцедентним стварима, размишљао је о тајанственом спајању... (Man 2004: 41)
- (24) Und plötzlich aufgeheitert, rezitierte er bei sich selbst den Vers... (Mann 1977: 29)
- (24a) И изненада разведрен, рецитовао је у себи стих... (Man 2004: 42)

Међутим, у немачком језику постоје сателити који захтевају да се у партиципској фрази нађу испред самог П2, а то су допуне реализоване као номинална фраза у акузативу. Наиме, они глаголи који иначе, када творе реченицу, захтевају прави објекат, тј. допуну у акузативу, захтеваће такву допуну и када у облику П2 творе П2Ф. У таквим случајевима, допунa у акузативу повлачи и све остале сателите, били они допуне или додаци, у позицију испред партиципа. Интересантно је, међутим, да у преводу на српски језик ТГП тада обично губи статус нуклеуса фразе:

6 П2 и ТГП задржавају, дакле, валентност коју би, као глаголи, имали у пасивној реченици.

(25) *Die rötlichen Brauen gerunzelt.* (25a) **Набраних риђих већа**, гледао је бlickte er über den Gast hinweg, indem er увис мимо госта, и одговарао одлуч- bestimmten, fast groben Tones erwiderte: но, скоро осорљиво: „Ви путујете на „Sie fahren zum Lido“. (Mann 1977: 23) Лидо” (Man 2004: 33)

У наведеном примеру се, као превод П2Ф, јавља номинална фраза у квалитативном генитиву. Именица у генитиву која је нуклеус овакве фразе (*већа*) развија се тако што захтева обавезну допуну у виду атрибута који је обично носилац кључне информације.⁷

Поред квалитативног генитива, у анализираном корпусу налазимо још један тип фраза у српском преводу у којима ТГП такође није нуклеус фразе:

(26) Er saß, im Halbprofil gegen den Betrachtenden, einen Fuß in schwarzen Lackschuh vor den adern gestellt, einen Ellenbogen auf die Armlehne seines Korbessels gestützt, *die Wange an die geschlossene Hand geschniegt*, in einer Haltung von lässigem Abstand und ganz ohne die fast untergeordnete Streifheit, an die seine weiblichen Geschwister gewöhnt schienen. (Mann 1977: 27) (26a) Седео је у полупрофилу према гледаоцу, истуривши једну ногу у црној лакованој ципели, и ослањајући се лактом о наслон плетене столице, *са образом приљубљеним уза склопљену шаку*, и његов немарно отмени став био је сасвим без подложне укочености на коју су, како се чинило, биле навикле сестре. (Man 2004: 39)

(27) Sehr aufrecht, *das aschblonde Haar neu geglättet* und mit geröteten Augen, in steifen blauleinenen Kleidern mit kleinen weißen Fallkrägen und Mannschätten saßen sie da und reichten einander ein Glas mit Eingemachtem. (Mann 1977: 29) (27a) Оне су седеле врло усправно, *са њавом косом, без сјаја, поново заглађеном*, и зацрвеним очима, у хаљинама од крутог модрог платна, са белим малим оковратницама и маншетама; пружале су једна другој стакло са укуваним воћем. (Man 2004: 42)

(28) Ein Mann in Wachstuchmantel, die Kapuze überm Kopf und *eine Laterne um den Leib geschnallt*, ging breitbeinig und mühsam balancierend auf dem Verdecke hin und her. (Mann 2008: 57) (28a) Широких корака и одржавајући с муком равнотежу, ишао је горе-доле по палуби човек у капуту од увоште-ног платна, *са капуљачом на глави и фењером причвршћеним уз тело*. (Man 2004: 170)

У наведеним примерима, номинална фраза у акузативу (обележена курзивом), која се јавља као допуна партиципу, преведена је на српски језик предлошком *са*-фразом, тј. предлогом *са* који регира дату именицу у инструменталу (*са образом; са њавом косом; са фењером*), док се ТГП јавља у постпозицији у односу на именицу и при том је са њом когруентан у роду, броју и падежу (*приљубљеним; заглађеном; причвршћеним*).

7 Када би се јавила само именица у генитиву без икаквог додатка (**већа*), конструкција не би била смислена, с обзиром на то да именица у свом значењу нема компоненту квалитета, али додавањем атрибута (*набраних риђих већа*) фраза добија смисао и одговара ономе што је у немачком језику изражено партиципском фразом чији је нуклеус П2.

У корпусу, међутим, налазимо сличне примере П2Ф, при чему је у преводу на српски језик ТГП ипак задржао статус нуклеуса фразе, али се зато номинална фраза, која се у немачком јавља у акузативу, у српском морала наћи у инструменталу.

(29) Er lag ausgestreckt, das Badetuch um die Brust geschlungen, den zart gemießelten Arm in den Sand gestützt, das Kinn in der hohlen Hand. (Mann 1977: 41)

(30) Hanna in Shorts und geknoteter Bluse, mir ihr Gesicht zugewandt, das ich nicht lesen kann – auch das ist ein Bild, das ich von ihr habe. (Schlink 1997: 78)

(29a) Лежао је опружен, пребацивши преко груди купаћи огртач, налакћен у песку нежно извајаном мишицом, обухватајући браду шаком. (Ман 2004: 62)

(30a) Хана у шорцу, с блузом везаном у чвор, окренута к мени лицем које не усьевам да прочићам – и то је једна од њених слика коју сам сачувао. (Šlink 2009: 61)

Иако ТГП задржава валентност глагола од којег је настао, захтевајући исте допуне, начин на који се те допуне реализују уз ТГП разликује се од њихове реализације уз глагол у финитном облику, где он фунгира као предикат активне реченице (*Налакћено је нежно извајану мишицу у песку. Окренула је к мени лице које не усьевам да прочићам*).

Према томе, немогуће је да допуна у акузативу, која се често јавља уз П2 прелазних глагола, остане у акузативу и у српском језику уз ТГП, као ни уз било који придев. Наиме, и ТГП, као и П2, задржава све допуне глагола од којег је настао. Примера ради, глагол *zuwenden* је, као и глагол *окренути*, тровалентан. Оба глагола захтевају три допуне: субјекатску, објекатску и директивну, с тим што се субјекат ни у једном језику не понавља у фрази која је уз њега апозитивно употребљена, већ се подразумева да је субјекат главне реченице уједно и субјекат такве фразе. Директивна допуна (*mir/к мени*) у фрази остаје непромењена у оба језика. Објекат у немачком (*ihr Gesicht, das ich nicht lesen kann*) и у фрази остаје у акузативу, док у српском видимо да се уз ТГП реализује у облику инструмента (*лицем које не усьевам да прочићам*).

Допуна у акузативу би се, у оваквим случајевима, у српском језику могла задржати једино ако би се у преводу, уместо ТГП-а, јавио глаголски прилог прошли⁸ (*окренувши к мени лице које не усьевам да прочићам*).

4. Закључна разматрања

Фразе чији је нуклеус П2 ретко се срећу у немачком језику, и то само у писаном језику, и стога смо у раду посебну пажњу обратили на овакве фразе, укључивши у рад и контрастивну анализу која је показала да у српском језику ТГП, као кореспондент немачког П2, може такође бити нуклеус комплексне фразе. Анализа корпуса показала је да се П2 и ТГП често налазе у функцији апозитива, односећи се на именицу или заме-

8 У ширем језичком материјалу који је обухватио све П2Ф ексцерпирани из корпуса и њихове преводне кореспонденте, али и еквиваленте, запажени су слични примери у којима је П2 преведен уз помоћ ГПП.

ницу. Поред тога, они могу бити и у одређеној временској релацији са предикатом главне реченице, означавајући радњу која се дешава у време трајања радње предиката, при чему је реч о функцији предикативног атрибута уз субјекат. Иако су П2, тј. ТГП у овој функцији семантички у вези са предикатом, синтаксички и морфолошки зависе од субјекта. Фразе чији је нуклеус П2 или ТГП могу се увек трансформисати у реченице, а глаголи од којих су П2 тј. ТГП настали могу се посматрати као предикати реченица чији је субјекат идентичан субјекту главне реченице.

За разлику од П2 који, само употребљен као атрибут између детерминатива и именице, познаје граматички род, број и падеж, а у функцији апозитива и предикативног атрибута остаје нефлектиран, ТГП у свакој функцији и на свакој позицији у реченици носи ознаку броја (једине и множине) и рода (мушки, женски или средњи), а са неким именским реченичним чланом слаже се и у падежу, у чему се заправо и осликава његова еволуција од некадашњег партиципа до придева. Ипак, битно својство анализираних фраза у оба језика је то што се оне могу увек трансформисати у реченицу и тако имати статус вербалне фразе – статус који ниједан адјектив не може имати ни у немачком ни у српском језику.

У анализираним фразама оба кореспондентна облика, П2 и ТГП, задржавају семантичка својства глагола од којих су настали, тј. окупљају око себе сателите у виду допуна и додатака које би и сам глагол регирао као нуклеус вербалне фразе. Међутим, битна разлика је то што ће допуна у акузативу П2 задржати у фрази у непромењеном облику коју пак ТГП у фрази не може регирати, већ се она уз ТГП реализује као номинална фраза у инструменталу. Још чешће, ТГП у оваквим примерима губи статус нуклеуса фразе и постаје део номиналне фразе у квалитативном генитиву или пак део предлошке *sa*-фразе (*sa* + именица у инструменталу + ТГП као апозитив). Иако би се, у случају оваквих примера, структура немачке П2Ф могла пресликати у српском језику само ако би П2 био преведен уз помоћ глаголског прилога прошлог, сматрамо да тиме није нарушен статус ТГП-а као кореспондента П2, будући да се П2 као нуклеус анализираних фраза увек може превести уз помоћ ТГП-а, што није случај за ГПП, као ни за један други облик који смо на почетку рада именовали као еквивалент. Овакве фразе, свакако, могу бити предмет даљих истраживања.

Са становишта заступљености П2Ф, било би занимљиво истражити и текстове који се не везују за књижевноуметнички стил, већ и текстове публицистичког, административног и научног стила. Такво истраживање могло би пружити простор и за детаљнију контрастивну анализу.

Извори

- Man 2004: T. Man, *Smrt u Veneciji*. Tonio Kreger, prev. Anica Savić Rebac, Beograd: Novosti ad.
- Man 1977: T. Mann, *Der Tod in Venedig und andere Erzählungen*, Frankfurt am Mein: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Man ⁴2008: T. Mann, *Tonio Kröger. Mario und der Zauberer*, Frankfurt am Mein: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Šlink 1997: B. Šlink, *Der Vorleser*, Zürich: Diogenes Verlag.
- Šlink ⁴2009: B. Šlink, *Čitač*, prev. Spomenka Krajčević, Beograd: Plato books.

Литература

- Bjelaković 2008: I. Bjelaković, *Participski pasiv u književnom jeziku kod Srba u XIX veku*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Đukanović 1998: J. Đukanović, *Der komplexe Satz im Deutschen*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Engel 1988: U. Engel, *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Engel/Mrazović 1986: U. Engel, P. Mrazović, *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, München: Verlag Otto Sagner.
- Grizbah/Šulc ²1962: H. Griesbach, D. Schulz, *Grammatik der deutschen Sprache*, München: Max Hueber Verlag.
- Helbig/Buša ²2005: G. Helbig, J. Buscha, *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Berlin – München: Langenscheidt.
- Jung ⁶1980: W. Jung, *Grammatik der deutschen Sprache*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Kovačević 2013: M. Kovačević, Predikatski apozitiv bez neposredne veze s predikatom, u: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, knj. 83, Novi Sad.
- Kovačević ²2012: M. Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Beograd: Jasen.
- Mrazović/Vukadinović ²2009: P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Petronijević 1988: B. Petronijević, Die adnominale Apposition im Deutschen und im Serbokroatischen, u: *Deutsch im Kontrast. Untersuchungen zum nominalen Bereich deutsch-serbokroatisch*, 8, Heidelberg: Julius Groos Verlag, 124–167.
- Petronijević 2003: B. Petronijević, Adjektivizacija glagolskog priloga sadašnjeg – nova tendencija u srpskom jeziku – promišljanja jednog germaniste, Beograd: *Srpski jezik*, 8/1-2, Beograd, 197–207.
- Petronijević 2009: B. Petronijević, Deverbativni adjektivi i komparacija, Beograd: *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. 1, Srpski jezik u upotrebi, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 331–339.
- Petronijević 2011: B. Petronijević, Kategorijalna obeležja participa I u nemačkom i srpskom jeziku, Beograd: *Srpski jezik*, 16/1, Beograd: 21–39.
- Stanojčić/Popović ⁵1997: Ž. Stanojčić, Lj. Popović, *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Stefanović Karadžić/Grim 1824: V. Stefanović Karadžić, J. Grimm: *Kleine serbische Grammatik*, München: Verlag Otto Sagner.
- Stevanović 1967: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Sintaksa*, Beograd: Naučna knjiga.
- Cifonun et al 1997: G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Stecker, *Grammatik der Deutschen Sprache, Band 3*, Berlin: Walter de Gruyter.

Marija V. Janković

PARTIZIP PASSIV IM SERBISCHEN ALS KORRESPONDENT DES PARTIZIPS II IM DEUTSCHEN

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit werden Partizipialphrasen mit dem Partizip II als Nukleus im Deutschen untersucht, als auch Übersetzungen solcher Phrasen ins Serbische, in denen das Partizip Passiv (TGP) als Korrespondent des Partizips II erscheint. Die Untersuchung wurde anhand konkreten sprachlichen Materials durchgeführt, mit der Absicht eine kontrastive Analyse vorzulegen, in Hinsicht auf syntaktische und morphologische Merkmale des Partizips II und Partizips Passiv (TGP), die in der Funktion eines Appositivs oder eines prädikativen Attributs auftreten. In den genannten Funktionen verhalten sich die beiden Korrespondente morphosyntaktisch als Adjektive, von denen sie sich jedoch semantisch unterscheiden, da sie die Valenz des Verbs behalten.

Schlüsselwörter: Partizipialphrase, Partizip II, Partizip Passiv (TGP), Appositiv, prädikatives Attribut

Примљен 2. априла 2015
Прихваћен 22. марта 2016. године

Фридманов простор, комбинирана техника на дрвету, 2010.

Јелена В. Грубор¹

Државни универзитет у Новом Пазару
Департаман за филолошке науке

ОСВРТ НА ИСПИТИВАЊЕ „ЖЕНСКОГ” ГОВОРА

Разлике између говора жена и мушкараца су већ дуго тема научних расправа. Основно питање које се намеће јесте да ли све жене света исто говоре без обзира на индивидуалне карактеристике, етничку припадност, друштвене и културноисторијске околности, као што генерализације резултата многих истраживања сугеришу. Предмет нашег истраживања је анализа концепта „женски говор” (ЖГ), који у раду обухвата језичке појаве које су директно или индиректно дефинисане као такве у различитим студијама. Основни циљ рада је да се синтетизују импликације претходних истраживања и укаже на комплексност проблематике како би се размотрила промена перспектива у будућим радовима. Анализа показује да су многе студије послужила као основ за родне стереотипије које се намећу као „готови калупи”, чиме се даље намећу конвенционални обрасци понашања код жена и мушкараца. Досадашња истраживања су се бавила разликама, али не и сличностима између говора жена и мушкараца, нити су укључивала упоредну анализу интер- и интра-родних диференцијација. Такође се указује на неосноване генерализације резултата, као и на проблем да сами истраживачи могу бити под утицајем истих оних идеологија које испитују. Закључује се да је род перформативна и динамичка категорија условљена многим факторима, те се одређене глобалне схеме не могу просто пресликавати из једне културе на другу, нити унапред одређене диференцијације могу бити оперативне у свим културама, контекстима и околностима јер исте језичке појаве могу имати различита значења у зависности од тога ко их употребљава, у ком контексту, у којој култури, под којим друштвеноисторијским околностима.

Кључне речи: „женски говор” (ЖГ), језик и род (ЈиР), пол, род, стереотипије

1. Уводне напомене

Језик и род (ЈиР) је поддисциплина социалингвистике (Polston, Taker 2006) која се бави испитивањем односа између језика и рода, и у складу са савременим схватањима представља интердисциплинарну област истраживања (Bakolc 2003). Језик је сложено структурирани систем знакова, те је род с једне стране инкорпориран у знакове језичког система, а са друге се реализује у самој комуникацији (Ekert, Mekonel-Džinet 2003: 60). Род се не може посматрати као унапред одређена и фиксна категорија, те истраживања из наведене области захтевају комплексну анализу која

¹ bram.english@yahoo.co.uk

поред лингвистике укључује и њој сродне научне дисциплине као што су антропологија, социологија, психологија и др.

Пре него што се осврнемо на предмет рада, неопходно је истаћи савремени став у лингвистичким круговима поводом коцептуалних терминолошких разлика које постоје у релацији пол–род, а које су занемариване у раним истраживањима из ЈиР и сродних области. Многи аутори истичу наведену дистинкцију као методолошки базичну у смислу операционализације пола и/или рода, јер она директно може утицати на резултате и интерпретацију добијених података. Концепт *пол* је категорија условљена биолошким критеријумом (на основу полних и репродуктивних органа), док је *род* много комплекснији концепт јер је одређен друштвеним критеријумом и представља *једну* од друштвених варијабли која утиче на формирање индентитета испитаника (Polston, Taker 2006; Filipović 2009). Дакле, род укључује и друштвене и културне елаборације разлика у половима и одређен је друштвеноисторијским критеријумима и културним условљавањем (Polston, Taker 2006).

С обзиром на чињеницу да је пол највише проблематизована и политизована варијабла у социолингвистичким истраживањима, али и у друштвеним и хуманистичким наукама (Češir 2008), репрезентације жена и мушкараца које се могу огледати у граматичком, лексичком, референцијалном и друштвеном роду, посебно у језицима са граматичким родом (Helinger, Busman 2001)², представљају полазне основе многих истраживања али и узрочнике родно условљених стереотипа.

У раду ћемо пружити преглед досадашњих истраживања и посебно се фокусирати на концепт *женски говор*, као и на језичке одлике које се генерално карактеришу као такве. Основни циљ је да се укаже на комплексност проблематике и да се синтетизују импликације претходних истраживања како би се размотрила промена перспектива у будућим истраживањима.

1.1. Концепт женски говор

Разлике између говора жена и мушкараца одувек су биле тема научних расправа из разних области, те није изненађујуће што рани радови који су се бавили полним диференцирањем носе називе „женски говор” или „женски језик” (Hol, 2003: 361). Често се међутим концепт *женски говор* (ЖГ) везује за Робин Лејкоф, која се сматра родоначелницом области ЈиР у лингвистици (Polston, Taker 2006). Ауторка ЖГ означава као „језик немоћи”, као „одраз њиховог подређеног положаја у односу на мушкараце” (цитирано у Romein 2003: 104), а концепт *мушко радно место* поставља као основно теоријско објашњење за издиференцирану употребу језика (Hol 2003), у смислу разлике између јавног и приватног домена.

2 Језици који имају две или три категорије рода, као што су арапски, чешки, дански, холандски, француски, немачки, хебрејски, хинди, исланђански, италијански, норвешки, пољски, румунски, руски, српски/ хрватски/ босански, шпански, шведски и велшки (Helinger, Busman 2001: 5–6).

На концепт који подразумева различитост говора жена и мушкараца наилази се много раније у литератури (в. Hol 2003). Међутим најчешће цитиран аутор јесте Јесперсен (1922), који, проучавајући говор жена и њихове конверзацијске образце, приказује мушки говор као норму, а женски као девијацију (Kameron 2003). Настављајући се на његов рад, аутори који су посматрали разлике између конверзацијских образаца жена и друштвено прихватљивијих или доминантнијих образаца мушкараца тежили су да представе ЖГ као *абнормалан, маркиран и неправилан* (Hol 2003).

Данас се термин схвата у популаристичком смислу према коме мушкарци и жене припадају два различита планетама. Многи аутори указују на проблем претераних генерализација и истичу да услед динамичке функције рода разлике треба тражити у сложеним интеракцијским односима. Стога се приликом испитивања морају узети у обзир и многи други фактори као што су културне разлике, контекст у коме се успоставља интеракција, различити конверзацијски стилови, сама интеракција ових стилова (Tanen 2006), и да се треба позабавити не само разликама већ и сличностима између говора жена и мушкараца (Češić 2008).

Ради симплификације и могућности обједињавања истраживања на наведену тему у раду ће концепт ЖГ означавати оне језичке појаве које су (директно или индиректно) дефинисане као такве у истраживањима, и укључиваће како лингвистичке манифестације у смислу избора одређених фонема, лексема и сл, тако и конверзацијске технике и стратегије за које се сматра да их пре свега женски говорници најчешће користе.

1.2. Лингвистички ниво и манифестације категорије рода у језицима

Анализа односа између језика и рода укључује интерпретацију употребе лингвистичких средстава за постизање друштвених циљева (Ekert, Mekonel-Džinet 2003: 79), што је и случај са осталим друштвеним варијаблама (етницитетом, узрастом и сл.). Циљ је да се одреди њихова потенцијална веза са језиком, у смислу формирања идентитета говорника у одређеним друштвеним системима и културно-историјским срединама. У раду ћемо дати кратак преглед лингвистичких нивоа које су наведене ауторке предложиле, а у складу са предметом рада, и покушати да сумирамо основне лингвистичке нивое на којима се потенцијално могу одражавати разлике у говору жена и мушкараца.

На *фонолошком нивоу* разлике индиковане у истраживањима одnose се првенствено на различите фонетске реализације говорника. С обзиром на то да одређене фонетске реализације могу потенцијално да инкодирaju друштвено значење (Ibid 2003), разлог диференцирања могу бити стилистичке варијације. Стога одређене фонеме често могу стереотипски да асоцирају на одређени пол. Разлике се могу уочити и у прозодији (интонацији, акценту и сл.). Проблем је у томе да ли и сами истраживачи чују оно што очекују да чују јер перципирање гласовних сегмената није механички процес, већ је под утицајем претходно стече-

них знања и уверења која могу утицати и на лингвистичко знање (Strend 1999). Тако нека истраживања показују да говорници уче да опажају веома мале акустичке разлике и те информације несвесно користе у интерпретацији људског говора (Rubin 1992; Strend, Džonson 1996).

На *лексичком нивоу* разлике могу бити најочигливије јер је овај аспект најмање стабилан и веома променљив. Избор одређених лексичких морфема и речи не само да је условљен различитим доменима којима припадају женски и мушки говорници, као што неки аутори истичу (Bugarski 2005; Lejkof 1975; Tradgil 2000), већ су условљени и родним нормама за коришћење одређених лексема. Тако постоји уврежено мишљење да жене користе вулгарне речи и псовке мање од мушкараца (Bugarski 2005; Tradgil 2000). И овде се преплићу друштвено-културолошки аспекти под чијим утицајем може бити и сама перцепција. У прилог томе сведоче истраживања која показују да су процене испитаника колико њихове мајке псују значајно веће код женских него мушки испитаника (нпр. Selnou 1985; Vinsent 1982 цитирано у Ekert, Mekonel-Džinet 2003). Овај податак нам говори да се у формирању мишљења о својим мајкама испитаници из наведених истраживања више прилагођавају родним нормама од испитаница.

На *синтаксичком нивоу* разлике такође могу да покажу постојање одређених родних идеологија и да на тај начин послуже одржавању родно условљених карактеристика (Ekert, Mekonel-Džinet 2003). Отуда већ уврежено мишљење да жене више користе стандардне форме од мушкараца, иако истраживања показују да је избор одређених синтаксичких лингвистичких средстава уско повезан са чињеницом како се говорници уклапају у норме постојећих делатних заједница или друштвених мрежа којима припадају.

На *нивоу дискурса* разлике се огледају у различитим конверзацијским техникама и стратегијама које говорници користе, које такође могу бити одраз родних идеологија. Постоје мишљења да мушкарци више прекидају говорнике у интеракцији, па се ова појава често интерпретирала као индикација конверзацијске доминације мушкараца (Vest, Zimmerman 1983, цитирано у Helinger, Busman 2001). Многи аутори скрећу пажњу да податке треба интерпретирати на лингвистичком и вербалном континууму, пре него класификовати говорнике и њихово вербално понашање у очигледно дихотомне и супротстављене групе (Bergval 1999a). Разлике у говору на нивоу дискурса могу бити критичне и у смислу методологије истраживача јер велику улогу у интерпретацији одређеног дискурса имају и нелингвистичка обележја, личне карактеристике говорника, културни модели у којима се успоставља интеракција и најзад степен генерализације резултата појединачних студија.

2. Осврћ на језичке појаве које се смањрају одликама „женског” говора

Будући да *језик и род* и читава социолингвистика немају јединствену теорију у оквиру које се могу посматрати релације између језика (прецизније, лингвистичких манифестација) и рода или других друштвених варијабли, већ пре скуп различитих теорија и/или теоријских приступа које посматрају језичке појаве из различитих углова (лингвистичког, социолошког, антрополошког и сл.), сажимање истраживања из области ЈиР постаје готово немогући подухват. Услед тога у раду нећемо директно анализирати теоријске приступе, већ ћемо покушати да сумирамо најчешће методолошке приступе коришћене у истраживањима из ове области, са нарочитим акцентом на интерпретацијама везаним за говор жена и мушкараца.

2.1. Методологија истраживања

Услед великог броја методолошких приступа који су коришћени у различитим научним дисциплинама при анализи односа између језика и рода, а очигледног ограничења овог прегледа, само ћемо се кратко фокусирати на најфреквентније коришћене методе.

У касном деветнаестом и раном двадесетом веку језичким варијацијама бавили су се дијалектолози са циљем да се одреди географска дистрибуција језичких облика које су користили мушки испитаници у руралним срединама (Romein 2003). Тек шездесетих и седамдесетих година прошлог века, са појавом социолингвистике, почиње да се проучава језик урбаних средина под утицајем неких истраживача (Labov 1966; Trudgill 1972). У овим истраживањима циљ истраживача није експлицитно био да се утврде одлике женског и мушког говора, већ пре да се утврди однос између језика и друштвене структуре. *Квантитативна парадигма* (квантитативна варијационистичка методологија) уводила је пол испитаника (мушко/женско) као једну од основних друштвених варијабли како би описала манифестације полно условљених варијација у односу на друге социолингвистичке обрасце, посебно друштвену класу и стилистичке диференцијације (Romein 2003). Значајне статистичке корелације подстакле су ове истраживаче да генерализују своје резултате и да говоре о коначним закључцима својих студија. Предност оваквих студија огледао се у могућности репликације, и самим тим провере резултата. Данас су варијационистичка квантитативна истраживања критикована због операционализације рода јер се он третира као статична, унапред одређена категорија, базирана на простој биполаризацији и дихотомији женско/мушко (Polston, Taker 2006; Bergval 1999b; Kameron 2003 и др)³, а не као друштвени конструкт који оперише у једном сло-

3 Критика се односи и на операционализацију осталих друштвених варијабли као што су друштвена класа (в. Romein 2003; Češir 2008 и др), етницитет (Fut 2008 и др), говорна заједница (Fut 2008; Češir 2008 и др) и сл.

женом и проблематизованом односу са биолошким конструктом пола (Mekonel-Džinet 1988, цитирано у Bergval 1999b). Наведена критика се међутим преноси уопштено на све врсте статистичких истраживања, иако су многа каснија испитивања која су користила квантитативан метод операционализовала род као сложени друштвени конструкт (в. Milroj 1980; Milroj 1992 и др)⁴.

Поред квантитативних студија, многи истраживачи су користили *интроспекцију* као главни метод анализе односа између језика и рода (нпр. Lejkoč 1975). Проблем код ове методе је очигледан са научно-истраживачког аспекта. Оно што се чини *здраворазумском* интерпретацијом неких појава заправо је дубоко условљено мишљењем истраживача, и често је производ уверења или идеологија. Интроспекција се такође веома често базирала на унапред утврђеној доминацији мушких говорника и пасивности женских. Овај метод нарочито је коришћен у раним радовима из области ЈиР, и претежно је био условљен теоријама недостатка, доминације и разлика. Акценат је дакле био на различитостима, а не на ситуацијама где се женски и мушки „говори” преклапају. Ови радови се нису фокусирали на одређивање доминатних стратегија коришћених у одређеним ситуацијама (односно контекстима), и нису укључивали упоредну анализу интер- и интра-родних диференцијација.

Веома утицајан приступ у савременим лингвистичким анализама из области ЈиР јесте приступ *делатних заједница* који су увеле Ekertova и Mekonel-Džinetova (1992). Ауторке дефинишу наведени концепт као „групу људи, уједињену заједничким подухватом, која развија и дели начине понашања, уверења и вредности” (Ekert, Mekonel-Džinet 1999: 186). Метод дакле наглашава да не може постојати пука биполаризација људи по полном основу, припадности друштвеној класи, језичкој заједници, већ да се друштвене варијабле испољавају на различите начине и настају као производ њихове комплексне интеракције. Иако метод има много предности, између осталог чињеницу да узима у обзир језичку варијабилност, оно што се често истиче као њен недостатак јесте превише локални карактер којим се занемарују шире друштвене перспективе (Bergval 1999b).

Често коришћене методе у данашњим истраживањима су и *анализа конверзације*, *анализа дискурса* и *критичка анализа дискурса*. Иако сличне, разликују се превасходно у границама контекста, значају активног деловања и улоге аналитичара (Bakolc 2003). Тако истраживачи из области анализе конверзације сматрају да род треба узети у анализу само уколико се он експлицитно јави у конверзацији (Šeglof 1999), иако многи аутори истичу да постоји опасност да се *a priori* претпостави да је род увек оперативан у дискурсу (Ekert, Mekonel-Džinet 1992). Присталице критичке анализе дискурса сматрају да је језик примарна снага за продукцију и репродукцију идеологије и да *моћ* прожима сваки аспект друштва, па је стога оперативна у свим дискурсима (Ferklač 1989,

4 Наведени аутори су конкретно користили анализу друштвене мреже.

1999)⁵. Проблем код различитих перспектива анализе дискурса лежи у томе што је поново анализа неминовно условљена уверењима и идеологијама самих истраживача, те постоји опасност да оваква анализа не одсликава нужно саме учеснике у конверзацији, већ потенцијално и саме аналитичаре.

Постоје и многе друге методе као *антрополошки приступи*, *етнографија комуникације*, *етнометодологија* итд. Без обзира на читав дијапазон различитих методолошких приступа питању рода значајно је нагласити да сви приступи имају своје добре и лоше стране, и да се не могу искључивати на основу једног елемента, већ је напротив неопходно применити добре стране и/или кориговати и усавршити већ постојеће елементе. Најзад, као што многи аутори истичу, истраживања из области ЈиР могу да донесу најзначајније резултате не простим избором једне и искључивањем других, већ напротив комбинацијом различитих метода (нпр. Češir 2008).

2.2. Најчешће одлике „женског“ говора

Tradgil (2000) истиче да се у многим друштвима говори жена и мушкараца разликују на различите начине и наводи да је у Западној Индији забележено да су Европљани сматрали да жене и мушкарци говоре различитим језицима, иако сада можемо говорити о различитим варијететима јер су у овом случају разлике искључиво лексичке. Аутор сматра да се неке појаве могу описати табуом, неке мешањем различитих језика, а да су неке условљене друштвеним, историјским, географским и неким другим факторима. Уопштено говорећи, разлике које постоје између женских и мушких начина говорења ни данас се не оспоравају, мада се приписаност неких одлика доводи у питање.

2.2.1. Стандардни (и) престижни и нестандардни (локални) варијетети

У литератури се јављају студије које говоре о полно искључивим фонолошким варијантама (Džaber 1987 цитирано у Načimi 2001; Kedad 1989 цитирано у Češir 2008; Mensfeld, Tradgil 1994) и полно преферцијалној варијацији, где жене користе једну варијанту чешће од мушкараца (Labov 1990 цитирано у Češir, 2008). Овакве разлике, укључујући и неке друге лингвистичке нивое, обично су интерпретиране као склоност ка коришћењу стандардних и нестандардних језичких форми (нарочито у варијационистичким истраживањима). Тако је утврђено да жене више користе *стандардне* (*престижне*) форме од мушких говорника (Nordberg, Sidgren 1998, 1999 цитирано у Romein 2003; Tradgil 2000). Објашњења зашто је то тако су различита: локални варијетети повезују жену са промискуитетом (Gordon 1997); употреба стандардних форми

5 Наведени аутори су цитирани у Bukolc (2003).

је стратегија да се сачува образ у интеракцијама где су жене немоћне (Djukar 1988); жене на овај начин индиректно одржавају свој друштвени статус (Tradgil 1972).

Неке друге студије дају супротне резултате, па је утврђено да Арапкиње мање користе стандардне престижне форме од Арапа (Ibrahim 1986). Наведена студија је конкретно критикована због овог закључка јер Арапкиње користе стандардни и престижни језик (тј. локалне престижне варијетете) наизменично (Hačimi 2001). У прилог идеји да Арапкиње користе више престижне локалне варијетете од Арапа сведоче многе студије (Abdel Žavad 1987; Džaber 1987, Haeri 1991 цитирано у Hačimi 2001). Међутим, поставља се питање да ли су *стандардни* језици увек и *престижне* форме говорника, и наглашава се да је „престиж релативан концепт” (Sadiki 1995 цитирано у Hačimi 2001: 29)⁶. Сличне закључке доноси и студија о креолским језицима, у којој је утврђено да жене генерално користе стандардне форме чешће од мушкараца, али и да доста користе вернакулар (креолске базиолекте) у активностима заједнице, и да на тај начин сарађују са мушкарцима у очувању локалног идентитета и традиционалних вредности, те да је дефинисање родних улога варијабилни фактор који одређује лингвистичке изборе у контексту широког опсега лингвистичке варијабилности која је доступна већини креолских говорника (Eskir 1991 цитирано у Eskir 2001).

Поред проблема коришћења опширних и релативних термина као што су *стандардни* и *престижни* језик/варијетет, јавља се и питање да ли ови говорници увек користе одређене језике/варијетете или их користе у одређеним ситуацијама, у одређеним околностима. Тако је студија где су испитивани говорници два села у Норвешкој (Larson 1982 цитирано у Romein 2003) показала да је женски говор генерално био стандарднији од мушког, али и да су жене користиле стандарднији говор када су покушавале да убеди некога да нешто уради или да поверује у нешто, док су мушкарци ретко користили језик на овај начин. Поред тога, студија у Сиднеју (Ajzaković 1987 цитирано у Ekert 2003), показује да су дечаи повећавали употребу вернекулара у интервјуима као знак пркоса против ауторитета.

Треба узети у обзир и чињеницу да припадници једног пола или друштвене класе могу имати веома различите погледе и склоности ка језику и различитим нивоима интеграције у локалном окружењу. Концепт *друштвене мреже* узима у обзир различите навике појединаца настале социјализацијом, као и степен укључености у локалну заједницу (Romein 2003). Тако је студија у Белфасту (Milroј 1980) показала да су говорници чије су мреже отвореније и мање локално ограничене користили стандарднији говор више, и да је склоност женских говорника да више користе стандардни била условљена чињеницом да је више мушкараца него жена имало густе мреже. Студија спроведена у Бразилу је такође показала да су промене руралних миграната ка нормама урбаног стан-

6 Мароканке у овој студији су различито вредновале престижни варијетет, па су неке сматрале да је то марокански арапски, а неке да је то француски.

дардног говора биле спорије код жена јер су оне имале мање друштвених контаката од мушкараца (Bortoni-Rikardo 1985 цитирано у Romein 2003).

Општи закључак је да су генерализације у овом контексту неосноване јер различите околности и фактори утичу на говорнике оба пола да користе одређене језичке варијетете и да просто корелирање лингвистичких варијабли са биолошким родом испитаника није адекватно (Vodak, Benke 1997 цитирано у Eskir 2001).

2.2.2. Различито вербално понашање жена и мушкараца

Наводи о женском и мушком вербалном понашању критиковани су од стране великог броја аутора првенствено због непримерених генерализација. Експлоративне теорије (недостатка, доминације, разлике и сл.) су уско повезане са енглеским језиком, те се не могу применити на све остале језике простим пресликавањем, већ се морају узети у обзир димензије социокултурних разлика (Helinger, Busman 2001). Проста компарација жена и мушкараца и релативно хомогених контекста западњачке средње класе не може адекватно да се примени на читав спектар женских и мушких улога (Eskir 2001).

Истраживања у родним студијама и учтивости у конверзацијској интеракцији сугерише да је женски говор индиректнији, више оријентисан ка емотивним и интерперсоналним односима. На пример, прекидају мање од мушкараца и постављају питања која помажу да се одржи конверзација (Kandžara 2001). Затим, прихватају улогу пријатног а не агресивног саговорника у конверзацији и расправи (Holms 2001; Tremel-Plec 1996). Склоне су да користе одређене прагматичке партикуле са конкретним друштвеним значењем (Holms 1997, 1998 цитирано у Holms 2001), како би конструисале конверзацијски идентитет пун подршке и постигле улогу слушаоца који помаже и који је заинтересован, а не учесника у расправи који се такмичи и изазива.

Иако су ове генерализације широко прихваћене као унапред проверене, резултати разних студија их оповргавају. Тако студија о родним разликама између људи у селу Малагаси, показује да се жене асоцирају са директним, а мушкарци са *индиректнијим говором* (Kinan 1989 цитирано у Bakolc 2003). Ауторка истиче да директан стил женама из Малагасија омогућава да се укључе у политичке и економске активности моћи (супротстављање, ценкање, трачарење) у којима мушкарци учествују мање често или уопште не учествују. Она такође наглашава да језичке идеологије у овом селу привилегују индиректан говор као вештину и умеће, као стил који највише приличи јавном говорништву, а мање вреднују директан језик који је несофистициран и означава културно уназађивање.

Када говоримо о узимању речи (енгл. *turn-taking*), често се већа фреквенца *прекидања* и преклапања код мушкараца интерпретира као индикативна за конверзацијску доминацију (Vest, Zimmerman 1983 цитирано у Helinger, Busman 2001). Многа истраживања доводе у питање уни-

формну мушку доминацију у конверзацији јер је утврђено да у формалној интеракцији оба пола говоре најмање када им је непријатно (Holms 1995 цитирано у Romein 2003). Испитивања мушке доминације у конверзацији показују методолошке мањкавости. Lejkofova (1975) на пример закључује да женски говор често представља одраз несигурности на основу простог бројања фреквенца кратких питања на крају реченице (енгл. *tag questions*), без фокуса на њихову функцију или контекст (Romein 2003). Такође је занемарено да ова питања могу имати различите комуникативне функције у самом дискурсу, те су *несиђурности* и *привизорности* само неке од многих могућности (Helinger, Busman 2001).

И овде можемо нагласити да појединачне студије или скуп студија које већ унапред постављају карактеристике које потом проверавају не могу бити довољан основ за генерализације великих размера, као што је карактерисање неке језичке појаве у одређеној ситуацији као општер обележја *женског говора*. Стога се генерализације могу евентуално доносити не о томе како *жене* говоре већ како одређене жене у одговарајућим културним контекстима говоре. Занимљиво је да се о варијацијама између жена у истом културном контексту ретко говори (Bakolc 2003).

3. Рогна стереотипизација

Истраживања разлика између женског и мушког говора разоткрила су многе укоренење стереотипе и предрасуде које су у складу са традиционалним вредносним судовима о женама и мушкарцима (Bugarski 2005), као и њиховим традиционалним улогама, тј. да жени припадају приватни а мушкарцима јавни жанрови дискурса (Romein 2003; Tremel-Ples 1996). Студије о постављању жена и мушкараца у јавне и приватне домене изазавао је Šerzer (1987) који је испитивао једну домородачку групу у Панами, и закључио да се женске дискурзивне форме понекад разликују од мушких, понекад су исте, понекад су супериорне, понекад инфериорне, понекад јавне, понекад приватне. Женама се често приписује *осећајности*, а њихов стил се одређује као „мекши” и „емоционалнији” (Bugarski 2005; Rajić 1982 и др.), као и да често користе различите начине да ублаже речено (Lider 1989 цитирано у Moris, 2001)⁷.

Као основ за стереотипизацију послужила је и *хипотеза одвојених светова* (Molts, Borker 1982) у складу са којом разлике у говору настају као резултат ране социјализације полова (Bakolc 2003), где девојчице и дечаки доживљавају одвојеност полова не само кроз различите активности које су центар њиховог света, већ и кроз различите начине говорења (Gudvin 2003). Различитост се огледа у томе што активности девојчица помажу да се очува емоционалност и друштвена сензитивност, а физички агресивне форме игара код дечака наглашавају отворену компетитивност и доминацију (Liper 1994). Етнографска истраживања

7 Конкретна студија сугерише да жене имају тенденцију да користе деминутивне суфиксе (Moris 2001).

су довела у питање ову хипотезу због (1) универзалности родне одвојености и (2) поларизације родно условљених норми друштвене интеракције и комуникације (Gudvin 2003). Такође је често критикована и због наглашавања родних разлика и мушке доминације као главног фактора у женско-мушким разговорима, као и занемаривања хетерогености женских (и мушких) дискурзивних пракси (Bakolc 2003). Иако су девојчице у литератури често приказане као бенигне и позитивне у својим интеракцијама, неке студије показују да њихово пријатељство може да буде агресивно, и да оне често могу да постану „зложне” (Ekert 2003: 385). Разне етнографске студије одбијају идеју да девојчице нису компетитивне нити да су пасивне у односу на дечаке (Gudvin 1990, 1998, 2001); неке показују да у контексту наредби, граматичка форма варира са нивоом умећа пре него са родом (Gudvin 2000)⁸. Дакле исте језичке појаве могу имати различита значења у зависности од тога ко их употребљава, у ком контексту, и у којој култури, а начин на који се род приказује у језичким изборима није директан, већ је одређен другим идентитетима и идеологијама (Romein 2003).

Још један разлог зашто је дискутабилно претпоставити *a priori* да је начин како жене говоре нужно повезан са *несиђурношћу* и *неасертивношћу*, *покорношћу* и *учиљивостју*, *префињеношћу*, *кооперативношћу* јесу различите језичке и родне идеологије које нису фиксне одлике друштва, већ категорије које су историјски и културно варијабилне. Анализа кодекса понашања показује да се у ренесансној европској аристократији од жене очекивало да учествује у јавним говорима и да буде вешта говорница, а да је „тиха жена” превасходно настала као последица пуританских религиозних уверења (у круговима буржоазије), те да идеологије варирају у различитим културним, историјским, и временским периодима и представљају одраз приказа друштвених карактеристика (Džouns 1987 цитирано у Kameron 2003), а не суштинско својство полова. Овакве идеологије на тај начин постављају конвенције како полови *треба* да говоре, и услов за стереотипске обрасце језичког и нејезичког понашања у неком друштву.

Пример оваквих „конвенција” у савременој историји можемо пронаћи у промовисању дискурзивних стратегија за остваривање и/или вођење одређеног начина живота, које пропагирају „мушки” и „женски” часописи, телевизијске рекламе, емисије и сл. У једном истраживању испитиване су дискурзивне стратегије које користи часопис *Космополиштен* (Makin, van Luven 2003). Аутори истичу да наведени часопис представља пример *глокализације*, тако што различитим локалним дискурсима и стратегијама промовише једну глобалну неокapиталистичку идеју о типичној модерној жени⁹. Студија показује како идеологије кроје наше мишљење о свету око нас и како се на комерцијални начин

⁸ Наведене студије ауторке су аутоцитати (Gudvin 2003).

⁹ Концепт *глокализације* означава паралелне процесе *глобализације* и *локализације* (Makin, van Luven 2003: 496).

и путем комерцијалних средстава информисања гради једна глобална идеја којом се промовишу „готови калупи”. Кроз решења проблема која се нуде у часопису провлаче се стереотипије о женама које се на тај начин масовним путем преносе и одржавају. Пример производа одређених родно условљених идеологија у виду глобалних схема можемо пронаћи и у студији која је испитивала промовисање америчких пилота у прошлости. Различитим стратегијама је стваран лик неустрашивог и снажног мушкарца, а несигурне и невеште жене (Eškraft, Mambi 2004). Оба примера показују како родне типизације могу утицати на перцепирање мушкараца и жена, њихових унапред одређених „улога”.

Међутим, овакви „готови калупи” се не налазе само у комерцијалним производима. Многи теоријски оквири су такође послужили као плодно тле за родну стереотипизацију. Ране феминисткиње су приказивале ЖГ као инфериоран, феминисткиње двадестог века су слале поруку „причај више као мушкарац”, а данас теорија недостатка још увек постоји, само су улоге преокренуте, те су жене те које су супериорне, а мушкарци ти који су инфериорни (Kameron 2003: 453). Проблематика оваквих карактеризација, које се приписују половима као њихове типичне одлике је пре свега повезана са чињеницом да се постављањем квалификатора ове врсте женски и мушки говорници посматрају као хомогене и монолитне групе, непроменљиве у односу на историјске, временске, географске, културне и друштвене чиниоце.

Да закључимо, род мора бити дефинисан у односу на сложену мрежу друштвених, културних, економских и психолошких феномена (Eskir 2001) јер је род нешто што људи „стварају” (енгл. *do*), а не нешто што људи „поседују” (Vest, Zimmerman 1987 цитирано у Bakolc 2003). С обзиром на комплексност и сложеност његове операционализације у истраживањима, неки аутори (Eskir 2001) сматрају да је најбоље посматрати га са прагматичког аспекта и узети у обзир обрасце дискурса који одсликавају како жене и мушкарци *користе* језик, примењујући потенцијалне родно условљене стратегије за постизање циљева: наредбе, ублажене форме, оповргавања, прекидања, понављања, извињења, увреде, које између осталог пројектују паралингвистичке појаве као што су солидарност, компетитивност, емоционалност, оклевање, сервилност, несигурност или доминацију.

4. Закључне напомене

Иако смо због могућности прегледа једне тако опширне области истраживања одређене језичке појаве окарактерисали као одлике *женског говора*, на основу свега изложеног можемо да поставимо следеће питање: Да ли уопште постоји женски или мушки говор, и, ако постоји, да ли су те одлике настале као последица биолошких разлика између жена и мушкараца, или су оне условљене неким другим факторима? Као што смо већ више пута нагласили у раду, наведене разлике су често условљене или настају као последица различитих друштвених фактора (као што су ис-

торијске, културне, политичке, економске, и друге прилике), али понекад оне добијају и психолошку димензију, па настају као последица различитих стилова појединачних људи. Наравно иако се ове две грубе димензије поприлично преклапају (појединци не могу да постоје ван друштва, а друштво не може да постоји без људи), оне у сложеној интеракцији производе потенцијалне родно издиференциране употребе језика.

Поред учесника у разним испитивањима или језика који се испитује, чини се да веома важну улогу играју и сами истраживачи, који такође могу да анализирају неке појаве у складу са истим тим факторима који утичу на испитанике. Зато се поставља питање: Да ли понекад одређене интерпретације представљају одраз личних уверења и навика? Без обзира на свесно или несвесно примењивање језичких и родних идеологија, јавља се проблем апстраховања ових идеологија, будући да наука тежи ка објективности и генерализацијама.

Наредни проблем је карактеризација неког амбијента као женског или мушког. Неки аутори истичу да овакве карактеризације не представљају опис о коме треба судити, већ нуде и формулацију самог амбијента (Sidnel 2003). Овај аутор, на пример, даље наглашава да исти амбијент може једнако исправно да се опише као „амбијент одраслих” или „искључиво људски”, „разговор у кухињи” и сл. На тај начин опис „мушки амбијент” претпоставља релевантност рода за организацију било ког амбијента који је на овај начин формулисан (*Ibid*). Такође, чињеница да је неки говорник жена није довољна основа за анализу њеног говора као женског говора јер је она у исто време и „Калифорнијка, Јеврејка, [...] и још много тога” (Šeglof 1997 цитирано у Sidnel 2003: 329), тј. род није једино својство које утиче на формирање идентитета или различитих идентитета неке особе. Подједнаку важну улогу играју и друге друштвене варијабле (узраст, етницитет и др.).

Даље, иако су многи аутори критиковали рана варијационистичка истраживања због саме операционализације рода у истраживањима, јавља се могућност да се доведе у питање и превелико инсистирање на родној условљености у неким скоријим студијама јер род на тај начин постаје монолитна и статична категорија, као и плодно тле за велики број стереотипних навода. Као што неки аутори наводе, истраживачи не препознају могућност да приликом проналажења *женског* или *мушког* говора, они сами могу унапред да производе карактеристике интеракције у разговору у складу са њиховим стереотипским схватањима ових карактеристика (Sidnel 2003), јер су род и етницитет перформативни чинови који су иницирани у одређеним контекстима, а не садржани у традиционалним дихотомијама женско/мушко, белац/друга раса (Trečer 2003).

У складу са комплексношћу овог питања, треба размотрити и методолошке приступе овим проблемима. Увођење пола као једне демографске варијабле не чини се спорно уколико циљ истраживача није родно условљено вербално понашање, али уколико то јесте циљ, онда се чини неопходним да се испита сложена структура људских интеракција, као што је то друштвена мрежа омогућила приликом истраживања упо-

требе стандардних и локалних варијетета (Milroj 1980; Milroj 1992), или метод делатних заједница (Ekert 1996 цитирано у Majerhof 2008), који је пружио детаљнију анализу на једном локалнијем нивоу.

Да закључимо, као што су већ неки аутори истакли, тензија између квалитативних и квантитативних приступа је погрешан приступ проблему, и решење овог конфликта лежи у „потенцијалу за кохерентно методолошко и теоријско преиспитивање социолингвистичких приступа” (Majerhof 2006: 236), као и у комбинацији теоријских и методолошких приступа (Bergval 19996; Kameron 2003; Češir 2008) ради јаснијег увида у проблематику манифестације рода у различитим околностима, и то како у смислу вербалног, тако и у смислу невербалног понашања људи.

Литература

- Abdel Žavad 1987: H.R.E. Abdel Jawad, Cross-dialectal variation in Arabic: Competing prestige forms, Cambridge: *Language in Society*, 16, 359–368.
- Bakolc 2003: M. Butcholtz, Theories of Discourse as Theories of Gender: Discourse Analysis in Language and Gender Studies, u: J. Holmes, M. Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*, Maiden, MA/ Oxford/ Melbourne, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 43–68.
- Bergvall, V. L. (1999a). An agenda for language and gender research for the start of the new millennium. *Linguistik Online*, 2 (1/99). 20. 2. 2010.
- Bergval 19996: V. L. Bergvall, Toward a comprehensive theory of language and gender, Cambridge: *Language in Society*, 28, Cambridge, 273–293.
- Bugarski 2005: R. Bugarski, *Jezik i kultura*, Beograd: Čigoja štampa, Biblioteka XX vek.
- Češir 2008: J. Cheshire, Sex and Gender in Variationist research, u: J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes (red.), *The Handbook of Language and Change*, Malden, MA/ Oxford/ Carlton, Victoria: Blackwell Publishing, 423–443.
- Djugar 1988: M. Deuchar, A pragmatic account of women’s use of standard speech, u: J. Coates, D. Cameron (red), *Women in their Speech Communities: New Perspectives on Language and Sex*, London: Longman, 27–32.
- Ekert 2003: P. Eckert, Language and gender in adolescence, u: J. Holmes, M. Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*, Maiden, MA/ Oxford/ Melbourne, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 381–400.
- Ekert, Mekonel-Džinet 1992: P. Eckert, S. McConnell-Ginet, Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice, Palo Alto, CA: *Annual Review of Anthropology*, 21, 461–90.
- Ekert, Mekonel-Džinet 1999: P. Eckert, S. McConnell-Ginet, New generalizations and explanations in language and gender research, Cambridge: *Language in Society*, 28, 185–201.
- Ekert, Mekonel-Džinet 2003: P. Eckert, S. McConnell-Ginet, *Language and Gender*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eskir 2001: G. Escure, Belizean Creole: Gender, creole, and the role of women in language change, u: M. Hellinger, H. Bußmann (red.), *Gender Across Languages: Volume 1*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 53–84.

- Eškraft, Mambi 2004: K.L. Ashcraft, D.K. Mumby, Organizing a critical communicology of gender and work, Berlin: *International Journal of the Sociology of Language*, 166, 19–43.
- Filipović 2009: J. Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Fut 2008: C. Fought, Ethnicity, u: J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes (red.), *The Handbook of Language and Change*, Malden, MA/ Oxford/ Carlton, Victoria: Blackwell Publishing, 444–472.
- Gordon 1997: E. Gordon, Sex, speech, and stereotypes: why women use prestige forms more than men, Cambridge: *Language in Society*, 26(1), 47–63.
- Gudvin 2003: M.H. Goodwin, The relevance of ethnicity, class, and gender in children's peer negotiations, u: J. Holmes, M. Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*, Maiden, MA/ Oxford/ Melbourne, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 229–251.
- Hačimi 2001: A. Hachimi, Shifting sounds: Language and gender in Moroccan Arabic, u: M. Hellinger, H. Bußmann (red.), *Gender Across Languages: Volume 1*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 27–51.
- Helinger, Busman 2001: M. Hellinger, H. Bußmann, Gender across languages: The linguistic representation of women and men, u: M. Hellinger, H. Bußmann (red.), *Gender Across Languages: Volume 1*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–25.
- Hol, 2003: K. Hall, Exceptional Speakers: Contested and Problematic Gender Identities, u: J. Holmes, M. Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*, Maiden, MA/ Oxford/ Melbourne, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 353–380.
- Holms 2001: J. Holmes, A corpus-based view of gender in New Zealand English, u: M. Hellinger, H. Bußmann (red.), *Gender Across Languages: Volume 1*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 115–136.
- Ibrahim 1986: H.M. Ibrahim, Standard and prestige language: A problem in Arabic sociolinguistics, Bloomington, IN: *Anthropological Linguistics*, 28, 115–126.
- Kameron 2003: D. Cameron, Gender and Language Ideologies, u: J. Holmes, M. Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*, Maiden, MA/ Oxford/ Melbourne, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 447–467.
- Kandžara 2001: E. Kuntijara, Gender in Javanese Indonesian, u: M. Hellinger, H. Bußmann (red.), *Gender Across Languages: Volume 1*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 199–227.
- Labov 1966: W. Labov, *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Lejko 1975: R. Lakoff, *Language and Woman's Place*, New York: Harper and Row.
- Lejko 2003: R. Lakoff, Language, Gender, and Politics: Putting „Women” and „Power” in the Same Sentence, u: J. Holmes, M. Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*, Maiden, MA/ Oxford/ Melbourne, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 161–178.
- Liper 1994: C. Leaper, Exploring the consequences of gender segregation on social relationships, *New Directions for Child and Adolescent Development*, 65, 67–86.
- Mayerhof 2006: M. Meyerhoff, *Introducing Sociolinguistics*, Abingdon, Oxon: Routledge/ Taylor & Francis Group.

- Majerhof 2008: M. Meyerhoff, Communities of Practice, *u*: J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes (red.), *The Handbook of Language and Change*, Malden, MA/ Oxford/ Carlton, Victoria: Blackwell Publishing, 526–548.
- Makin, van Luven 2003: D. Machin, T. van Leeuwen, Global Schemas and local discourses in Cosmopolitan, *Journal of Sociolinguistics*, 7(4), 493–512.
- Mensfield, Tradgil 1994: P. Mansfield, P. Trudgill, A sex-specific linguistic feature in a European dialect, Berlin: *Multilingua*, 13(4), 381–386.
- Milroy 1980: L. Milroy, *Language and Social Networks*, Oxford: Blackwell.
- Milroy 1992: J. Milroy, *Linguistic Variation and Change: On the Historical Sociolinguistic of English. Language in Society*. Oxford/ Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Molts, Borker 1982: D.N Maltz, R.A. Borker, A cultural approach to male-female miscommunication, *u*: John J. Gumperz (red.) *Language and Social Identity*, Cambridge: Cambridge University Press, 196–216.
- Moris, 2001: F. Maurice, Deconstructing gender: The case of Romania, *u*: M. Hellinger, H. Bußmann (red.), *Gender Across Languages: Volume 1*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 229–252.
- Polston, Taker 2006: C. B. Paulston, R. G. Tucker, Language and Gender: Introduction, *u*: C. B. Paulston, R. G. Tucker (red.), *Sociolinguistics: The Essential readings*, Malden, MA/ Oxford/ Carlton, Victoria: Blackwell Publishing, 199–202.
- Rajić 1982: Lj. Rajić, Jezik i pol, Beograd: *Kultura*, 57/58, 79–95.
- Romein 2003: S. Romaine, Variation in Language and Gender, *u*: J. Holmes, M. Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*, Maiden, MA/ Oxford/ Melbourne, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 98–118.
- Rubin, 1992: J. Rubin, Nonlanguage factors affecting undergraduates' judgments of nonnative English-speaking teaching assistants, *Research in Higher Education*, 33(4), 511–531.
- Selnou 1985: G. W. Selnow, Sex differences in uses and perceptions of profanity, *Sex Roles*, 12 (3/4), 303–312.
- Sidnel 2003: J. Sidnell, Constructing and Managing Male Exclusivity in Talk-in-interaction, *u*: J. Holmes, M. Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*, Maiden, MA/ Oxford/ Melbourne, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 327–353.
- Strend 1999: E. Strand, Uncovering the role of gender stereotypes in speech perception, *Journal of Language and Social Psychology*, 18, 86–99.
- Strend, Džonson 1996: E. Strand, K. Johnson, Gradient and visual speaker normalization in the perception of fricatives, *u*: D. Gibbon (red.), *Processing Speech Technology: Results of the 3rd KONVENS Conference*, Bielefeld, Berlin: Mouton Gruyter, 14–26.
- Šeglof 1999: E.A. Schegloff, Naivete vs. sophistication or discipline vs. self-indulgence: A rejoinder to Billig, *Discourse & Society*, 10(4), 577–82.
- Šerzer 1987: J. Sherzer, A diversity of voices: Men's and women's speech in ethnographic perspective, *u*: S.U. Philips, S. Steele, C. Tanz (red.) *Language, Gender and Sex in Comparative Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 95–120.
- Tanen 2006: D. Tannen, The relativity of Linguistic Strategies: Rethinking Power and Solidarity in Gender Dominance, *u*: C.B. Paulston, R.G. Tucker (red.),

- Sociolinguistics: The Essential readings*, Malden, MA/ Oxford/ Carlton, Victoria: Blackwell Publishing, 208–228.
- Tradgil 1972: P. Trudgill, Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich, Cambridge: *Language in Society*, 1, 179–195.
- Tradgil 2000: P. Trudgill, *Sociolinguistics: An introduction to language and society*, London: Penguin Books.
- Trečer 2003: S. Trechter, A Marked Man: The Contexts of Gender and Ethnicity, u: J. Holmes, M. Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*, Malden, MA/ Oxford/ Melbourne, Victoria: Blackwell Publishing Ltd, 423–443.
- Tremel-Plec 1996: S. Tremel-Plec, Ženski stil – muški stil (L. Dimitrijević, prev), NOVI SAD: *Ženske studije*, 4, 151–183.

Jelena V. Grubor

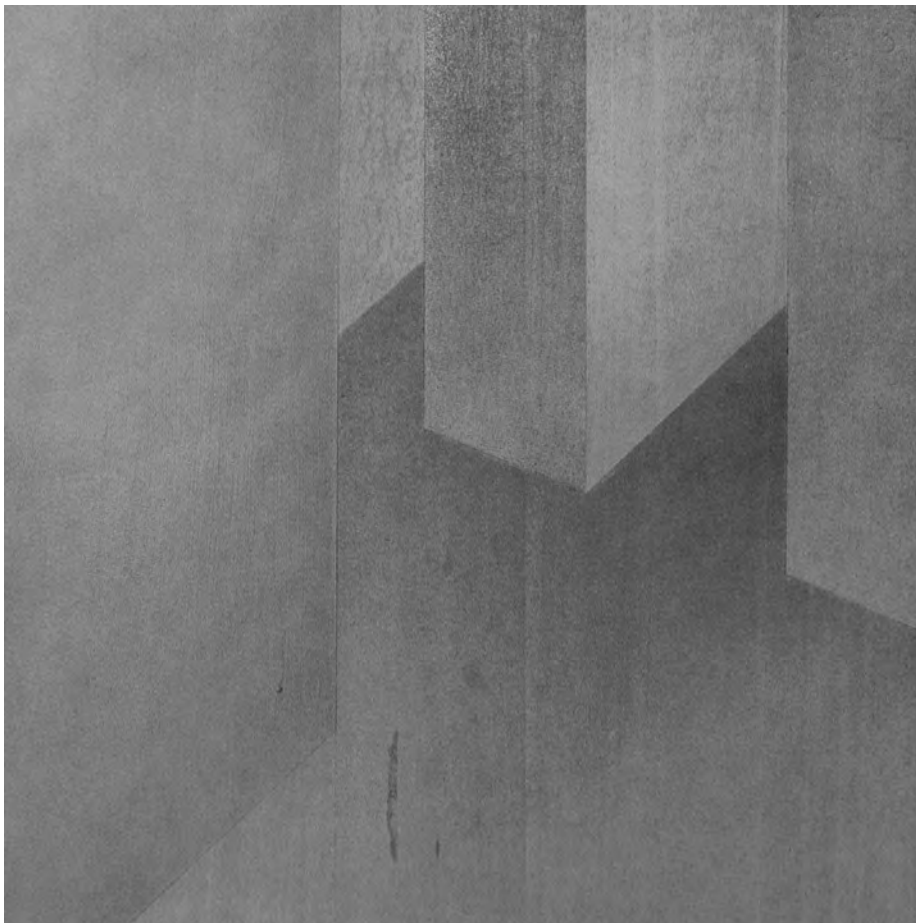
REVIEW OF RESEARCH ON "WOMEN'S" SPEECH

Summary

Gendered speech has been a topic of scholarly debates for a long time. The inevitable question arising in this respect is: Do all women in the world speak in the same way, regardless of individual characteristics, ethnic background, social, as well as cultural and historical circumstances, as a range of studies seem to have suggested. The subject of the current study is the "women's speech" concept, which herein involves linguistic choices as such defined either directly or indirectly in research. The main aim of the paper is to synthesise implications of previous research results and to point to the complexity of the issue, with a view to reconsidering a change in perspectives in future studies. Our analysis has indicated that many studies have been a cause of gender stereotypes that impose themselves as "predetermined models", which further imposes certain conventional behaviour patterns in women and men. Research to date has been exploring differences and not similarities in gendered speech, nor has it included a comparative analysis of inter- and intra- gender differentiation. Our study also underlines unfoundedness of overgeneralisations, as well as the problem of potential research bias. We therefore conclude that gender is a performative and dynamic category, reliant upon a myriad of factors; thus, certain global schemas may not be simply copied from one culture to another, nor can predetermined differentiation be operative in all cultures, contexts and/or circumstances, because the same linguistic features may have a different meaning depending on who uses them, in what context, in which culture, under which social and historical circumstances.

Keywords: gender, Language & Gender, sex, stereotypes, Women's speech

Примљен 20. јуна 2015. године.
Прихваћен 16. априла 2016. године.

Острво, комбинована техника на дрвету, 2010.

Zoran Ž. Ristović¹

Osnovna škola „Mito Igumanović”, Kosjerić

POTENTIALS OF ALIGNED CORPORA IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION: RETHINKING LANGUAGE PEDAGOGY FROM A CORPUS PERSPECTIVE

The paper describes an innovative approach to language teaching and learning based on exploitation of bilingual electronic corpora. The approach is based on the production of bilingual electronic corpus of English-Serbian texts, exploitation of the corpus, and tracing the cumulative effects on teaching, learning and acquisition of English as a foreign language in elementary schools. Contextually rich paralleled input, along with multifold exploitation, enhances non-linear learning. On the cognitive level, interferences between mental lexicons of foreign language and mother tongue caused by paralleled framing of corpus-excerpted teaching materials are exemplified. The paper encompasses mapping the theoretical background for the corpora exploitation in language pedagogy, pre-processing and the alignment process, exploitation of corpora with offering the repertoire of methods developed so far, as well as potential lines of future improvements of the method.

Keywords: Aligned electronic corpora, non-linear learning, concordances in language teaching, corpus-driven learning and teaching, corpus-based methods

1. Introduction: mapping the terrain

The last decade has brought out accelerated accumulation of innovative approaches to corpora exploitation, especially in the field of language pedagogy. From corpus-informed towards corpus-based, gradual changes have enriched language research paradigms.

In her synthesis of theoretical and practical research, “Corpora in Applied Linguistics”, Susan Hunston emphasized the importance of “...the advent of improved, more accessible systems of electronic storage and analysis, and also because of an ever-growing appreciation of the huge potential of corpus work” (Hunston, 2010: 9).

Influential work of O’Keeffe, McCarthy and Carter has established methodical repertoire of corpora exploitation, which would allow the user to observe systemic regularities in language that tend to remain unobserved when the same words or phrases are met in their normal context. They suggest that: “...corpus linguistics represents cutting-edge change in terms of scientific techniques and methods and probably foreshadows even more profound technological shifts that will impinge upon our long-held notions of education,

¹ ristoviczoran@gmail.com

roles of teachers, the cultural context of the delivery of educational services and the mediation of theory and technique” (O’Keeffe, McCarthy and Carter, 2010:21).

Randi Reppen has further refined the range of techniques of corpora exploitation (Reppen, 2010). At the Northern Arizona University, she has developed the hybrid approach to language learning and research where principled collections of texts are not only online or specialized, but also self-compiled.

We are of opinion that using flexible, self-compiled corpora may contribute to the crucial step towards reshaping language teaching and language learning. It could potentially lead to the corpus-driven, observation-based language analysis, teaching and learning.

Tony McEnery and Andrew Hardy (McEnery, Hardy 2012) strongly corroborate the view that alternative approaches to text according to principles of corpus linguistics have the potential to reorient the entire approach of the study of language. “It may refine and redefine a range of theories of language. It may also enable us to use theories of language which were at best difficult to explore prior to the development of corpora of suitable size and machine of sufficient power to exploit them. Importantly, the development of corpus linguistics has also spawned, or at least facilitated the exploration of new theories of language – theories which draw their inspiration from attested language use and the findings drawn from it.” (McEnery, Hardy, 2012: 1)

Other recent valuable contributions to tracing pedagogical and epistemological implications of changes in the way we teach, learn, analyze and communicate in second languages with technology and corpora were made by Gordon Bateson (Moodle learning management system), Paul Daniels (online and blended learning environments), Robert Fisher (instructional design of CALL materials), E. Marcia Johnson – tertiary level pedagogy, e-pedagogy, eLearning capacity, Glenn Stockwell – computer-assisted language learning (Stockwell, 2012).

These authors all share a single view – that popularizing corpus consultation and corpus exploitation is not a result of endeavouring to use the latest technologies, but rather exploring the options that are available and choosing what is the most appropriate in the local context.

In the middle of this diversity, rather than forcing conformation or singularity, adoption of an interdisciplinary pluralist standpoint allows us to view contexts from different perspectives and get different insights into the complexities of language analysis, teaching and learning.

2. *An interdisciplinary framework for the research: Compiling the experimental bilingual Serbian-English corpus*

We will present some of the results in exploitation of self-compiled, experimental bilingual English-Serbian corpus. Computer-conducted alignment provided symmetrical bilingual environment, where all teaching materials in the foreign language as well as in mother tongue participate in the strict ratio one to one.

Multilingual aligned corpora are by themselves a special kind of corpora which encompass more than one language. Having in mind the basic purpose of experimental corpus, we have opted for a bilingual Serbian-English corpus of texts.

When building up an electronic corpus of aligned texts, a guiding principle is to align semantically equivalent texts to a certain recognizable level. The levels of recognition are arbitrary, but determined in accord with the purpose of the corpus. The level of recognition could be a paragraph, a sentence, a phrase or a word. Full alignment of texts is achieved when all units of text in one language are completely aligned with units of text in another language.

Basic applications of corpora described above are found in natural language processing. Corpora can be engaged in forming of memory units and bases for the purpose of translation, specific target terminology extraction and statistical machine translation. Various modes of automatic structure analysis of multilingual corpora have been used in applied linguistics, pedagogical linguistics and psycholinguistics.

The approach presented here is an attempt to use the aligned bilingual Serbian-English corpus in the teaching and learning process, within the frame of language pedagogy. Through such a specific prism, the aligned corpus is seen as a dynamic linguistic-methodical text, where language analysis and comparative observations present only one of many aspects of exploitation.

During our experimental research of corpora exploitation in English language classes, the basic tool for manipulation of segments of corpora was WordSmith Tools, Version 6.00, (©Mike Scott, 2012). WordSmith Tools is an integrated suite of programs for investigating the features of language elements within texts, which have to be prepared in the corresponding readable format.

Using WordList tool lets users see a list of all the words or certain word-clusters in a text, set out in alphabetical or frequency order. The concordancer integrated into the tool Concord gives pupils and teachers a chance to see any word or phrase in context. This opens the horizon of activities for promoting pattern noticing, expanding written output produced by pupils, releasing the pressure onto a short-term memory, and saving a considerable amount of time.

Non-linear inter-textual moving inside of a corpus is one of advantages when a foreign language teaching and learning is concerned, but it is also one of the inherent features of such corpora, as Krstev and Vitas put it: "However, the whole effort invested in producing an aligned text would be excessive if the text is eventually read in a linear order." (Krstev, Vitas 2009: 10)

Selecting pedagogically valid texts, suitable for the purposes of teaching and acquisition of English as a foreign language, resulted in an experimental bilingual corpus of 250,000 words, comprising literary works of Paul Auster (1947) and nine short stories of Ernest Hemingway (1899–1961).

The part of material comprising Hemingway's works contains short stories "Indian camp" (1924), "Cat in the rain" (1925), "Hills like white elephants" (1927), "In another country" (1927), "Homage to Switzerland" (1933), "A clean,

well-lighted place" (1933), "The Light of the World" (1933), "Old Man at the Bridge" (1938) and "The fable of the good lion" (1951). All stories are accompanied with their translation into Serbian by Vladislava Gordić (Gordić 1996).

These short stories are interesting, dramatic, and brought by condensed, minimalistic style of narration. Multi-focal, photographic reality of events in these stories is combined with constant counterpoint of narrative and dialogue episodes, which contributes to syntactically rich environment.

Much larger part of the corpus, about 220,000 words is composed of "The New York Trilogy" by Paul Auster, comprising three novels: "City of glass" (1985), "Ghosts" (1986), "The Locked Room" (1986), translated by Zoran Paunović (Paunović 1998).

While preparing all texts for the alignment process, structural tagging was necessary, according to certain non-arbitrary principles. The structure of the tag set determines the expressive variety of a corpus and a level of granularity and accessibility to a various elements of it.

We have adapted the tag set for our corpus suitable to the primary purpose and pedagogical character of exploitation. That tag set comprises the following tags: <body>, <div>, <p> and <seg>. These tags are used for marking beginning and ending of a chapter – <div>, sentence – <seg>, paragraph – <p> and the entire text – <body>. All tags are coupled, which means that each opened tag has its closed counterpart. It means that contents of a chapter or a story are between coupled tags <div> and </div>, contents of the entire text between <body>,</body>, the beginning and ending of a paragraph are bordered by <p>,</p>, and sentences by <seg> and </seg>.

For achieving symmetrical aligned relations of two texts, after the preparatory activities and appropriate tagging, texts were processed by a specialized program ACIDE (Aligned Corpora Integrated Development Environment), which had been developed by Cvetana Krstev and Dusko Vitas, within the Natural Language Processing Group affiliated with the Faculty of Mathematics of the University of Belgrade.

XML and PsPad formats of the elements of bilingual corpora, which are both necessary during the application in the language teaching and learning, apart from differences in visual appearances, also bear principal differences in purpose and possibilities.

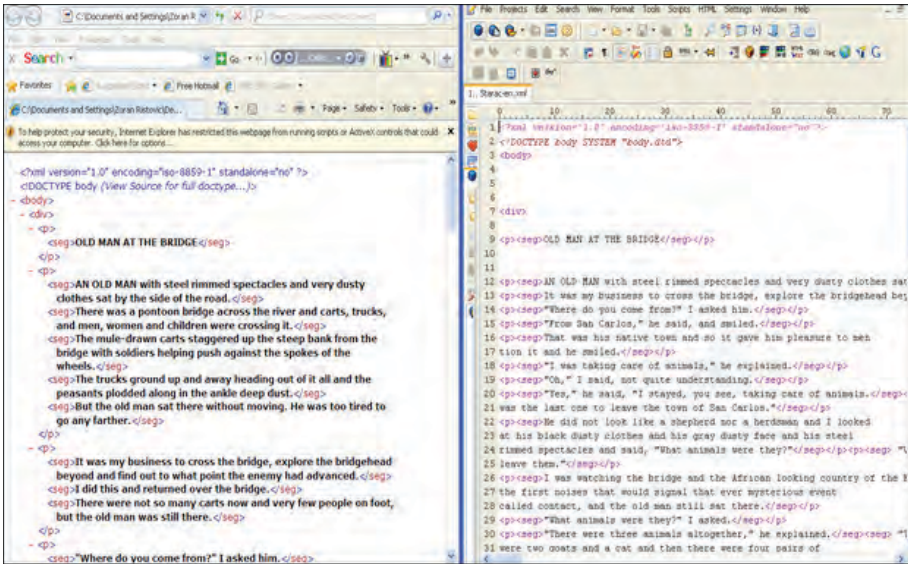

Figure 1 “Old Man at the Bridge”, English version of the text, XML and PsPad formats in juxtaposition

The first easily observed feature in the Figure 1 is the complex written structure above the main text, in both formats,

```
<?xml version='1.0' encoding='iso-8859-1' standalone='no'?>
<!DOCTYPE body SYSTEM "body.dtd">
```

The writing above is a specific declaration of procedural instruction of the material within the corpus. The declaration is aimed at programs and tools which are used in processing the electronic resources following it.

However, these details are not essential for efficient exploitation of bilingual corpora within the language classroom. They are merely the part of systemic requirements of specific electronic environment which the Serbian-English bilingual corpus presents.

3. *Cognitive aspects of bilingual corpus exploitation: the dynamic interplay of learner's activity and the learning environment*

Our research comprised systematic three-year exploitation of self-compiled bilingual corpus on the sample of 240 pupils in the elementary school during 2012, 2013 and 2014. Our corpus comprised about 250,000 words of nine short stories of Ernest Hemingway, and three novels by Paul Auster, where English versions were accompanied by versions in Serbian.

In order to establish the principled and pedagogically valid mode of exploitation of bilingual electronic corpora in English language learning and teaching, we had to establish an interdisciplinary hybrid approach, incorporating many elements from different spheres into it.

We took into account behavior and requirements of short-term and long-term memory of users of corpora. We provided bilateral context via symmetrical presence of foreign language and the mother tongue within a corpus, in a strict ratio one to one.

Furthermore, the dual identity of the translation, viewed as a process and a product at the same time, took a central position within the language classroom. The new dynamics of all aforementioned elements has been established by the process of textual alignment.

Our stance is that multi-focal paralleled processing of textual input enhances language acquisition and developing of competence, due to the fact that all language categories, lexical and grammatical alike, are organized according to the same model as cognitive categories, i.e. that cognitive and language correlative planes are almost symmetrical. This stance has its analogy in findings concerning general cognitive activities of higher order: "Several simultaneous or near-simultaneous inputs are necessary to elicit an action potential in the neuron. For most higher-order cognitive activities neurons must work in concert." (Pulvermüller, 2002: 41)

We have established and developed the notion of corpus-based textual duals as basic presentational and exploitational units of corpus materials.

Textual duals represent the basic perceptual units of the bilingual corpus produced by simultaneous framing of the corpus material. We particularly stressed their importance in synchronization of perception of paralleled L1 and L2 elements. This promotes surmounting some natural limitations of memory, attention, processing and production in the domain of foreign language learning.

Authenticity and thematic coherence of the bilingual corpus surpasses the isolation and fragmentary organization of language samples. In that way, acquisition of new lexemes, phrases and grammar rules is intensified and simplified, corroborated by constant juxtaposition of mother tongue and the target foreign language.

The character of high contextualization in every segment of bilingual electronic corpus leads to several important benefits, and, according to Dornyei (2009: 34–38), offers learners strong mnemonic motivation and makes it possible for the learned intake to become acquired, and in all future instances of use to be perceived as almost totally natural.

We shall briefly view the stand of Lynne Cameron (Larsen-Freeman, Cameron 2012), who emphasizes that in learning a foreign language students do not perceive and master smaller sub-systems in isolation, but tend to perceive them most successfully as bundles of similar or analogous elements which function in unison.

Furthermore, this author presupposes multi-focal attention directed onto more than one system at the same time: "Systems may be coupled, with one acting as dynamic context for the other" (Larsen-Freeman, Cameron 2012: 44). In our case, depending on the moment of the classroom reality, the system which presents the context for the other system may sometimes be the mother tongue, and on some other occasions the foreign language.

In that way, subsequent observations were possible, based on the analysis of hundreds of samples of students' activities. It availed us of the possibility to follow indicators of learning and acquisition of the foreign language, and to recognize and classify the cumulative effects of bilingual corpora exploitation in the language pedagogy.

The evidence of pupils' activities within the bilingual electronic corpus may also provide evidence for fruitful corpus-based analyses, which can encompass contrastive, syntactic and stylistic levels.

In the repertoire of methods developed so far, learners' independence will be demonstrated in various ways of adaptive control which they exerted during exploitation of simultaneously framed language materials.

This phenomenon is very close to the notion of "controlled processing" (Ellis 2012: 235) and multi-object orientation ("MOO – multi-object orientation"), described by Barrett (Sharma, Barrett 201: 100).

Exploitation of bilingual electronic corpora within the language classroom and thorough monitoring of indicators relevant for language acquisition, development of mental lexicon and increasing of performance in the foreign language, as well as the analysis of cumulative effects, is compatible with nonlinear gain of knowledge as a general tendency in modern foreign language teaching and learning.

That tendency presupposes multi-level perception, processing and acquisition, which are further in the paper illustrated by the repertoire of methods of bilingual corpora exploitation developed during our research.

4. *Corpus application in second language teaching and acquisition: Repertoire of methods*

The following methods have been developed, tested and adapted during three years of active exploitation of self-compiled bilingual Serbian-English corpora in the language classroom, in school years of 2012, 2013 and 2014, with 240 pupils involved in active learning and acquisition of the English language through the exploitation of aligned corpus comprising 250,000 words.

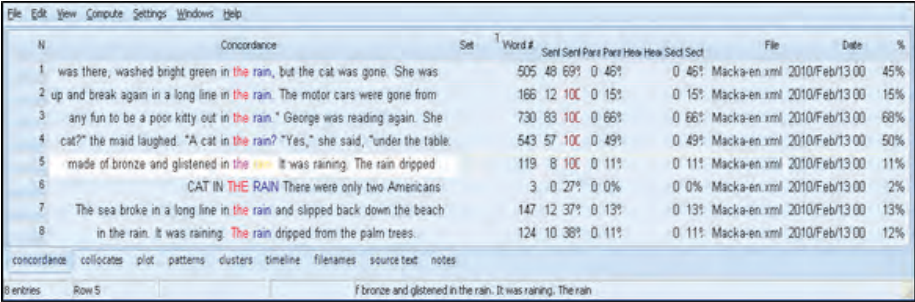
The methods illustrated by no means present the firmly fixed and closed set. They are rather open to creative interventions and adaptations to heterogeneous teaching and learning conditions.

4.1 *Concordances in the language classroom*

Pursuant to the main goal of corpora exploitation in foreign language teaching and learning, which is providing the optimal meaningful input to the language classroom, the use of concordances offers valuable insights into patterns of use, widening the perceptual horizon of language elements, generating targeted exemplary banks, and providing the context for various language activities. Concordance outputs and concordance displays, which are easily maneuverable and editable, saved for later use, edited, printed, copied to the word-processor, or saved as text files, also showcase semantic and stylistic nuances of words and phrases.

Concordances are straightforwardly formed either directly from the corpus material, or from already derived targeted subsources, such as word-lists or key word lists.

Pupils used a concordancer to find out how to use a word or phrase, or to find out which other words belong with a word they want to use. Figure 2 illustrates concordance outputs produced by pupils in the language classroom, working with a self-compiled bilingual Serbian-English corpus.

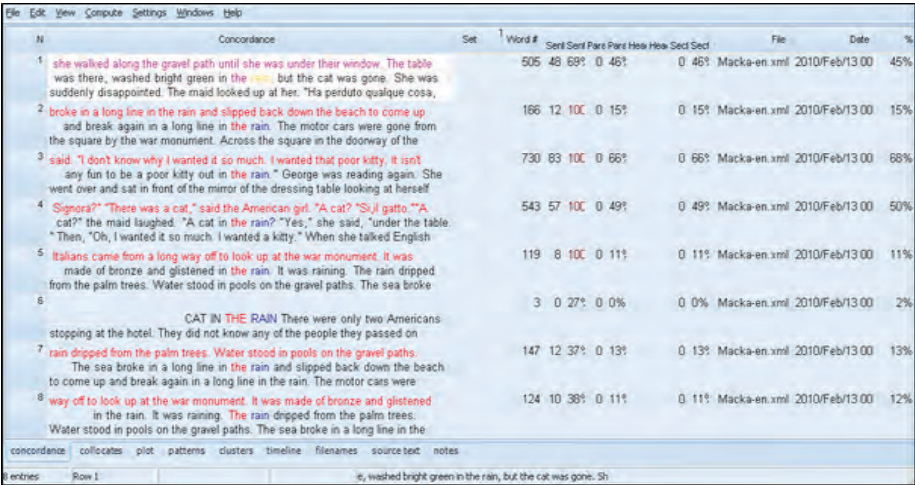
The screenshot shows a concordancer window with a menu bar (File, Edit, View, Compute, Settings, Windows, Help) and a toolbar. The main area displays a table of concordance results for the word 'rain'. The table has columns: N, Concordance, Set, Word #, Sent, Sent Para, Para, Para Head, Head Sect, Sect, File, Date, and %. The data is as follows:

N	Concordance	Set	Word #	Sent	Sent Para	Para	Para Head	Head Sect	Sect	File	Date	%
1	was there, washed bright green in the rain, but the cat was gone. She was		505	48	691	0	461	0	461	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	45%
2	up and break again in a long line in the rain. The motor cars were gone from		166	12	100	0	151	0	151	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	15%
3	any fun to be a poor kitty out in the rain." George was reading again. She		730	83	100	0	661	0	661	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	68%
4	cat?" the maid laughed. "A cat in the rain?" "Yes," she said, "under the table		543	57	100	0	491	0	491	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	50%
5	made of bronze and glistened in the rain. It was raining. The rain dripped		119	8	100	0	111	0	111	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	11%
6	CAT IN THE RAIN There were only two Americans		3	0	271	0	011	0	011	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	2%
7	The sea broke in a long line in the rain and slipped back down the beach		147	12	371	0	131	0	131	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	13%
8	in the rain. It was raining. The rain dripped from the palm trees.		124	10	381	0	111	0	111	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	12%

Below the table are tabs for concordance, collocations, plot, patterns, clusters, timeline, filenames, source text, and notes. At the bottom, it shows '8 entries' and 'Row 5'.

Figure 2 Concordance output for RAIN, from Hemingway’s “Cat in the rain”, English version

By widening or narrowing of contextual network, analytical and perceptual focusing of learners is adapted, depending on the needs and specific requirements of the learning situation, as showed in Figure 3, where the periphery of concordances is widened, so as to encompass more contextual surroundings:

The screenshot shows the same concordancer window as Figure 2, but with a wider context. The concordance results are as follows:

N	Concordance	Set	Word #	Sent	Sent Para	Para	Para Head	Head Sect	Sect	File	Date	%
1	she walked along the gravel path until she was under their window. The table was there, washed bright green in the rain, but the cat was gone. She was suddenly disappointed. The maid looked up at her. "Ha perduto qualche cosa,		505	48	691	0	461	0	461	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	45%
2	broke in a long line in the rain and slipped back down the beach to come up and break again in a long line in the rain. The motor cars were gone from the square by the war monument. Across the square in the doorway of the		166	12	100	0	151	0	151	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	15%
3	said, "I don't know why I wanted it so much. I wanted that poor kitty. It isn't any fun to be a poor kitty out in the rain." George was reading again. She went over and sat in front of the mirror of the dressing table looking at herself		730	83	100	0	661	0	661	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	68%
4	"Signora?" There was a cat," said the American girl. "A cat?" "Sì, il gatto. "A cat?" the maid laughed. "A cat in the rain?" "Yes," she said, "under the table. "Then, "Oh, I wanted it so much. I wanted a kitty." When she talked English		543	57	100	0	491	0	491	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	50%
5	Italians came from a long way off to look up at the war monument. It was made of bronze and glistened in the rain. It was raining. The rain dripped from the palm trees. Water stood in pools on the gravel paths. The sea broke		119	8	100	0	111	0	111	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	11%
6	CAT IN THE RAIN There were only two Americans stopping at the hotel. They did not know any of the people they passed on		3	0	271	0	011	0	011	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	2%
7	rain dripped from the palm trees. Water stood in pools on the gravel paths. The sea broke in a long line in the rain and slipped back down the beach to come up and break again in a long line in the rain. The motor cars were		147	12	371	0	131	0	131	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	13%
8	way off to look up at the war monument. It was made of bronze and glistened in the rain. It was raining. The rain dripped from the palm trees. Water stood in pools on the gravel paths. The sea broke in a long line in the		124	10	381	0	111	0	111	Macka-en.xml	2010/Feb/13 00	12%

The interface and bottom status bar are the same as in Figure 2.

Figure 3 Concordance output for RAIN, from Hemingway’s “Cat in the rain”, English version, Option View/Grow

Some more complex queries may be conducted using dynamic concordancing, so as to cover several language elements simultaneously, as shown in Figure 4:

File Edit View Compute Settings Windows Help												
N	Concordance	Set	1	Word #	Sent	Sent	Pars	Pars	Hea	Hea	Sect	Sect
1	still he would arrive just as the doors were closing. He emerged from the	wer	3,264	177	95%	0	66%	0	66%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
2	soles of his shoes. And yet there he was, walking west on 69th Street,	was	2,450	130	26%	0	50%	0	50%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
3	however, was this: in that he was falling, how could he be expected	was	1,682	89	54%	0	34%	0	34%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
4	was the one he did not doubt: that he was falling. What he did not	was	1,669	88	96%	0	34%	0	34%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
5	in months, and he did not wake until it was morning again. His watch said	was	3,181	172	91%	0	65%	0	65%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
6	the only thing that seemed to matter was going home. He would return to	was	3,897	264	85%	0	79%	0	79%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
7	thing he wanted to know was why she was living in his apartment. He took	was	4,461	305	75%	0	91%	0	91%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
8	explaining again and again that she was living in his house. She clearly did	was	4,557	315	75%	0	92%	0	92%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
9	photograph entered the apartment. She was wearing a white nurse's uniform	was	4,366	302	18%	0	89%	0	89%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
10	into it for protection. Inside, the smell was overpowering, and it would	was	1,184	65	13%	0	24%	0	24%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
11	truth had finally dawned in him. There was nothing left. "Do you realize what	was	4,818	351	60%	0	98%	0	98%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
12	that Quinn understood that they, too, were holding up, waiting inside their	wer	236	15	50%	0	5%	0	5%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
13	an insipid-looking girl. She, too, was smiling. Behind them there was a	was	4,242	294	80%	0	86%	0	86%	city-of-glass-12-	2014/Dec/25	00
concordance collocates plot patterns clusters timeline filenames source text notes												
13 entries	Row 1											

Figure 4 Concordance output for WAS *ING, WERE *ING, from “New York Trilogy”, Chapter Three, Paul Auster, English version

The complexity of the concordancing target will naturally depend on curricular and other requirements of the foreign language lesson, teacher's preference and the kind of analytical procedure performed by the pupils.

Additional possibility is to produce hybrid multi-layered concordances by merging already made concordances, using some combinatory logic.

The teacher can also use Concord to help produce vocabulary exercises by choosing two or three searchwords, blanking them out, then printing the papers with fill-in exercises.

4.2 Tracing the chain of deformation

Based on corpus-consulted activities, the method of tracing the chain of deformation encompasses translation, subsequent episodes of lexical decisions, cyclic repetition of procedure, and finally analyses of perceived deformations. By deformation we mean any amount of deviation from the original meaning.

One group of students translates certain amount of text from English to Serbian. After that, their translation is passed to another group of students, which translate it back to English.

Then this new, possibly slightly different version goes to the third group of students, that translate it back to Serbian, and so this translational cycle continues, with simultaneous accumulation of deformations of different degree an extension.

Structural features of each deformation perceived are thoroughly analyzed, compared, classified, and used as milestones for new sets of tasks which would promote their extinguishing or minimizing to the reasonable level.

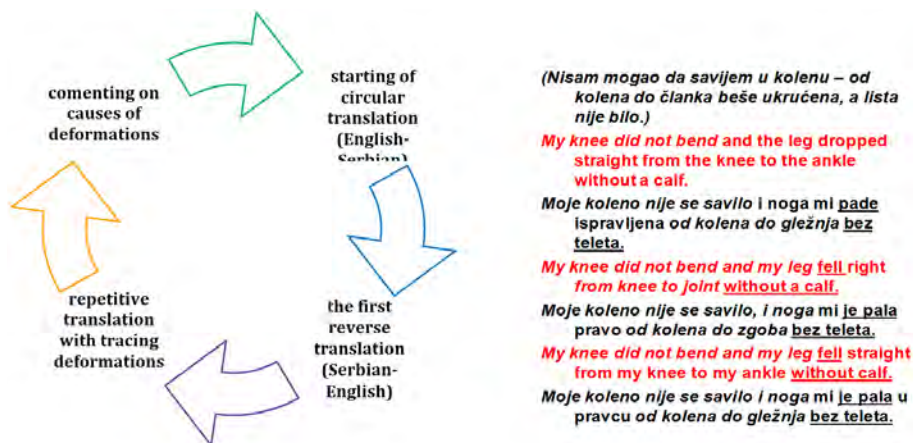

Figure 5 Illustration of tracing the chain of deformation
(taken from Ristovic, 2012)

4.3 Building-up paralleled grammaticograms by exposition of textual duals

Building-up of paralleled grammaticograms is based on the exposition of textual duals excerpted directly from the corpus material, using tables, fields or graphs.

Such binary segmentation may involve harvesting language elements of different levels of granularity, discrete, if individual words are in question, or larger blocks of two or three words, sometimes even continual strings of five or more words.

As specific expository forms, grammaticograms can be equipped with segmented areas denoting the class of word, constructions and relevant grammar aspects.

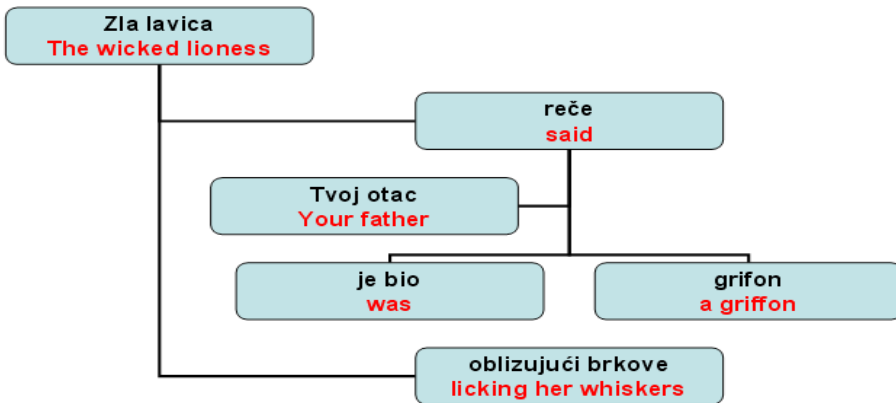
Targeted search through the bilingual corpus which is the basis of this method promotes synchronized perception and processing of textual duals, differentiation of classes of words, noticing of typical and less typical constructions.

<i>Nouns, pronouns</i>	<i>Adjectives</i>	<i>Verbs</i>	<i>Prepositions</i>
otac – father grifon – griffon lavica – lioness brkove – whiskers lavova – lions grad – city oni – they dijalektu – dialect	tvoj – your zla, zlih – wicked takav – such svom – their Afričkom – African lavovskom – lion	je bio – was reče – said oblizujući – licking lažeš – you are a liar ne postoji – there is no su režali – roared brundali – growled	na – in of – od

„Tvoj otac je bio grifon”, reče zla lavica, oblizujući brkove. „Lažeš”, reče jedan od zlih lavova. „Takav grad ne postoji”. Oni su režali i brundali na svom afričkom lavovskom dijalektu.

“Your father was a griffon”, the wicked lioness said, licking her whiskers. “You are a liar”, one of the wicked lions said. “There is no such city”. They all roared and growled in their African lion dialect.

Figure 6a) Paralleled grammaticogram – binary exposition of discrete language elements

„Tvoj otac je bio grifon”, reče zla lavica, oblizujući brkove.

“Your father was a griffon”, the wicked lioness said, licking her whiskers.

Figure 6b) Paralleled grammaticogram – a variant with mixed feed of discrete elements and blocks with additional exposition of dependency of sentence elements

4.4 Method of reconstruction of the punctuation system within the corpus-excerpted morphological masses

This is a textually-reconstructive activity which is based on subsequent parsing and sub-categorizing performed by pupils, who break down apparently monolithic graphical continuum, given symmetrically in English and Serbian, at the beginning of a task, into smaller blocks, segments, clusters, and finally individual units.

They corroborate their results in discovering coherent and logical architecture of the texts by inserting punctuation marks where necessary in order to achieve logical and grammatically correct texts.

When starting with the analysis of a certain portion of aligned text, students have to exert paralleled perception, as well as multi-object orientation, and their scope of attention and focusing constantly varies in degree, nature, and direction, moving to the left or to the right along the agglutinated portion of the bilingual sample.

In our experimental research we have come to the conclusion that optimal engagements are promoted when students have to process paralleled morphological masses of the highest density possible.

Figure 7a) illustrates total “morphological monoliths” which the students are exposed to in the beginning of the activity.

City of Glass, Chapter 12	Grad od stakla, Poglavlje 12
<i>I've been living here for a month she said</i>	<i>Ja ovde živim mesec dana reče ona</i>
<i>It's my apartment I signed a year's lease</i>	<i>Ovo je moj stan Potpisala sam ugovor na godinu dana</i>
<i>But why do I have the key Quinn</i>	<i>A zašto onda ja imam ključ pita Kvinsed</i>
<i>asked for these seven or eight</i>	<i>miliosmi put Zar</i>
<i>time Does n't that convince you</i>	<i>vam toni je dovoljno potvrdi Dotog</i>
<i>There are hundred of ways you could</i>	<i>ključaste mogli doći na stana čina Zar</i>
<i>have got that key Didn't they tell</i>	<i>vam kad ste iznajmili stana sigurno ključ</i>
<i>you there was someone living here</i>	<i>ovde neko živi Reklisu daju tu bioneki</i>
<i>when you rented the place They</i>	<i>pisac Ali on je nestao mesecima nije</i>
<i>said it was a writer But the</i>	<i>plaćao zakupninu To sam ja uzviknu</i>
<i>disappeared hadn't paid his</i>	<i>Kvin. Jasno taj pisac</i>
<i>rent in months That's me shouted</i>	
<i>Quinn I'm the writer</i>	

Figure 7a) Paralleled morphological monoliths which present the set-up of the activity

City of Glass, Chapter 12	Grad od stakla, Poglavlje 12
"I've been living here for a month," she said.	„Ja ovde živim mesec dana“, reče ona.
"It's my apartment. I signed a year's lease."	„Ovo je moj stan. Potpisala sam ugovor na godinu dana."
"But why do I have the key?" Quinn asked for the seventh or eighth time.	„A zašto onda ja imam ključ?" upita Kvin sedmi ili osmi put.
"Doesn't that convince you?"	„Zar vam to nije dovoljna potvrda?"
"There are hundreds of ways you could have got that key."	„Do tog ključa ste mogli doći na sto načina."
"Didn't they tell you there was someone living here when you rented the place?"	„Zar vam, kad ste iznajmili stan, nisu rekli da ovde neko živi?"
"They said it was a writer. But he disappeared, hadn't paid his rent in months."	„Rekli su da je tu bio neki pisac. Ali on je nestao, mesecima nije plaćao zakupninu."
"That's me!" shouted Quinn.	„To sam ja!" uzviknu Kvin.
"I'm the writer!"	„Ja sam taj pisac!"

Figure 7b) The result of the students' activity on the paralleled morphological masses

4.5 Creative digressions – diffuse variations upon the bilingual sample

The method of creative digressions emerged from experimental corpus-induced series of structural and stylistic variations performed by pupils upon bilingual corpus-excerpted samples. The dispersion plot of these variations is absolutely arbitrary, allowing bidirectional inputs around the chosen syntactical island or inter-linear insertion.

The structural and stylistic build-up presented above promotes gradual shift of pupils' production from absolutely context-bound, over corpus-consulted scaffolding activities based on textual reconstruction, to absolutely independent production. Normally, quality and quantity of creative digressions perceived in stored electronic traces of pupils' activity will vary according to their level of knowledge, affinities and time limits for performing this activity.

<p>„Svetlost sveta“</p> <p>Kad nas je ugledao krčmar podiže pogled, <u>uzbuđeno mahnu repom</u>, pa posegnu za staklenim poklopcima i njima prekri dve činije sa besplatnim mezetom.</p>	<p>“The light of the world”</p> <p>When he saw us come in the door the bartender looked up, <u>wagged his tail excitedly</u>, and then reached ove and put the glass covers on the two free lunch bowls.</p>
<p>„U drugoj zemlji“</p> <p><u>Mršavi</u> lekar je prišao aparatu za kojim sam sedeo i rekao: „ Šta vam je pre rata bilo najdraže, <u>bucko</u>? “</p>	<p>“In another country”</p> <p><u>Thin</u> doctor came up to the machine where I was sitting and said: “ What did you like the best to do before the war, <u>chubby</u>? “</p>
<p>„Bregovi kao beli slonovi“</p> <p>„ Nikad nisam video belog slona, <u>ili pristojnog jazavca</u>. “ Muškarac je ispijao pivo.</p>	<p>“Hills like white elephants”</p> <p>“I’ve never seen a white elephant, <u>or a decent badger</u>. “ The man drank his beer.</p>

Figure 8a) Bidirectional creative digressions – paralleled inter-textual insertion

<p><i>Grad od Stakla, Poglavlje 11</i></p> <p>Časovnik je pokazivao da je skoro šest sati. <u>Bilo je vreme za crtane filmove i grickalice.</u> Kvin je otišao kući istim putem kojim je došao, i od svakog novog bloka išao je sve dužim korakom. <u>Oposum ga je upomo pratio.</u> Do trenutka kad je ušao u svoju ulicu, već je bio prešao u trk. <u>Oposum je učinio isto.</u> Danas je drugi jun, reče on sebi. <u>Zato je ovako toplo.</u></p>	<p><i>City of Glass, Chapter 11</i></p> <p>His watch read nearly six. <u>It was time for cartoons and snacks.</u> Quinn walked home the way he had come, lengthening his strides with each new block. <u>The possum was following him persistently.</u> By the time he came to his street, he was running. <u>So did the possum.</u> It’s June second, he told himself. <u>That’s why it’s so warm.</u></p>
--	---

Figure 8b) Bidirectional creative digressions – paralleled inter-linear insertion

4.6 Fast narrative with discontinuous code-switching

This mode of exploitation of the bilingual English-Serbian corpus requires binary search on the level of an entire corpus. Concatenation of segments that are excerpted from the corpus happens within a several minute time frame. Episodic instances, phrases or lexemes are swiftly concatenated so as to make new literary work.

The only restrictive condition is that the air of authentic and organic connection of all fragments should be established and maintained as much as possible. After the activity is performed, the possibility for effective post-methodical intervention appears – code shift towards a foreign language (Figure 9b), or a code shift towards a mother tongue (Figure 9c).

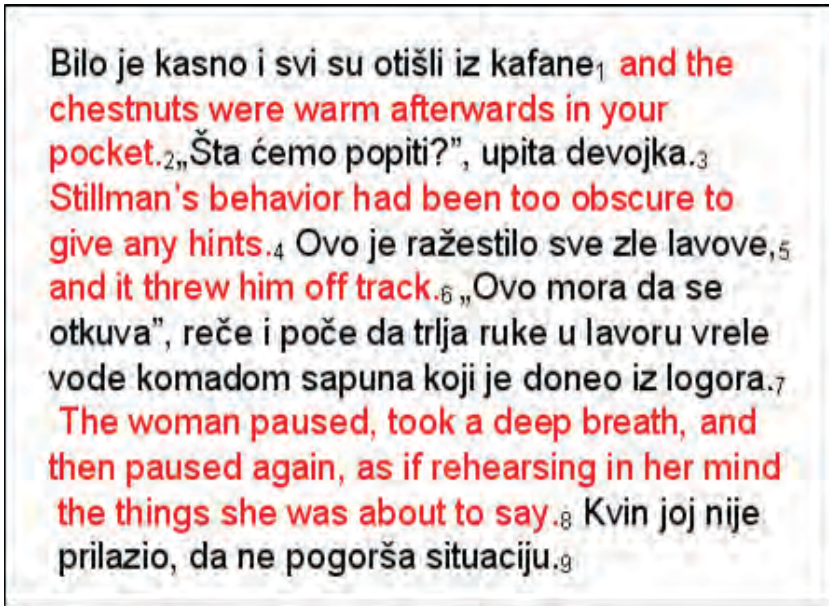

Figure 9a) Fast narrative with discontinuous code-switching – binary search at the level of the entire corpus

It was late and everyone had left the cafe,¹ and the chestnuts were warm afterwards in your pocket.² "What should we drink?", the girl asked.³ Stillman's behavior had been too obscure to give any hints.⁴ This made the wicked lions very angry,⁵ and it threw him off track.⁶ "Those must boil", he said, and began to scrub his hands in the basin of hot water with a cake of soap he had brought from the camp.⁷ The woman paused, took a deep breath, and then paused again, as if rehearsing in her mind the things she was about to say.⁸ Quinn held his distance, not wanting to make things worse.⁹

Figure 9b) Fast narrative with discontinuous code-switching – code-shift towards a foreign language

Bilo je kasno i svi su otišli iz kafane,¹ a posle je kestenje zagrevalo džep.² „Šta ćemo popiti?“, upita devojka.³ Stilmanovo ponašanje bilo je toliko tajanstvenoda u njemu nije bilo nikakvih nagoveštaja.⁴ Ovo je ražestilo sve zle lavove,⁵ i to ga je izbacilo iz koloseka.⁶ „Ovo mora da se otkuva“, reče i počeo da trlja ruke u lavoru vrele vode komadom sapuna koji je doneo iz logora.⁷ Žena je zastala, duboko udahнула vazduh, pa ponovo zastala, kao da se u sebi preslišava šta će reći.⁸ Kvin joj nije prilazio, da ne pogorša situaciju.⁹

Figure 9c) Fast narrative with discontinuous code-switching – code-shift towards mother tongue

After the performed activity and optional code switch steps, newly created portions of texts are stored permanently, for the purpose of assessment and subsequent analyses.

4.7 Network of hyper-links with paralleled target location

Methodical advantage gained by producing and exploitation of network of hyperlinks with paralleled target locations results in significant reduction of metalinguistic expositions in the language classroom.

Strategically positioned network of hyper-links within diffuse borders of bilingual corpus is in its nature the setting of metalinguistic and authentic exemplary parameters, which represent grammatical, syntactic, lexical or combined focuses for promoting learning and acquisition.

By activation of in-built hyper-links with paralleled target locations broadened, unconscious and often incidental contrastive analysis of paralleled juxtaposed systems, i.e. their bilingual samples, is initiated.

In order to achieve optimal balance between curricular requirements and bilingual corpus exploitation in foreign language learning and acquisition, it is necessary to carefully adapt receptive quantum within paralleled target locations.

As a starting location of hyper-links there can appear a word, a phrase, or even an entire sentence. In the case of our experimental research based on exploitation of self-compiled English-Serbian corpus, we opted for making hyper-links that are qualitatively adequate, but quantitatively not too burdening, as exemplified in the Figure 10:

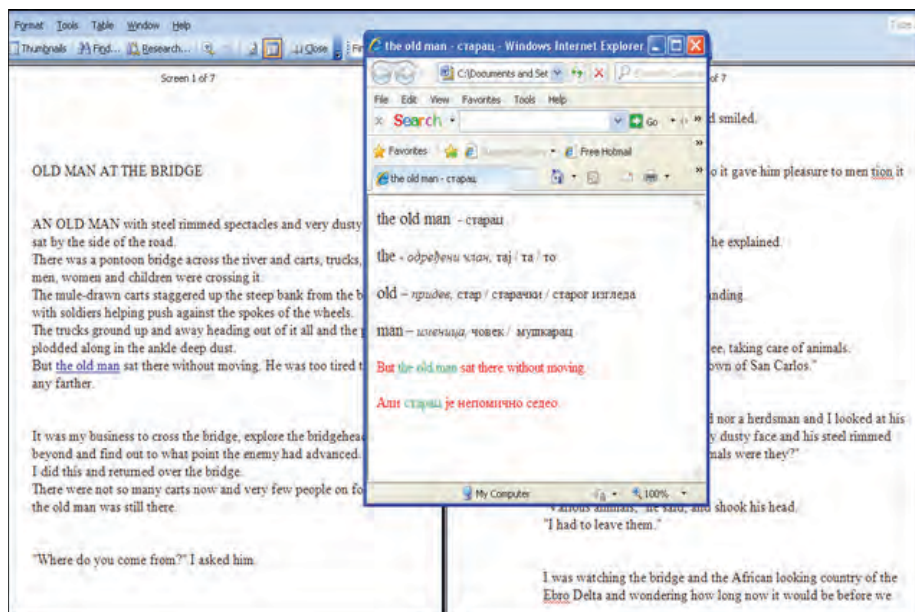

Figure 10 The inner field of paralleled target location of combined hyper-link activated by pupils during the foreign language lesson, taken from (Ristovic, 2012)

5. Conclusion

The paper presents an innovative approach to foreign language learning and teaching, based on systematic exploitation of self-compiled bilingual English-Serbian corpus of about 250.000 words, by 240 pupils, during 2012, 2013 and 2014.

We presented seven branches of the corpora applications, along with their numerous variants. All of them are characterized by emphasizing binary parallel processing of materials within bilingual corpora.

All modes of possible applications are not exhausted, the new ones are possible, and the existing ones are open to multi-criterion optimizations and adaptations, pursuant to curricular requirements.

On the cognitive and psychological level, the model of bilingual corpora exploitation strives to demonstrate, analyze and promote positive cumulative effects of widening of pupils' receptive fields during learning and acquisition of the foreign language, through various activities demonstrated in the paper.

The model proposed includes longitudinal accumulation of all pupils' inter-corpus activities, in the form of electronic traces which are classified according to the level of complexity, type of errors, stylistic, syntactical and other features.

By comparison of these traces, many valuable insights into curves of pupils' learning and acquisition, their long-term and short-term memory and perception are made possible. Furthermore, diagnostic character of such analyses is pedagogically valid, because zones of inadequate learning and acquisition are localized in a simple and straightforward manner.

In the meantime, corpus linguistics continually widens its scope of possibilities for linguistic researches, thanks to the fact that it is not a monolithic, consensually agreed set of methods and techniques, but a highly adaptable area along the continuum corpus-based to corpus-driven researches. Being so, corpus evidence continues to offer valuable theoretical and empirical data for studying language.

Acknowledgments

We owe a huge debt of gratitude to Professor Vladislava Gordić-Petković, Faculty of Philosophy, Novi Sad, for the permission to incorporate her translations of Hemingway's stories into our bilingual corpus. Our research has benefited enormously from generous support of Professor Zoran Paunović, Faculty of Philology, Belgrade, and his permission to use his translations of Paul Auster.

References:

Gordić 1996: E. Hemingvej, *Bregovi kao beli slonovi – nove i zaboravljene priče*. Izbor, prevod i pogovor: Vladislava Gordić, Novi Sad: Solaris.

- Hunston 2010: S. Hunston, *Corpora in Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KrsteV, Vitas 2011: C. KrsteV, D. Vitas, An Aligned English-Serbian Corpus, Belgrade, in: N. Tomović & J. Vujić (eds.), *ELLSIIR Proceedings (English Language and Literature Studies: Image, Identity, Reality)*, Volume I, Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade, 4–6 December 2009, pp. 495–508.
- Larsen-Freeman, Cameron 2011: D. Larsen-Freeman, L. Cameron, *Complex Systems and Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- McEnery, Hardie 2012: T. McEnery, Tony, A. Hardie, *Corpus Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O’Keeffe et al. 2010: A. O’Keeffe, M. McCarthy, R. Carter, *From corpus to classroom, language use and language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oster 1998: P. Oster, *Njujorska trilogija*. Prevod: Zoran Paunović. Beograd: Geopoetika.
- Pulvermüller 2002: F. Pulvermüller, *The Neuroscience of Language: On Brain Circuits of Words and Serial Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reppen 2010: R. Reppen, *Using corpora in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ristović 2012: Z. Ristović, From corpus to classroom: The use of Aligned Corpora in English Language Learning, Belgrade: *INFOtheca – journal of informatics and librarianship*, 2012(2), Belgrade, 48–61.
- Stockwell 2012: G. Stockwell (ed.) *Computer-Assisted Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zoran Ź. Ristović

UPOTREBA PARALELNIH KORPUSA U USVAJANJU STRANOG JEZIKA: PREOSMIŠLJAVANJE JEZIČKE PEDAGOGIJE IZ KORPUSNE PERSPEKTIVE

Rezime

Rad opisuje inovativni pristup nastavi i učenju stranog jezika zasnovan na eksploataciji dvojezičnog elektronskog korpusa. Navedene su i opisane faze formiranja dvojezičnog srpsko-engleskog korpusa, eksploatacija korpusa u nastavi, učenju i usvajanju stranog jezika i neki od pratećih kumulativnih efekata ovakvog nastavnog modela u primeni u osnovnoj školi. Kontekstualno bogat ulazni dvojezični nastavni sadržaj, udružen sa različitim eksploatacionim metodama korpusnog materijala omogućava nelinearno učenje. Na kognitivnom planu, prikazane su interferencije domena mentalnog leksikona maternjeg i ciljnog stranog jezika. Rad obuhvata mapiranje teorijskog područja korpusne eksploatacije, prikaz lokalne pripreme tekstova i proces paralelizacije, eksploataciju korpusa posredstvom do sada razvijenih metoda i potencijalne razvojne linije optimizacije opisanog modela.

Ključne reči: Paralelizovani elektronski korpusi, nelinearno učenje, konkordance u nastavi stranog jezika, korpusno podržano učenje i nastava, korpusno zasnovane metode

*Примљен 26. август 2015. године
Прихваћен 25. марта 2016. године*

Улаз, комбинирана техника на дрвету, 2011.

Георгина В. Драговић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за германистику

КАКО (ДЕ)МОТИВИСАТИ УЧЕНИКЕ ЗА УЧЕЊЕ ГРАМАТИКЕ У НАСТАВИ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ²

Свима нам је познато да граматика немачког језика није популарна међу ученицима. Упркос томе, мотивисање ученика за учење граматике и даље је актуелан проблем у глотодидактици. Поставља се питање: Да ли је граматика нужно зло или велика шанса за успешну наставу немачког језика као страног? Да ли се предавање граматике може конципирати тако да ученицима буде забавно учење и да имају добре оцене?

Циљ овог рада је да се допринесе решавању проблема мотивисања ученика за учење граматике. Спроведен је један квази-експеримент у једној основној школи у Србији. Истражено је у којој мери учење граматике кроз игру може да промени негативан став према граматичи, мотивацију ученика, успех у учењу, памћење градива. Резултати истраживања показују да би игре за учење граматике требало да буду обавезан саставни део наставе немачког језика као страног, јер се кроз игру поспешује учење и памћење, повећава мотивација за учење граматике, отклања негативан став према граматичи, што не доводи само до ефицијентног савладавања граматике, већ и до успешног учења страног језика.

Кључне речи: немачки језик, граматика, мотивација, учење кроз игру

1. УВОД

Сваки од нас наставника³ је сигурно већ једном доживео сл. сценарио: Свесни тога да следи једна тешка лекција, добро припремљени за тај час улазимо у учионицу пуну насмејаних ђака, преконтролишемо домаћи задатак, поновимо градиво и кренемо да предајемо граматику која је на дневном реду. Након нашег предавања и исписивања правила на таблу, окренемо се са поносом ка одељењу, зато што смо им то толико добро приказали и објаснили ту тешку граматику немачког језика, а оно што видимо су само збуњена лица с изгубљеним погледом у даљину.

1 georgina.dragovic@unifr.ch

2 Краћа верзија овог рада изложена је у виду усменог саопштења на VII научном скупу младих филолога Србије, одржаном у Крагујевцу у марту 2015. године.

3 Именице ученик, студент, наставник и дидактичар које су у овом раду употребљене у мушком роду, односе се по принципу родне равноправности и политичке коректности и на женска лица.

И колико год им објашњавали и трудили се, изрази лица се не мењају. V. Buckam (2004: 198) закључује: *„Једно је сигурно: Ако наставници изде сћипостипино маше, онда шад кад предају граматикку.“*

Разлог немотивисаности ученика лежи у погрешном приступу граматаци (Buckam 2005:78). Али о правом приступу се дидактичари до данас нису усагласили. Увидом у литературу може се закључити да много има теорије и дискусија, али мало емпиријских истраживања на пољу граматике у настави немачког језика као страног. Овај рад се бави питањем како граматикку треба предавати у млађим разредима да би је ученици схватили и били мотивисани за рад.

2. ДА ЛИ ЈЕ ГРАМАТИКА НЕОУЖНО ЗЛО?

Да ли граматикку треба обрађивати уопште и ако да, на који начин – о томе и данас расправљају дидактичари (Ral 2001: 880). Да се о томе одувек дискутовало, може се видети по развоју методике немачког језика као страног, јер се методе пре свега разликују по начину обраде граматике. Док је граматика за време доминације граматичко-преводиличке методе била циљ учења страног језика, она с појавом директне методе постаје слуга, а с појавом аудиолингвалне методе се у потпуности избацује из наставе (Ral 2001: 880). Заговорници тих метода су под утицајем бихевиоризма сматрали да се језик учи понављањем и опонашањем, те да због тога нема потребе за учењем граматике. Занемаривала се и језичка исправност, јер је у првом плану стајало комуницирање. Радило се по тзв. имплицитном поступку, по ком наставници више нису објашњавали правила, већ су само исправљали исказе ученика, што се у пракси показало врло брзо као непрактично, јер су грешке доводиле до неспоразума. То је дидактичаре довело до закључка да ко жели да буде компетентан да комуницира, треба да овлада и другим компетенцијама у које спадају граматичка, фонолошка и ортографска (Plasman 1992: 340). Из тог разлога је граматика поново добила на значају у комуникативном приступу, а с појавом интеркултуралне методе се и матерњи језик враћа у наставу који је битан за објашњавање граматике. Теме као што су упоређивање језика, двојезичност и познавање правила поново се враћају у наставу уместо једнојезичности. Такође, на значају добијају знање о језику (нем. Sprachwissen) и свест о језику (нем. Sprachbewusstsein) (Gece 1993: 4).

Али зар матерњи језик и граматика нису карактеристични за граматичко-преводиличку методу? Тачно, али се улога граматике знатно променила, јер више није циљ сама по себи, већ средство за постизање циља, тј. комуникативне компетенције. По V. Buckamu (1993: 119) она је једна од компетенција која омогућава комуникацију. Граматика се не може искључити из наставе немачког језика као страног, јер се кроз историју показало да је ученицима потребна (уп. Meze 1994: 11, Gece 1993: 4). Поред тога што у први план ступа оспособљавање ученика за комуникацију и интеракцију, може се приметити и повећана усредсређеност према ученику као субјекту процеса учења.

Иако данас влада став да граматика треба да буде средство за постизање циља, у пракси то изгледа другачије. И даље већина наставника граматiku обрађује на традиционалан начин. Вероватно се задржао стил из граматичко-преводиличке методе, јер је најекономичнији и зато што наставници сумњају да постоји бољи начин да се предаје и учи граматика.

3. ГРАМАТИКА И МОТИВАЦИЈА – НЕМОГУЋА МИСИЈА?

Грамматика је, афективно гледано, негативно обележена, јер она углавном утиче на успех и оцене (Divel 2000: 28). Да владају негативни ставови према учењу граматике показала су нека истраживања. Тако је нпр. G. Cimerman (1995: 181) још 1995. године анкетирао ученике у Брауншвајгу, а резултати до којих је дошао су алармантни, јер су на питање: „Шта је *граматика*?” само два ученика од 125 одговорила позитивно, док су остали одговори садржали обележја попут „*досадна*”, „*сува*”, „*највеће зло*”, „*ужасна*” и „*хорор*.”

Овакви ставови јављају се и у другим државама независно од узраста, пола, типа ученика и епохе. Изгледа да је негативан став према граматици једна константа у настави страног језика. Оваква анкета спровели су многи после њега, а резултати се и даље не разликују много. G. Cimerman (1995: 181) сматра да се овакви ставови јављају из четири разлога, а то су страх од лоших оцена, неадекватне наставне методе, нејасно предавање граматике и доживљај ученика да је граматика бесмислена, јер не виде сврху примене.

Овакви ставови могу да нестану, ако се ученици правилно мотивишу. V. Kren (2002: 34) сматра да људи углавном врло брзо одлуче да уче неки страни језик, али да то не значи да су спремни да за све буду мотивисани, а нарочито не онда када су формални аспекти језика у средишту часа. Потребно је, дакле, пронаћи праве начине за обраду и вежбање граматичких садржаја, како ученици не би имали само знање о језику (нем. Sprachwissen) већ и умели да га примене у конкретним ситуацијама (нем. Sprachkönnen).

4. ЗНАЧАЈ ИГРЕ У НАСТАВИ ГРАМАТИКЕ

Идеја да се у настави користе игре стара је колико и сама педагогија. Још у антици је препозната вредност игре. Да начин на који се и чиме се дете игра не открива само његов карактер, већ га и обликује, била је основна мисао познатог филозофа Платона. И Аристотел је знао за психологијско и опуштајуће дејство позоришне игре, које је описивао као катарзу.⁴ Стари Грци су и сам језик неговали реториком. Дидактичке игре користио је још у првом веку нове ере римски педагог Квинтилијан, који је деци давао таблице од слонова кости са словима да би кроз игру научили да читају (Šojerl 1991: 13, Kauke 1992: 27).

4 Катарза у преводу значи естетско чишћење душе

Игра нас прати од малих ногу и веома је битан део наставе, а нарочито у нижим разредима. Многи аутори наглашавају важност употребе игара у настави, јер ученици тако могу боље да запамте граматичка правила. Научница I. C. Švertfeger (1988: 94) сматра да су људи перманентни ствараоци правила и да су у том процесу како емоционално, тако и когнитивно укључени. Настава граматике мора да укључи емоције у логичко размишљање, а то се најбоље постиже интегрисањем игара за учење језика у наставу. То подржавају и аргументи из неуропсихологије. Активирање обе хемисфере интензивира и олакшава процес учење и памћења. Поред тога, игре смањују страх и одбојност, повећавају мотивацију, успех у учењу и стварају пријатну атмосферу у учионици.

Под игром за учење језика се не подразумевају само игре са таблом, картицама и сл., већ и сценске игре као што су игра по улогама, пантомима итд. Аргументи за укључење драмско-педагошких⁵ елемената у наставу граматике опет леже у чињеници да је врло битно активирати и десну хемисферу која је задужена за покрете. Резултат вишеканалног учења је дуготрајно памћење. Највећи допринос у домену учења граматике делањем дала је S. Even.⁶ Резултати истраживања које је спровела са својим студентима показали су да стварање фиктивних ситуација у настави помаже да се граматички феномени боље схвате. Она је показала како граматика у универзитетској настави не мора да буде сувопарна и на примерима дала савете за праксу. Смисао драмско-педагошких игара је активирање ученика и одговара у потпуности захтеву познатог швајцарског педагога Песталоција да треба „*учићи љавом, срцем и руком.*” (Kalf 1997: 30). Игре, дакле, треба да буду усмерене не само на комуникацију већ и на радњу, како би учење било интензивније.

Предност игровних активности види и R. E. Vike (2004: 14) који каже: „*Оријентисаност на радњу, креативност и активност ученика и ученица су у средишњу рада са играма у настави страног језика.*” Он сматра да се коришћењем игара узимају у обзир и ученици који слабије уче. Игре подразумевају и чешће мењање облика рада (рад у пару, групи...) што такође помаже слабијим ученицима, јер када комуницирају са својим вршњацима, немају страх и трему колико у комуникацији са наставником. Игре су корисне јер ученици за време игре добијају субјективну потребу за комуникарањем да би се игра успешно играла (уп. Klepin 1980: 26, Норе 1985: 289, Celikas 1999: 35, Jentges 2007: 35).

Ма колико наставници имали позитивно мишљење о играма, истраживања показују да се ретко примењују, а и кад се користе, онда углавном да би се попунио вишак времена или наградили ученици (Jung 2006: 94).

5 Термин „драма” овде не треба схватити као књижевни жанр или позоришно дело. Етимолошки гледано, драма значи „делање” (гр. δράω) и тако је овде треба схватити.

6 Видети опширније: Even 2003: S. Even, *Drama Grammatik. Dramapädagogische Ansätze für den Grammatikunterricht Deutsch als Fremdsprache*. München: Iudicium.

5. ИСТРАЖИВАЊЕ

На основу теоријског дела приказаног у првом делу рада, може се закључити да је проблем предавања граматике и даље актуелан. Из личног искуства знам да ученици радо уче језик све до оног тренутка када треба да се ради граматика. Тада мотивација опада, јер углавном не могу да је схвате, јер је граматика по себи апстрактна. Ту лежи основни разлог настанка одбојности према учењу граматике. Како би се превазишао проблем демотивисаности за учење граматике, потребно је конкретизовати граматичке садржаје, учинити их опипљивим, а то се најбоље може постићи игровним активностима.

Из тог разлога спроведено је једно истраживање, како би се дошло до одговора да ли се мрзовољно учење граматике може претворити у забавно учење, како би ученици били мотивисани не само за учење граматике, већ језика у целини. Поред тога се жели добити увид у то да ли се негативни ставови према граматички могу отклонити и да ли се учењем кроз игру може прећи предвиђени граматички садржај. Истраживање испитује и успех у учењу и како се граматика одражава на комуникацију. Један од циљева је и охрабривање наставника за коришћење језичких игара у настави, како би се у пракси повећала употреба игара за учење језика.

5.1. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Ради се о једном квази-експерименту који је спроведен међу ученицима 6. разреда из два одељења ($n=55$) у једној основној школи у Србији. Ученици су у првом полугодишту третирани исто, а у другом различито, при чему је независна варијабла била учење граматике помоћу игара. То не значи да игравне активности нису биле присутне и у контролном одељењу. Настава се разликовала само по приступу граматички, тј. у контролном одељењу се граматика учила на традиционалан начин, а у огледном кроз игру. За огледно одељење одабрано је оно које на крају првог полугодишта имало лошији успех. Ученици о подухвату нису били обавештени ради спречавања Хоторн ефекта. За прикупљање података коришћена су три инструмента: упитник, усмена и писмена провера знања. Како би се осигурала објективност, поузданост и валидност резултата, тријангулиране су технике прикупљања података, које су анализиране квалитативно и квантитативно, одн. дескриптивном статистиком, кодирањем и квалитативном анализом садржаја. Графикони су направљени помоћу програма Excel и RStudio, док су за обраду података коришћена три статистичка програма: R, PSPP и SOFA.

5.2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

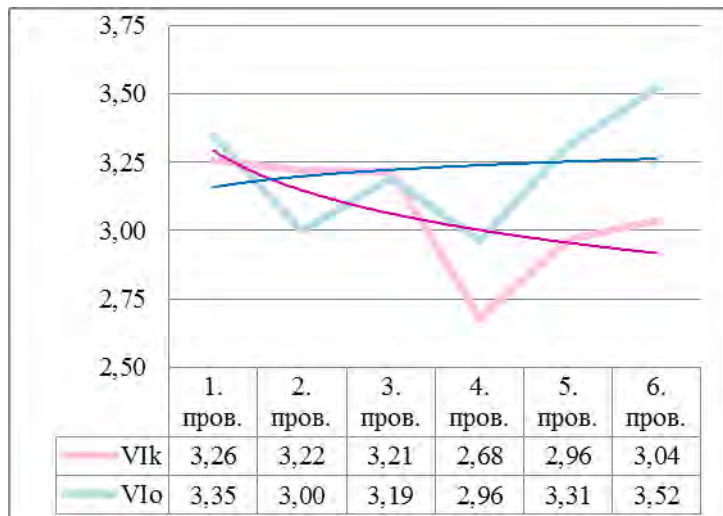
У овом поглављу биће изложени и анализирани подаци који су прикупљени током емпиријског истраживања. У даљем тексту, контролно

одељење биће означено са VI_K (обележено розе у граф. и таб.), а огледно са VI_O (обележено плаво у граф. и таб.).

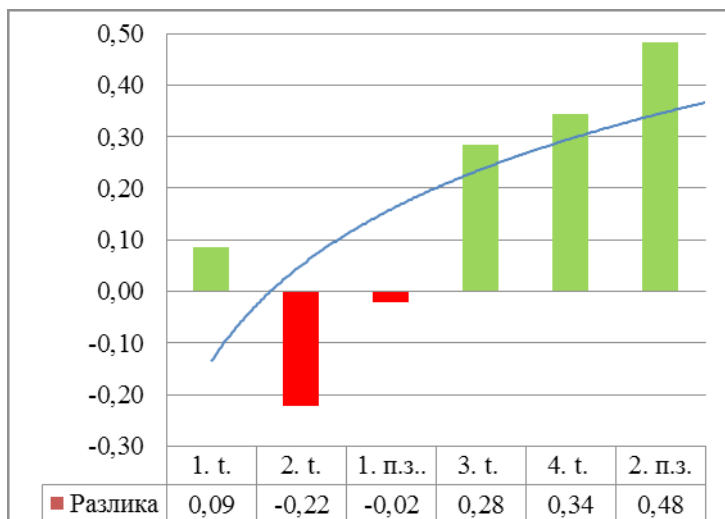
5.2.1. РЕЗУЛТАТИ ПРОВЕРЕ ЗНАЊА

Ученици из VI_K и VI_O тестирани су у току године шест пута писаним (четири теста и два писмена задатка) и четири пута усменим путем, како је било утврђено глобалним планом у тој школи. На основу провере знања добијене су оцене које ће бити анализирани.

Да ученици постижу бољи успех у учењу када граматiku уче кроз игру, може се видети по успеху на писменим проверама. Да би резултати оба одељења били прегледни, једним графиконом (в. 1. графикон), биће приказан просек оцена са тестирања, док другим (в. 2. графикон) разлика у просечној оцени. Посматрајући оба графикона, може се видети да су у првом полуугодишту постојале мале разлике, док су се разлике знатно повећале у другом полуугодишту. Имајући у виду да је VI_O било слабије у односу на VI_K , разлика која је настала је енормна. VI_O је чак на другом и трећем тестирању било слабије у односу на VI_K , а већ на почетку третмана се може уочити да се разлика између одељења повећава. На крају истраживања је разлика износила чак пола оцене ($\Delta=0,48$). Тренд-линије показују како би се разлика у успеху вероватно одвијала да се у следећем разреду наставило са истим третманом. Из тога следи да је примена игара за учење граматике доста допринела по питању решавања тестова.

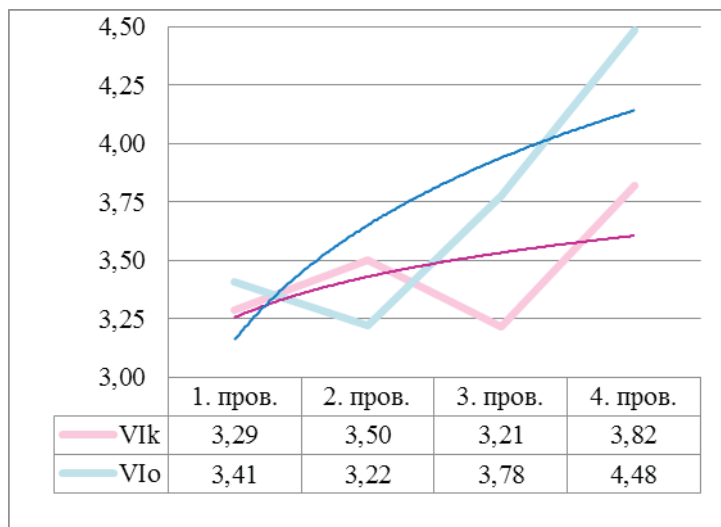
1. графикон – Просек оцена на писменим проверама

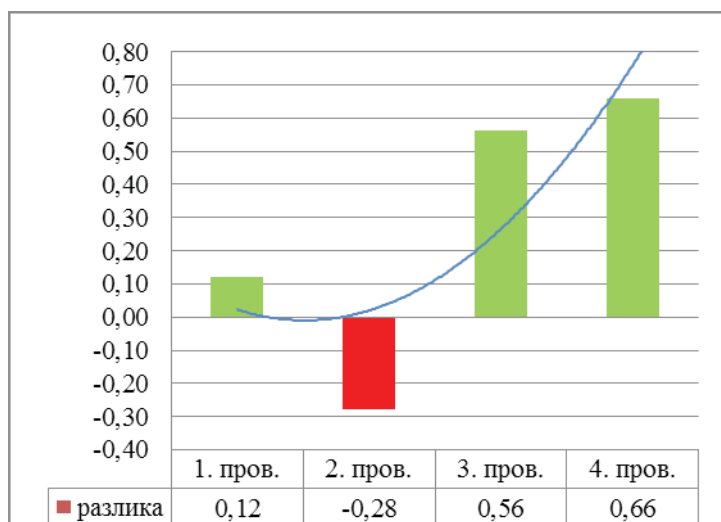
2. графикон – Разлика у просечној оцени на писменим проверама

Слична ситуација се може запазити када се анализирају усмене провере знања. Упоредивши просеке оцена на усм. проверама и разлике између просека (в. 3. и 4. графикон), може се закључити да постоји видна разлика између првог и другог полугодишта. Док је у првом полугодишту VI_O било слабије у односу на VI_K , већ у другом полугодишту успех рапидно расте. Како тренд-линије показују, не може се рећи да је VI_K назадовало како је то био случај са писменом провером знања (в. 1. графикон), већ се одељења разликују само по брзини напредовања. Како графикони приказују, успех на усменим проверама у VI_O се знатно повећао након примене третмана, јер су ученици пре експеримента чак били и лошији на другом тестирању.

Иако се на усменим проверама знања не испитују граматички садржаји, већ целокупно знање, може се видети да је примена игара за учење граматике допринело напредовању у усменој комуникацији. Из овога следи да је граматика предуслов за учење правилне комуникације. Ученици из VI_O су се далеко боље сналазили у ситуацијама у којима је требало да говоре; лакше су ступали у интеракцију са саговорницима, имали су бољи изговор, говорили су течније и имали мању трему. Евидентно је да за комуникацију није само потребан широк фонд речи, већ и савладана граматика, која није чисто знање о језику (нем. Sprachwissen), већ језичка вештина (нем. Sprachkönnen). Игре су ученицима помогле да схвате граматичка правила, њихову повезаност и како да их употребе у говору.

3. графикон – Просек оцена на усменим проверама

4. графикон – Разлика у просечној оцени на писменим проверама

Да ученици постижу већи успех у учењу када граматiku уче кроз игру, види се пре свега по оценама у првом и другом полугодишту (в. табелу испод). Чињеница да ниједан ученик из VI_o није покварио оцену са полугодишта за разлику од VI_k (в. црвена поља у табели) говори о томе колико је велик допринос када се интегришу игре за учење граматике. Док је VI_o на крају првог полугодишта било лошије за 0,06 у односу на VI_k, на крају године је било боље од VI_k за 0,39.

ЗАКЉУЧЕНЕ ОЦЕНЕ НА КРАЈУ ПРВОГ ПОЛУГОДИШТА (ЛЕВО) И НА КРАЈУ ГОДИНЕ (ДЕСНО)					
Оцене у VI _к			Оцене у VI _о		
Ученик	Оцене на полугодишту	Закључене оцене	Ученик	Оцене на полугодишту	Закључене оцене
1.	4	4	1.	3	3
2.	5	5	2.	2	3
3.	4	4	3.	3	4
4.	1	2	4.	5	5
5.	2	2	5.	4	5
6.	5	5	6.	5	5
7.	2	2	7.	3	4
8.	5	5	8.	3	4
9.	2	2	9.	5	5
10.	5	5	10.	3	3
11.	1	2	11.	2	3
12.	3	3	12.	3	3
13.	4	5	13.	5	5
14.	3	3	14.	4	5
15.	2	2	15.	5	5
16.	2	2	16.	3	4
17.	5	5	17.	3	4
18.	5	4	18.	1	2
19.	5	5	19.	2	3
20.	3	3	20.	2	3
21.	5	4	21.	5	5
22.	4	4	22.	3	4
23.	2	2	23.	5	5
24.	5	5	24.	5	5
25.	1	2	25.	2	3
26.	2	3	26.	4	4
27.	4	4	27.	1	2
28.	5	5			
Ø	3,42	3,54	Ø	3,37	3,93
Δ	0,12		Δ	0,56	

Да би се добио увид у то да ли је разлика која је настала у напредовању ученика у VI_о и у VI_к сигнификантна, спроведен је Вилкосонов тест, који показује да је настала разлика између закључених оцена на полугодишту и крају године у VI_о незанемарљива ($z=-3,87$, $p\leq 0,001$), док то није случај у VI_к ($z=-1,13$, $p=0,257$).

Међутим, ако упоредимо закључене оцене из оба одељења, Ман Витнијев у-тест показује да разлика између VI_к и VI_о ($U=312$, $W=718$, $z=-1,15$, $p=0,249$) није довољно сигнификантна да би се резултати могли применити на читаву популацију, али треба истаћи да постоји тенденција раста, што говори у прилог томе да игре за учење граматике имају позитиван утицај на целокупан успех.

5.2.2. РЕЗУЛТАТИ АНКЕТЕ

Да би се потврдило да ли тренд-линије показују раст ефекта третмана (в. 1. и 3. графикон), пожељно би било спровести једну лонгитудиналну студију. Али пошто лонгитудинално истраживање из организа-

ционих разлога није било могуће спровести, ову слабост квантитативне методе надоместила је квалитативна. Резултати који су добијени анкетирањем ученика показују да нема двоумљења када је у питању повећање успеха при примени игровних активности. Да су ученици из VI_О мотивисанији за рад на часовима и учење не види се само по оценама, већ и по емоцијама које су показали, како на часовима, тако и одговарајући на питања из анкете.

Да би се обухватила и афективна страна ученика, конструисан је упитник који се састоји из 45-ајтемске скале 5-степеног Ликертовог типа и 6 питања отвореног типа. Анкета обухвата укупно 52 ајтема организована у 6 фактора: процена тежине предмета (11), процена наставе (7), процена наставника (6), мотивација (8), памћење (2) и граматика (17). Испитаници су били ученици из оба одељења (n=55). Упитник су попуњавали хемијском оловком и под надзором како би се спречило преписивање одговора.

5.2.2.1. РЕЗУЛТАТИ ПРВОГ ДЕЛА АНКЕТЕ

По питању тежине предмета, ученици из VI_К и VI_О не дела иста мишљења. Док само 18% ученика из VI_К сматра да је немачки језик лак, таквих је у VI_О чак 41%. Такође, 28% ученика из VI_К сматра да је немачки језик тежи од осталих предмета, док се ниједан ученик из VI_О не би сложио са тим. Док у VI_К има оних који сматрају да је немачки језик оптерећење за њих, таквих у VI_О нема. По питању решавања задатака и говорења на немачком језику ученици из оба одељења дела слична мишљења, док се по питању учења граматике доста разликују. Само се 7% ученика из VI_К слаже са тим да је учење граматике лако, а такав став у VI_О дели чак једна трећина. Шта више, 22% ученика из VI_К сматра да граматика није лака за учење, док је таквих у VI_О дупло мање. Мала је разлика између мишљења о томе да ли је градиво тешко, али велика по питању учења. Скоро једна трећина из VI_К у потпуности се слаже са тим да је потребно много времена да би били спремни за тест, док тај удео у VI_О износи само 7%, што ће додатно поткрепити и анализа отворених питања.

	Одговори у VI _K					Одговори у VI _O				
	Слажем се у потпуности	Углавном да	Делимично	Углавном не	Уопште се не слажем	Слажем се у потпуности	Углавном да	Делимично	Углавном не	Уопште се не слажем
ПРОЦЕНА ТЕЖИНЕ ПРЕДМЕТА										
1. Немачки језик се учи лако.	18%	39%	32%	11%	0%	41%	37%	22%	0%	0%
2. Немачки језик је тежи од осталих предмета.	7%	21%	21%	11%	39%	0%	0%	15%	30%	56%
3. Немачки језик је оптерећење за мене.	4%	11%	14%	14%	57%	0%	0%	4%	19%	78%
4. Задатке лако решавам.	25%	21%	36%	11%	7%	26%	41%	33%	0%	0%
5. Лако је разговарати на немачком језику.	14%	39%	29%	7%	11%	26%	30%	33%	4%	7%
6. Граматика немачког језика је лака за учење.	7%	39%	32%	11%	11%	33%	26%	30%	11%	0%
7. Лако памтим речи.	39%	29%	25%	4%	4%	37%	37%	19%	7%	0%
8. Тешко ми је да пратим наставу.	11%	11%	14%	18%	43%	0%	4%	7%	15%	74%
9. Тешко ми је да разумем градиво.	7%	18%	11%	25%	39%	4%	7%	11%	33%	44%
10. Много морам да учим да бих се спремио за тест.	29%	11%	36%	18%	7%	7%	19%	30%	33%	11%

Питања из процене наставе такође показују видну разлику између одељења. Одељења деле исто мишљење што се тиче забавног карактера наставе немачког језика, али не и по питању да ли је забавно учити граматику на часовима. Једна петина ученика из VI_K у потпуности сматра да учење граматике није забавно, док се ниједан ученик из VI_O не би сложио са тим. Атмосфером на часовима и методама претежно су сви задовољни, с тим што ипак 11% из VI_K сматра да им такве методе не помажу да науче градиво и 14% ученика каже да им не прија начин рада на часу. На питање да ли су часови досадни и рутински, чак 78% из VI_O одговорило је да нису, док је удео у VI_K скоро четири пута мањи. Такође, 8% ученика из VI_K сматра да су задаци на часовима досадни, с чим се ниједан ученик из VI_O не би сложио.

	Одговори у VI _K					Одговори у VI _O				
	Слажем се у потпуности	Углавном да	Делимично	Углавном не	Уопште се не слажем	Слажем се у потпуности	Углавном да	Делимично	Углавном не	Уопште се не слажем
ПРОЦЕНА НАСТАВЕ										
11. Часови немачког језика су забавни.	71%	14%	7%	0%	7%	67%	30%	0%	4%	0%
12. Забавно је учити граматику на часовима.	29%	29%	14%	7%	21%	37%	26%	30%	7%	0%
13. Задаци које обављамо на часовима су досадни.	4%	4%	14%	21%	57%	0%	0%	15%	52%	33%
14. Конверзација ми помаже да научим градиво.	11%	39%	43%	4%	4%	37%	30%	33%	0%	0%
15. Прија ми начин рада на часу.	57%	21%	7%	14%	0%	59%	30%	7%	4%	0%
16. Методе које наставник користи ми олакшавају рад на часу.	61%	21%	7%	4%	7%	63%	33%	4%	0%	0%
17. Часови су досадни и рутински.	4%	7%	11%	21%	57%	4%	0%	0%	19%	78%

Питања из области наставник дата су да би се искључио наставник као фактор сметње. Из приложеног се види да су ученици имали слично мишљење о наставнику, јер се однос према њима није разликовао.

	Одговори у VI _к					Одговори у VI _о				
	Слажем се у потпуности	Углавном да	Делимично	Углавном не	Уопште се не слажем	Слажем се у потпуности	Углавном да	Делимично	Углавном не	Уопште се не слажем
НАСТАВНИК										
18. Наставник лепо објашњава градиво.	75%	11%	7%	4%	4%	93%	4%	4%	0%	0%
19. Наставник помаже када нам нешто није јасно.	89%	7%	4%	0%	0%	89%	7%	0%	0%	4%
20. Наставник се труди да градиво провјерба са нама.	79%	14%	7%	0%	0%	74%	19%	4%	0%	4%
21. Наставник ме мотивише да учим немачки.	39%	43%	11%	4%	4%	52%	41%	4%	4%	0%
22. Наставник предаје са одушевљењем.	36%	32%	21%	4%	7%	56%	33%	11%	0%	0%
23. Задовољан сам наставником.	82%	4%	7%	0%	7%	85%	7%	4%	0%	4%

Најзначајније резултате дала је анализа питања из области мотивације. Са исказом „Ја волим немачки језик.” сложило се 93% ученика из VI_о, док у VI_к за 22% мање. Чак се 15% ученика из VI_к не би сложило са тим да воли немачки језик. Већини је битно да научи немачки језик, али се часовима не радују сви исто. Само се 21% из VI_к у потпуности радује часовима немачког језика, а у VI_о их је чак 78%. Док у VI_о сви воле да присуствују часовима, скоро једна петина из VI_к не воли да буде на часовима. Такође, много више ученика из VI_о воле да уче немачки језик у слободно време, за разлику од ученика из VI_к. Само 11% из VI_о не воли да учи немачки језик у слободно време, а таквих је у VI_к чак 46%. Готово једна четвртина VI_к не види разлог што би се учио овај језик, док таквих у VI_о нема.

	Одговори у VI _к					Одговори у VI _о				
	Слажем се у потпуности	Углавном да	Делимично	Углавном не	Уопште се не слажем	Слажем се у потпуности	Углавном да	Делимично	Углавном не	Уопште се не слажем
МОТИВАЦИЈА										
24. Ја волим немачки језик.	39%	32%	14%	4%	11%	52%	41%	7%	0%	0%
25. Врло ми је битно да научим немачки језик.	39%	29%	14%	7%	11%	41%	33%	22%	4%	0%
26. Радујем се часовима немачког језика.	21%	29%	32%	7%	11%	78%	15%	7%	0%	0%
27. Немачки језик један је од најбитнијих предмета.	32%	21%	29%	7%	11%	33%	33%	26%	7%	0%
28. Волим да учим немачки језик у слободно време.	25%	7%	21%	21%	25%	26%	30%	33%	7%	4%
29. Не видим разлог због чега бих учио овај језик.	14%	11%	4%	7%	64%	0%	0%	11%	11%	78%

Анализа ајтемова из области граматике показује да ученици из VI_к нису могли да савладају граматику као ученици из VI_о. 43% ученика из VI_к сматра да је императив тежак, а такав став дели само 8% у VI_о. Такође, већи број ученика из VI_к у односу на број у VI_о признао је да има потешкоћа са презентом и перфектом. Слична ситуација је са предлозима, јер једна четвртина из VI_к сматра да предлози са дативом нису лаки, а таквих је у VI_о 7%. На питање да ли су предлоге научили на часу, готово једна четвртина из VI_к каже да није, док таквих у VI_о нема. Само 8% ученика из VI_о каже да граматичке задатке на тесту не решава лако, док је таквих у VI_к пет пута више. Најзанимљивији је резултат последњег ајтема „Волим да учим граматику.”, јер се са тим сложило 63% ученика из VI_о и 41% из VI_к. Само 4% ученика из VI_о се супротставља томе, док је таквих чак 43% у VI_к.

	Одговори у VI _K					Одговори у VI _O				
	Слажем се у потпуности	Углавном да	Депимично	Углавном не	Уопште се не слажем	Слажем се у потпуности	Углавном да	Депимично	Углавном не	Уопште се не слажем
ГРАМАТИКА										
30. Личне заменице лако мењам по падежима.	32%	29%	14%	7%	18%	30%	37%	33%	0%	0%
31. Императив је тежак.	18%	25%	18%	4%	36%	4%	4%	33%	19%	41%
32. Императив сам морао да научим напамет.	21%	14%	21%	14%	29%	4%	11%	22%	30%	33%
33. Лако мењам глаголе по лицима у презенту.	32%	11%	25%	18%	14%	44%	30%	26%	4%	0%
34. Модални глаголи су лаки и у мем да их применим.	36%	21%	21%	7%	14%	41%	37%	19%	4%	0%
35. Модалне глаголе сам морао да научим напамет.	32%	25%	18%	14%	11%	11%	15%	11%	37%	26%
36. Перфекат је тежак.	21%	18%	21%	11%	29%	4%	15%	22%	30%	30%
37. Није ми јасно како да пребацим реченице у перфекат	25%	14%	7%	18%	36%	0%	11%	11%	26%	52%
38. Много сам вежбао да бих научио перфекат.	29%	14%	18%	14%	25%	0%	15%	33%	30%	22%
39. Предлози са дативом су лаки.	21%	29%	25%	7%	18%	26%	19%	48%	7%	0%
40. Предлоге са дативом сам научио на часу.	29%	18%	29%	11%	14%	41%	26%	33%	0%	0%
41. С лакоћом описујем где се налазе ствари.	32%	21%	18%	18%	11%	37%	33%	22%	7%	0%
42. С лакоћом описујем пут.	43%	11%	25%	11%	11%	56%	37%	7%	0%	0%
43. Граматичке задатке лако решавам на тесту.	14%	25%	21%	18%	21%	30%	37%	26%	4%	4%
44. Граматичка правила лако примењујем у говору.	25%	21%	36%	11%	7%	44%	19%	26%	7%	4%
45. Волим да учим граматiku.	11%	29%	18%	25%	18%	33%	30%	33%	4%	0%

5.2.2.2. РЕЗУЛТАТИ ДРУГОГ ДЕЛА АНКЕТЕ

Отворена питања имала су за циљ да дају увид у то колико је ученицима потребно да уче ван наставе, да кажу своје мишљења о настави и граматици.

1. графикон – Колико ти је времена потребно за учење немачког језика?

Одговори на питање „Колико ти је времена потребно за учење немачког језика?“ кретали су се у VI_O од ниједног до највише 4 сата, а у VI_K од пола до 7 сати. Просечно по одељењу износи 173 минута у VI_K, а у VI_O 111 минута. Разлика између одељењу износи у просеку 62 минута, што уопште није мало. Т-тестом за независне узорке утврђено је да постоји сигнификантна статистичка разлика између одељења ($t=-2,54$, $df=37,75$, $p=0,015$). Коенов д-кофицијент показује да је ефекат теста доста јак ($d_{\text{Cohen}}=0,68$), што значи да је третман деловао позитивно на памћење и

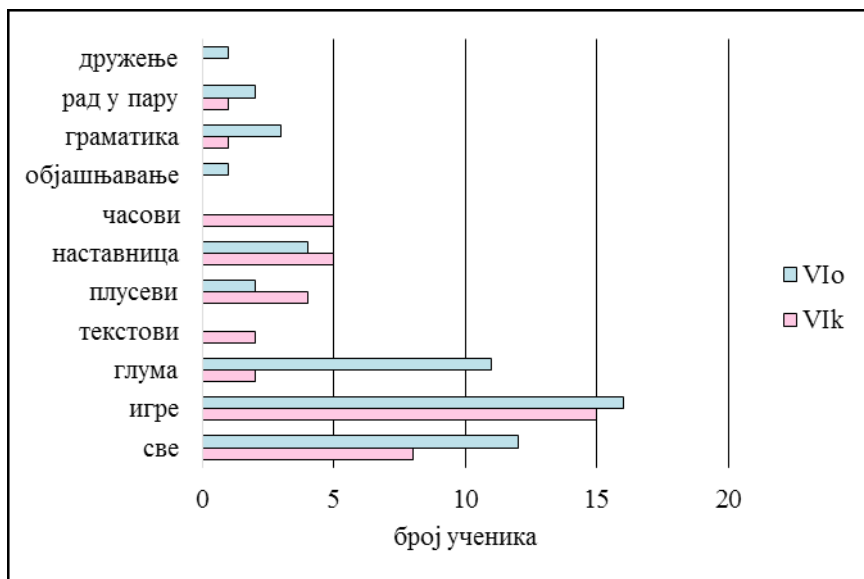
учење. Поражавајућа је чињеница да су ученици из контролног одељења учили у просеку по сат времена више, а упркос томе постигли лошије резултате на тестирањима. На графикону (в. 5. графикон) види се да су се ученици из VI_K трудили да науче градиво, али да им то није успело, те се може извести закључак да им наставна метода није одговарала. Дакле, из овога следи да је традиционалан начин предавања граматике само наочиглед економичан. Заправо је учење помоћу игара економичан приступ, а не губљење времена.

2. графикон – Колико ти је времена потребно да се припремиш за тест?

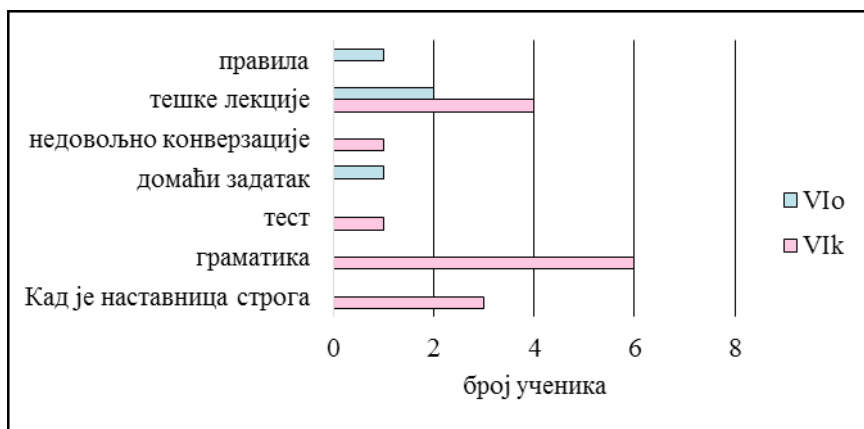
На питање „Колико ти је времена потребно да се припремиш за тест?” одговори су се у VI_O кретали од пола сата до 5 сати, а у VI_K од 1 до чак 10 сати. Просечно по ученику у VI_O то износи 112 минута, а у VI_K 201 минута. Ученицима из VI_K је било потребно скоро дупло више времена ($\Delta=89$ мин.) да се припреме за тест од ученика из VI_O . Чињеница да су дупло више учили, а да ни близу нису постигли резултате као ученици из VI_O говори у прилог томе колико су игре утицале на памћење. Учење кроз игру, дакле, није само забава, већ и предуслов за дуготрајно памћење. У циљу провере разлике која је настала између одељења, примењен је т-тест на независне узорке, а резултати показују да и овде постоји сигнификантна статистичка разлика ($t=-2,55$, $df=35,47$, $p=0,015$). И Коенов д-кофицијент показује да је ефекат т-теста доста јак ($d_{Cohen}=0,682$).

На питање „Идеш ли на приватне часове немачког језика?” одговорила су по два ученика из оба одељења. На потпитање „Колико часова месечно?”, ученици из VI_K одговорили су са 2 и 4 часа, а из VI_O са 1 и 4 часа. За статистичку обраду је недовољан број одговора, али из тога што су само четири ученика ишли на приватне часове, следи да се стручна помоћ са стране може искључити као фактор сметње.

3. графикон - *Шта ти се највише допада на часовима немачког језика?*

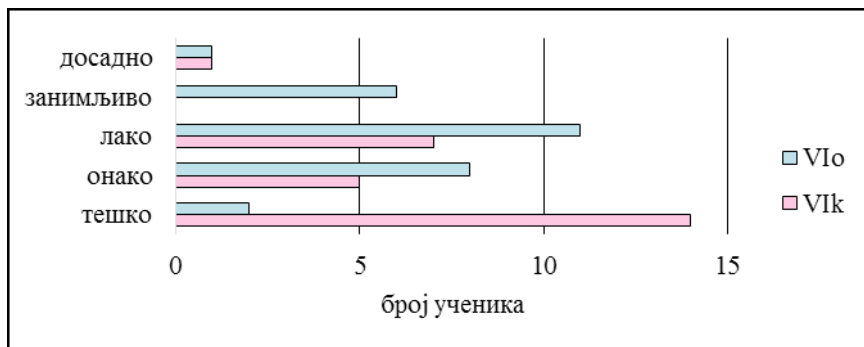
Одговори на питање „Шта ти се највише допада на часовима немачког језика?“ не разликују се много. Већина ученика из одељења VI_O истакла је да воли све, глуму и нарочито игре. Ученици из VI_K такође истичу да им се допада све, а посебно игре, али не у тој мери глума колико ученицима из VI_O. Занимљиво је да је један ученик из VI_K написао да воли граматiku, док је таквих у VI_O било троје.

4. графикон - *Шта ти се не свиђа?*

За разлику од одговора на претходно питање, овде се одговори доста разликују. Подаци добијени обрадом питања „Шта ти се не свиђа?“ од великог су значаја за ово истраживање, јер број замерки у VI_O износи 4, а у VI_K износи 15. У VI_K истичу да им се не допадају тестови, када је на-

ставник строг, што недовољно има конверзације и тешке лекције, а у VI_o кажу да им се не допадају домаћи задаци, тешке лекције и правила. Од изузетно великог значаја је чињеница да се ниједан ученик из VI_o није пожалио на граматику, док је таквих у VI_k било шест ученика.

5. графикон – *Како ти се чини граматика?*

Одговори на питање „Како ти се чини граматика?” дали су директан увид у мишљење ученика о граматичи. Половина одељења VI_k сматра да је граматика тешка, а четвртина каже да је лака, док ученици из одељења VI_o то виде другачије. Само два ученика за граматику кажу да је тешка, а чак једанаесторо ју је оценило као лаку. Шест ученика из VI_o написали су да им је занимљива, док то није написао ниједан ученик из VI_k . Да је граматика досадна написао је по један ученик из оба одељења.

6. ДИСКУСИЈА

Резултати истраживања показују да постоји незанемарљива разлика између ученика који уче граматику на традиционалан начин и оних који је уче помоћу језичких игара. Анализа података указује на то да језичке игре имају позитиван утицај на мотивацију за учење језика, на успех у учењу, ставове према граматичи, памћење и комуникацију. Из овога следи да је концепт наставе врло битан мотивациони фактор.

Разлике у оценама и мотивацији су алармантне и показују да приступ граматичи треба хитно мењати, не само ради бољег усвајања граматике, већ из разлога што се учење граматике одражава на целокупно учење немачког језика као страног. Успех у учењу, дакле, у великој мери зависи од тога колико је савладана граматика. Да су ученици граматику савладали боље од ученика из VI_k види се и по анкети, јер су ученици из VI_o истакли да им граматика и учење немачког језика нису тешки.

Евидентно је да се променио и став ученика према граматичи, јер је нису доживели као тешку, апстрактну и сувопарну, већ као занимљиву. Одбојност према граматичи настаје када је ученици не схватају и због тога добију лошу оцену, што доводи до опадања мотивације за учење не само граматике, већ немачког језика као предмета.

Разлике у мотивацији између одељења су огромне, не само за учење граматике, већ и за учење језика, како у, тако и ван школе. У VI_к се неколико ученика сложило да не воле немачки језик, док таквих у VI_о нема. Исто тако један део VI_к каже да не воли граматику, а такви у VI_о не постоје. С обзиром на то да се настава у одељењима разликовала искључиво по приступу граматичи, може се закључити да главни разлог немотивисаности за учење немачког језика лежи у томе.

Како резултати показују, игре доприносе и бољем и дуготрајном памћењу, јер су ученици из VI_о за разлику од VI_к учили далеко мање. Поређавајуће је да су се ученици из VI_к припремали duplo више за тест, а постигли слабије резултате на тестирањима од VI_о. То значи да традиционалан начин предавања и увежбавања граматике није ни економичан, ни ефикасан. Тим ученицима било је потребно интензивно учење, док је ученицима из VI_о било потребно само да се подсети, јер су игре довеле до аутоматизације.

Игре за учење граматике помогле су ученицима да побољшају и комуникацију, јер су далеко боље говорили од ученика из VI_к. Имали су бољи изговор, лакше су продуковали реченице и ступали у интеракцију са другим саговорницима. Разлог због чега су настале оволике разлике је што се учењем кроз игру много више говори, јер се стварају фиктивне ситуације у којима ученици глуме како би увежбали граматичке структуре. Резултати усмене провере знања доказ су да за комуникацију није само битан фонд речи, већ и познавање граматике, јер нам она помаже да склапамо реченице, како би комуникативна порука била пренесена и разумљива.

Како се може видети, резултати усмених и писмених тестирања и анкетања се допуњују, што повећава поузданост и валидност добијених резултата. Следи да су ови резултати од великог значаја за наставу немачког језика као страног у основној школи, а да би се видело да ли би игре за учење граматике биле потребне и у настави са старијим ученицима, потребна су додатна истраживања. Један од десидерата би такође био и да се испитају ставови наставника немачког језика као страног према играма за учење граматике.

7. ЗАКЉУЧАК

У пракси се показало да наставници врло ретко користе игре за учење граматике, јер сумњају у њихов ефекат. Ово истраживање имало је за циљ да наставницима пошаље поруку да не треба да буду скептични према играма за учење граматике у настави немачког језика. Из тог разлога већина наставника граматику традиционално предаје, што код ученика у том узрасту ствара конфузију и одбојност, не само према граматичи, већ према учењу немачког језика уопште. Граматика је апстрактна, а да би постала опипљива, ученици треба да је уче, како Песалоци каже, „главом, срцем и руком”. А како резултати истраживања показују то се најбоље постиже интегрисањем игара за учење граматике у наставу. Уче-

ници који су граматику учили кроз игру имали су већу мотивацију за учење језика, нису имали негативан став према граматички, имали су већи успех у учењу, дуготрајно памћење, боље су комуницирали и примењивали граматичке структуре од ученика који су је учили на традиционалан начин. Дакле, мотивисање ученика за учење граматике није немогућа мисија и изузетно битан је предуслов за успешно учење језика.

Литература

- Buckam 2005: W. Butzkamm, *Der Lehrer ist unsere Chance*. Essen: Geisler.
- Buckam 2004: W. Butzkamm, *Lust zum Lehren, Lust zum Lernen* (3., komplett überarb. Aufl.). Tübingen: Francke.
- Celikas 1999: E. Tselikas, *Dramenpädagogik im Sprachunterricht*, Zürich: Orell Füssli.
- Cimernan 1995: G. Zimmermann, *Einstellungen zu Grammatik und Grammatikunterricht*, у: C. Gnutzmann u. F. G. Königs (Hrsg.): *Perspektiven des Grammatikunterrichts*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 181–200.
- Divel 2000: H. Düwell, Grammatik und Motivation, у: H. Düwell et al. (Hrsg.), *Dimensionen der didaktischen Grammatik (FS Zimmermann)*, Bochum: AKS, Band 26, 27–54.
- Even 2003: S. Even, *Drama Grammatik. Dramapädagogische Ansätze für den Grammatikunterricht Deutsch als Fremdsprache*. München: Iudicium.
- Gece 1996: L. Götz, Lebendiges Grammatiklernen. Anmerkungen zu einem modernen Grammatikunterricht, *Fremdsprache Deutsch*, Heft 2, 4–9.
- Hope 1985: H. Hoppe, Spieldidaktische Kriterien und Verfahrensvorschläge für den Einsatz von Sprachlernspielen im Fremdsprachenunterricht mit Erwachsenen, *Informationen Deutsch als Fremdsprache*, 12/1, 4–15.
- Jentges 2007: S. Jentges, *Effektivität von Sprachlernspielen*. Baltmannsweiler: Schneider-Verl. Hohengehren.
- Jung 2006: U. O. H. Jung, *Praktische Handreichung für Fremdsprachenlehrer* (4., vollst. neu bearb. Aufl.). Frankfurt am Main: Lang.
- Kalf 1997: M. Kalf u. a., *Handbuch zur Natur- und Umweltpädagogik. Theoretische Grundlegung und praktische Anleitungen für ein tieferes Mitweltverständnis*, Tübingen: Ulmer Verlag.
- Kauke 1992: M. Kauke, *Spielintelligenz: Spielend lernen – Spielen lehren?*, Heidelberg-Berlin-New York: Spektrum Akademischer Verlag.
- Klepin 1980: K. Kleppin, *Das Sprachlernspiel im Fremdsprachenunterricht. Untersuchungen zum Lehrer- und Lernverhalten in Sprachlernspielen*, Tübingen: Narr.
- Kren 2002: W. Krenn, Grammatik und Motivation – ein Widerspruch? Motivierungschancen und -strategien im Grammatikunterricht, *Fremdsprache Deutsch* Heft 26/2002, 34–39.
- Meze 1994: H. Meese, *Systematische Grammatikvermittlung und Spracharbeit im Deutschunterricht für ausländische Jugendliche*. Berlin: Langenscheidt.
- Plasman 1992: Ş. Plassmann, *Grammatik im Fremdsprachenunterricht*, H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi.

- Ral 2001: M. Rall, *Grammatikvermittlung*, у: G. Helbig et al. (Hrsg.): *Deutsch als Fremdsprache*, Berlin: de Gruyter. 880–886.
- Švertfeger 1988: I. C. Schwerdtfeger, *Zur Erklärsprache von Lehrern im Grammatikunterricht unter Einbezug nonverbaler Aspekte*, у: J. Dahl u. B. Weis, *Grammatik im Unterricht. Expertisen und Gutachten zum Projekt, Grammatik im Unterricht des Goethe-Instituts München*. München: Goethe-Institut, 91–159.
- Šojerl 1991: H. Scheuerl, *Theorien des Spiels*, 11., überarbeitete und ergänzte Neuauflage. Beltz, Weinheim / Basel.
- Vike 2004: R. E. Wicke, *Aktiv und kreativ lernen. Projektorientierte Spracharbeit im Unterricht. Deutsch als Fremdsprache*. Ismaning: Max Hueber Verlag.

Georgina V. Dragović

HOW TO (DE)MOTIVATE STUDENTS FOR LEARNING GRAMMAR IN GFL TEACHING

Summary

It is generally known that GFL students do not like grammar. Despite this fact, the motivation of GFL students for learning grammar is still a current problem in foreign language didactics. A question presents itself: Is grammar a necessary evil or a chance for a successful GFL teaching? Is it possible to design grammar lessons so that students have fun learning and earn good marks at the same time?

The aim of this study is to make a contribution to overcoming motivational problems in grammar teaching. A quasi-experiment has been conducted at a primary school in Serbia. The research project has examined to what extent teaching grammar through games can change the negative perception of grammar, student motivation, learning and memorizing. The results have shown that grammar games should be a necessary part of GFL teaching, because learning grammar through games has improved learning and memorizing, enhanced student motivation and eliminated the negative perception of grammar, which has lead not only to efficient grammar learning, but also to successful foreign language teaching and learning.

Keywords: German as a foreign language, grammar, motivation, learning through games

Примљен 15. октобар 2015. године
Прихваћен 16. марта 2016. године

Дом у Никишићу, комбинована техника на дрвету, 2011.

Гордана Ј. Владисављевић¹
Универзитет Едуконс
Академија класичног сликарства

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУПИ У ПРОУЧАВАЊУ ОДНОСА РОДА И ЈЕЗИКА – КРИТИЧКИ ОСВРТ

У овом раду је критички сагледан релативно кратак али плодан период у оквиру лингвистичких истраживања везан за изучавање односа језика и рода. Циљ овакве врсте критичког осврта је детаљан приказ и нови увид у методолошке поступке који су се смењивали у поменутој области истраживања са посебним освртом на родне студије као трансдисциплинарно поље истраживања. Ауторка је сагледала три различите теорије у оквиру родних студија, теорију доминације, теорију различитости и теорију перформативности, полазећи од дефинисања дихотомије род – пол и наводећи примере појединачних радова који најбоље представљају сваку од поменутих теорија. Ауторка је затим, кроз критички осврт, дала нови увид у могућа будућа проучавања односа језика и рода. У закључку, ауторка се још једном осврће на трансдисциплинарни приступ као захтев који се поставља пред савремена лингвистичка истраживања и даје примат теорији перформативности као најкомплекснијем и најсвеобухватнијем методолошком поступку у оквиру родних студија.

Кључне речи: родне студије, род, пол, теорија доминантности, теорија различитости, теорија перформативности

1. Увод

Крајем XX и почетком XXI века једна од горућих тема савремених лингвистичких истраживања постала је тема односа језика и рода. Говоре ли мушкарци и жене из исте говорне заједнице различитим језиком и има ли тај и такав језик уопште везе са природним полом онога ко говори само су нека од питања која се постављају (Bugarski 2005: 53). Овакав смер интересовања у оквиру лингвистике отворио је једно потпуно ново интердисциплинарно поље истраживања – родне студије (енгл. *gender studies*) (Filipović 2009: 126). Развој родних студија заправо је развој лингвистичке феминистичке мисли (Perović 2009: 119).

Иако још увек веома младо, ово поље истраживања изузетно је плодно и радови везани за проучавање односа језика и рода веома су разноврсни (Holms, Mejerhof 2003: 1). Полазни ставови аутора у овој об-

1 gordana.vladisavljevic@educons.edu.rs; gordanadobric@gmail.com

ласти веома су различити и, иако посматрају језик у бинарној опозицији мушко – женско, природу овог односа као и разлике које постоје дефинишу на различите начине.

Упркос томе што неки аутори сматрају да језик није одраз рода нити социјалног статуса или културе којој припадамо, него је језик тај који конструише наше идентитете (Čaušević, Zlotrg 2012: 319), рекла бих да је заправо језик и једно и друго, и средство конструкције идентитета говорника али и производ тог истог идентитета. Полазећи од оваквог става, у наставку рада биће дат критички осврт на различите методолошке поступке у проучавању односа језика и рода почев од самог почетка развоја овог интердисциплинарног поља научног истраживања па до најновијих радова.

2. Циљ и структура рада

У овом раду ауторка настоји да критички сагледа релативно кратак али изузетно плодан период лингвистичких истраживања од 1975. године па до данас везаних за изучавање односа језика и рода. Овакво сагледавање поменутог поља истраживања има за циљ да дâ детаљан приказ методолошких поступака који су се смењивали у поменутој области, уз критички осврт на сваки од њих и давање новог увида у могућа будућа истраживања односа језика и рода.

Поред описа самих методолошких поступака везаних за изучавање односа језика и рода, ауторка настоји да дâ примере појединачних радова у овој области кроз које су представљени поменути методолошки поступци. Ови примери заправо су илустрација како методологије и области интересовања тако и историје развоја феминистичке мисли у свету али и код нас.

У наредним поглављима дат је детаљан опис три основна методолошка поступка у изучавању односа језика и рода уз њихово смештање на хронолошку мапу лингвистичких истраживања. С обзиром на то да поменути методолошки поступци нису историјски смењивали један други нити су обавезно у супротности један према другом, понекад је тешко тачно одредити прелазак са једног на други методолошки поступак. Оно чиме се ауторка служила као релевантним маркером за сваки од ових поступака јесте поимање појмова „род” и „пол” у оквиру истраживања односа језика и рода као и именовање најзначајнијих аутора и ауторки чији је рад везан за сваки од ових поступака. У закључку су још једном сумирана сва три методолошка поступка уз општи критички осврт на целокупно поље истраживања односа језика и рода.

3. *Методолошка кретања у оквиру изучавања односа језика и рода*

Почетком развоја феминистичке лингвистичке мисли и отварањем поља истраживања односа језика и рода сматра се 1975. година када је објављена књига Робин Лејкоф (Robin Lakoff) *Језик и место жене* (*Language and Woman's Place*) (Filipović 2009: 126; Perović 2009: 119). Првенствено објављена као чланак 1973. године у часопису *Језик у друштву* (*Language in Society*), ова књига поставила је низ тада нових а данас још увек актуелних питања везаних за језик жена и језик о женама. Ова питања односе се на лингвистичке идеологије, дискурзивне обрасце, родне идеологије, родну неравноправност, културне моделе као и улогу институција, медија и других друштвених структура у описаним социолингвистичким процесима (Filipović 2009: 126). Оно што је карактеристика ове студије као и читаве групе истраживања која почива на хипотезама које поставља Лејкофова, јесте да се језик мушкараца сматра једним од кључних механизма за успостављање и одржавање доминације над женама. Самим тим Лејкофова је сматрала да језик жена, као и језик о женама, представља како одраз жениног подређеног положаја у друштву тако и средство за одржавање таквог положаја (Ekert, MekKonel-Ginet 2003: 38).

Од 1975. године па до данас, између осталог и захваљујући активностима феминиста и феминисткиња, друштво се значајно променило по питању великог броја тема отворених у овој књизи (Bušolc 2003: 4). Самим тим променио се и методолошки приступ изучавању односа језика и рода, али језик и род као предмет лингвистичких изучавања и даље су веома актуелни. Осамдесетих година прошлог века изучавања у области родних студија тежила су да жену и језик жена поставе на равноправнији ниво у односу на мушкарце. Зечетником оваквог става у изучавању односа језика и рода сматра се Дебора Танен (Deborah Tannen) која је поставила родне разлике у језику као производ различите социјализације и васпитања (Perović 2009: 120). Као и приступ Робин Лејкоф, и овај приступ заснива се на антрополошким и биолошким студијама које мушкараца и жену постављају у позицију бинарне опозиције и род готово изједначавају са полом (MekElhini 2003: 24).

Деведесетих година прошлог века, под утицајем Џудит Батлер (Judith Butler), изучавања односа језика и рода пребацују се на поље постструктурализма у социолингвистици где се род одређује као специфична динамична категорија која се константно изнова развија и креира у комплексној интеракцији са осталим категоријама друштвеног идентитета као што су класа, етницитет, старосна доб, сексуално опредељење (Filipović 2009: 131–133). Овакав приступ изучавању односа језика и рода заправо отвара поље трансдисциплинарних истраживања у оквиру којих се род посматра као једна од категорија у конструисању појединачних идентитета који функционишу у оквиру појединачних делатних заједница, како то дефинишу Пенелопа Екерт и Сали МекКонел-Гинет

(1992) (Kameron 1998: 947). Овакво полазиште окреће се од биолошке категорије пола ка категорији друштвено конструисаних идентитета.

Значајно је истаћи да, иако са методолошке тачке гледишта потпуно диференцирани, поменути поступци у проучавању односа језика и рода нису заправо историјски сукцесивни периоди у оквиру ове области. Од краја XX века сва три методолошка поступка заправо су постојала и постоје, мање или више заступљена, истовремено. Њихова заступљеност у изучавању односа језика и рода условљена је, рекла бих, агрегатом друштвених фактора који владају у одређеној језичкој заједници а који утичу, трансдисциплинарно посматрано, на све остале друштвене категорије дате заједнице.

3.1. Род и пол

У складу са динамиком развоја схватања рода описаном у првом делу овог поглавља, пре него што сваки од поменутих методолошких поступака буде детаљније приказан, осврнућу се на однос термина пол и род. Разлог за ову врсту дигресије јесте управо чињеница да се род и пол различито тумаче у сваком од наведених методолошких поступака и као такви утичу на начин изучавања односа језика и рода.

У литератури везаној за родне студије много се расправљало и расправља се о терминолошкој разлици везаној за употребу термина род и пол (Bugarski 2005; Ekert, MekKoneł-Ginet 2003; MekElhini 2003; Filipović 2009). Оно што је опште становиште јесте да је пол биолошка, константна категорија док је род друштвено конструисан, научен облик понашања. Род, за разлику од пола, није нешто са чим смо рођени него нешто што током свог живота учимо и производимо. У поменутих радовима отварају се питања учења родног понашања које се заснива на асиметрији и разликама, затим одржавања тог понашања уз помоћ идеологија, стереотипа и институција (Ekert, MekKoneł-Ginet 2003: 9–53). У овом делу поглавља базираћу се искључиво на терминолошким разјашњењима везаним за то како се род поима у оквиру појединих методолошких поступака.

Сам почетак истраживања на пољу односа језика и рода, везан за седамдесете године XX века, заправо се заснива на биолошким и антрополошким студијама. Самим тим, род је у оквиру ових истраживања тумачен као биолошка константа са којом је рођен сваки појединац. Заправо род је изједначаваан са полом. Бинарна опозиција мушко – женско у основи је свих истраживања односа језика и рода која се ослањају на овакав приступ. Оно што је био најчешћи предмет истраживања у оквиру овог методолошког поступка јесте граматички род именица.

Друга фаза у истраживањима односа језика и рода, везана за осамдесете године XX века и радове првенствено Деборе Тенен, иако на другачији начин тумачи однос мушко – женско у језику, заправо почива на истим теоријским основама као и прва истраживања у овој области. Пол и род су и овде изједначени и тумаче се као биолошка датост.

Тек деведесетих година XX века, са пребацавањем на трансдисциплинарно поље истраживања, род се термилошки и теоријски одваја од пола. Почев од овог методолошког поступка род се посматрао у опозицији са биолошким полом појединца и то као социјални конструкт. Род је заправо динамична категорија која се изнова креира у друштвеним интеракцијама. Овако посматран род укључује и многе друге феномене који се не могу сврстати искључиво под категорије „мушко” или „женско” (нпр. хомосексуалност, бисексуалност и сл.).

Из перспективе описане у уводном делу рада, јасно је да изједначавање рода и пола у родним студијама сматрам неадекватим. Род се мора посматрати искључиво као научена, друштвено конструисана категорија која често може да се нађе и у опозицији са природним полом.

3.2. Теорија доминације

Као што је напоменуто на почетку овог поглавља, први период у оквиру истраживања односа језика и рода везује се за име Робин Лејкоф (Robin Lakoff) и њену књигу *Језик и место жене (Language and Woman's Place)* издату 1975. године. Ова књига прво је изашла као чланак 1973. године у часопису *Језик у друштву (Language in Society)*. Због изузетне популарности, како међу припадницима научне заједнице тако и међу лаицима, ова књига је доживела и своју ревидирану и проширену верзију 2004. године (Perović 2009: 119).

За овај период и ову конкретну књигу значајно је то да отвара низ тада потпуно нових, а данас још увек веома актуелних питања, везаних за однос језика и рода (детаљније видети у Filipović 2009: 126). Осим тога што поставља питања, Лејкофова у својој књизи даје и одговоре на ова питања. Тле на коме почивају ови одговори јесте постављање мушкараца и жена у бинарну опозицију са фокусом на расподелу моћи међу њима. Моћ се посматра као кључни концепт у разумевању односа „мушкост” – „женскост”. Претпоставка на којој се заснивају сви одговори дати у овој студији јесте та да је језик мушкараца један од кључних механизма за успостављање и одржавање доминације над женама. Жене су маргинализоване и обезмоћене како језиком којим се о њима говори тако и језиком којим оне саме говоре (Lejkof 1973: 45). Захваљујући оваквом ставу, методолошки поступак који је из ове студије произашао назива се *теорија доминације* (енгл. *dominance theory*) (Ekert, MekKonel-Ginet 2003: 1).

Један од смерова у коме се крећу истраживања у оквиру овог методолошког поступка јесте истицање разлика у начинима на који мушкарци и жене користе језик. Говори се о „језику мушкараца” и „језику жена” истичући квалитативне и квантитативне разлике међу њима (Filipović 2009: 128–129). Примери су се углавном односили на врсте речи које мушкарци и жене користе (нпр. жене су склоније од мушкараца употреби описних придева и интензификатора) као и на дискурзивне праксе везане за избор теме (нпр. мушкарци чешће од жена бирају да не настављају разговор на тему коју жене започну), заузимање конверзацијског про-

стора као и употребу одређених дискурзивних маркера (нпр. жене су склоније употреби упитних облика као што су *је л' иако?*, *зар не?* којима се тражи одобравање од стране саговорника) (Perović 2009: 120–123). Поменути примери представљају квантитативне и квалитативне разлике у којима се на пољу језика огледа доминација мушкараца над женама и демонстрација мушке моћи у друштву. Оваква врста доминације свакако не произилази из природне склоности жена ка потчињеном положају нити из природом датог надмоћног положаја мушкараца. Заправо се ради о томе да се на пољу језика, како кроз говор жена тако и кроз говор о женама, одражава друштвена, политичка и свака друга врста моћи коју мушкарци стичу у друштву у односу на жене. Језик овде има двојаку функцију: одраз је већ постигнутог надмоћног положаја мушкарца али и средство постизања и учвршћивања таквог положаја. Илустрације ради, поменућу рад Сапе Морнен (Sarah Murnen) (2009) под називом "Gender and the Use of Sexually Degrading Language" („Род и употреба сексуално деградирајућег језика“) у коме ауторка врши истраживање управо у описаном смеру како би утврдила разлике које постоје у употреби језика између мушкараца и жена а које мушкарци користе како би жене стављали у деградиран, подређен положај.

Други смер у коме су се радови у оквиру овог методолошког поступка кретали јесте описивање језика о женама и језика о мушкарцима. Најпознатији пример борбе за равноправност у језику на овом пољу јесте увођење титуле *Ms* за обраћање женама у енглеском језику као пандана титули *Mr* за обраћање мушкарцима (предлог закона за промену титула приликом ословљавања жена Конгресу Сједињених Америчких Држава поднела је Бела Абзаг (Bella Abzug) 1975. године) (Perović 2009: 144–145). Најчешће су се примери у оквиру истраживања која су рађена у овој области односили на постојање и употребу речи за означавање женског рода именица које означавају различите професије као и поређење нивоа значења речи које означавају припаднике женског и припаднике мушког рода (нпр. енгл. *bachelor* – *spinster*). Постојање родно маркираног језика потпуно је оправдано и са лингвистичке и са когнитивне тачке гледишта (Čaušević, Zlotrg 2012: 319) али уврежена је појава да је мушки род именица узет као стандардни, нормативни, немаркирани чиме жене, у већој или мањој мери, бивају дискриминисане (Bugarski 2005: 54). На просторима бивше Југославије велики је број студија и научних радова писан управо на ову тему са циљем деконструкције родних стереотипа и постављања кодекса несексистичке употребе језика (Bugarski 2005; Čaušević, Zlotrg 2012; Filipović 2011; Savić 1995b; Savić 1998).

Методолошки поступак везан за теорију доминације, колико год да је важан и да представља пионирски подухват у оквиру родних студија, ипак има својих мањкавости. Пре свега, начин на који је род представљен у оквиру овог методолошког поступка не даје реалну слику манифестације рода у креирању појединачних идентитета. Овим конкретно мислим на то да се теорија доминације ослања на биолош-

ке и антрополошке студије и род заправо изједначава са полом, представља га као нешто што је сваком појединцу природно дато рођењем. Поред тога, не само да су род и пол изједначени него се не узима у обзир ниједан други фактор који доводи до описаних употреба језика од стране мушкараца и жена. Род се посматра потпуно изоловано од свих осталих социолошких, психолошких и других конструктора који утичу на формирање идентитета.

3.3. Теорија различитости

Условно речено други методолошки поступак у оквиру родних студија представља истраживања чијом се зачетницом сматра Дебора Танен (Deborah Tannen). Њена популарно писана књига (Filipović 2009: 129) под називом *Ти једноставно не разумеш* (*You just don't understand*), која је изашла 1990. године, представља окретање од теорије доминације успостављене једну деценију раније и покушај да се однос мушко – женско објасни на један другачији начин којим ће се жена ставити у равноправнији положај са мушкарцем у односу на онај који јој је приписан теоријом доминације.

Оно што је у основи методолошког поступка везаног за ова истраживања јесте тврдња да мушкарци и жене користе различит језик као резултат различите социјализације у раном детињству. Сходно томе ова теорија назива се *теоријом различитости* (енгл. *difference theory*). Основна претпоставка теорије различитости је та да мушкарци и жене говоре различитим дијалектима (енгл. *genderlect* (Savić 1995a)) јер је њихов став према језику суштински различит и пре свега условљен друштвеном структуром вршњачке интеракције (Filipović 2009: 129). Заправо, Таненова род посматра идентично другим социјалним категоријама као што су раса, класа или етницитет и говор мушкараца и жена посматра као говор две субкултуре (отуда се ова теорија изучавања језика и рода често назива и *моделом две културе* (енгл. *two-cultures model*)) (Kameron 1998: 948).

У овако представљеној теорији, мушкарци и жене, дечаци и девојчице, првенствено се посматрају као припадници и представници сопствених полова, а њихове групе у оквиру којих се одвија интеракција и социјализација појединаца имају потпуно различите друштвене структуре и норме интеракције. Њихов однос према језику суштински је различит што резултира и различитостима у употреби тог језика. Таненова разговор између мушкараца и жене представља као разговор између припадника две различите културе (енгл. *cross-cultural talk*) (Tanen 1990: 8). Основне категорије различитости које ауторка истиче су успостављање интимности и независности, различита очекивања од процеса и резултата конверзације, различита механика конверзације тј. физички корелати везани за лингвистичку интеракцију. У складу са тим, девојчице су означене као те које језик сматрају средством успостављања интимности, пријатељства и поверења, те које једна другу гледају у очи током

разговора, те које надуго и нашироко говоре о једној теми и производе више пратећих звукова као реакцију на говор саговорника (Filipović 2009: 129-130). Приликом разговора у оквиру мешовитих мушко-женских група, жене су означене као склоније да користе стратегије заједништва и подршке док су мушкарци склонији стратегији такмичења. Самим тим мушкарци се у разговору намећу, говоре чешће и више пред групом и склонији су да се укључе у дискусију.

Објављен је велики број радова на ову тему који првенствено проучавају језик деце у вршњачкој интеракцији како у једнополним тако и у мешовитим групама (нпр. Makobi 1990). Поред проучавања језика деце, тема која је окупирала истраживаче у овој области и у оквиру овог методолошког поступка јесте представљање родних стереотипа у медијима намењеним деци и њихов утицај на процес социјализације деце (Ahmed, Vahab 2014; Frensis 2010; Ficpatrik, MekFirson 2010; Matović 2010; Merskin 2008; Tomson, Zerbinos 1997).

Оно што је, као и код теорије доминације, подложно критици јесте чињеница да се и ова теорија, иако родне разлике у употреби језика објашњава на другачији начин, у основи ослања на биолошка и антрополошка истраживања изједначавајући род са полом. Род је и у оквиру теорије различитости представљен као бинарна опозиција мушко – женско, као нешто што је сваком појединцу дато, у овом случају не рођењем него процесом социјализације, али у сваком случају нешто што је непромењиво, константно. Овакав приступ оставља места креирању родних стереотипа који и даље имају примат, било као хипотеза или као теорија, у истраживањима у оквиру овог методолошког поступка.

3.4. Теорија перформативности

Већ Дебора Танен у својим новијим студијама долази до закључака да ниједна конверзацијска стратегија не мора бити у директној вези са родом говорника (Filipović 2009: 131). Овим се наслуђује следећа парадигма у оквиру изучавања односа језика и рода која је почела да се развија током деведесетих година XX века. Ова парадигма ослања се пре свега на постмодернистичка истраживања Џудит Батлер (Judith Butler) и њено увођење термина *перформативности* (енгл. *performativity*) (Kameron 1998: 951). Отуда и назив за ову теорију, *теорија перформативности* (енгл. *performativity theory*).

Користећи овај термин Батлерова заправо говори о родним идентитетима који се стварају кроз језичку праксу. Родне одлике мушкарца или жене не схватају се као нешто са чиме се сваки појединац рађа или нешто што рано у свом животу научи, стекне, него као нешто што се током читавог живота ствара, формирајући динамичан друштвено условљен идентитет појединца. Овако схваћен род је само једна од динамичних друштвених категорија које учествују у формирању језичке праксе појединца. Трећи методолошки приступ у проучавању односа језика и рода сматра се постмодернистичким „заокретом” (енгл. *postmodern shift*,

postmodern turn) којим се домен изучавања језика и рода премешта на трансдисциплинарно поље изучавања. Род је у великој мери диверзификован и корелира са другим параметрима друштвено конструисаног идентитета као што су класа, старосна доб, етницитет, сексуално опредељење и сл. (Kameron 2005: 484).

Поменута диверзификација рода отвара могућност да се на основама теорије перформативности развије нов приступ проучавању односа језика и рода. Овај приступ за фокус има језик и род у специфичним делатним заједницама (енгл. *community of practice*). Већина аутора и ауторки (Kameron 2005; Holms, Mejerhof 1999) теорију делатних заједница не одваја од теорије перформативности те ће такав приступ бити практикован и овде. Заправо, сматрам да је такав третман теорије делатних заједница и оправдан јер представља сублимацију идеја постављених у теорији перформативности.

Концепт делатних заједница су у родне студије увеле Пенелопа Екерт (Penelope Eckert) и Сали МекКонел-Гинет (Sally McConell-Ginet) 1992. године својим радом под називом "Think Practically and Look Locally: Language and Gender as Community-Based Practice" („Размишљај практично, посматрај локално: Језик и род као делатна пракса заједнице”). Оне делатне заједнице дефинишу као групе појединаца које делају заједно у циљу постизања заједничких друштвених циљева. Кроз ову дефиницију ауторке истичу важност како интеракције чланова унутар једне заједнице тако и интеракције међу различитим заједницама, истичући да појединци веома често истовремено припадају већем броју различитих делатних заједница (Ekert, MekKonel-Ginet 1992: 464). Разрађујући даље концепт делатних заједница, ауторке инсистирају на томе да се у конструкцију идентитета укључе сви параметри који у датом моменту утичу на тај идентитет како би се објасниле све оне језичке праксе и манифестације које се не уклапају у једноставну дихотомију мушко – женско (Ekert, MekKonel-Ginet 1992: 471).

Концепт делатне заједнице је много комплекснији и динамичнији од других социолингвистичких концепата као што су друштвене мреже или говорне заједнице (уп. Holms, Mejerhof (1999) и Filipović (2009)). Делатна заједница се дефинише на основу својих чланова и делатности којом се ти чланови баве при чему се истичу три основне димензије сваке делатне заједнице: заједничко деловање, заједнички циљ и заједнички репертоар значења (Holms, Mejerhof 1999: 175). Овако комплексним дефинисањем делатне заједнице она као концепт постаје потенцијално способна да повеже истраживања на микро и макро нивоу, на чему су инсистирале и Екертова и МекКонел-Гинетова. Свакако је неопходно извршити микро-социолингвистичка истраживања како би се описала једна конкретна делатна заједница и интеракције њених чланова. Међутим, да би истраживање било потпуно, делатна заједница мора да се проучава и у корелацији са другим делатним заједницама тј. у ширем социолингвистичком контексту. Овакав приступ је заправо предмет истраживања макро-социолингвистике (Holms, Mejerhof 1999: 181).

Крајем XX и почетком XXI века велики број радова на тему односа језика и рода настао је под утицајем теорије перформативности и теорије делатних заједница. Поља интересовања односе се углавном на конструкцију идентитета приликом учења страних језика (Gordon 2004) или комуникације на интернету (Jejts 2000). Поред тога, бројне су студије на пољу критичке анализе дискурса везане управо за изучавање односа језика и рода кроз манифестације моћи у дискурзивним праксама (Josub, Lanjado и др. 2014).

Како закључују Екертова и МекКонел-Гинетова, теоријом делатних заједница у родне студије се уводи методолошка пракса изучавања рода не као дихотомије мушкарац – жена него као процеса конструкције мушкараца и жене у друштву. Такође, оваквим методолошким поступком однос језика и рода се не своди на изучавање језика изиловано од осталих друштвених фактора него се као предмет изучавања јављају језичке димензије друштвених пракси појединаца у процесу конструкције њихових идентитета (Ekert, MekKonel-Ginet 1992: 487). Управо овај аспект теорије делатних заједница, или шире узето теорије перформативности, представља оно што овај методолошки поступак издваја као најкомплекснији, најдетаљнији и најадекватнији за проучавање једног сложеног односа какав је однос језика и рода. Поред тога, овим својим карактеристикама теорија перформативности се као методолошки поступак легитимно може сврстати у поље трансдисциплинарних студија. Овај методолошки поступак превазилази оквири једне дисциплине и проблему односа језика и рода приступа тематски а не дисциплинарно, што и јесте тенденција савремених токова лингвистичких истраживања (Larsen-Friman 2012: 204).

4. Критички осврт на методолошка кретања у оквиру изучавања односа језика и рода

У оквиру овог поглавља ауторка настоји да да критички осврт на сва три раније поменута методолошка поступка у изучавању језика и рода. Сврха оваквог критичког осврта јесте омогућавање новог увида у ову област и нових кретања будућих истраживања односа језика и рода.

У склопу описа наведених методолошких поступака у изучавању односа језика и рода, ауторка се критички осврнула на сваки од њих посматрајући их кроз призму односа термина „род” и „пол”. Овакво посматрање методолошких поступака је заправо констатација њихових мањкавости и различитости. Поред такве констатације неопходно је напоменути и следеће: без обзира на методолошки поступак који се у оквиру конкретних радова користи, за сваки важи чињеница да су се истраживања у оквиру њих кретала у смеру откривања родних стереотипа у употреби језика. На овај начин акценат се увек стављао на различитости у употреби језика тако да се један од родова приказивао као доминантан у односу на други (видети потпоглавља 3.2–3.4). У оквиру овог поглавља ауторка износи критички став према досадашњим истраживањима од-

носа језика и рода дајући кратак увид у могуће теоријске оквири, методолошке приступе и смер будућих истраживања.

4.1. *Критички осврт: теоријски оквири, методолошки приступи и смер истраживања*

Основа критичког осврта на досадашња истраживања односа језика и рода лежи у ставу ауторке да би изучавање односа језика и рода морало да обухвати како експлицитне тако и имплицитне примере родних стереотипа. Ниво експлицитног изражавања стереотипа у оквиру социолингвистичких истраживања би се свакако односио на вербалне презентације рода кроз језик и у језику – оно што и јесте био главни предмет истраживања већине радова у овој области, нарочито у методолошким оквирима теорије доминације и теорије различитости (видети потпоглавља 3.2. и 3.3). Међутим, експлицитни родни стереотипи у језику нису ни једини ни довољан показатељ постојања стереотипа.

У вези са тим ауторка би желела да скрене пажњу на неопходност истраживања имплицитних примера манифестације родних стереотипа тј. оних ситуација у којима се стереотипи манифестују не „површински“, на плану језичке структуре, него „дубински“, на плану ставова и идеологија. Оваква врста истраживања могућа је једино у изразито интердисциплинарним истраживањима, рекла бих чак трансдисциплинарним истраживањима, која превазилазе оквири појединачних дисциплина и решавању проблема приступају тематски (Larsen-Friman 2012: 204). Теорија перформативности као методолошки приступ управо пропагира овакав начин изучавања односа језика и рода али су, и поред тога, теоријски оквири на које се истраживања у оквиру ове теорије ослањају готово искључиво лингвистички (видети поглавље 3.4).

Из горепоменутих разлога ауторка би желела да изнесе критички став према до сада коришћеним теоријским оквирима у изучавању односа језика и рода и да предложи приступ који би се заснивао на теоријама које омогућавају трансдисциплинарност и свеобухватност у приступу овом феномену. Међу теоријским оквирима који омогућавају овакав приступ истраживању ауторка би нарочито истакла улогу социјалне семиотике Теа ван Лувена (Theo van Leeuwen) који шири оквири семиотике са искључиво лингвистичких на лингвистичке и нелингвистичке комуникативне моделе и то кроз изучавање тзв. „семиотичких извора“ који се комбинују на различите начине како би створили одређена значења². Управо ван Лувенови семиотички извори могу да обухвате оно што ауторка сматра експлицитним и имплицитним манифестацијама одређеног значења, у овом случају родних стереотипа.

Осим социјалне семиотике као теоријског приступа који омогућава изучавање интеракције лингвистичких и нелингвистичких аспеката у

2 Детаљно приказивање теорије социјалне семиотике превазилази оквири овог рада. Детаљније видети у: van Luven 2005.

креирању значења, ауторка би желела да истакне и потенцијал критичке анализе дискурса као методолошког приступа који омогућава оваква истраживања. Критичка анализа дискурса се развија као научна дисциплина која се бави анализом манифестација доминације, дискриминације, моћи и контроле у језику (Blumart, Bulcean 2000: 447) и уједно покушава да уочавањем и тумачењем одређених језичких феномена утиче на искорењивање социјалних неједнакости, предрасуда и дискриминације. Успостављајући основе критичке анализе дискурса Норман Ферклаф (Norman Fairclough) даје тродимензионални оквир ове дисциплине. У оваквом оквиру први ниво се односи на дискурс као текст и заснива се на лингвистичкој анализи дискурса. Други ниво се односи на дискурс као дискурзивну праксу и заснива се на анализи онога што аутор сматра основним аспектима контекста: говорним чиновима, кохерентности и интертекстуалности. Трећи ниво се односи на дискурс као друштвену праксу и заснива се на анализи хегемоније и идеолошких ефеката дискурса (Blumart, Bulcean 2000: 448–449). Јасно је да се Ферклафов тродимензионални оквир креће од интерпретирања ка објашњавању како лингвистичких тако и нелингвистичких аспеката друштвене интеракције и као такав је комплементаран са теоријским оквирима поменуте социјалне семиотике.

Коначно, ауторка би желела да у оквиру критичког осврта на досадашња истраживања односа језика и рода скрене нарочиту пажњу на смер у коме су се та истраживања кретала – смер откривања родних стереотипа – и то кроз предлагање новог, супротног смера у коме би се кретала будућа истраживања – смера разоткривања примера експлицитне и имплицитне деконструкције родних стереотипа. Овакав смер истраживања би свакако за своју полазну основу узимао закључке о родним стереотипима до којих се дошло у досадашњим истраживањима али би, ослањајући се на горепоменуте теоријске оквири и методолошке приступе, за циљ имао представљање примера добре праксе приказивања дискурса и родних идентитета који се не заснивају на стереотипима него управо супротно, дискурса и идентитета који те стереотипе деконструирају. Закључци до којих би се након оваквих анализа дошло могу бити од значаја како у области социјалингвистике која се бави питањима манифестације личности кроз језик тако и у областима социологије и психологије које се баве утицајем језика на развој друштвених и психолошких аспеката личности.

5. Закључак

Родне студије, иако временски посматрано веома младо поље истраживања, крајем XX и почетком XXI века показале су се као изузетно плодно тле за лингвистичка изучавања (Holms, Mejerhof 2003: 1). Однос језика и рода био је интересантан лингвистима од самог свог појављивања као предмет истраживања седамдесетих година XX века па све до данас.

У оквиру овог рада ауторка је настојала да представи историју развоја методолошких поступака у проучавању односа језика и рода. Дат је преглед три основна методолошка поступка: теорија доминације, теорија различитости и теорија перформативности. Ауторка је дала низ примера конкретних научно-истраживачких радова у оквиру сваког од ових методолошких поступака као илустрацију одређене методологије. Поред тога, дат је и критички осврт на сваку од наведених теорија и то како кроз сагледавање и дефинисање појма рода у свакој од њих тако и кроз призму савремених токова у лингвистичким студијама које као примат истичу трансдисциплинарност у теорији и методолошком поступку. Иако све три наведене теорије постоје истовремено, ауторка закључује да је теорија перформативности, и конкретније теорија делатних заједница, најкомплекснија и најсвеобухватнија од сва три описана методолошка поступка. На крају ауторка, кроз критички став према теоријским оквирима, методолошким поступцима и смеру у коме су се досадашња истраживања кретала, предлаже нов смер будућих истраживања односа језика и рода – смер деконструкције експлицитних и имплицитних манифестација родних стереотипа у различитим типовима дискурса.

Literatura

- Ahmed, Vahab 2014: S. Ahmed, J. A. Wahab, Animation and Socialization Process: Gender Role Portrayal on Cartoon Network, Toronto: *Asian Social Science*, 10(3), Toronto, 44–53.
- Blumart, Bulcean 2000: J. Blommaert, C. Bulcean, Critical Discourse Analysis, Michigan, New York: *Annual Review of Anthropology*, 29, Michigan, New York, 447–466.
- Bušolc 2003: M. Bucholtz, Theories of Discourse as Theories of Gender: Discourse Analysis in Language and Gender Studies, u: J. Holmes, M. Meyerhoff (eds.), *The Handbook of Language and Gender*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 43–68.
- Bugarski 2005: R. Bugarski, *Jezik i kultura*. Beograd: XX vek.
- Kameron 1998: D. Cameron, Gender, Language, and Discourse: A Review Essay, Chicago: *Signs*, 23(4), Chicago, 945–973.
- Kameron 2005: D. Cameron, Language, Gender and Sexuality: Current Issues and New Directions, Oxford: *Applied Linguistics*, 26(4), Oxford, 482–502.
- Čaušević, Zlotrg 2012: J. Čaušević, S. Zlotrg, Diskriminacija u jeziku: Istraživanja u BiH, u: S. Halilović, (red.), *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: zbornik radova*, Sarajevo: Slavistički komitet, 319–326.
- Ekert, MekKonel-Ginet 1992: P. Eckert, S. McConnell-Ginet, Think Practically and Look Locally: Language and Gender as Community-Based Practice, Michigan, New York: *Annual Review of Anthropology*, 21, Michigan, New York, 461–490.
- Ekert, MekKonel-Ginet 2001: P. Eckert, S. Mc-Connell-Ginet, *Language and Gender*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Filipović 2009: J. Filipović, *Moć reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović 2011: J. Filipović, Gender and Power and Language Standardization of Serbian, Sheffield: *Gender and Language*, 5(1), Sheffield, 111–131.
- Ficpatrik, MekFirson 2010: M. J. Fitzpatrick, B. J. McPherson, Coloring Within the Lines: Gender Stereotypes in Contemporary Coloring Books, Berlin: *Sex Roles*, 62, Berlin, 127–137.
- Frensis 2010: B. Francis, Gender, Toys and Learning, Oxford: *Oxford Review of Education*, 36(3), Oxford, 325–344.
- Gordon 2004: D. Gordon, "I'm Tired. You Clean and Cook." Shifting Gender Identities and Second Language Socialization, Alexandria: *TESOL Quarterly*, 38(3), Alexandria, 437–457.
- Holms, Mejerhof 1999: J. Holmes, M. Meyerhoff, The Community of Practice: Theories and Methodologies in Language and Gender Research, Cambridge: *Language in Society*, 28(2), Cambridge, 173–183.
- Holms, Mejerhof 2003: J. Holmes, M. Meyerhoff, Different Voices, Different Views: An Introduction to Current Research in Language and Gender, u: J. Holmes, M. Meyerhoff, (eds.), *The Handbook of Language and Gender*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 1–18.
- Jejts 2000: S. J. Yates, Gender, Language and CMC for Education, Amsterdam: *Learning and Instruction*, 11, Amsterdam, 21–34.
- Josub, Lanjado i dr. 2014: Iosub, D., Laniado, D. et al. Emotions under Discussion: Gender, Status and Communication in Online Collaboration. *PLoS ONE*, 9(8), August 2014. PLOS ONE: accelerating the publication of peer-reviewed science. 18.02.2015.
- Lejkof 1973: R. Lakoff, Language and Woman's Place, Cambridge: *Language in Society*, 2(1), Cambridge, 45–80.
- Larsen-Friman 2012: D. Larsen-Freeman, Complex, Dynamic Systems: A New Transdisciplinary Teme for Applied Linguistics?, Cambridge: *Language Teaching*, 45(02), Cambridge, 202–214.
- Makobi 1990: E. E. Maccoby, Gender and Relationships: A Developmental Account, Washington, D.C.: *American Psychologist*, 45(4), Washington, D. C., 513–520.
- Matović 2010: M. Matović, Rodni stereotipi u crtanim filmovima Volta Diznija, Novi Sad: *CM Časopis za upravljanje komuniciranjem*, 15, Novi Sad, 107–122.
- MekElhini 2003: B. McElhiny, Theorizing Gender in Sociolinguistics and Linguistic Anthropology, u: J. Holmes, M. Meyerhoff (eds.), *The Handbook of Language and Gender*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 21–42.
- Merskin 2008: Merskin, D. L. Race and Gender Representations in Advertising in Cable Cartoon Programming. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 10(2), June 2008. Perdue e-Pubs: Perdue University Scholarship Online. 18.02.2015.
- Mornen 2009: S. K. Murnen, Gender and the Use of Sexually Degrading Language, Cambridge: *Psychology of Women Quarterly*, 24, Cambridge, 319–327.
- Perović 2009: S. Perović, *Jezik u akciji*. Podgorica: ISJ i CID.
- Savić 1995a: Savić, S. Jezik i pol: Istraživanja u svetu. *Ženske studije*, 1, Jun 1995. Centar za ženske studije. 17.02.2015.
- Savić 1995b: Savić, S. Jezik i pol: Istraživanja kod nas. *Ženske studije*, 2/3. Novembar 1995. Centar za ženske studije. 17.02.2015.

- Savić 1998: Savić, S. Žena Sakrivena Jezikom Medija: Kodeks Neseksističke Upotrebe Jezika. *Ženske studije*, 10, Maj 1998. 17.02.2015.
- Tanen 1990: D. Tannen, *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. London: Virago.
- Tomson, Zerbinos 1997: T. L. Thompson, E. Zerbinos, Television Cartoons! Do Children Notice It's a Boy's World?, Berlin: *Sex Roles*, 37(5/6), Berlin, 415–432.
- van Luven 2005: T. van Leeuwen, *Introducing Social Semiotics*, London: Routledge.

Gordana J. Vladislavljević

METHODOLOGICAL APPROACHES TO RESEARCHING THE RELATIONSHIP BETWEEN GENDER AND LANGUAGE – A CRITICAL REVIEW

Summary

The paper represents the author's contribution to the critical review of a short but prolific period of linguistic research dealing with the relationship of language and gender. The aim of this kind of critical review is a detailed investigation of research methodology within the mentioned field of study, paying special attention to gender studies as a transdisciplinary field of research. The author has researched three different gender studies theories (dominance theory, difference theory and performativity theory), taking the difference in defining sex and gender as the basis for the research, and listing examples of specific articles that best represent the three mentioned theories. The author has subsequently offered a new insight into the possible future research of language and gender. In conclusion, the author has again reflected on the transdisciplinary approach in science as a prerequisite for modern linguistic research, giving advantage to the performativity theory as the most complex and the most thorough methodology within gender studies.

Keywords: gender studies, gender, sex, dominance theory, difference theory, performativity theory

*Примљен 15. јул 2015. године
Прихваћен 29. март 2016. године*

Излаз, комбинована техника на дрвету, 2011.

Николина Н. Зобеница¹
Ана И. Стипанчевић²
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

КОМПЕТЕНЦИЈЕ НАСТАВНИКА НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У СРБИЈИ³

Студенти страних језика и књижевности током студија морају да стекну низ компетенција како би касније могли на квалитетан начин да обављају своју васпитно-образовну делатност. Поред језичких, књижевних и (интер)културалних компетенција, они морају да стичу и педагошке (пре свега дидактичке), затим психолошке и методичке компетенције, које ће их оспособити за успешан рад са ученицима у школама и са студентима на универзитетима. Међутим, у контексту глобализације свих сфера живота, наставници морају да стичу и бројне друге способности, као што су управљање временом и пројектима, креативност, комуникативност и слично, како би успели да се прилагоде променљивим потребама друштва. Полазиште представљају *Стандарди компетенција за професију наставника и њихов професионални развој*, који су уопштено формулисани и који се у овом раду конкретизују и допуњују како би се могли применити на наставнике немачког језика и књижевности у Србији.

Кључне речи: компетенције, наставник немачког језика и књижевности, стандарди, професионални развој.

КОМПЕТЕНЦИЈЕ НАСТАВНИКА У СРБИЈИ

Компетенције које наставници у Србији треба да поседују оквирно су изложене у *Стандардима компетенција за професију наставника и њихов професионални развој* (Standardi 2011: 2) и подељене у четири групе: компетенције за наставну област, предмет и методiku наставе (стручне и методичке компетенције), за поучавање и учење (педагошке компетенције), за подршку развоја личности ученика (психолошке компетенције), за комуникацију и сарадњу (комуникативне и социјалне компетенције).

1 nikolinazobenica@gmail.com

2 stipancevic.ana@gmail.com

3 Рад је у нешто измењеном облику, под насловом *Образовање наставника немачког језика у процесу глобализације*, презентован на међународном научном скупу *Наука и глобализација*, одржаном 17–19. маја 2013. године на Филозофском факултету у Источном Сарајеву (Босна и Херцеговина).

Међутим, будући да су ови стандарди уопштено формулисани и требало би да се односе на сва наставничка усмерења, потребно их је конкретизовати и прилагодити сваком поједином наставном предмету, из чијих специфичности произилазе неопходне додатне компетенције.

Кад је реч о компетенцијама наставника немачког језика и књижевности, на првом месту се налазе стручне компетенције које обухватају познавање немачког језика, немачке књижевности и културе. Поред тога, наставници морају да располажу знањима из дидактике и методике наставе немачког језика, како би ученицима на адекватан начин пренели та стручна знања. У сврху успешне сарадње са ученицима и развоја њихове личности, потребно је да наставници располажу педагошким и психолошким компетенцијама. На крају, с обзиром на потребе савременог друштва, сматрамо да ове компетенције треба допунити и општим или кључним компетенцијама.

СТРУЧНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Кад је реч о познавању језика, наставници пре свега треба да располажу језичким вештинама (рецептивним: читање и слушање, продуктивним: писање и говор). Тек ако сами располажу одговарајућим језичким компетенцијама на високом нивоу, могу да пренесу своја знања и вештине на ученике. Иако се усвајању језика даје предност у односу на теорију, аналитичко-когнитивни аспект учења језика не сме да се занемари, тако да наставници морају да поседују и високе лингвистичке компетенције, које подразумевају да добро познају језик са теоретског становишта и са дијахроног и синхорног аспекта, и да су у стању да поједине језичке појаве на адекватан начин разумеју и објасне својим ученицима.

Поред језичких, наставници треба да располажу и књижевним компетенцијама, које обухватају познавање теорије и историје немачке књижевности, као и књижевне критике. С обзиром на то да се у настави немачког језика користе и књижевни текстови, наставници би требало да познају и контекст у којем су ти текстови настали, као и њихов значај и улогу у историји немачке књижевности и културе. Осим тога, требало би и да умеју да на адекватан начин раде са књижевним текстом, како би га приближили ученицима. У том контексту све већи значај добија и методика стране, односно, немачке књижевности која наставницима, између осталог, даје и увид у нове наставне методе које могу да се користе приликом рада са књижевним текстовима. Посебно место међу њима заузимају методе оријентисане на делање и продукцију, које активирају не само когнитивну, већ и афективну страну личности ученика (Surkamp 2007: 93). На крају, преко литерарних текстова ученици имају прилику да се упознају са стандардним језиком „лепе књижевности”, као и са бројним аспектима немачке културе.

У новије време се посебна пажња поклања управо познавању културе, како њене историје, тако и савремене културе земаља немачког

говорног подручја (пре свега Немачке, Аустрије и Швајцарске у оквиру „D-A-CH”-концепта). Будући да се страни језик увек користи у одређеном културном контексту, у образовању наставника страних језика и књижевности све више на значају добија предмет „познавање стране земље” (нем. „Landeskunde”), преко којег ученици, студенти и наставници могу да се упознају са различитим аспектима земље чији језик п(р)оучавају (Zobenica 2013: 203–216). Међутим, ова знања нису потребна само наставницима немачког језика и књижевности, већ свима онима који су на неки начин у додиру са немачком културом.

Због све већег пораста интеркултуралних контаката у свим доменима друштва у доба глобализације, интеркултурална компетенција, као способност успешног споразумевања и кретања у страним културама, односно стварања мостова између сопствених и туђих начина размишљања, осећања, вредносних представа, начина изражавања, образаца понашања и навика (Nünning 2008: 220–221), добија пресудан значај у образовању не само наставника страних језика, већ и у образовању уопште. На тај начин настава немачког језика, као вид учења у домену интеркултуралности, више није прилика само да се учи страни језик, већ и да се упознаје страна култура и развијају толеранција и разумевање међу културама.

ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Поред стручних компетенција наставници морају да располажу и дидактичко-методичким компетенцијама. Према *Стандардима за компетенције наставника и њихов професионални развој* методичке компетенције подразумевају знања наставника из дидактике и методике наставе, затим учења, односно, способност планирања, реализације наставног часа, као и вредновања ученичких постигнућа (Standardi 2011: 4).

Наставник треба да добро познаје наставни план и програм за предмет немачки језик, али и његову корелацију са другим предметима (енглески језик, историја, географија, музичка и ликовна култура), као и да остварује образовне, васпитне и функционалне циљеве часа (Standardi 2011: 4). Да би то остварио, треба да је упознат са савременим приступима у настави страних језика (комуникативним приступом), који у први план ставља развијање рецептивних и продуктивних језичких вештина (читања, слушања, говора и писања), као и споразумевање у свакодневним животним ситуацијама. Овај приступ у настави страних језика је већ 80-их година 20. века узео маха, али у нашој земљи још увек није наишао на адекватну примену, те наставници немачког језика и књижевности често више пажње посвећују усвајању граматичких правила и формалном знању и занемарују испуњавање свих циљева успешне наставе.

Један од кључних појмова дидактике су свакако циљеви наставног процеса. Поред поделе циљева на образовне, васпитне и функционалне, у литератури се све чешће спомиње подела на когнитивне, афективно-емоционалне и психомоторичке наставне циљеве (Brand 2010: 103). Ове две

поделе се делимично поклапају, с тим што се данас све више наглашава афективни моменат у настави. Иако је у већини наставних предмета, па и у настави страних језика, емоционална компонента наставног процеса углавном запостављена, њена улога је и те како важна. Емоције не само да утичу на когнитивне процесе, већ и управљају њима. Лоше расположење и осећање туге негативно утичу на размишљање, док га срећа, радост и задовољство поспешују. Резултати истраживања из области психологије памћења су такође показали да се информације боље задржавају у памћењу уколико је особа емотивно укључена у сам процес наставе и када га сматра важним за себе лично (Wolff 2004: 87-97). Из тог разлога наставник треба да подстиче ученике и когнитивно и афективно, и то применом ефективних наставних метода, различитих облика рада, употребом новије технике и технологије, подстицањем пажње и радозналости, повезивањем грађе са животом и свакодневницом ученика, а исто тако и неговањем добрих интерперсоналних односа у учионици и ван ње. Никада не треба губити из вида да је сваки наставник, без обзира на предмет који предаје, добрим делом и педагог и да може у великој мери да утиче на личност младог човека којег образује и васпитава.

За ефикасну наставу усмерену на развијање знања и вештина потребне су и ефективне наставне методе. Данас се често говори о проблемском учењу, као и настави усмереној на делање и продукцију (Surkamp 2007: 89). Оба наставна концепта стављају ученика у први план, али разлика је у томе што је проблемска настава погоднија за ученике који имају виши ниво знања језика, будући да су задаци захтевнији и подразумевају добро владање језиком, док се настава усмерена на делање и продукцију може применити и са ученицима на почетном нивоу учења страног језика. У оквиру оба наставна концепта се мења улога наставника, који све више постаје само организатор часа. Да би ту улогу успешно испунио, неопходно је да поседује висок ниво стручности и компетенције као што је способност трансформације наставних садржаја у проблеме (Gajić 2007: 75) и осмишљавања креативних задатака за ученике. Примена ефективних наставних метода претпоставља осавремењивање целокупног наставног процеса. Да би настава била интерактивна и динамична, потребно је варирати и облике учења, тако да поред фронталне наставе, ученици раде у тандему или у групи.

Велики значај у настави имају и аудио-визуелна средства. Гледање филма, телевизијске серије, слушање музике, не само да побуђује интересовање ђака, већ им даје прилику да чују аутентичан језик, упознају се са другом културом и обичајима, чиме учење језика добија на социјалној и функционалној релевантности, што је од великог значаја за јачање мотивације. Међутим, коришћење техничких уређаја на часу није довољно да би се остварили ови циљеви, већ је неопходно да наставници поседују одговарајућу медијално-дидактичку компетенцију, односно знања о начинима и приступима у обради аудио и аудио-визуелних текстова.

ПЕДАГОШКО-ПСИХОЛОШКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

У оквиру педагошко-психолошких компетенција *Стандарди* предвиђају да наставници треба да владају компетенцијама за учење и поучавање, за подршку и развој личности ученика, као и за комуникацију и сарадњу.

Компетенције за поучавање и учење

За успешно поучавање је важно да наставник поседује знања о когнитивном развоју ученика (*Standardi* 2011: 5), те да обим и ниво сложености грађе, као и начин излагања, одговарају узрасним могућностима ученика (Bakovljević 1992: 30), односно њиховим интелектуалним способностима, посебно мишљењу. Истраживања су показала да је учење најуспешније у разредима у којима су методе поучавања усклађене са когнитивним могућностима ученика, тако да су они не само успешно овладали градивом, већ су стекли и веће самопоуздање, као и позитивнији став према настави (Vizek Vidović i dr. 2003: 328). Неадекватна примена метода је, наравно, имала сасвим супротан ефекат, што је управо често у традиционалној настави немачког језика, у којој се тежиште ставља на граматику, чак и када то није у складу са интелектуалним могућностима ученика.

У оквиру наставе немачког језика треба водити рачуна да се ученици, посебно на nižем узрасту, не оптерећују граматичком терминологијом и исцрпним граматичким објашњењима, будући да они још нису савладали ни граматику на матерњем језику. Нарочито мање искусни наставници који тек треба да се прилагоде школском поучавању и упознају се са потребама деце и младих, имају тешкоће да процене колико и на ком узрасту је граматика заиста потребна ученицима.

Успешно учење и поучавање карактерише усвајање знања у системима, односно, надовезивање нових информација на старе, поступно излагање наставног градива у којем ученик има активну улогу (Bakovljević 1992: 28). Наставник би требало да ученике интелектуално осамостали, стављајући их пред проблемске ситуације и наводећи их да до сазнања дођу самосталним путем, на сопствени начин. Поред тога, требало би да им помогне да развију и своје стратегије учења, као и да их оспособи за трансфер знања (*Standardi* 2011: 6). Другим речима, треба да их науче да уче, како би ту способност могли да примене у новим ситуацијама и изазовима.

Стратегије учења се дефинишу као методе које ученици користе да би побољшали разумевање, интеграцију и задржавање нових информација, односно начин на који информације из краткорочног памћења прелазе у дугорочно памћење (Gajić 2007: 9). У оквиру наставе страног језика стратегије учења подразумевају и способност разумевања кључних информација у сложеном тексту, способност откривања значења речи на основу контекста, као и компензационе стратегије које се користе за превазилажење језичких баријера које настају у комуникативној ситуацији (Storch 2009: 22), те се оне у настави морају свесно подстицати и развијати.

Једна од значајних стратегија учења данас јесте метакогниција, односно знање о сопственој когницији, способност ученика да самостално прати и управља својим процесом учења, као и да контролише успешност и ефикасност одабране стратегије. Неговање и подстицање метакогнитивних стратегија треба да буде примарни циљ образовања у школи, мада искуство показује да школе још увек нису спремне да препусте ученицима одговорност за сопствено учење (Гајић 2007: 9–12). Међутим, ако се узме у обзир да ће ученици у будућности итекако морати сами да буду одговорни за сопствено учење, понекада и из чак сасвим непознатих области, јасно је да ће метакогнитивне стратегије добијати све више на значају у будућности образовања.

За учење нових области је свакако пресудан трансфер знања, односно преношење дејства учења из једне области на другу, као и коришћење раније стеченог искуства у новим ситуацијама. Међутим, свако учење не доводи до трансфера, а да би трансфер био што већи, у настави треба подстицати учење са разумевањем, истицати кључне елементе у градиву, дати што већи број примера, указати на њихову примену у животу, као и повезивати чињенице из различитих области (Vučić 1991: 112–127). Ово је посебно важно у настави страних језика, будући да језици исте групе имају заједничке особености, што може у великој мери да олакша учење новог страног језика. Тако се уз помоћ енглеског језика, којим већина ученика добро влада, могу објаснити одређени граматички или лексички феномени у немачком језику. У Немачкој чак постоји и тренд да се немачки (као страни језик) све више предаје уз помоћ енглеског језика (Hufeisen, Neuner 2003), те се у ту сврху чак израђују уџбеници који се руководе овим принципима. Међутим, међу језицима постоје и разлике које могу да доведу до погрешног или негативног трансфера, односно интерференције. Отуда наставници треба да воде рачуна и о најчешћим грешкама приликом учења страног језика које произилазе из снажног утицаја матерњег или првог страног језика.

За успешно учење и поучавање је битно да наставник познаје своје ученика, њихове особине, афинитете, као и стил учења. Код стилова учења разликују се визуелни, аудитивни, кинестетички, вербални и социјални (или интерактивни) стил (Bimmel et al. 2011). Да би наставник немачког језика подстакао све типове учења, битно је да у наставу унесе разноликост, те да поред најзаступљеније, вербалне методе, користи и аудио-визуелна средства, као и да варира облике и методе наставе. На часу се могу изводити скичеви, водити дебате, дискусије, правити презентације, или играти разне игре које имају за циљ утврђивање наставне грађе, али подразумевају одређену динамику и социјалну интеракцију. Исто тако, то је прилика за ученике да упознају различите стилове учења и нађу онај који им највише одговара.

Приликом избора задатака наставник треба да води рачуна не само о стилу учења својих ученика, већ и о типу њихове личности. За екстровертне ученике су задаци попут сценског извођења погодни, док за ин-

тровертне треба осмислити другачије изазове у којима неће толико бити изложени погледима ученика, али ће учествовати на часу и у социјалној интеракцији. Добар наставник треба да препозна индивидуалне карактеристике својих ученика, те да их у складу са њиховим особинама подстиче у настави, како би извукао најбоље из њих (Standardi 2011: 7) и позитивно утицао на развој њихове личности у жељеном правцу.

Компетенције за подршку развоја личности ученика

Од наставника се очекује да познаје и разуме физичке, емоционалне, социјалне и културне разлике међу ученицима, као и да подстиче и ангажује све ученике, уважавајући њихове индивидуалне разлике (Standardi 2011: 7). То се нарочито односи на даровите ученике, као и на ученике са посебним потребама. Даровити ученици су често немотивисани и досађују се на часу, будући да нису довољно мисаоно ангажовани. Ученици са посебним потребама све више похађају редовне школе, али нису у стању да испрате наставне садржаје предвиђене планом и програмом. У тим случајевима се у настави мора диференцирати и индивидуално приступити сваком ученику. Даровите ученике треба ангажовати додатним материјалима, али их и навести да помогну осталим ученицима у раду, док ученицима са посебним потребама треба давати задатке које они могу остварити, тако да и они доживе успех у учењу. Сви ученици, без обзира на разлике, треба да буду мотивисани да уче.

Мотивација игра пресудну улогу у наставном процесу. На њу утичу екстринзични и интринзични фактори. Интринзична мотивација је одговор на унутрашње човекове потребе као што су радозналост, потреба за знањем, осећај компетентности, раста и развоја, док екстринзична мотивација има свој извор ван ученика: добра оцена, похвала учитеља, диплома, медаља или неке друге награде (Vizek Vidović i dr. 2003: 245). За наставу страног језика значајне су још и интегративна и инструментална мотивација. Под инструменталном мотивацијом подразумева се учење језика из практичних разлога, ради напредовања у послу или да би се учењем страног језика стекла нека друга корист. Интегративна мотивација се односи на учење страног језика због интересовања за страну земљу и њену културу, као и због жеље ученика да се идентификује са том културом и евентуално интегрише у нову културну средину (Gardner, Lambert 1972). Да би процес учења и поучавања био успешан, пажњу треба посветити како унутрашњој тако и спољашњој мотивацији, али исто тако и подстицати инструментални, односно интегративни приступ учењу страног језика. Садржаје наставе треба прилагодити ученичким интересовањима, уводити новине у наставу, подстицати ученике да активно учествују на часу, будити њихову радозналост, повезивати градиво са животом ученика, награђивати их, похвалити и дати им јасне и честе повратне информације (Vizek Vidović i dr. 2003: 245–252).

Наставник треба да подстиче и самопоуздање, самопоштовање ученика, као и да подиже њихов ниво аспирације (Standardi 2011: 7). Мно-

га истраживања показују да се ученици на одређеном нивоу понашају према очекивањима својих наставника. С обзиром на то да су њихова очекивања врло значајан фактор у ученичком успеху, важно је да се ученицима преносе позитивна очекивања, да се нагласи да су сви ученици, а не само они најбољи, способни да науче градиво (Vizek Vidović i dr. 2003: 238). Да би наставник успео да утиче на ученика, да подстиче развој његове личности, неопходна је и добра комуникација, јер ако нема комуникације, нема ни сарадње.

Компетенције за комуникацију и сарадњу

За комуникативно усмерену наставу битно је да наставник уме да поставља подстицајна питања, уводи друге облике рада, и на тај начин подстиче интеракцију између себе и ученика, с једне стране, и међу самим ученицима, с друге стране (Ivić i dr. 2001: 69). Добре комуникативне компетенције наставника, као и интеракција са ученицима, од још већег су значаја за наставу немачког језика, будући да је развијање комуникативних компетенција један од главних циљева наставе страних језика.

Наставник мора да комуницира и сарађује и са родитељима и другим партнерима у образовно-васпитном процесу. Његова је обавеза да информише и консултује родитеље или старатеље и да их охрабрују да буду укључени у образовни рад (Standardi 2011: 8), будући да је васпитање и образовање ученика заједнички подухват наставника и родитеља који може да се успешно оствари само уколико међу свим учесницима постоји добра комуникација и сарадња.

ОПШТЕ ИЛИ КЉУЧНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Поред наведених наставничких компетенција, постоји и низ општих или кључних компетенција које нису у уској вези са наставом, али су неопходне у свим доменима живота. У време брзих промена у свим сегментима друштва и културе, ученици морају да буду спремни за могућност да знања и вештине које су стекли током школовања више неће бити актуелна и релевантна након завршетка институционалног образовања. Из тог разлога ученици морају да стичу знања и вештине које их оспособљавају за прилагођавање новим друштвеним околностима и за преузимање нових обавеза и одговорности које су им до тада биле потпуно непознате. Отуда су у процесу глобализације постале неопходне тзв. кључне компетенције, у које спада низ способности као што су управљање временом и пројектима; претраживање, анализирање и структурисање података; комуникативна и метакомуникативна компетенција; вештина аргументовања у писаној и усменој комуникацији; способности усмене комуникације (реторичка вештина, вештина држања реферата, презентације и визуализације, медијална компетенција, компетенција модерације и преговарања); текстуална компетенција; вештина научног и новинарског писања. Пресудно је, међутим, да у сва-

кој новој ситуацији ученици могу да примене усвојене и развијене технике учења и меморисања, као и технике креативности (Nünning 2008), јер само на тај начин могу да савладају изазове које им живот носи. Без обзира на то којим занимањем ће се ученици у будућности бавити, ове компетенције ће бити од пресудног значаја за њихово успешно бављење одабраним послом. Међутим, наставници би требало прво сами да их усвоје, како би затим могли да их пренесу својим ученицима.

Ученици и студенти могу да развијају ове компетенције кроз разне наставне и ваннаставне активности (уп. Zobenica 2010: 134–141), вођени сигурном руком наставника који је свестан времена у ком живи и глобалних промена које оно доноси. Међутим, исто тако је важно и да млади људи сами преузимају одговорност за своје образовање и да циљано развијају оне компетенције које сматрају да ће им бити потребне. Могућност за стицање свих ових компетенција не нуде само школе и факултети као образовне институције, већ оне могу да се развијају и ван институција, паралелно са формалним образовањем, али и касније, у оквиру доживотног учења.

МОГУЋНОСТИ СТИЦАЊА КОМПЕТЕНЦИЈА НАСТАВНИКА НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У СРБИЈИ

Образовање наставника се превасходно одвија на факултетима, током основних академских студија (четири године, 240 ЕСПБ), мастер академских студија (једна година, 60 ЕСПБ) и докторских студија (три године, 300 ЕСПБ). Током студија, у оквиру различитих наставних и ваннаставних активности, студенти могу да стичу стручне и опште компетенције, као и методичко-дидактичке и психолошко-педагошке компетенције. У оквиру обавезног петогодишњег образовања будући наставници морају да сакупе 36 ЕСПБ из психолошко-педагошко-методичких предмета (ППМ предмети) (Zakon 2009: 4), које могу да слушају на факултетима у оквиру одговарајућег студијског програма, као и у оквиру различитих центара за образовање наставника. Студенти су обавезни да у оквиру методичке праксе посматрају и држе часове у основним и средњим школама и да се на тај начин припремају за своје будуће занимање наставника.

Све наведене компетенције могу да се стичу и ван факултета. Студенти германистике имају могућност да добију стипендије и да се усавршавају у Немачкој, односно да побољшавају своје стручне, али и дидактичко-методичке компетенције праћењем нових научних и стручних тенденција у земљи чији језик, књижевност и културу проучавају.

Стручна и дидактичко-методичка знања наставници немачког језика и књижевности могу да стекну на различитим семинарима и радионицама које се организују у земљи и иностранству. Кад је реч о семинарима у Србији, Завод за унапређивање образовања и васпитања сваке године акредитује низ семинара који наставницима нуде могућност стицање компетенција и знања из различитих области васпитања и образовања.

Посебно значајну улогу за усавршавање наставника немачког језика и књижевности има Гете институт у Београду, који поред семинара и радионица нуди и могућности. Између осталог, нуди се могућност за усавршавање на Гете институтима у Немачкој за „наставнике и наставнице у основним и средњим школама, на универзитетима и у области образовања одраслих особа које су ангазоване на пољу образовања и усавршавања наставника и наставница немачког језика”. Исто тако, у оквиру Гете института је формирана иницијатива „Школе: партнери будућности” (PASCH), која нуди могућности усавршавања не само наставницима, већ и ученицима (Goethe Institut 2013).

Удружење наставника немачког језика као партнер Гете института, Министарства просвете и спорта Републике Србије и Интернационалног удружења наставника немачког језика, представља кључну спону у мрежи институција и удружења задужених за образовања наставника немачког језика и књижевности у Србији. Својим континуираним радом на професионалном развоју и образовању наставника немачког језика и књижевности, Удружење у великој мери доприноси побољшању наставе немачког језика у основним и средњим школама (UNNJS 2012).

Интензивније укључивање Одсека за германистику у Новом Саду, Београду и Крагујевцу у ову мрежу институција и удружења задужених за образовање наставника немачког језика и књижевности допринело би подизању квалитета образовања и рада наставника у школама у Србији, али би пружило и повратну информацију о раду самих одсека. На тај начин би се разменом информација побољшавао и усмеравао рад институција и удружења, односно, дошло би до интензивнијег здруживања теорије и праксе у домену образовања наставника.

ЗАКЉУЧАК

Квалитетног наставника чине бројне компетенције, почев од стручних, које су искључиво везане за знања из предмета који наставник предаје и које могу и не морају да буду база за занимање наставника; преко методичко-дидактичких у вези са преношењем знања из тог предмета; педагошко-психолошких у вези са професијом наставника уопште; до општих или кључних компетенција које намеће развој савременог друштва. У складу са принципом надоградње знања и сталног професионалног усавршавања, наставници пре свега морају да покажу способност и спремност за учење током целог живота, кроз праксу, али и кроз разне семинаре, радионице, курсеве и слично. Као што је чувени писац и футуриста Алвин Тофлер још давне 1975. године предвидео, у будућности ће бити неписмени не они који не знају да читају, већ они који не умеју да уче, да забораве научено и да поново уче (Toffler 1975). Управо наставници, као (пре)носиоци знања, морају да пруже позитиван пример у том смислу.

Литература

- Bakovljević 1992: M. Bakovljević, *Didaktika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Bimmel et al. 2011: P. Bimmel, B. Kast, G. Neuner, *Deutschunterricht planen: Fernstudien-einheit 18: Arbeit mit Lehrwerkslektionen*, Berlin: Langenscheidt.
- Brand 2010: T. von Brand, *Deutsch unterrichten: Einführung in die Planung, Durchführung und Auswertung in den Sekundarstufen*, Seelze, Velber: Friedrich Verlag.
- Gajić 2007: O. Gajić, *Prilozi metodici vaspitno-obrazovnog rada*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Gardner, Lambert 2007: R. C. Gardner, W. E. Lambert, *Attitudes and Motivation in Second Language Learning*, Rowley/Ma: Newbury House.
- Goethe Institut 2013: Goethe Institut Belgrad, *Usavršavanje za nastavnike nemačkog jezika*. <<http://www.goethe.de/ins/cs/bel/lhr/sem/srindex.htm>>. 10.05.2013.
- Hufeisen, Neuner 2003: B. Hufeisen, G. Neuner, *Mehrsprachigkeitskonzept – Tertiärsprachenlernen – Deutsch nach Englisch*, Strasbourg: Goethe – Institut.
- Ivić i dr. 2001: I. Ivić, A. Pešikan, S. Janković, S. Kijevčanin, *Aktivno učenje*, Beograd: Institut za psihologiju.
- Nünning 2008: V. Nünning (Hg.), *Schlüsselkompetenzen: Qualifikationen für Studium und Beruf*, Stuttgart: Metzler.
- Standardi 2011: *Standardi kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja*, Beograd: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. <http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/132_standardi-nastavnika_cir.pdf>. 29.04. 2013.
- Storch 2009: G. Storch, *Deutsch als Fremdsprache: Eine Didaktik*, Paderborn: W. Fink Verlag.
- Surkamp 2007: C. Surkamp, Handlungs- und Produktionsorientierung im fremdsprachlichen Literaturunterricht, in: W. Hallet, A. Nünning (Hg.), *Neue Ansätze und Konzepte der Literatur- und Kulturdidaktik*, Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 89–106.
- Toffler 1975: A. Toffler, *Šok budućnosti*, Rijeka: Otokar Keršovani.
- UNNJS 2012: Udruženje nastavnika nemačkog jezika Srbije, *O nama*. <<http://www.unnjs.org/onama.html>>. 10.05.13.
- Vizek Vidović i dr. 2003: V. Vizek Vidović, M. Rijavec, V. Vlahović-Štetić, D. Miljković, *Psihologija obrazovanja*, Zagreb: EP-Vern.
- Wolff 2004: D. Wolff, Kognition und Emotion im Fremdsprachenerwerb, in: W. Börner, K. Vogel (Hg.), *Emotion und Kognition im Fremdsprachenunterricht*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 87–103.
- Vučić 1991: L. Vučić, *Pedagoška psihologija*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
- Zakon 2009: *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, Beograd: *Službeni glasnik RS*, 72.
- Zobenica 2010: N. Zobenica, Ključne kompetencije na akademskim studijama društveno-humanističkih nauka, Novi Sad: *Metodički vidici*, 1, Novi Sad, 134–141.
- Zobenica 2013: N. Зобеница, „Landeskunde” u nastavi nemačkog jezika. Kragujevac: *Наслеђе*, 24, Beograd, 203–216.

Nikolina Zobenica
Ana Stipančević

COMPETENCES OF GERMAN LANGUAGE TEACHERS IN SERBIA

Summary

Students of foreign languages and literatures have to acquire a number of competences during their studies, so that they could later be successful in their profession in the field of education. Besides linguistic, literary and (inter)cultural competences, they have to acquire pedagogical, psychological and teaching competences, which would make them capable of working successfully with students in schools and at universities. However, in the context of globalization of all life spheres, students and teachers have to acquire various additional competences, both inside and outside of institutional education, as well as in their teaching praxis. Those competences are time and project management, creativity, rhetoric competence and so on, the competences which enable students to adjust themselves to the changing needs of society. The initial point are the *Competence Standards for Teaching Profession and Their Professional Development*, which are formulated in a comprehensive way and which we have tried to make more specific and to complete them, so that they can be applied to German language teachers in Serbia.

Keywords: competences, German language teacher, standards, professional development

Примљено 26. јуна 2015. године
Прихваћено 30. марта 2016. године

Katarina V. Melić¹
Université de Kragujevac
Faculté de Philologie et des Arts

Наслеђе 33 • 2016 • 163–175

LE THÈME DE LA SOLITUDE ET DE L'ALIÉNATION DANS L'OEUVRE D'ANDRÉ LANGEVIN

Influencé par l'existentialisme français et le courant de l'absurde, André Langevin questionne l'individu, aussi bien sur le plan social qu'universel, et explore le thème de la solitude et de l'aliénation dans son œuvre littéraire. Dans les romans qui sont le sujet de cette étude – *Évadé de la nuit*, *Poussière sur la ville*, *Le Temps des hommes*, *L'Élan d'Amérique*, il met en scène des personnages luttant pour échapper à leur solitude, à communiquer et pour retrouver une identité dans un monde hostile. L'œuvre langevinienne est marquée par la solitude, l'incommunicabilité, l'impuissance devant la souffrance des autres, le désespoir et la mort causant ainsi l'angoisse morale de ses personnages. La recherche de l'identité sur le plan individuel se déplace aussi sur le plan collectif et national.

Mots-clés: Langevin, littérature québécoise, solitude, aliénation, famille, religion, société, identité.

Romancier, chroniqueur et journaliste, André Langevin (1927–2009) figure parmi les plus importants écrivains québécois du XXe siècle. Il commence par publier des articles pour des quotidiens à la fin de la Deuxième guerre mondiale. Rédacteur d'information pour Radio Canada, il publie son premier roman, *Évadé de la nuit*² en 1951. Suivent *Poussière sur la ville*³ en 1953 et *Le temps des hommes* en 1956. On appelle souvent ces romans la trilogie de Langevin; ces romans sont bien reçus par la critique québécoise, la thématique existentialiste réfléchit les préoccupations de l'époque de l'après-guerre, et rompt avec le courant du roman du terroir qui domine jusque-là la littérature québécoise. Après une longue période de silence, il publie deux autres romans, tout aussi bien reçus par la critique : *L'Élan d'Amérique*⁴ en 1972 et *Une chaîne dans le parc*⁵ en 1974. André Langevin perd très tôt ses parents et passe plusieurs années dans un orphelinat. Cette expérience a profondément marqué ses romans et bien de ses héros sont des orphelins. Généralement, ce sont des hommes seuls, qui ne peuvent plus compter sur le secours de la famille, de la religion pour affronter des crises existentielles qui ont le plus souvent une fin tragique. Il est aussi l'auteur de nouvelles et de deux pièces de théâtre, *Une nuit*

1 katarinamelic@yahoo.fr

2 Ce roman est couronné la même année par le Prix du cercle du livre de France.

3 Ce roman a fait l'objet d'une adaptation cinématographique très réussie en 1967.

4 Ce roman est couronné par le Grand Prix du livre de Montréal.

5 Ce roman est couronné par le Prix littéraire de *La Presse*.

d'amour (1954) et *L'œil du peuple* (1957). Il a été récompensé pour l'ensemble de son œuvre par le Prix Athanase-David en 1998.

«La solitude: voilà sans doute le maître-mot de l'œuvre de Langevin. Sa lancinante réalité est sans cesse réaffirmée.» note André Brochu (Brochu 1985: 358). André Langevin se penche sur le thème de la solitude et de l'aliénation dans ses romans – *Évadé de la nuit*, *Poussière sur la ville*, *Le Temps des hommes*, *L'Élan d'Amérique*. Il explore la solitude de l'être humain, les rapports de l'individu avec la société au Québec. Pour parler de la condition de l'homme dans la société, il emploie une métaphore omniprésente dans la littérature québécoise: celle de l'orphelinage, expression de Bessette, qui traduit le mieux les sentiments et la solitude des Québécois dans la société canadienne. Tous les personnages de Langevin sont des révoltés contre la société, la famille et Dieu; ce sont des enfants abandonnés, des fils dépossédés, des filles bâtardes, des maris trompés et des épouses malheureuses, des solitaires dans une société hostile à leur égard. Dans le cadre de notre étude, nous allons nous attarder sur les quatre premiers romans de Langevin mentionnés ci-dessus et voir comme Langevin traite la solitude et l'aliénation dans le cadre de la religion, de la famille et de la société.

A) LA RELIGION

Le Dieu des chrétiens devrait être un dieu de tolérance, de justice et d'amour. L'un de ses symboles est Noël, mais Noël n'est pas une fête de joie et de bonheur pour les personnages langeviniens.

Pour Jean Cherteffe, un des héros du roman *Évadé de la nuit* qui a été abandonné par son père alcoolique et élevé dans un orphelinat, Noël est l'événement le plus triste qui puisse se passer. La veille de Noël, il prie: «Faites que mon père se souvienne que je suis ici, que je reçoive quelque chose demain.» (Langevin 1951:18). Il ne reçoit qu'un cadeau de sa tante religieuse qui le fait passer pour celui de son père et, déçu, écrit à son frère :

Je n'ai donc plus qu'à t'avouer bien simplement que je reviens de très bas. Tu avais vu juste. Un ivrogne au destin médiocre qui, [...], n'aimait pas la vie ... J'ai perdu la foi en mon immortalité. (Langevin 1951: 32)

Il trouve un sens à la vie dans son amour pour Micheline, mais touche l'absurde: la mort lui prend celle qu'il aime. L'homme ne peut se battre et débattre qu'en vain car il n'est pas Dieu. Il ne peut que ressentir de la nausée devant le sentiment tragique de la vie, et son absurdité. Non seulement ce personnage, mais bien d'autres aussi, se sentent incapables de faire fléchir la vie dans un sens positif et de réussite.

Alain Dubois dans *Poussière sur la ville* déclare aussi que la mise en scène de Noël n'est qu'un décor troué sur une scène abandonnée et que les enfants eux-mêmes ont de la peine à croire à cette illusion. Il parle de son refus religieux, mais reste obsédé par le problème de l'existence et de l'injustice de Dieu. Il ne peut croire en la justice de Dieu car il a vu la souffrance et l'agonie d'un enfant:

On ne parle plus du ciel à un enfant tordu par une méningite cérébro-spinale; ses convulsions et ses spasmes ébrèchent l'idée d'une justice absolue... (Langevin 1953: 48)

C'est d'ailleurs la mort de l'enfant qui le pousse à demander au docteur s'il croit à la justice des hommes. Alain, lui, n'y croit plus:

Je n'y croie pas. Je ne crois pas à une justice qui assène les coups quitte à se reprendre ailleurs plus tard. Une justice qui brise l'innocent avant de le connaître. (Langevin 1953: 127)

Le docteur lui répond:

Ma foi ne m'empêche pas d'aimer assez les hommes pour les soustraire quand je peux à ce que vous considérez comme l'injustice de Dieu. Vous voyez, nous sommes deux à lutter contre lui. Il n'y a pas d'autres solutions que de faire notre métier d'homme. (Langevin 1953: 128)

Si le docteur Lafleur admet l'existence d'un Dieu et s'incline avec humilité devant l'absurde, Alain soutient que «sa propre mansuétude [celle du docteur] milite contre une bonté céleste si cruellement défaillante.» (Langevin 1953: 48). La paix ou le sentiment de paix lui vient d'un sentiment de pitié. Pour Alain, la première tache de l'homme est celle d'être heureux. Dans ce roman, le curé ne croit pas au bonheur terrestre – il ne comprend ni la pitié, ni le pardon. Sa religion est celle de la justice, non de l'amour. Alain mène un combat de solitaire car il ne voit aucune preuve de la présence d'un Dieu d'amour, de pitié et de justice. En tant que médecin, c'est précisément la souffrance et l'injustice qu'il combat.

Pour Pierre Dupas, personnage du roman *Le Temps des hommes*, rejeter le Dieu chrétien est d'autant plus terrible et difficile car il est prêtre. Il a été élevé dans la religion de la bonté et de l'amour; au séminaire, il a dû se détacher des hommes pour apprendre une doctrine contraire à ses principes. Ayant vu mourir un enfant de douze ans d'une méningite cérébro-spinale et ne pouvant l'accepter, il se révolte:

La souffrance le possédait et il ne pouvait s'en séparer. Toutes les fibres de son être se refusaient de se remettre à Dieu... Refuser avec les hommes s'agripper des deux mains jusqu'au dernier souffle de vie. (Langevin 1956: 103)

Il se sépare de Dieu au moment où il décide à sa place du juste et de l'injuste. Il refuse un Dieu qui s'acharne sur l'être humain et revient sur son point de départ. Il partage la condition de Jean Cherteffe qui pense que la condition de l'homme est absurde et que l'être humain est «aliéné depuis sa naissance. On ne lui a pas donné d'autre choix que d'accomplir ce qui doit être accompli.» (Langevin 1953: 195)

Dans l'univers romanesque de Langevin, Dieu est mort et le monde est absurde. L'image de l'absurde, c'est la mort. L'être humain est condamné à la solitude. Dans le monde langevinien, «l'homme déborde de résignation et possède enfouie dans ses fibres les plus secrètes, la vocation de la douleur.»

(Langevin 1951: 133). Dans un monde sans sens, l'homme ne dispose que d'une seule arme: la pitié.

Il y aussi une fatalité, et Langevin décrit son caractère implacable qui prive l'homme de toute liberté d'action et le réduit à un jouet. La vie est une scène que l'alcool rend plus supportable. Il précise même que la vie est «une farce tragique qui se termine, après tant de souffrances et de peines par un échec lamentable.» (Langevin 1951: 112). L'absurde cruauté de la mort fait que les hommes tournent en rond. Les personnages de Langevin se sentent inutiles, incapables d'orienter leur vie dans la voie de la réussite. Alain Dubois sait qu'il lutte en vain et pourtant, il continue à le faire. Pierre Dupas, après avoir été prêtre et gâché dix ans de sa vie, revient à son point de départ – il offre son échec à Dieu. La condition de l'homme est absurde, il ne peut rien contre la fatalité qui l'entoure. Les dés sont jetés, les jeux sont faits. Pourtant, Alain va continuer de jouer. Son jeu, son devoir de médecin, il l'exercera par la pitié :

Je resterai. Je resterai contre toute la ville. Je les forcerai à m'aimer. La pitié qui m'a si mal réussi avec Madeleine, je les inonderai. J'ai un beau métier où la pitié peut sourdre sans cesse sans qu'on l'appelle. Je continue son combat. (Langevin 1953: 213)

C'est dans ce sens qu'Alain Dubois et Pierre Dupas se ressemblent. Ils refusent tous les deux un Dieu qui s'acharne contre l'homme. Avoir pitié, c'est une façon de ramener l'homme à l'échelle humaine, de le voir blessé et confronté à un monde qui lui est hostile. La pitié consiste à se faire l'allié de l'homme contre l'absurde cruauté. Les habitants de la ville de Macklin ne comprennent pas la pitié ; ils sont durs, cruels pour les faibles. Ils accusent Dubois d'être lâche, mais seul Alain comprend un fait: ce ne sont pas les hommes qui dépossèdent les hommes, c'est l'absurde cruauté, l'aliénation originelle:

On me l'a volé depuis toujours et ce ne sont pas les hommes qui m'ont dépossédé. (Langevin 1953: 152)

Je suis son allié [à Madeleine] contre l'absurde cruauté. (Langevin 1953 :153)

Par une attitude de pitié qui est difficile et demande beaucoup de courage car c'est un combat de solitaire, Alain veut convaincre les hommes de s'allier contre l'absurde. Langevin répond non pas par la révolte, mais par la pitié.

B) LA FAMILLE

Isolés de Dieu, les héros de Langevin le sont aussi de la famille et de l'amour. Aucun des personnages principaux n'a eu une enfance et une vie de famille normales. Presque tous sont soit orphelins, soit bâtards.

Dans *Évadé de la nuit*, Jean Cherteffe, qui a grandi dans un orphelinat, n'a jamais connu son père alcoolique et l'a idéalisé. Il apprend la vérité sur son père de son frère et constate : «Notre père n'existe pas. C'est un misérable ivrogne qui a oublié son identité quelque part.» (Langevin 1951: 22) La perte de l'image du père entraîne chez Jean la perte de sa propre identité:

Depuis que j'ai vu notre père, je me cherche et ne trouve pas, c'est-à-dire que mon assurance m'a quitté, que de volonté, je suis devenu instrument, que j'ai vu hors de tout doute les ficelles du mécanisme. (Langevin 1951: 32)

Il se révolte tout comme Claude Benoit qui, lui aussi, souffre d'une énorme solitude et qu'un père ivrogne et une mère prostituée laissent mourir dans un orphelinat. Micheline, elle aussi, vit isolée de son père.

Jean Cherteffe est orphelin, Alain Dubois a perdu son père à l'âge de cinq ans, Madeleine est orpheline de père et Micheline de mère. Dans *Le Temps des hommes*, la mère de Marthe et de Yolande est morte depuis quinze ans et elles ont été élevées par différentes femmes de ménage. Gros-Louis et Pierre Dupas sont aussi orphelins ; tous sont privés de vie de famille et meurent soit d'une mort violente, soit subissent une perte. Jean se suicide après la mort en couches de Micheline⁶; Gros-Louis est tué par Laurier qui meurt par suite d'une blessure et Pierre Dupas se fait amputer une jambe. À la solitude de leurs vies correspond la violence de leurs morts.

L'amour et le mariage ne représentent aucune issue pour les personnages d'André Langevin. Alain Dubois dit en parlant de son mariage: «Il y a nos deux voies irrévocablement parallèles.» (Langevin 1953: 156). Pour Jean Cherteffe, la seule union possible entre un homme et une femme est l'union sexuelle:

Et qu'est-ce que nous pouvons nous donner? Rien. Se donner? Aucune signification! Une union fugitive des corps qui n'engage même pas la liberté de se reprendre. (Langevin 1951: 131)

Micheline, elle, refuse d'épouser Jean pour garder la liberté de leur union. Après la mort de Micheline, dans l'espoir de sauvegarder cette union, Jean se suicide, mais «en mourant, c'est la peau de Micheline qui le couvrirait tout entier, sa bouche qui glaçait la sienne et sa voix douce et pacifiante qui l'appelait loin, de très loin.» (Langevin 1951: 245).

Dans *Poussière sur la ville*, c'est l'amour physique qui a entraîné le mariage d'Alain et Madeleine. Ils se sont très peu connus avant de se marier. Entre eux, il n'y a qu'un rapport physique, et même alors, Alain et Madeleine portent des masques:

Tous nos gestes n'avaient peut-être rien créé en fin de compte. Entre nous subsistait une ignorance profonde. (Langevin 1953: 34)

C'est l'exemple du manque de communication, de la solitude dans l'amour, dans la souffrance et dans la mort. Alain aime une femme qui ne lui convient pas – elle n'a ni son intelligence, ni son éducation et ne partage même pas ses goûts. Si, plus tard, il souffre de l'infidélité de sa femme, il s'efforce quand même de la reconquérir, non pas par jalousie, mais pour retrouver son moi:

Je ne défends pas un jouet, ni une possession, je défends une part de moi qui est en elle, dont je ne peux me laisser amputer parce que c'est la part la meilleure, la plus vivante, celle qui fait que je suis Alain Dubois. En me quittant, Madeleine emporterait mon identité. (Langevin 1953: 100)

6 Micheline rejoint ainsi le destin de sa mère morte à sa naissance.

Alain est incapable de s'adapter au monde extérieur et à la réalité. Il se sent «étranger» dans la ville de Macklin; fataliste, sensible, tourné vers soi, il regarde le réel avec subjectivité. Il essaie de se comprendre et de se définir par rapport aux autres. Incapable, malgré sa bonne volonté, de comprendre Madeleine, il devient le spectateur de son propre drame: «Tous les soirs je bois et peux ainsi assister à ma propre vie en témoin de l'extérieur.» (Langevin 1953 :174) Il reconnaît que son union est un échec: «Nous ne sommes liés que par un échec commun.» (Langevin 1953: 89) Alain souffre de la présence de l'amant de Madeleine, mais ne cède pas à la jalousie ou à la violence. Il a recours à la pitié, mais celle-ci ne sauve pas son mariage.

Dans *Le Temps des hommes*, la recherche de l'amour comme tentative de fuir la solitude et le mal de vivre est tout aussi infructueuse. C'est le roman de la solitude. Comme le dit Yolande, «l'amour, c'est quasiment injuste. Tu peux aimer quelqu'un qui te rendra malheureux et passer à côté de quelqu'un qui ferait ton bonheur.» (Langevin, 1956: 165). Laurier connaît Yolande depuis la tendre enfance, il a toujours désiré l'épouser. Pour lui, aimer équivaut à posséder:

Une femme t'appartient ou elle n'appartient pas. Tu entends. Tu couches avec, et toi seul. Qu'elle aime cela ou non. Elle est à toi, une fois pour toutes. Plus encore qu'une maison, parce que tu ne peux pas la vendre. A toi, à prendre et à garder des pieds à la tête. (Langevin 1956 :93)

Yolande a épousé Laurier parce qu'elle cherchait à s'échapper de la grisaille de la vie quotidienne; à la fin du roman, elle reste seule, sans mari et sans amants.

Le cuisinier Maurice, dépossédé par son père de l'héritage familial, se voit «éternellement gras, éternellement affamé d'amitié, éternellement repoussé.» (Langevin, 1956: 65) Il s'invente des histoires qui le rassure et dans lesquelles il est toujours en bonne situation. Comme dit Langevin, il a finalement digéré la méchanceté du monde, il l'habite, il sait qu'il n'est pas aimé ; autour de soi, il ne voit que des visages fermés et méprisants:

Pourquoi, fait de sang, de chair et d'os comme les autres, tout un côté de la vie lui était-il dérobé, interdit : celui du désir inassouvi, de l'amour, de l'amitié? (Langevin 1956: 65)

Solitaire, obèse, mal-aimé, toujours repoussé, il tue Baptiste, père et époux heureux.

Baptiste est le seul dans le roman à avoir une vie de famille comblée. Il ressent un amour-passion pour sa femme Marie. Elle est pour lui une source intarissable de bonheur. Sur ces parents et amants heureux et comblés plane cependant un nuage: pour pouvoir réaliser leurs projets, Baptiste va travailler chaque année au chantier. En plus de sa souffrance physique – il est malade d'une bronchite, il est séparé de sa femme une partie de l'année, ainsi pendant longtemps, jusqu'à ce que Maurice le tue. Le bonheur d'aimer, s'il n'est pas interdit, est contrarié d'une manière ou d'une autre. Que l'amour soit lié à la mort, l'écrivain Parckell l'affirme dans *Évadé de la nuit*:

Une passion éteinte par la mort est préférable à celle que la vie elle-même dévore. C'est pourquoi les romanciers tuent leurs amants. (Langevin 1951: 186)

Lui-même avoue sa douleur de ne pas avoir réussi à créer un amour éternel:

J'ai désiré tellement créer un amour qui sublimerait la vie et lui donnerait une valeur d'éternité que chacun de mes livres a été pour moi un échec plus cruel qu'une rupture. (Langevin 1951: 86)

La trahison amoureuse, un des grands thèmes de l'œuvre langevinienne, occupe une place spécifique et rappelle l'abandon parental. Les hommes d'ailleurs croient que leurs rivaux possèdent principalement ce qu'il leur fait défaut: la force, la puissance, l'affirmation.

C) LA SOCIÉTÉ

André Langevin se penche dans ses romans sur la société. Jean Cherteffe, Alain Dubois et Pierre Dupas se sentent seuls dans une société étrangère.

Dans *Évadé de la nuit*, Jean Cherteffe, après la mort de son père, décide d'imposer sa volonté à un autre homme espérant ainsi faire preuve d'action et de décision. Par contre-coup, il éprouve, à son tour, une sensation d'étouffement, d'emprisonnement:

Et Jean comprit que le temps ne s'était jamais écoulé, qu'il se retrouvait au même point de l'existence. Seul. Habité par un mort. Affolé comme la victime qui tend le cou jusqu'à l'éclatement pour échapper à l'enlèvement. (Langevin 1951: 92)

Dans *Poussière sur la ville*, Alain Dubois est l'intrus, l'étranger venu s'installer à Macklin, petite ville minière qui s'impose par le silence et impose le silence aux autres. Dans la ville de la poussière («Tu es poussière et tu retourneras poussière»), la poussière est plus que cendre, elle devient la solitude étouffante. Elle nie le droit de liberté de partir, de la différence et du bonheur. Elle impose aux habitants une façon de vivre, isole les indésirables avant de les rejeter. C'est ce que ressent Alain. Son mariage avec Madeleine ne durera pas trois mois, sa femme cherchant ailleurs comment combler un vide existentiel. D'abord jaloux, son mari, en acceptant la situation, crée le scandale. Son attitude envers sa femme l'isole d'une société passiste à laquelle il n'a jamais vraiment appartenu malgré le métier qu'il exerce:

On a fait le vide autour de moi en très peu de temps. La consigne a fait le tour de la ville et de la campagne et tout le monde se serre les coudes. (Langevin 1953: 167)

La seule sympathie qu'il obtienne est celle de Kouri et de Jim qui l'avertissent de l'infidélité de sa femme. Après le suicide de Madeleine, il constate avec résignation:

Ils me feront peut-être cadeau de l'aliénation mentale pour ne pas ternir la réputation de l'élite dont je suis. Aliénée, elle l'était depuis sa naissance, comme moi. On ne lui a pas laissé d'autre choix que d'accomplir ce qui devait être accompli. (Langevin, 1953: 195)

Le drame du suicide est la marque de l'incompréhension de la société sclérosée, recouverte de poussière toxique⁷ et de principes et de diktats moraux dépassés. L'homme est seul devant l'absurde et l'affreuse nécessité de remplir son destin. Si Langevin voit en Dubois un homme libre, c'est parce qu'il réfléchit et tente de s'élever au-dessus de l'absurde condition humaine.

Dans *Le Temps des hommes*, Pierre Dupas, prêtre défroqué, s'est caché pendant dix ans dans la forêt. Il y a vécu anonyme, solitaire, taciturne. Quand Laurier lui annonce qu'il veut tuer Gros-Louis, il sent qu'un rapport s'établit entre eux:

Pour la première fois depuis qu'il était en forêt quelqu'un demandait autre chose qu'une menue monnaie, quelqu'un exigeait l'essentiel, et il avait les mains vides. (Langevin, 1956: 120)

Il n'arrive pas à dissuader Laurier de son intention et devient témoin passif du meurtre. Il se contente de prier Dieu de lui donner le courage de soutenir Laurier dans son épreuve. Il l'accompagne dans la forêt, mais quand celui-ci meurt, il ne ressent que de l'indifférence:

Un lien venait d'être coupé entre la vie et lui. Il ballotait du gré au vent. Il dérivait. Il perdait son âme, grain à grain derrière lui. (Langevin 1956: 189)

A la fin du roman, Pierre Dupas, les pieds gelés, rentre vaincu: il n'aura pas réussi à se rapprocher de Dieu et refusera l'amour de Marthe.

Jean Cherteffe, Alain Dubois et Pierre Dupas sont tous les trois des solitaires dans une société hostile. Dans chaque cas, l'homme est seul, abandonné, malheureux.

Dans *L'Élan*⁸ d'Amérique, André Langevin décrit la réalité du Québec et l'invasion du capital américain et de la civilisation de la technologie. Ce roman allégorique se lit comme la condamnation de la civilisation moderne. En effet, les Américains y sont présentés comme ceux qui créent l'aliénation dans la société québécoise. Leur civilisation relègue les hommes et les traditions à la dernière place. Le problème de la solitude et de l'aliénation est encore plus évident dans ce roman car il est décrit sous la forme de la quête de l'identité. Les personnages du roman sont les porteurs de différents groupes de la société décrite.

Stephen Peabody, vice-président de la «United States Pulp & Paper Company», est le représentant de l'impérialisme économique américain. Il possède les lieux et les exploite. Claire Peabody, sa femme, est une franco-américaine en quête de son identité qu'elle ne trouve que dans la mort.

L'Indien qui ne porte que ce nom est celui qui connaît la nature; c'est le dernier représentant d'une civilisation que les moto-neiges et les maisons du gouvernement menacent pourtant. Antoine, le Québécois, s'inquiète de la perte d'identité du pays; la nouvelle civilisation menace les races et les langues:

7 Ce roman est publié quatre ans après la célèbre grève de l'amiante en 1949; l'amantiose a fait en dix ans près de 600 victimes.

8 L'élan est un mammifère des pays du Nord, proche du cerf. Pour Langevin, l'élan qu'on appelle aussi orignal ou buck, est une puissance à l'état pur, une tête préhistorique, un totem.

L'Indien était bilingue, depuis 300 ans, depuis l'arrivée en Amérique des premiers fusils et des premières croix. Il s'exalte en Anglais: Gosh ! You were right. It's the king of them all. L'Indien, placide, s'adresse en français à Antoine et adopte sans sourciller «l'anglais», langue de civilisation lorsqu'il est interpellé par la femme du président. (Langevin 1972: 76)

L'Indien s'est adapté à la civilisation moderne. Il est allé dans une école anglaise, il est parfaitement bilingue: il converse avec Claire Peabody en anglais, avec Antoine en français. Il ne sourcille même pas quand Antoine l'appelle le «buck» pour l'offenser – les Américains ont toujours appelé les Indiens les «bucks» et il ne trouve pas cela humiliant.

Antoine énérvé lui apprend qu'un jour l'Américain l'a appelé le buck et que d'ailleurs chez lui, on appelait ainsi tous les mâles de la race des Indiens. Antoine n'avait pas voulu le blesser, mais seulement lui faire comprendre qu'il devait partager son humiliation, qu'ils étaient frères abolis sous le regard de l'Anglaise. Mais l'Indien avait ri et lui avait répondu qu'Antoine ne comprenait rien, qu'il fonçait sur son ombre. Il savourait sa supériorité d'homme bilingue. (Langevin 1972: 65-66)

Langevin décrit ici, comme l'a bien remarqué Brochu, la dépossession d'un petit peuple français en territoire américain; l'aliénation de la langue est beaucoup plus significative car elle fait passer l'échec individuel à un autre niveau, celui de l'échec collectif. La nouvelle génération est en exil dans son propre pays car les parents n'ont pas voulu leur «apprendre la langue du propriétaire» (Langevin 1972: 76). La perte de la langue, étroitement liée à l'identité, signifie, bien entendu, la déperdition culturelle.

Antoine est, en effet, révolté par le fait que l'Indien ait assisté impuissant au massacre de l'original, lui qui s'était nourri et vêtu de cet animal pendant des siècles. Pour Antoine, il n'est qu'un maudit buck qui ne respecte pas les lois de la vie et qui ne voit pas les dangers de l'assimilation. L'Indien, lui, demande à Antoine de ne pas entrer en guerre et de ne pas foncer sur son ombre: «Il y a longtemps que nous avons accepté, toi et moi.» (Langevin 1972: 210)

Le lecteur peut ressentir de la colère dans la voix de l'Indien quand il parle de l'arrivée des Américains (son fils avait essayé de lui expliquer que l'original s'appelait en fait l'élan d'Amérique); il prédit que les rivières disparaîtront et que les animaux seront refoulés vers des territoires enneigés où ils mourront tandis que des maisons seront construites par les «blancs» qui détruiront ainsi la forêt.

Pour Antoine, la forêt symbolise ce qu'est en train de devenir l'ensemble du pays québécois, une réalité fictive. La compagnie, la forêt et, par extension, le territoire du Québec semblent désormais voués à la mort. C'est un pays qui s'est livré corps et âme à l'Américain, à la technologie américaine. Exclu du monde dans lequel vivent sa femme et ses enfants, il est perdu dans la vie du monde moderne et sa fuite dans la forêt exprime son sentiment de défaite et d'exil. Employé comme bûcheron et guide dans la «United States Pulp & Paper Company», il a passé sa vie dans les bois et n'a jamais eu de vie de famille; ses deux enfants sont deux étrangers pour lui car sa femme Blanche les a toujours

tenus à l'écart de lui. Blanche, obsédée par la pureté et la propreté, l'oblige à voir ses enfants en costume et cravate qui sont les symboles de la civilisation moderne. Il a été arraché à son foyer par son père qui vivait dans la forêt et méprisait les femmes – ce que sa femme ne lui a pas pardonné. Il a vécu dans l'ombre de son père. En se lamentant sur sa propre vie, c'est aussi sur le destin du pays qu'il se lamente. Il se sent exclu de son pays. En visite à Montréal, il se retrouve avec son frère dans une ville assiégée par l'armée. Octobre 1970. Son pays qui représente l'équivalence du père lui échappe. Il prédit la perte du pays, ainsi que leur propre disparition. Il accuse ses parents qui ne possédaient pas le pays d'avoir négligé de lui apprendre la langue du propriétaire. Ceci se répète avec la nouvelle génération: «Tout ce qu'on va leur laisser, c'est l'exil dans leur pays, maudit !» (Langevin 1972: 199) Antoine, qui s'est opposé jusqu'à la fin à la dépossession de sa forêt par les Américains, n'est finalement qu'un homme paralysé, laissé à la compassion de l'Indien qui va prendre soin de lui: «Les rivières continuent toujours de couler sous la glace.» (Langevin 1972: 236)

Hercule, dépossédé de sa terre et chômeur à Montréal, n'a pas réussi à s'adapter à sa nouvelle vie. Malheureux, il a l'impression d'être un animal en cage. En parlant de Montréal, il dit:

Un chantier de fous où il y a plus de travail pour les femmes que pour les hommes, plus pour les étrangers que pour les gars du pays. [...] Montréal, Antoine, c'est la folie, et puis le déshonneur [...] un homme comme moi n'est pas plus à sa place là qu'une femme dans un chantier de bûcherons. Mais où elle est ma place, maintenant? (Langevin 1972: 136)

La ville, c'est la solitude, l'aliénation, la déchéance, l'échec. Hercule trouve un refuge dans l'alcool. Plus que la solitude, c'est l'aliénation qu'il ressent – il se sent rejeté du pays. Comme tous ceux qui ne parlent pas la langue du propriétaire:

Je ne sais pas ... je ne sais plus..., il y a des fois où je pense que c'est moi, que c'est ma colère qui a éclaté là, toute seule, sans que je le sache. Non seulement t'es un homme fini, mais tout seul aussi, c'est effrayant ! Même tes mots ne te servent plus à rien, parce qu'on ne te comprend pas. Ils parlent étranger. T'es en exil. Toi aussi Antoine, c'est fini. Tu ne le sais pas encore, mais l'an prochain, dans deux ans, ils vont te chasser du bois. C'est pas à toi la forêt, c'est à la Compagnie, et la Compagnie parle pas ta langue, puis un chevreuil comme toi, ça lui sert plus à grand-chose. Quasiment de Montréal à la baie d'Hudson, c'est le pays de la Compagnie, les villes aussi avec leurs usines. Et pour que ça rapporte, il faut de la machine et des Anglais instruits. T'es comme le maudit buck dont tu parles tout le temps, un géant que tu dis. Eh bien, ton buck est fini lui aussi, mort. Il sert à rien lui non plus, et la forêt lui appartient pas. Ils vont s'amener en avion, ils vont le repérer tout de suite. Et tac-tac-tac-tac, c'est à la mitrailleuse qu'ils vont le descendre, parce qu'il ne rapporte rien, et toi non plus. Pour avoir le droit d'exister, il faut que tu rapportes. Ça fait qu'on te regarde et qu'on se demande ce que tu fais là. Puis ça te travaille, puis tu t'inquiètes, puis tu le sens coupable. Fini et coupable. Voilà ce que le monde est devenu, Antoine. Un torrieu de cercueil! (Langevin 1972: 132–133)

La fin de ce discours d'Hercule à Antoine montre que les technocrates américains qui ont fermé son village au nom de la rentabilité, ont dépossédé le pays jusque dans les profondeurs des forêts où les Américains ont établi leurs lois et leurs patrouilles.

Si ce sont surtout les personnages masculins qui sont privés de critères d'identification et qui souffrent le plus de l'absence du père, Claire Peabody est la seule femme à ressentir fortement la honte de son origine. Elle est née à Boston d'une mère Canuck et prostituée nommée Rose Greenwood (son nom autrefois était Boisvert). Elle a un père putatif, Bruce, et elle s'interroge aussi bien sur l'identité de son père que sur la sienne: «La fille de qui, Mr Peabody?» (Langevin 1971: 48) Sa mère, ayant bien compris qu'il n'y a que des Canucks dociles et soumis, veut lui donner une éducation digne d'une dame: elle lui fait apprendre le français, un français qui est différent du sien. Claire souffre de l'attitude ambivalente de sa mère puisque celle-ci la rejette sur le plan affectif et lui reproche de tuer tout ce qu'elle touche: «You are a born spoiler. Tu tues tout ce que tu touches as a cat.» (Langevin 1972: 175) À la recherche de son identité, elle va épouser par passivité celui qui semble être son père; elle va comprendre par l'intermédiaire de l'Indien ce qu'est l'identité québécoise, les droits des autochtones et, convertie à la québécoisité, pourra ainsi dire à son mari: «Nous ne sommes pas chez nous, Mr Peabody.» (Langevin 1972: 232) Elle retrouve son identité et ses racines dans la mort.

Le thème central de l'œuvre de Langevin est le rejet et de là, le sentiment de solitude et d'aliénation. Les personnages d'André Langevin sont marqués par une fêlure qui ressemble à celle qu'Antoine voit dans *L'Élan d'Amérique* «se creuser dans l'ossature du pays et ouvrir une faille qui fait glisser le terrain sous les pieds.» (Langevin, 1972: 110). Les personnages qui s'interrogent sur leur identité restent sans réponse, emmurés dans leur solitude; toutes leurs actions sont vouées à l'échec. Tous les héros sont marqués par une même absence: celle du père. Même la trahison en amour (Alain et Madeleine) rappelle l'abandon des parents. L'échec du couple (Alain et Madeleine, Jean et Micheline) se présente comme la forme de rejet qui ressemble à celle qui naît de l'absence du père. Les pères étant absents, les enfants, orphelins ou bâtards, connaissent une sorte d'absence dans le monde qui naît de l'absence de leur identité: la perte d'identité provenant de l'absence du père empêche les personnages de s'intégrer à la société.

Le thème de l'absence du père entraîne celui de l'absence d'identité nationale. André Langevin traite le problème du Québec, et l'on a bien souvent remarqué qu'il était le romancier et l'essayiste d'un peuple orphelin et de la québécoisité. Ses romans parlent de la conjuration du mal de survivre. En disant que Rose Greenwood est orpheline «sans parler depuis au moins trois siècles», il l'identifie au Québec et parle directement des événements d'Octobre 1970.

Chassés de la forêt, Antoine et Hercule découvrent qu'ils n'appartiennent plus à la ville parce qu'on y parle «étranger». Leurs expériences sont difficiles; ils y rencontrent des soldats, se sentent traqués. Ils sont dépossédés de leur

ville, de leur langue, de leur pays. Il n'est pas étrange qu'Antoine s'en aille dans le pays des Indiens Cris. Les problèmes traités par André Langevin coïncident avec ceux de la société québécoise: l'exil et la solitude et la quête d'identité. L'homme de l'action concrète et réelle devient celui de la solitude et des obsessions individuelles et nationales. Tout se solde par la mort: l'héroïsme est impossible. André Langevin nie à ses personnages toute conquête de l'identité – aucun personnage n'y parvient – la mort est l'ultime issue. Quant au Québec ...

BIBLIOGRAPHIE

- Bednarski 1973: B. Bednarsky, Espace et fatalité dans *Poussière sur la ville*, *Études littéraires*, 6, 2, 215–239.
- Beset 1973: G. Bessette, *Trois romanciers québécois*, Montréal: Éditions du Jour.
- Boduen 1991: R. Beaudoin, *Le roman québécois*, Québec: Boréal.
- Broši 1985: A. Brochu, *L'évasion tragique*. Montréal: Hurtubise.
- Golen 1973: A. Gaulin, La vision du monde d'André Langevin. *Études littéraires*, 6, 2, 153–167.
- Gužon 1973: G. Gougeon, *Histoire du nationalisme québécois*. Montréal: VLB Éditeurs et SRC.
- Lanžven 1951: A. Langevin, *Évadé de la nuit*, Ottawa: Cercle du livre de France.
- Lanžven 1953: A. Langevin, *Poussière sur la ville*, Ottawa: Cercle du livre de France.
- Lanžven 1956: A. Langevin, *Le Temps des hommes*, Ottawa: Cercle du livre de France.
- Lanžven 1972: A. Langevin, *L'Élan d'Amérique*, Ottawa: Cercle du livre de France.
- Moren 1992: M. Morin, *Souveraineté de l'individu*, Montréal: Les Herbes rouges.
- Paskal 1976: G. Pascal, *La quête de l'identité chez André Langevin*, Montréal: Éditions Aquila.
- Sen-Žak 1973: D. Saint-Jacques, L'Élan d'Amérique. *Études littéraires*, 6, 2, 257–268.
- Tardif 1973: J.-C. Tardif, Les relations humaines dans *Poussière sur la ville*. *Études littéraires*, 6, 2, 241–255.

Katarina V. Melić

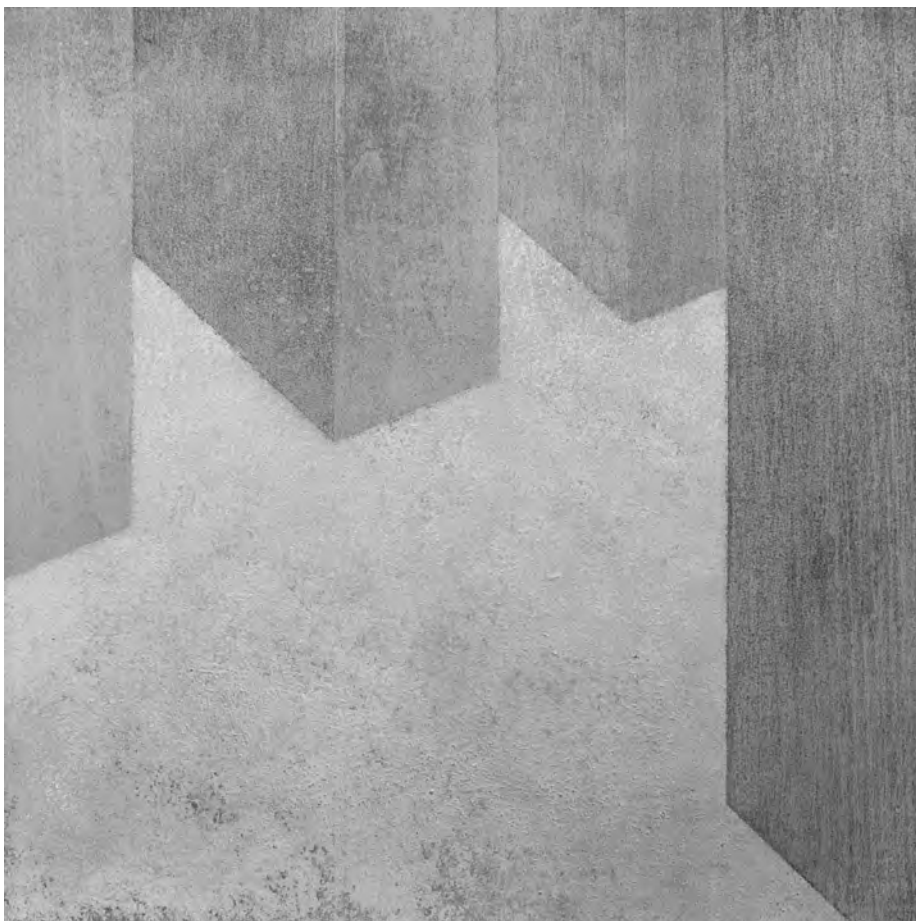
SOLITUDE AND ALIENATION IN THE NOVELS OF ANDRÉ LANGEVIN

Summary

André Langevin's novels, *Évadé de la nuit*, *Poussière sur la ville*, *Le Temps des Hommes*, *L'Élan d'Amérique*, influenced by French Existentialism and Absurd movement, feature characters struggling to escape their solitude and attain communication, therefore, their identity in a hostile world. Difficulties in communication, solitude among death, existential angst, loss of individual and national identity are the major recurrent topics in Langevin's novels. These are also the topics we have tried to analyse in this paper by focusing on three points common to these four novels: religion, family and society. Langevin exposes social, cultural and moral deficiencies in 'québécois' reality. In the last analyzed novel, *L'Élan d'Amérique*, he underlines the economical and cultural alienation of French speaking workers employed in US companies. The alienation on individual level is a metaphor of the alienation of French-Canadians, or Québécois, surrounded by English speaking people on the national level.

Keywords: André Langevin, French-Canadian Literature, solitude, alienation, family, religion, society.

Примљен 16. јуна 2015. године
Прихваћен 19. марта 2016. године

Облик, комбинована техника на дрвету, 2010.

Оливера С. Марковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет у Нишу
Депарتمان за српску и компаративну књижевност

АУТОБИОГРАФСКИ РОМАНИ ЏОНА МАКСВЕЛА КУЦИЈА И *AUTRE-BIOGRAPHY*²

У раду се бавимо проблемом жанра *autre-biography*. Овај термин први је употребио Џ. М. Куци у вези са својим аутобиографским текстом *Дечаство: сцене из провинцијског живота*, али већина проучавалаца се слаже да овом жанру припада и Куцијев роман *Младост*. У раду је предложен појам „аутобиографија о другом” као адекватан превод овог Куцијевог термина на српски језик. На строго формалном плану, жанр *autre-biography* се може дефинисати као аутобиографски жанр у којем аутобиограф говори о себи у трећем лицу, из позиције хетеродијегетичког приповедача. Циљ овог рада је да укаже на кључне карактеристике жанра *autre-biography* из позиција наратологије, деконструкције и постструктурализма, као и да утврди његов положај у оквиру аутобиографског жанра и жанра исповести. *Autre-biography* дефинишемо као метафикционални жанр и историографску метафикцију, с обзиром на то да постоји изражена тенденција текстова који припадају овом жанру да проблематизују концепте истине, моћи и идентитета. Ове тврдње додатно су аргументоване анализом одговарајућих Куцијевих есеја, говора и интервјуа. Закључујемо да су формалне карактеристике овог жанра, као и могуће идеолошке импликације у оквиру истог, основ методолошког разликовања жанра аутобиографије о другом као поджанра аутобиографије.

Кључне речи: аутобиографија, *autre-biography*, други и другост, субјект, идентитет, постмодернизам, Џон Максвел Куци.

Појам *autre-biography* потиче од Џона Максвела Куција. Овај појам он користи у вези са својим романом *Дечаство: сцене из провинцијског живота* (1997). Међутим, већина проучавалаца се слаже да се овај појам може применити и на Куцијев роман *Младост* (Атриц 2002, Лента 2003)³. У овом раду прихваћено је мишљење да ова два Куцијева романа припадају жанру *autre-biography*.

Autre-biography је вид аутобиографије у којој приповедач приповеда у трећем лицу, као да приповеда о некој другој особи. Приповедач није ни хомодијегетички ни чисто хетеродијегетички приповедач, нити је једнак фигури имплицитног аутора у тексту, већ је трећа, одвојена

1 oliveraomarkovic@gmail.com

2 Рад је део мастер рада *Аутобиографија о другом: аутобиографски романи Џ. М. Куција*, одбрањеног на Филозофском факултету у Нишу 3. јуна 2015. године.

3 Видети: Фредман 2007.

инстанца. Фокализација је при том ограничена, због чега је и приповедање непоуздано.

Иако аутобиографски текстови написани у трећем лицу нису изолован случај (поменимо само аутобиографске романе *The education of Henry Adams* Хенрија Адамса и *Дозеф Аншон* Салмона Руждија, као и кратку Борхесову причу *Борхес и ја*), чињеница да је Куци творац кованице *autre-biography* и да овај термин не примењује на сличне аутобиографске текстове других писаца главни су разлози због којих су се поменути романи показали као логичан избор за анализу у овом раду. Важно је, међутим, нагласити да се овај термин може користити при утврђивању жанровско-типолошких карактеристика других аутобиографских текстова приповеданих у трећем лицу, пре свега због тога што термин пружа довољно јасну, али и широку подлогу за проучавање идеолошких импликација таквих текстова.

Проблеми са којима се сусрећемо при ближем одређивању појма *autre-biography* су вишеструки. Први од тих проблема односи се на назив појма. Појам *autre-biography*⁴ се на наш језик може превести двојако: као аутобиографија другог и као аутобиографија о другом. Опредељење за један од ових термина подразумева претходно разумевање појмова „аутобиографија” и „други” на које се термини односе, као и познавање намера које је Куци могао имати када је сковао овај термин. С обзиром на то да су поменути Куцијеви текстови настали у оквиру постмодернизма, и да се Куци може сматрати (уз извесне резерве) постмодернистичким аутором, концепт аутобиографије о другом ћемо сагледати из позиције постструктурализма и деконструкције. Ови методолошки правци су блиски постмодернистичкој парадигми, а осим тога, они су настали и развијали се у периоду када се у науци о књижевности почела поклањати већа пажња аутобиографском жанру. Деконструкцијске и постструктуралистичке поставке о субјекту као нехомогеном ентитету (који се може дефинисати једино преко појма другости) чине се нарочито погодним за проучавање аутобиографије с обзиром на то да је аутобиографија жанр који се бави о једном конкретном субјекту. Поред децентрализације субјекта, „ослобађање” текста ауторових интенција (Бартов концепт о „смрти Аутора”), проблематизација односа фикције и стварности, разбијање метанаратива и инсистирање на етици без метафизике су неки од кључних појмова који се везују за постмодернизам и поменуте методолошке правце.

Када је реч о преводу термина *autre-biography* на наш језик, поделили смо се за превод „аутобиографија о другом”. Овај термин прецизније дефинише позицију аутора према тексту који и јесте и није његов, као и мотив отуђености, који је битан у оба текста. Поред тога, овакав превод је адекватнији због тога што наглашава да текстови на

4 Термин „*autre-biography*” је кованица, настала од француске речи „*autre*” – други и енглеске речи *biography* – биографија. Кованица почива на поигравању са појмовима „*auto*” и „*autre*”.

које се појам односи јесу аутобиографски, а да у исто време имају *другог* за предмет писања. Идеолошке смернице у овом жанру су такве да их тешко можемо дефинисати у оквиру дихотомије фикционално/нефикционално, због чега је други могући превод, „аутобиографија другог”, недовољно прецизан јер може (погрешно) указивати на фикционалну аутобиографију. На овом месту условног раздвајања од фикционалног, при покушају прецизнијег дефинисања проблематичним се испоставља и питање односа овог жанра према њему блиским жанровима. Како ниједна страна релације аутобиографија о другом – други жанрови није подложна тачној дефиницији, и како књижевна пракса углавном настоји да дестабилизује теоријске поставке у вези са жанровским одредницама, дистинкције које се праве при дефинисању су и сензитивне и флуидне.

Проблем који се јавља при проучавању аутобиографије о другом превасходно је везан за недостатак материјала преко којег се овај жанр може дефинисати. Термин се користи искључиво у вези са два поменута Куцијева романа⁵ – за сада се не примењује на сличне аутобиографске текстове других аутора. Сходно томе, и веома мали број радова из области књижевне теорије и критике за предмет има аутобиографију о другом.

Теоријско уопштавање у овом случају мора нужно бити скопчано са интерпретацијом конкретних књижевних дела. Стога сматрамо да је неопходно да се тумачење ових дела сагледа и преко Куцијеве стваралачке поетике, како би се остварио минимум објективности при дефинисању жанра. Осим тога, исходишта истраживања жанра аутобиографије о другом могу пружити даљи увид у Куцијеву стваралачку поетику.

Аутобиографија о другом – карактеристике

Приметно је да сви формални елементи, по којима се аутобиографија о другом разликује од уобичајеног типа аутобиографије, пре имају задатак да нагласе дистанцу која постоји између приповедања и предмета приповедања, него да истакну њихову блискост. Ова дистанцираност истовремено производи утисак објективности и емоционалне индиферентности. Тај утисак се одржава тако што текст константно експлоатише средства којима се такав утисак постиже; пропратни ефекат је извесна једноличност у приповедању. Када је реч о времену и распореду приповедног темпа, приметно је и одсуство појединих облика приповедања. Сцена тако готово у потпуности изостаје; дијалози су ретки; доминирају елипса и сажети преглед. Због свега тога и изненадни преокрети у радњи не изазивају јак ефекат; драматичности нема. Постоји, дакле, општа тенденција у тексту да се користе само они облици приповедања који стварају дистанцу између приповеданог и приповедања, као и из-

5 Роман *Лейње доба* нисам уврстила у аутобиографију о другом. У овом роману улогу главног лика Џона (из романа *Дејинство* и *Младост*) замењују ликови жена (Џонових љубавница) које у низу интервјуа причају о Џону после његове смрти. Сматрам да је разлика између ових инстанци радикалнија, што овај текст више приближава жанру романа него аутобиографији.

међу главног јунака и приповедача, чиме се потенцира осећај разлике и недостатка у тексту. Чињеница да се наратори не укључују у текст, односно да су безгласни, интензивира поменути утисак објективности. Чини се да приповедач жели да остави утисак мирног приповедања какво доликује хроници.

На ове начине потенцира се стара идеја да је аутобиографија чин самоисказивања, веродостојна исповест о себи. Међутим, потенцирање овакве идеје, с обзиром на употребу средстава која су видно различита од оних које користи класична аутобиографија (или аутобиографија која у неку руку *није свесна себе*), извргава се у своју супротност. Зашто иначе креирати утисак објективности приповедања о себи, уколико се истовремено та исповест моделује средствима која нужно казују управо да је то исповест о неком ко, у најбољем случају, није *ајсолуџно* исто што и *ја*?

Аутобиографија фаворизује ауторов поглед на свет на сличан начин на који колонијални дискурс фаворизује колонизаторов поглед на свет: ауторов поглед на свет се проглашава за исправан, нормалан и нормативан, док се гласови других потискују на маргину. Колонизовани „други” нема свој глас – он проговара кроз глас колонизатора. Гласови „других” у аутобиографији подређени су ауторовом гласу, а с обзиром на то да ти други гласови могу да проговоре само захваљујући аутору, информације које се уносе у текст пролазе кроз „филтер” аутора, чиме се стиче утисак централизованости и конзистенције структуре приказаног света.

Аутор текста и приповедач у тексту се, према традиционалним схватањима о аутобиографији, поклапају. То би значило да се и идентитети који стоје иза ове две инстанце поклапају. Међутим, поступци селекције и структурирања грађе у аутобиографији зависе од бројних фактора: ауторове личности, циљева које аутор жели да оствари кроз текст, временске удаљености од предмета писања и слично. Из позиција деконструкције и постструктурализма, али и нараторологије, изједначавање карактера аутора и карактера јунака је онтолошки (и методолошки) неадекватно, због тога што у односу ова два ентитета увек постоји разлика, као и вишак значења. Отуда је и логично закључити да аутобиографија не представља писање аутора о себи кроз различите животне периоде, већ писање аутора о себи у садашњем тренутку, у тренутку писања дела.⁶ Другост се, дакле, неминовно укључује у основна обележја жанра аутобиографије.

Аутобиографија о другом ове карактеристике (својствене свим аутобиографским делима) ставља у први план тако што их истиче на формалном плану (кроз „онеобичавање” форме) и на садржинском плану (кроз тематизацију другости и другог). Отуда се могу извести два за-

6 „Аутобиограф о сопственом животу пише из перспективе своје садашњости, што значи да догађајима из ближе или даље прошлости даје она значења која она за њега у том тренутку имају. У зависности од тачке у времену из које пише о прошлости, зависиће и тумачење, односно вредновање прошлих догађаја. Отуда аутобиографија није само сведочанство о прошлим догађајима већ и сведочанство о томе како их аутор види у одређеном времену.” (Грдинић 2012: 669)

кључка – аутобиографија увек за предмет има другост, и аутобиографија о другом се од класичног вида аутобиографије не разликује по суштинским обележјима. Разлике које се уочавају на формалном плану нужно усмеравају интерпретацију на испитивање теме другости, па те формалне особине аутобиографије о другом јесу важна стратегија текста. Из ових закључака нужно произлази и трећи – аутобиографија о другом не сме се посматрати одвојено од жанра аутобиографије, већ као жанр који примарно функционише у оквиру те парадигме.

Поигравање са појмовима истине, идентитета и субјекта несумњиво су одлике епохе у којој су анализирани текстови настали. Сматрамо да управо у разлици која постоји између позиције приповедача и позиције главног јунака треба тражити суштинске карактеристике жанра о којем је реч. Ове карактеристике морају (због околности у којима је жанр настао) бити протумачене кроз постмодернистички кључ, и то управо у вези са горе поменутиим проблемима. Међутим, иако сматрамо да Куци у својим текстовима разматра управо ове проблеме, то не значи да су то крајњи донети његових текстова. У Куцијевим романима преиспитивање ових питања није само осликавање постмодернистичког стања, већ и покушај да се то стање превазиђе.

Иновативност аутобиографије о другом не огледа се у изналажењу нових техника аутобиографског жанра, већ у деконструисању аутобиографије: аутобиографија о другом полази од основних карактеристика аутобиографије и ставља их у први план. Из тог разлога аутобиографију о другом одређујемо као метафикционалну аутобиографију⁷ и као историографску метафикцију. Њен метафикционални карактер везан је за наглашавање проблема преко којих се у традиционалном облику аутобиографије прећутно прелази. Жанр аутобиографије увек наглашава позицију другог јер увек постоји дистанца између фигуре која приповеда и фигуре која доживљава. Аутобиографија о другом ову позицију другости нарочито наглашава, чиме потенцира свој фикционални карактер (односно, утемељеност у језику и стога и немогућност да буде веродостојан документ о стварности). Осим тога, одвајање фигура приповедача и јунака у аутобиографској прози може бити схваћено као модус преко којег ова проза преиспитује појам моћи. Док је за типичну аутобиографију карактеристичан повлашћени, ауторитативни положај главног јунака, аутобиографија о другом ублажава тај положај тиме што главном јунаку одузима статус субјекта. На ове се начине истиче присуство

7 Маргарет Лента (2003) сматра да је аутобиографија о другом синоним за *фикционалну аутобиографију*. Под појмом фикционалне аутобиографије Лента подразумева „двозначност” Куцијевих аутобиографских романа, у смислу да су ти романи делимично аутобиографија, а делимично фикција (Фредман 2007: 12, 20–21). Са оваквом типологизацијом Куцијевих аутобиографских романа не слаже се Дерек Атриц (1999), који сматра да од самог читаоца зависи да ли ће текст читати као аутобиографију или као фикцију. Због тога Атриц ове романе означава као „сведочење” (*a testimony*) (Фредман 2007: 22). Поменута Лентина дефиниција није довољно конкретна и не пружа могућности за даље испитивање. Верујемо да Атрицова типологизација више одговара Куцијевим ставовима о аутобиографији о другом.

другог у било ком облику људске праксе, што може бити основ етичких импликација које жанр има. У том смислу пародирање аутобиографије, које се неумитно врши кроз другачију форму аутобиографије, представља и полемику са традиционалним начинима на које се субјект, идентитет и истина сагледавају. Отуда аутобиографија о другом није само сведочанство о аутору (односно примарно употребна форма без ширих филозофских и политичких импликација), већ озбиљан жанр чији је главни циљ да каже нешто на тему моћи, идентитета и слично.

Ироничан став који приповедачи романа *Дечашићво* и *Младост* заузимају према главном јунаку (јунацима) је нарочито занимљив уколико се посматра као начин да приповедачи (свесно или несвесно) прикрију нешто у свом психолошком животу. У том случају се усложњава питање приповедача у тексту (јер се фигура приповедача донекле поклапа са фигуром главног јунака у делу), а истовремено се проблематизује и веродостојност његових исказа. Текст на тај начин искључује сваку могућност преношења истине. Са друге стране, овакав однос приповедача према јунаку може бити схваћен као стратегија текста са циљем фикционализације и пародизације традиционалног аутобиографског жанра. Јасно наглашавајући поларитет између главног јунака и фигуре ауторитативног приповедача који према њему заузима ироничан став, текст истиче свој фикционални карактер.

На строго формалном плану, приповедач у Куцијевим аутобиографским романима је хетеродијегетички приповедач који у трећем лицу приповеда о главном јунаку романа. Међутим, сам жанр аутобиографије намеће закључак да је приповедач заправо хомодијегетички. Разлози за овако оригинално преклапање типова хетеродијегетичког и хомодијегетичког приповедача могу се објаснити преко утицаја психоанализе (Ванууз 2003). Тако се коришћење презенте у роману може објаснити путем Фројдовог учења о проучавању индивидуалне прошлости, чиме се наглашава неизбежност присуства приповедачеве садашњости у представљању свог ранијег себе. На овај начин текст наглашава фикционалност стварности у тексту, а самим тим реферише и на извантекстовну реалност.

У вези са овим проблемом значајан је мото романа *Младост*. Мото је преузет из Гетеовог *Фауста*: „Ако песника желиш да разумеш / мораш отићи у земљу песничку.” Овај цитат одмах на почетку отвара више могућности читања текста. Уколико се роман сагледа у контексту Гетеовог *Фауста*, онда се може закључити да екстрадијегетички приповедач тражи од наратера (и читалаца) да лутања главног јунака схвате као појаву засновану на позитивном принципу, јер се и у *Фаусту* наспрам трагања ставља „лењи мир”. Приповедач тражи неку врсту оправдања за свог јунака, он захтева да се јунаку опрости за његове погрешке. Осим тога, с обзиром да се мото приписује екстрадијегетичком приповедачу, није искључена могућност да се на овај начин тражи оправдање и за интердијегетичког приповедача. Ово је важна стратегија текста јер се рачуна на то да ће читалац при интерпретацији текста изједначавати фигуре

аутора и интердијегетичког приповедача, иако је фигури аутора знатно ближа фигура екстрадијегетичког приповедача. На тај начин текст треба да код читаоца обезбеди одређену симпатију и разумевање за приказане информације, због тога што се таква симпатија пре може очекивати када је реч о стварној особи, него фикционалном карактеру.

Уколико се мото сагледа у контексту постмодернизма, онда је могуће извести закључак да приповедач жели да покаже да су човеку све могућности ускраћене изузев могућности да лута. Ако ниједна истина није апсолутна и неподложна критици, онда се прихватање било које истине може опростити. Међутим, овакво тумачење је проблематично јер, иако Куци у својим романима наглашава да је моћ свеприсутна, ипак недвосмислено критикује поједине (зло)употребе моћи. Примери такве критике могу се наћи у оба романа који су предмет ове анализе и то нарочито у вези са политичким темама.

Мото такође указује на то да читање увек представља и вид манифестације моћи, с обзиром на то да свака интерпретација значи и укључивање више типова дискурса. Наглашавање фукоовског концепта моћи, при том, важна је карактеристика постмодернизма и нарочито жанра историографске метафикције⁸ (Хачион 1996: 202).

Куци о аутобиографији о другом и о историји

За разумевање аутобиографије о другом од значаја могу бити и ставови самог Куција о аутобиографији. Као што смо већ напоменули, Куци је творац појма *autre-biography*. Осим тога, неки Куцијеви есеји и интервјуи (од којих су многи уврштени у књигу *Doubling the Point: Essays and Interviews*, 1992) могу бити од значаја за разумевање проблема аутобиографије о другом.

У том смислу битно је у ову анализу укључити и Куцијев рад *Confession and Double Thoughts: Tolstoy, Rousseau, Dostoevsky* (1985). У овом есеју Куци тумачи поједина дела ових аутора фокусирајући се на проблеме исповести и трагања за истином у биографском, аутобиографском и исповедном дискурсу (Прадо 2011). Куци наглашава да га занима стање при којем се истина може рећи јасно, без заслепљености („a condition in which the truth can be told clearly, without blindness” – Прадо 2011) и проу-

8 Термин „историографска метафикција” потиче од Линде Хачион (*Поетика постмодернизма: историја, теорија, фикција*, 1996; прво издање 1988). Хачион овај жанр препознаје као типичан постмодернистички жанр, а њиме означава она наративна дела која у постмодернизму проблематизују односе између историје и фикције, са циљем ревалоризације аутоматизованих представа у друштву (и књижевности). „Istoriografska metafikcija pokazuje da je fikcija istorijski uslovljena i da je istorija diskurzivno strukturisana i nastoji da proširi debate o ideološkim implikacijama fukoovskog udruživanja moći i znanja.” (Хачион 1996: 202) Ревредновање (али не и превредновање) аутоматизованих друштвених схватања у историографској метафикцији највише је везано за преиспитивања појмова интерпретације, знања, субјективности, историјског субјекта, референцијалности и слично.

чава ове модусе са циљем да утврди у којој мери сваки од њих овај задатак може испунити.

Куци исповест види као покушај ослобођења од кривице која у субјекту постоји због тога што се за такав акт одлучио, и то на тај начин што трага за мотивима таквог чина. Исповест није готов чин или чин који настаје када је предмет исповести у потпуности дефинисан, већ је пре покушај да се дође до скривене и оригиналне истине која лежи иза чина самоиспитивања. Исповест субјекта има значаја онда када не представља само „причање истине” јер тада немамо посла са истином, него са једном верзијом истине, њеним појавним видом. Модус исповести добија на важности само онда када је подвргнут испитивању, када се интерпретира оно што се налази испод конкретне исповедне форме. Због тога је исповест истовремено потрага за истином о себи, али и за истином у онтолошком и епистемолошком смислу:

„The conception of confession which Coetzee borrows from Augustine is premised upon an understanding of the confession as both epistemological and an ontological search with ethical implications [...] However genuine the self's willingness is in the confessional effort, whether the truth will *in fact* be attained cannot be warranted. In that the self seeks to apprehend something *essential* about its own nature, the confession turns also into an enterprise of ontological relevance. Most importantly, perhaps, given the unattainability of the truth, or what one would call an absolute truth beyond contestation, by means of self-scrutiny, one can reflect on the validity of truth-seeking not only as an effort towards (self)-scrutiny, but also as a form of ethical self-assessment.” (Прадо 2011)

У говору који је одржао приликом примања Нобелове награде Куци (2003) се присећа догађаја који су се одиграли 1948. или 1949. године, и у вези са тим каже: „[...] when I, that is to say, the one who I call I, not the one who I call he [...]”⁹ Куци жели да нагласи да он *тада* није исто што и он *сада*. Међутим, он ипак говори о себи *тада*, што значи да није бесмислено говорити о себи у прошлости. *Говорити о себи* из 1948. године није драстично различито од *писања о себи* из 1948. године: „ја” о којем говори Куци је блиско фигури „он”. Као што смо малочас нагласили, аутобиографско писање јесте самоисповедање, али се вредност самоисповедања огледа у трагању за истином која лежи иза тог чина.

У интервјуу који је са писцем урадио Дејвид Атвел, а који је касније објављен у књизи *Doubling the Point: Essays and Interviews*, Куци разликује два типа истине. За аутобиографско писање значајан је онај тип који Куци назива „truth to the facts” (Фредман 2007: 5–6). Куци верује да је казивање истине проблематично јер је немогуће остати доследан чињеницама тако да све чињенице буду обухваћене. Отуда је аутобиограф принуђен да бира оне чињенице које сматра значајним за *причу* коју прича, односно за значења која жели да саопшти и циљеве које жели да оствари (Фредман 2007: 6–7). Куци, дакле, указује на то да истина у епистемолошком смислу није доступна. Језик, с обзиром на то да не

9 <<http://www.nobelprize.org/mediaplayer/index.php?id=555>> Преузето: 09.02.2015.

постоји трансцендентни означитељ, такође је један од разлога због којег је истина недоступна:

„Writing, then, involves an interplay between the push into the future that takes you to the blank page in the first place, and a resistance. Part of that resistance is psychic, but part is also an automatism built into language: the tendency of words to call up other words, to fall into patterns that keep propagating themselves. Out of that interplay there emerges, if you are lucky, what you recognize or hope to recognize as the true.” (Куци 1992: 18 – цитирано према: Прадо 2011)

Куцијева чувена изјава гласи: „All autobiography is storytelling, all storytelling is autobiography” (Куци 1992: 391 – цитирано према: Фредман 2007: 22). Ова изјава указује на Куцијев став да се истина никада не може (у потпуности) пренети. Ова изјава такође указује на то да текст не зависи само од интенција аутора, већ и од интенција читалаца. На тај начин Куци можда жели да саопшти да се и његови аутобиографски романи (који су настали након поменутог интервјуа, али је Куци своју изјаву потврђивао и касније¹⁰) могу схватити на различите начине – као аутобиографије, али и као фикционални романи.

Недоступност истине ипак аутора не ослобађа од етичке одговорности. Напротив, аутор константно мора трагати за истином и за начинима да истину саопшти:

„[...] the end of confession is not to acknowledge the transgression, but to search for an original truth about the self. In that search, the confessant’s wish to tell the truth, his awareness of self-scrutiny or self-deceit, and the role of the confessor as the one who scrutinizes or sanctions the version of truth produced, all play a fundamental role in the confessional effort.” (Прадо 2011)

Без обзира на начине трагања за истином о себи (преко религије, психологије и слично), писање мора бити чин који је одговоран према другима:

„To the extent that I am taken as a political novelist, it may be because I take it as given that people must be treated as fully responsible beings: psychology is no excuse. [...] Politics, in its wise stupidity, is at one with religion here: one man, one soul: no half-measures. What saves me from a merely stupid stupidity, I would hope, is a measure of charity, which is, I suppose, the way in which grace allegorizes itself in the world.” (Куци 1992: 249 – цитирано према: Прадо 2011)

Куци, дакле, верује да текст мора имати одређену етичку одговорност према *другима*, без обзира на то што може бити протумачен на

¹⁰ У интервјуу који је Атвел радио са Куцијем по објављивању романа *Младост*, Куци овај роман, као и роман *Дечаштво*, сврстава у аутобиографску прозу. У овом интервјуу Куци истиче да се његово мишљење у вези са аутобиографијом није променило, иако је од последњег интервјуа (обављеног по изласку романа *Дечаштво* из штампе) прошло више од деценије. Међутим, он наглашава да постоји извесна разлика, јер његове *садашње* интенције не могу бити *исте* као његове *оригиналне* интенције (када је прву изјаву дао), *иако обе изјаве значе исто* (Атвел 2006: 214).

најразличитије начине. Ова етичка одговорност огледа се у *милосрђу*.¹¹ У том смислу аутобиографија о другом заузима важно место у Куцијевој поетици, јер је експлицитни позив да се ступи у подручје другости.

Ослањање на језик при трагању за истином не води никуд уколико се језик схвати у логоцентричном смислу. Стога приповедање у првом лицу не значи нужно и само откриће истине. Куцијев избор другачије форме приповедања у аутобиографији је поступак карактеристичан за деконструкцију: Куци „разбија” уобичајену форму причања о себи да би о себи могао да говори на другачији, мање механизован начин, односно да би открио нешто ново. Инвенција је у основи филозофије деконструкције – овај појам обухвата стремљења деконструкције да преиспита уврежене и статичне облике и начине промишљања о свету. Чин самоисказивања је заснован на језику, чиме се његова природа нужно мора одредити као фикционална.

Исповест о себи стога може бити могућа једино кроз аутобиографију о другом, приповедање о себи у трећем лицу – јер такав однос захтева акцију, а не мировање. Са друге стране, приповедање у првом лицу имплицира јединственост, завршеност, самодовољност; оно је егоистично по својој суштини. Аутор који жели да преиспита корене европске цивилизације и цивилизације уопште (а такав је несумњиво Куци), мора кренути од преиспитивања себе – свог идентитета и своје егоистичности. Притом, он мора бити спреман да поруши темеље који се показују као лажни и истрошени, а у књижевном тексту такву динамичност и виталност му не допушта приповедање у првом лицу: оно нуди статичност. На тај начин може се разумети и употреба стихова из *Фауста*: као што Фауст доживљава виши облик сазнања тек онда када изађе из себе и окрене се другима, тако се и Куцијева аутобиографска проза може разумети као покушај да се дође до извесне самоспознаје преко дистанцирања од себе. Мото романа представља позив да се ступи у подручје другости: из стварности у фикцију и из себе у другог.

Закључак

Детаљније прераде и допуне на тему аутобиографија и аутобиографија о другом су неопходне, с обзиром на то да и даље постоје бројни проблеми у вези са дефинисањем ових жанрова. У даљим истраживањима аутобиографије о другом знатно већи простор треба дати самом појму жанра и односима које аутобиографија о другом гради према жанровима који су аутобиографији блиски. При проучавању аутобиографије о другом у контексту Куцијевих аутобиографских романа неопходно је укључити и питање начина на које се овај жанр уклапа у Куцијев библиографски опус. Осим тога, у овом раду је на аутобиографију о другом превасходно гледано као на постмодернистички случај. Такав приступ

11 „Grace, as Coetzee seems to understand it, is also a particularly meaningful concept from an ethical perspective in that it suggests a mode of engagement with otherness (charity) as the solution to an existential paradox the self is confronted with.” (Прадо 2011)

смо сматрали оправданим јер су и анализирани текстови настали у постмодернизму. Међутим, други аутобиографски текстови који су написани у трећем лицу (а који се, као што се раније напоменули, такође могу сместити у исти жанровски оквир) могу захтевати другачије приступе, што ће омогућити даље расветљавање овог феномена.

Нужно је поменути и то да наша научна заједница досад није показала интересовање за аутобиографију о другом. У вези са проблемом овог жанра још увек не постоји доступна инострана литература, као ни преводи те литературе на наш језик. С обзиром на значај рада Џона Максвела Куција, али и с обзиром на високу продукцију аутобиографских дела у савременој књижевности, ово су проблеми којима би требало посветити већу пажњу у будућности.

Литература

- Atwell 2006: D. Atwell, *All autobiography is autre-biography*: J. M. Coetzee interviewed, u: Coullie L. J. et al (ed.) : L. J. Coullie et al, *Selves in question: interviews on Southern African Auto/biography*, University of Hawai'i Press: Honolulu, 213-218. <https://books.google.rs/books?id=H_uHBM9bWRIC&pg=PA213&lpg=PA213&dq=coetzee+autrebiography+atwell&source=bl&ots=MrKvrw-Jp8&sig=Uqbwc6ffQH1mCFQcNjLXYGTgE1s&hl=en&sa=X&ei=HirvVMnAE8KuygOtkICwCw&ved=0CCIQ6AEwAQ#v=onepage&q=coetzee%20autrebiography%20atwell&f=false>. 26. 2. 2015.
- Kuci 2003: J. M. Coetzee, *Nobel Lecture by J. M. Coetzee*. <<http://www.nobelprize.org/mediaplayer/index.php?id=555>>. 09. 2. 2015.
- Kuci 2005: J. M. Coetzee, *Mladost*, prevela Lena Petrović, Beograd: Paideia.
- Kuci 1999: J. M. Coetzee, *Dečastvo: scene iz provincijskog života*, prevela Arijana Božović, Beograd: Paideia.
- Fredman 2007: J. Fredman, *All autobiography is storytelling, all writing is autobiography (Autobiography and the theme of otherness in J. M. Coetzee's Boyhood)*. <<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:205165/FULLTEXT01.pdf>>. 25. 3. 2014.
- Grdinić 2005: N. Grdinić, *Autobiografija – problemi proučavanja*, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 51, sv. 3, 665–674. [orig.] Грдинић 2005: Н. Грдинић, Аутобиографија – проблеми проучавања, *Зборник Матиче српске за књижевност и језик*, књ. 51, св. 3, 665–674.
- Hačion 1996: L. Hutcheon, *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*, preveli Vladimir Gvozden i Ljubica Stanković, Novi Sad: Svetovi.
- Prado 2011: E. Prado, *J.M. Coetzee's Ambiguous Confessional/Autobiographical Writings: Truth-Telling and Truth-Seeking in Disgrace*. <https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/24972/27/gupea_2077_24972_27.pdf>. 20. 6. 2013.
- Vanouse 2003: D. Vanouse, *Coetzee's Youth: Anxiety and Isolation in England*. <<http://www.clas.ufl.edu/ipsa/2003/vanouse.html>>. 20. 6. 2013.

Olivera S. Marković

AUTOBIOGRAPHICAL NOVELS OF JOHN MAXWELL COETZEE AND AUTRE-BIOGRAPHY

Summary

The subject of this paper is the genre of autre-biography, i.e. “autobiografija o drugom”, which is the term suggested in this work. The term comes from John Maxwell Coetzee and was primarily related only to his novel *Boyhood: Scenes from Provincial Life*. Coetzee used the term to explain the unusual form of his novel, i.e. the fact that it is written in the third person, from the position of a heterodiegetic narrator. Most of the researchers agree that the term can also be applied to Coetzee’s novel *Youth*. The aim of this paper is to define the genre of autre-biography within the genre of autobiography, as well as within the paradigm of compatible philosophical ideas and literature theories in contemporary humanities. Autre-biography is defined as a metafictional autobiography, which emphasizes the themes of subject, identity and power, as well as historiographic metafiction. The paper points to possible relations between this genre and Coetzee’s poetics. In the end, we come to a conclusion that the study of autre-biography rests on fertile soil because it opens new possibilities for studying a genre with much bigger production – autobiography. However, detailed revisions and adaptations of the existing studies of autre-biography are necessary due to the fact that there are still many problems and limitations in defining this genre.

Keywords: autobiography, autre-biography, other and otherness, subject, identity, post-modernism, John Maxwell Coetzee

Примљен 21. новембра 2015. године
Прихваћен 12. априла 2016. године

Милена Р. Нешић Павковић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за германистику

ЛУТАЊЕ КАО ИЗРАЗ ЕГЗИЛА У РОМАНУ ИСЕЉЕНИЦИ В. Г. ЗЕБАЛДА²

В. Г. Зебалд, и сам емигрант у Енглеској, у свом роману *Исељеници*, који дефинише као „четири дуге приповетке са пуно илустрација”, представља судбине четири Европљана јеврејског порекла, који су у периоду пре Другог светског рата напустили своју родну земљу зато што би под датим околностима свакако и желели да је напусте, али су отишли у туђину пре свега зато што су морали. На основу истраживања просторне категорије завичаја, а у складу са стањем исељености, и одсутности завичаја, у раду се разматра на који начин се манифестује појам егзила у овом прозном делу. Анализом Зебалдовог романа у раду настојимо да одговоримо и на питање да ли се лутање може посматрати као израз егзила и на који начин је повезано са из давнина познатим мотивом лутајућег Јеврејина.

Кључне речи: Зебалд, роман *Исељеници*, Јеврејин, „беззавичајност”, лутање, егзил.

В. Г. ЗЕБАЛД У ДВАДЕСЕТОМ ВЕКУ

В. Г. Зебалд рођен је 1944. године у алпском селу Вертах на југу Баварске, у близини тремеђе Швајцарске, Немачке и Аустрије. Као двадесетогодишњак напушта свој завичај како би студирао немачку књижевност у Енглеској, где остаје да живи до краја свог живота предајући на Универзитету у Норвичу. Његове заслуге у педагошком и научном раду су позамашне, а његов књижевни живот, који је трајао свега десет година, устоличио га је на сам врх немачке послератне књижевности. Иако је пред крај свог живота препознат и цењен и у Немачкој, то се, свакако, не може принети угледу који има у иностранству.³ По мишљењу Џ. М. Куција друго прозно дело

¹ milena.nesic@yahoo.de

² Рад је под истим насловом изложен на Седмом скупу младих филолога Србије у Крагујевцу, 28. марта 2015.

³ Добровољни емигрант В. Г. Зебалд дошао је 1990. године у Клагенфурт да би на угледном књижевном такмичењу читао одељак из необјављеног дела *Исељеници*. Књига, која по принципу колажа описује 4 сродне судбине јеврејских исељеника, ремек-дело је које је одушевило америчку икону књижевне критике Сузан Зонтаг; па ипак, Зебалд својим делом није одушевио жирије. Награде су добили други, имена која су већ одавно потонула у заборав и нестала у немачком књижевном свету, а камоли у

Исељеници донело му је широку пажњу, нарочито у земљама енглеског говорног подручја, „где је његов спој приповедања, путописа, фиктивне биографије, антикварског есеја, сна и филозофског промишљања, уобличен отменом ако не и суморном прозом и допуњен фотографском документацијом допадљиво аматерског квалитета пронашао несумњиво нову жицу” (Kusi 2011: 170). И заиста, Зебалдово писање је специфично, при чему је прожето добром мером поетичности и меланхолије.

У једном интервјуу Зебалд је изјавио да никад није имао амбицију да постане писац, и да му се списатељство указало као врста излаза. И заиста, на почетку *Сашурнових прсџенова* и *Аустерлица*, као и на почетку треће приче у *Врџоглавици*, помиње се, неодређено, некакво „тешко време” (*ungute Zeit*) које је претходило писању. Први Зебалдов књижевни подухват јесте нешто што је он сам назвао „елементарном песмом”, *После природе*, из 1988. године. Зебалд, дакле, има 44 године кад објављује свој први неакадемски рад, а остатак је проза: 1990. године Зебалд завршава *Врџоглавицу*, књигу која се састоји од четири повезане прозне целине, а две године касније *Исељенике*; 1995. године публикује *Сашурнове прсџенове*, књигу која се већ разлива у десет делова, и 2001. године објављује роман *Аустерлиц*.

Као и низ других писаца постмодернизма, Зебалд је осећао проблем који је Данило Киш одлично изразио у једном од својих есеја: „Тај проблем који је поставио Адорно био је за мене право питање, али мање морално већ чисто књижевно, чак стилско. Како причати о свему томе, а не бити баналан.” (Kiš 1990: 235) Реалност двадесетог века – насиље, друштвено зло, тоталитарни светови, ратови, логори – намећу проблем с којом књижевност мора да се суочи преиспитујући на тај начин сопствене моћи и домете. Писци се након Другог светског рата налазе пред задатком да пронађу одговарајуће начине да представе сопствена, наслеђена или позајмљена искуства проживљена у двадесетом веку, а да при томе реципијенти могу и желе да их разумеју. Они су у недоумици да ли треба да помере границе књижевности ка појму сведочанства и да користећи методе историјске науке основна одлика књижевности постане документарни реализам, или да прихвате став Хорхеа Семпруна, који заступа у својој књизи *Писање или животи*, да се та искуства могу пренети једино „уметничким улепшавањем” (Semprun 1996: 113):

– Претпостављам да ће бити сијасет сведочанстава...Свако од њих видеће онолико колико и поглед сведока, његова оштрина и проницљивост... Биће, исто тако, и докумената... Историчари ће временом прикупити, саставити и анализирати и једно и друго и од свега ће написати учена дела... Све ће бити речено, забележено... Све ће бити тачно...само ће недостаја-

међународним размерама. Тада се показало да немачка књижевна сцена не воли аутсајдере, да о некаквим емигрантима и не жели пуно да зна. О проблемима с којима се сусреће писац у егзилу (како у старој, тако и у новој домовини) писала је Дубравка Угрешић, књижевница која је и сама у истој позицији као и Зебалд.

ти суштинска истина коју никада не може да достигне ниједна историјска реконструкција, колико год била савршена и свима разумљива... [...] - Она друга врста разумевања, аутентична, доживљена истина, не може се пренети. Односно, може, али само посредством књижевног израза... (Semprun 1996: 112–113)

У позадини Зебалдовог подухвата налази се следећи став: ако књижевност није у стању да уверљиво говори о поменутих граничним искуствима, поставља се питање о чему она онда уопште може да говори. Сходно томе, поменуто адорновско питање лако прераста у скраћену варијанту питања свих питања модерне књижевности: како писати, а не бити тематски и стилски баналан. То је темељ истинске политике књижевности, која подразумева да се књижевност бави политиком (истине, историје, идентитета) остајући при томе књижевност (Ransijer 2008: 7). Стога је, покушавајући да реши адорновски проблем књижевног и уметничког представљања стварности, граничних искустава логора, страдања и смрти, Зебалд морао да промисли проблем недовољности чисте естетске релације.

Читајући Зебалда открива се етичка димензија његове прозе, могло би се чак рећи да Зебалд уходи патњу, трага за њом у историји, он ту патњу истражује и откопава, као некакав археолог (Šerc 2011: 82). Зато се без околишања може рећи да је Зебалдово писање спој етичности и естетичности. Као немачки не-Јевреј, Зебалд је присвојио сећања других, то јест, Јевреја, учинио њихова сећања својим, а то не би ни било могуће да није поседовао, како је тврдио енглески писац Вил Селф, дозу моралне супериорности. Зебалд је био свестан зебње коју Рајнер Марија Рилке изражава о дужности уметника као носиоца културног сећања, те је на себе преузео дужност да у својим делима преиспитује различите несреће у новијој људској историји.

Да би се поткрепила ова тврдња и да би се показало ко је у ствари био Винфрид Георг Зебалд, морају се уочити и специфичности везане за његово име и порекло. За њега је име Винфрид имало нацистички призив, због тога су га пријатељи звали само Макс (од Максимилијан, што је његово треће име), тако да су прва два имена остала само у иницијалима. Зебалдов отац био је подофицир Вермахта и пре почетка рата. Зебалд са цинизмом, који ће увек активирати кад треба да проговори о родном крају, каже да су се његови отац и мајка упознали током припрема за напад на Пољску 1939. године, па стога њега самог, Зебалда, треба сматрати „правим производом фашизма”. Зебалд, рођен пред сам крај рата, припадник је друге генерације⁴, а по дефиницији Меријен Hirsch (2011: 149) сврставамо га у припаднике постгенерације⁵. Уопште, ова

4 Под другом генерацијом Бергер подразумева директне потомке (децу) не само жртава нацизма, већ и оне који су рођени криви, дакле, директне потомке починитеља злочина (Berger, Berger 2001:1)

5 Постгенерацијом сматрамо потомке преживелих (и жртава и виновника злочина), који гаје снажну и присну везу са сећањем на прошлост које гаји претходна генерација, па се код њих јавља потреба да се та веза зове сећањем.

ретроспективна мучнина према сопственим коренима и окружењу могла би бити типична за читаву постгенерацију, која је морала да се, иако биографски невина, суочи са зверствима, злоделима и злочинима која су починили њени очеви, али и са културом ћутања која је била негована након рата у „денацификованој” Немачкој. Зебалд каже да је одрастао у строго католичком, ксенофобичном, провинцијалном и антикомунистички оријентисаном руралном свету, и да су „ћутање и заборав обележили (његово) рано детињство”⁶, а да је тек кад се преселио у Енглеску 1966. године схватио да Јевреји заиста постоје, јер их у Немачкој просто више није било: „тек сам у Манчестеру схватио да су историјски догађаји погађали стварне људе” (Zebald, Džagi 2011: 91). Нацизам, Холокауст и последице рата за његово стваралаштво су од великог значаја, иако сам није доживео рат.

У интервјуу који је објављен у пролеће 1998. године у часопису Харвардски преглед, Сара Кафату поставила је питање писцу и професору Зебалду да ли препричавањем и призивањем нашег искуства можемо да га повратимо или освежимо или надокнадимо, на које јој је он одговорио да не верује у психоанализу и сличне говорне лекове. Он је казао да ми „сматрамо да задубљивањем у прошлост или пребирањем по њој можемо да поправимо ствари, а у суштини их само чинимо горим” (Zebald, Kafatu 2011: 59). Заправо, Зебалдово трагање по прошлости није израз потребе да се преиспитивањем дође до ослобађања од тешких сећања, већ супротно од тога, да се отвори рана да се такви догађаји никада не би поновили.

На питање зашто након тридесет година живота на енглеском говорном подручју још увек пише на немачком, а не на енглеском, Зебалд је рекао да је писање за њега повезано са сећањем и да нису постојале околности, које би га навеле да се у потпуности одрекне матерњег језика. Сећања у њему говоре на немачком језику, то су сећања на индивидуалне и колективне катастрофе које савременост и садашњост осветљавају другачијим светлом. Та светлост код Зебалда исијава „меланхолично, исијава губитак, отуђеност и бескућништво” (Šerc 2011: 82).

Уосталом, ликови у Зебалдовим књигама претежно су меланхолици. Правац њиховог живота одређује неизрециво осећање да они нису део овог света, да људска бића уопште не припадају овде. Зебалд се пита шта је темељ њихове меланхолије. Он непрестано изнова указује да они пате под теретом недавне историје Европе, историје у огромној сенци Холокауста. Изнутра их разара сукоб између заштитничке потребе да се одбране од болне прошлости и слепог трагања за нечим што је изгубљено и сами не знајући за чим.

Иако се превазилажење амнезије у Зебалдовим причама често сматра врхунцем истраживачког напора – копање по архивама, проналажње сведока – обнова прошлости само потврђује оно што његови људи већ знају на

6 Наиме, отац се из заробљеништва вратио две године после краја рата и никад речи није рекао о рату.

најдубљем нивоу, што њихова непрестана меланхолија наспрам света већ изражава и што њихова тела, повременим сломовима и каталепсијама, све време говоре властитим језиком, језиком симптома: лека нема, спаса нема. (Kuci 2011: 170)

ЗЕБАЛД И ИСЕЉЕНИЦИ

Зебалдово дело *Исељеници* састоји се из четири приповетке које реконструишу изгубљене животе четири особе које су се неповратно иселиле из своје домовине.⁷ Све четири приповетке истражују несреће произишле из околности новије историје, а исповедане су из позиције приповедача чија су путовања ексцентрична, повремено забавна и почесто депримирајућа. *Исељеници* говоре о европским Јеврејима који су преживели Холокауст, али из друге руке. Постмодерним књижевним средствима, комбинујући фикцију са сећањима, прикупљеном документарном грађом и сведочењима, Зебалд покушава да ослика људе који се у животу и у свету више не сналазе. Кроз ове четири приче васкрсава ишчезло време и заједничка мучна историја двадесетог века, у коме је нестао читав један свет.

За настанак *Исељеника* веома је битан период који је претходио идеји за стварање овог књижевног дела. У својим тадашњим академским критичким радовима Зебалд је био обузет феноменом самоубиства у старости. Проучавао је Прима Левија и Жана Америја, који су патили од онога што је познато као синдром преживелих, а што подразумева да претпостављена „срећа” што се преживело врло често значи само одгађање. Леви и Амери су преживели Аушвиц. Амери је написао да живети са тим у срцу не значи бити заиста жив, док је Леви покушао то да оповргне, али је онда предузео исти корак, одузевши себи живот неколико година касније. Зебалд је размишљао о томе и једног дана је схватио да заправо лично познаје или да је познавао неке људе који су били у таквој ситуацији – др Хенрија Селвина, Паула Берајтера, Амброза Аделварта и Макса Аураха. Зебалд је обогатио документарне доказе на разне суптилне начине, а једна од тих довитљивости тиче се његовог односа, као својеврсног емигранта, према ликовима из *Исељеника*. Хенри Селвин и Макс Аурах су у основи политичке избеглице из различитих таласа јеврејског прогонства у двадесетом веку; Аделварт је био економски мигрант, а Паул Берајтер, послератни немачки избављеник, првобитно унутрашњи емигрант, пред крај живота одлучује да се исели.⁸

7 Иако се дело састоји од четири приповетке, које се могу посматрати као независне приче, оне су тематски, стилски и мотивски повезане, тако да ће се у раду дело разматрати као роман.

8 Зебалдова емиграција као да игра само посредну улогу у овом контексту. Званично, он је могао да се врати у домовину кад год је хтео. Али можда је одлучио, из политичких разлога, да више не може да се врати кући, да не може да се врати у земљу чије му се недовршено суочавање с ратном прошлошћу шездесетих година толико смучило.

Читајући књигу стиче се утисак да је и сам приповедач (јер тешко је раздвојити наратора и аутора), лутајући и пишући приче о другима, уствари трагао за самим собом, својим идентитетом, за својом домовином коју је добровољно напустио. По Саиду, егзил може бити „акутан” и „метафоричан”, својевољан или не. Питање воље је утолико битно јер упућује на то како физичко насиље не мора увек бити окидач који ће проузроковати егзил, већ и да суптилније форме присиле могу довести до истог исхода. „Чини се исправним да они који стварају уметност у цивилизацији наводног варваризма који је толике учинио бескућницима, и сами морају бити песници без дома и луталице кроз језик. Ексцентрични, издвојени, носталгични, намерно кривовремени.” (Said 2008: 28) У *Исељеницима* се прелама Зебалдова искорењеност преко туђих емигрантских судбина и бизарних подударности. На тај начин можемо посматрати цео роман као метафоричну причу о судбини човека двадесетог века који није ништа друго до бескућник и луталица, било да је прогнан или да добровољно напушта место које се назива завичајем.

Зебалдово присуство у *Исељеницима* је евидентно. Овог немачког професора у Енглеској сусрећемо успут. Међутим, аутор је ипак снажно присутан. Због чега је тај, рекло би се, угледни професор, толико опседнут животима својих протагониста да обилази Европу или прелази Атлантски океан да интервјуише њихове рођаке, претура по њиховим архивима, повија се над њиховим албумима и реконструише њихова путовања? (Vud, 2014) У првој причи постоји један детаљ о доктору Хенрију Селвину, када се текст накратко осврће на незнатнију бездомност самог Зебалда, па затим скреће поглед, као да учтиво признаје њену мању трагичност:

Једном приликом, када је Клара била у граду, упустисмо се др Селвин и ја, у дужи разговор који је произишао из питања др Селвина да ли икада осећам носталгију. Нисам знао шта да кажем на то, насупротив др Селвину који ми је, након паузе током које је размишљао, признао – друга реч не одговара чињеничном стању - да га током последњих година све више обузима носталгија. (Zebald 2012:21)

Зебалд затим описује носталгију др Селвина за селом у Литванији које је морао да напусти са седам година. Слушамо о вожњи коњском запрегом до станице, путовању возом до Риге, бродом из Риге, и упловљавању брода у луку:

Сви исељеници су се окупили на палуби и чекали да се из паре која се кретала појави Статуа слободе јер су сви резервисали путовање за Америку – како су је код нас звали. Када смо изашли на копно, и даље је за нас било ван сумње да нам је под стопалима тле Новог света, обећани град Њујорк. Али у стварности бејасмо, како се након извесног времена – а брод је већ одавно поново испловио – на нашу жалост испоставило, завршили у Лондону. (Zebald 2012:22)

Потресно је како Зебалдова носталгија постаје Селвинова, како је гутају продорнији оквири крупнијег наратива. Можемо само да

наслутимо пригушену патњу Зебалдове болне опаске: „Нисам могао да нађем прикладан одговор.” (Zebald 2012: 21).

ИСЕЉАВАЊЕ – ДОБРОВОЉО ИЛИ ПРИНУДНО?

Едвард Said (2008: 33) је пишући о егзилу направио разлику између изгнанника, избеглице, исељеника и емигранта, при чему је исељенике дефинисао као људе који својевољно живе у страној држави због личних или друштвених разлога. Исељеник је свако ко се исели у другу земљу, при чему је избор земље могућност. Ипак, исељеници могу делити с прогнанима самоћу и отуђење, али они не пате под његовим крутим забранама. На основу Саидове дефиниције проистиче закључак да су Зебалдови протагонисти, које он у самом наслову дела назива исељеницима, добровољно напустили земљу, при чему се не сме заборавити шта је био узрок таквог поступка. Зебалдови *Исељеници* приказују судбине четири Европљана⁹ који су се трајно иселили из земље у којој су рођени. Енглески наслов *Емигранти* стоји наспрам немачког *Die Ausgewanderten* поимениченог партиципа перфекта, који казује да су се ти људи коначно, неповратно иселили, па се све четири приповетке врте око сећања, око реконструисања изгубљеног живота.¹⁰ Управо за сећање Аделварт каже да му „често личи на једну врсту глупости. Оно изазива тешке вртоглавице, као да човек не гледа уназад кроз процепе времена, него с велике висине, доле ка земљи, с једне од оних кула које се губе на небу” (Zebald 2012: 132).

Егзил никада није стање у коме је човек задовољан, спокојан или сигуран. Егзил представља живот изван уобичајеног реда, номадски, без средишта (Said 2008: 37). У *Исељеницима* Зебалд је писао о четири луталице: доктору Хенрију Селвину, литванском Јеврејину¹¹ који је дошао у Британију почетком двадесетог века, живео као вешто прерушен енглески лекар, пре него што се у позним годинама убио; Паулу Берејтеру, Немцу који се, јер му је због делимично јеврејског порекла било забрањено да предаје у Трећем рајху, никада није опоравио од тог прекида, и који се касније убија; Зебалдовом деда-ујаку Аделварту, који је двадесетих година прошлог века из економских разлога и због своје сексуалне оријентације дошао у Америку, радио као слуга за богате породице на Лонг Ајленду, али је завршио у душевној болници симболичног имена – Итака, у држави Њујорк; и Максу Аураку, фиктивном лику који је изграђен по узору сликара Френка Ојербаха, који је пред погром оставио родитеље у Немачкој 1939. године и пребегав у Енглеску. У ове четири приче протагонисти су људи који су се, због јеврејског порекла или неког дру-

9 Иако дело првенствено говори о судбини четири исељеника, по страни не остају ни приче њихових рођака, људи које срећу, такође исељеника, као и исељеничка судбина самог наратора.

10 У роману се ни у једном тренутку не наводи могућност усељења у нов завичај, иако су исељеници у сталној потрази за истим.

11 О јеврејском пореклу др Селвина биће речи у једном од следећих поглавља.

гог разлога, можда још раније, пре надолазећег националсоцијализма, иселили из домовине и стационирали у туђини. Изгнанство је, по Саиду, за разлику од „ушушканости” у домовини, суштински дисконтинуирано стање бивствовања (Said 2008: 31) Узмемо ли, на пример, судбину Немаца протераних из својих домова на истоку, видимо да њихова искорењеност доноси губитак иметка, куће и окућнице, радње или скромног радног места, уз то и земље, обриса града итд. Протерани Јевреји или као у случају Зебалдових исељеника губе исто, али поред тога они губе и људе: друга из школске клупе, суседа, учитеља, родитеље. И губе језик. Ипак, како наводи Жан Амери (1999: 145) протерани Јевреји нису ни изгубили земљу, него су морали да схвате да је никада нису ни имали. Они су, дакле, били приморани да желе да напусте земљу у којој су се родили и у којој су провели детињство. На тај начин су избегли страхоте рата и геноцида, али се, упркос томе, надаље више нису сналазили у животу.

„БЕЗЗАВИЧАЈНОСТ” У ИСЕЉЕНИЦИМА

Под лутањем се подразумева одсуство или непостојање стабилног завичаја. Пошто су Јевреји прогнани народ, који је расејан по читавом свету, о њима се развила слика „беззавичајног” народа. На који начин се „беззавичајност” или исељеност манифестује код Зебалдових јунака?

Селвин напушта Литванију као седмогодишњак 1899. године. Његова асимилација у Енглеској, која осим стицања завидног образовања подразумева и промену имена, бива успешна. Ипак, његово одвајање од спољашњег света и његово отуђење од сопствене жене представља вид унутрашње емиграције. Он, због тога последњих година, осећа носталгију – одсуство завичаја проузрокује код њега један облик трауме.

У модификованом облику феномен исељења манифестује се и код Паула Берајтера. Он три пута покушава да напусти Немачку, али никада не успева да је напусти у потпуности. Несигурност која у њему влада због немогућности да схвати завичај постаје јасна у тренутку када наиђемо на фотографију, коју је Паул као војник Вермахта послао са фронта и испод које стоји записано: „цирка 2.000 км ваздушном линијом удаљен – али од ког места?” (Zebald 2012: 53). Амбивалентна осећања која гаји према родном граду и његовим становницима проузрокована су Берајтеровим осећајем да је „био од главе до пете Немац, везан за родни крај, за ту земљу у предворју Алпа и за тај бедни С, који је заправо мрзео и дубоко у себи [...] најрадије би га заједно са свим становницима којих се гадио из дубине душе, видео уништеног или самлевоног” (Zebald 2012: 54). Осећајући се бездомно у константној потрази за завичајем и сопственим идентитетом читао је књиге из којих је најчешће записивао биографске податке аутора - Алтенберга, Тракла, Толера, Тухолског, Бењамина, Цвајга, који су сви, без изузетка, јеврејског порекла. Судбине које је у књигама сретао и проучавао довеле су га до убеђења „да он припада прогнанима, а не С-у” (Zebald 2012: 55).

Амброз Аделварт се убраја у егзиланте од своје тринаесте године. Његову исељеност осим сталних путовања потврђују и боравци по хотелима, у којима он прво налази посао, а касније, током живота, проводи велики део времена. Код Соломонових он се прво запошљава као батлер, дакле, као неко ко се брине о кући и домаћинству и ко у неку руку постаје део куће и део породице јеврејског порекла.

Макс Аурах напушта Немачку у мају 1939. године. Као дете из јеврејске породице он бива приморан да бежи пред нацистичким режимом. У причи *Макс Аурах* његово путовање од куће до аеродрома може се посматрати у аналогији са ситуацијом када Селвин напушта свој завичај, колико тематски, у тој мери и формално. Обојица напуштају своју домовину као деца, оба путника поседују могућност да се до детаља сете пута, слике окружења заузимају највећи део сећања, фразе „видим/осећам” појављују се у великој фреквентности, код Селвина пет пута на једној страни, код Аураха чак девет пута на једној и по страници. Још једна ствар им је заједничка: Селвин и Аурах прво пристижу у Лондон и обојица остају да живе у Енглеској. Боравак у Енглеској заједнички им је са приповедачем: између Аураховог бега из Минхена за Лондон 1939. и нараторовог лета из Клотена за Манчестер 1966. године, који нам је предочен на почетку Аурахове приче, такође се могу уочити подударности. На ову причу надовезује се мотив детаљне царинске контроле, из кога се може закључити да је и сам наратор исељеник, па га због константног лутања убрајамо у ред његових „беззавичајних” протагониста.

Вратимо ли се на Аураха, поставља се питање његовог односа према завичају који је напустио у детињству. Како га се сећа?

Кад мислим на Немачку, делује ми као неко лудило у глави. И вероватно због страха да ћу то лудило тамо и пронаћи, никада више нисам био у Немачкој. Морате знати да се мени чини да је Немачка заостала, уништена, некако екстратериторијална земља, насељена људима чија су лица прелепа, али и ужасно превејана. (Zebald 2012: 166)

Екстратериторијална и разрушена, због тога за њега у Немачкој не постоји реална егзистенција. Овакво схватање симболично је појачано сликом на коју Аурах изнова наилази у својим мислима – слика једне немачке даме, која у њему буди амбивалентна осећања, али са којом не успева да успостави контакт, јер верује да она разуме само свој матерњи језик, немачки, који он није проговорио још од тренутка када се на минхенском аеродрому опростио од својих родитеља. Амери сматра да се отуђење од завичаја манифестује и кроз отуђење од језика. Матерњи језик постао му је непријатељ, колико и људи који су њиме говорили. У Аураховом сећању остало је само време након 1933. године, заборавио је све „изузев процесија, шетњи и парада за које је, очигледно увек постојао повод. Или је то био Мајски празник или празник Корпус Кристи, Покладе [...] Или се кроз улице центра града носило пресвето Срце Исусово или такозвана Крвава застава” (Zebald 2012: 167). Идентитет Немачке

у Аураховом сећању граде националсоцијализам и католичанство, он их је посматрао као равноправно зло.¹²

Такође, треба приметити да Аурах не одлази у Америку код свог ујака, као што је било договорено, већ се сели у Манчестер, у нади да ће моћи да прекине све везе с прошлошћу¹³: „[...] јер нисам хтео да ме више нико и ништа подсећа на моје порекло. Немајући појма, у то време, веровао сам да ћу у Манчестеру моћи да започнем нови живот, изван претходног контекста, [...]” (Zebald 2012: 167). Овај план је пропао, јер се испоставило да је Манчестер град исељеника: „[...] управо ми је Манчестер вратио сећање на све што сам покушао да заборавим, јер је то град исељеника, а век и по су исељеници, ако се изузму сиромашни Ирци, углавном били Немци и Јевреји [...]” (Zebald 2012: 175). Иако је кренуо у супротном правцу, доласком у Манчестер на изванредан начин сусрео се са својом прошлошћу. Пропадање Манчестера које је узело маха, Аурах не осећа као неку претњу, он напротив не жели да напусти град ни у ком случају:

Сада су прошле већ 22 године, казао је он, од мог доласка и са сваким новим даном који прође чини ми се да ми је немогућије и да помислим на промену места боравка. Манчестер ме је, дефинитивно, узео под своје. Ја више не могу, не желим и не смем да одем. Чак и незаобилазни студијски одласци у Лондон једанпут-двапут годишње, оптерећују ме и изазивају у мени немир. Чекање на железничким станицама, обавештења преко звучника, седење у возу, земља која напољу промиче, а мени је још увек потпуно страна, погледи сапутника – све то ми је једна агонија [...]. (Zebald 2012: 155)

Док други протагонисти непрекидно путују, лутају тражећи себе и свој завичај, Аурахов лик је изграђен као њихова апсолутна супротност. Иако делује да је он у Манчестеру пронашао свој други завичај, у наведеном признању увиђамо да му је Енглеска, поред толико година проведених у њој, и даље страна. Срећан крај у исељеничкој причи не постоји.

Поред четири доминантне исељеничке приче у роману готово свака особа с којом се наратор среће јесте нека врста егзиланта: жена која је управљала чамцем, др Абрамски, власник Вади Халфе итд. Уколико и постоје друге личности у роману, онда су то гнусни локалци, који стоје као супротности фигурама исељеника, чему у прилог говори ситуација коју је наратор доживео приликом посете Немачкој. Она као да указује на постојање истинске мржње према завичају и његовим становницима – као да би, и сам наратор, што је случај и са осталим протагонистима, најрадије видео домовину уништеноу и сломљену. Он негира свој родни град помињући га само као С, а не целим именом.

Дакле, и ликови из романа творе један затворени свет: као што у роману постоје само депримирајући градови и места, тако свет из ро-

12 Негативно поимање католичке цркве јасно је уочљиво и код Паула Берајтера, који се „заиста ужасавао божјих представника и мириса нафталина који се ширио око њих”. (Зебалд 2012: 37)

13 Посебну пажњу треба обратити на однос према свом јеврејском пореклу у периоду јачања Хитлерове политике. Он се због својих корена осећао изопштеним из масе и због тога је осећао срамоту.

мана насељавају само исељеници, наратор само њима поклања пажњу. Симпатије, које наратор гаји према исељеницима граниче се с једним видом опсесије. Нараторова опсесија према егзилантима наслућује се у дискретном, али константном присуству Владимира Набокова – било посредством његових аутентичних фотографија, записа из његове биографије или подударности, које ни у ком случају не би смеле бити тумачене као пука случајност.

Бавећи се проблематиком односа између реалног завичаја, који је представљен у *Исељеницима* и који протагонисти својим начином живота потврђују, и идеје завичаја као места сигурности, који представља само утопијски захтев или фантазматски тренутак стања које је ослобођено амбивалентности (Eker 2006: 86), увиђамо да оваква подела није остварљива у потпуности, јер је ситуација знатно сложенија: као што је већ установљено, др Селвин је напустио спољашњи свет и преселио се у своју башту, у којој је делимично пронашао мир. Његова носталгија није чежња за апстрактним местом, већ за његовом домовином у Гродном из које је био приморан да оде. Паул Берајтер, насупрот томе, осећа велико непријатељство и антипатију према становницима свог родног града, али ипак гаји афинитет према том месту, те се осећа дезоријентисано због немогућности да прекине такав однос. Његов очај није, дакле, очај због немогућности да пронађе утопијски завичај, већ због немогућности да живи у реалном завичају. Чини се да је Аделварт пронашао своју митску домовину у Итаки, колико год да су последице трагичне. Итака, која је вештачко станиште, нуди му утеху, шок терапија нуди губитак сећања која су за њега неиздржив терет, дакле, Аделварт бира бег. Аурах се плаши да на било који начин успостави везу са некадашњом домовином, због тога годинама остаје у граду, који га делом подсећа на завичај. У делу *Исељеници* његови протагонисти не теже за фантазматским и утопијским завичајем, пошто су изгубили свој завичај, они се осећају незаштићено, изопштено и измештено, њима осећај исељености постаје иманентан.

ГРАД КАО ЗАВИЧАЈ ЗЕБАЛДОВИХ ЕМИГРАНАТА?

Најчешћи критеријум за означавање домовине је место рођења или место у коме су родитељи и појединац живели дуги низ година. Савремени немачки филозоф Ридигер Зафрански види домовину као везаност за место, за један животни простор. У немачком универзалном речнику *Duden* (*Duden*) прва семема лексеме „Heimat” (завичај)¹⁴ дефинише се као: „Land, Landesteil oder Ort, in dem man [geboren und] aufgewachsen ist oder sich durch ständigen Aufenthalt zu Hause fühlt”¹⁵. Домовина, на основу дефиниције из лексикона, означава дубоку повезаност са једним местом, које се може препознати по поверењу, сигурности и заштићености коју

¹⁴ Видети „Heimat” у Немачком универзалном речнику *Duden*.

¹⁵ „Земља, регион или место, у коме се човек [родио и] где је одрастао или у коме се због честог боравка осећа као код куће”

носи у себи. Тумачење завичаја у двадесетом веку без његове одсутности не би било изводљиво. Одсутност завичаја у Зебалдовом роману може се наслутити из самог наслова – *Исељеници*. Читајући четири приче могло би се протумачити да за наратора грађевине, пре свега куће, играју значајну улогу, јер често посеже за њиховим детаљним и прецизним описима. Због обима анализе просторне категорије завичаја, у раду се ограничавамо на анализу топоса града и то како се он манифестује у наративу протагониста. Анализом поменутог топоса отвара се пут истраживању мотива лутања¹⁶, као и различитих средстава које је Зебалд користио како би изразио стање исељености и егзила уопште.

Град, посматран као шири простор који се сматра завичајем, не пружа протагонистима никакву сигурност. Град, као место у коме је неко рођен и из кога потиче, у Зебалдовом роману не може се изједначити са простором у коме се човек осећа заштићено. Опис Јерусалима у причи *Амброз Аделварт*, који је за Аделвартовог животног сапутника, по пореклу Јеврејина, свети град, симбол обећане земље, а за све Јевреје оличење представе првобитног завичаја у роману не постоји као такав. У причи нам се тек пристигли путници описују као депресивни:

Све у свему ужасан утисак. [...] Нове грађевине, тако ружне да је то тешко описати. На улицама велике количине ђубрета. [...] Распад, ништа сем распада, пропадања људи и празнине. Нема знакова било какве производње или индустрије. (Zebald 2012: 126) [...] Козмо стално понавља да га хвата беспримерни ужас од овог града. (Zebald 2012: 128)

Пандан Јерусалиму у тексту је Манчестер, место дешавања Аурахове приче, при чему је сличност лако уочљива – Манчестер је означен као индустријски Јерусалим. Овај град је за приповедача пример запуштености и немара: „Заиста би се могло помислити да су град одавно напустили становници и да је он сада једна једина мртвачница или маузолеј” (Zebald 2012: 137). Међутим, док је узрок заосталости у Јерусалиму недостатак индустрије, чини се да је пропадање Манчестера проузроковано неконтролисаним ширењем индустрије и необузданог напретка, то је град „у боји антрацита, из кога се програм индустријализације проширио по читавом свету” и који је „показивао посматрачу трагове свог сиромаштва и деградације који су, очигледно, постали хронични” (Zebald 2012: 142). О узроцима који су довели до пропадања Јерусалима Козмо чита у приручнику за путовања:

У прошлости, пише у приручнику, Јерусалим је био другачији. Девет десетина сјаја света било је уједињено у том луксузном главном граду. [...] А онда је дошло време уништења. [...] Годинама је пројекат оживљавања био, од стране царева, плански вођен [...], док коначно није завршено пус-

16 Путовања, на која креће наратор, као и протагонисти, у делу се могу изједначити са лутањем, односно, с мотивом „лутајућег Јеврејина”. О томе у следећем одељку више речи.

тошење, а од неупоредивог богатства Свете земље није остало ништа више сем тог сувог камена и далеке идеје у главама његових, у међувремену, широм планете разбацаних становника. (Zebald 2012: 129–130)

Још једна паралела може се повући у погледу на историјски развој: оба града су у прошлости доживела најсјајније тренутке. Разлика је у само у ком времену се то одиграло – у Јерусалиму пре пар стотина или хиљада година, а у Манчестеру на прелазу у двадесети век.

Наратор на једном од својих путовања посећује Довил, раније познато монденско лечилиште, али и њиме бива разочаран наилазећи само на још један пример незаустављивог пропадања. Приповедач је установио „да је то, некада легендарно купалиште, као и свако друго место које човек, свеједно у којој земљи или делу света, посети, безнадежно пропало и руинирано саобраћајем, комерцијалним бутицима и деструктивношћу која је на сваки начин и све више грабила око себе” (Zebald 2012: 106–107).

У истој мери приповедач региструје пустош која влада у садашњици и у Америци, када одлази у посету рођацима. Путовање од аеродрома до центра града не разликује се много од његовог доласка у Манчестер – он наилази на велике површине необрађеног земљишта, напуштене куће и остатке наводног напретка; кућа тетке Фини налази се унутар језивог насеља, у коме се куће готово и не разликују једна од друге. Као да наратор жели да стави до знања да чак и оно што је ново мора да се повињује гвозденом закону пропадања, с којим, како и сам верује, може да се идентификује свако место. Оно што човек изгради да би се успротивио општем процесу пропадања, било је захваћено распадом. Описивањем распада у свим облицима и у различитим окружењима приповедач ствара свет, у коме, чини се, нема удобности. Слажући се са Фуксовом (Fuks 2004: 110), можемо да установимо да је наратор подрио представу завијаја као места које је познато, блиско у коме се гради идентитет и претворио га у чисту илузију. Аутор то ради на више нивоа. Било да се ради о сопственој кући или о граду, било да је у питању Америка, Азија или Европа – не постоји место, које би се могло означити као домаће, познато – већ писац сваки град дефинише као нелагодан. *Das Unheimliche* (нелагодност) јесте, у суштини, метафора за нешто несвесно, нешто што човек никад довољно не успе да (спо)зна, али трајно остаје неслагласно с њим, зрачећи нелагоду и узнемиравајућу отуђеност¹⁷. Места која су у ранијим временима имала неку вредност остају пуста и напуштена, ново је осуђе-но на исту судбину, напредак се тумачи као пука обмана и представља само повећање броја рушевина, одбачених људи и несрећних судбина. Вези између изграђених објеката и уништења природног живота, које су напредак и изградња узроковали, можемо прикључити и пропадање међуљудских односа, међусобно отуђење људи – они као да су нестали са овог света. Свуда, куда се крећу протагонисти, јесте тихо и празно.

17 Видети Фројдов текст *Das Unheimliche*, *Kleine Schriften II* (2016)

ОДИСЕЈА ЛУТАЈУЋИХ ЈЕВРЕЈА

Мотив путовања уочљив је у читавом тексту. Шеделова (Šedel 2004: 15) говори о немирним путешествијима беззавичајних људи; Екерова (Eker 2006: 77) означава протагонисте као лутајуће. И стварно, протагонисти у *Исељеницима* јесу у непрестаном лутању и потрази. На који начин се лутање манифестује у тексту и која му се функција приписује? У роману лутање се може посматрати као манифестовање егзила, које је изражено кроз „беззавичајност” и исељеност Заблдових емиграната. Зебалд је мајсторски кроз судбине својих јунака проткао из давнина познати мотив лутајућег (вечитог) Јеврејина¹⁸.

У тексту је јасно уочљиво да је пре свега наратор у сталном покрету. Цео текст проткан је описима путовања: у првом тексту он одлази на село не би ли тамо пронашао кућу. Путовања која следе, а које нам приповедач представља у све четири приче, било да на њих креће аутом, возом, авионом или пешака, предузима како би лично истражио приче својих исељеника. „Сапутници” на тим путовањима, или да се задржи-мо на појму лутања, јесу хотели, који су тополи типични за овај роман. С највише детаља описан је хотел Ароса у Манчестеру, место приповедачевог заустављања након одласка из Швајцарске. Име хотела Ароса представља у исто време и име планине у Швајцарској, што у исти мах може наводити на помисао да приповедач и није оставио иза себе хиљаде километара и да се налази на истом месту у Швајцарској. У прилог тврдњи да је хотел Ароса безбедно уточиште стоји и име власнице хотела, Грејси¹⁹, која у хришћанству може да значи незаслужен поклон божанства у циљу спасавања душе грешника. Ипак, иако наратор проводи један дужи временски период у хотелу, хотел је за њега место у коме се осећа нелагодно: „Што се мене тиче, ја сам недељом у потпуно напуштеном хотелу сваки пут био обузет тако ужасним осећањем бесциљности и бесмисла [...], да сам, да бих створио илузију да имам неки правац и оријентацију, кретао у град где бих онда, наравно, лутао без плана[...]” (Zebald 2012: 142).

Хотел, у који се уселио, био је, дакле, већину времена „обележен невероватним одсуством звукова и празнином” (Zebald 2012: 139), а лавиринт собних, пожарних и врата од тоалета, као и слепих ходника, излаза у случају нужде, степенишних одморишта и степеница није му дозвољавао да означи место свог боравка као познато, пријатно и удобно. Увече је тај исти хотел био место тајних и забрањених пословања: „Тек око једанаест сати ноћу би, сваки пут, престајала гужва, а нестајале би и необичне даме за које је Грејси, када би говорила о њима, искључиво без икаквог знака ироније, користила збирни израз – the gentlemen’s travelling companions[...]” (Zebald 2012: 141). Описивањем начина на који Грејси своди касу и описивањем начина на који броји новац користећи систем дванаестица, који је њему као континенталном Европљанину деловао потпуно стран и несхва-

¹⁸ Видети „wandering Jew” Encyclopedia Britannica (2015)

¹⁹ Видети „grace” Encyclopedia Britannica (2015)

тљив, дефинитивно се испољава чињеница да та домовина није она која у човеку буди осећања заштитености и сигурности.

Наравно, у тексту нису дати описи само нараторовог лутања. Значајан део текста посвећен је описима Амбровозе и Козмове експедиције до Јерусалима, за време које су они прошли значајан део Европе и Мале Азије. Обојица на крају завршавају свој живот у санаторијуму Итака у Сједињеним Америчким Државама. Обојица умиру у тој установи. Име Итака може се тумачити као вишеслојна алузија на Одисејеву причу²⁰. С једне стране, Амбровозо и Козмово путовање с митским подтекстом може се сматрати неком врстом Одисеје. Такође, Итака је коначно одредиште у Одисеји, што је случај и у овој причи. Али у току свог путовања они посећују, како Козмо у једном тренутку и каже, „оригиналну” Итаку, путују у Јерусалим који је пражавичај свих Јевреја. С друге стране, открива се повезаност са Селвиновом причом: вила у оквиру санаторијума, у којој Амброс и Козмо окончавају своје животе, зове се Самарија, исто име носи једна клисура на Криту, који је Селвин са својим пријатељем посетио и чије слике је презентовао самом наратору. На крају, Самарија је и област у Палестини, што се може читати као алузија на јудаизам. Траг јудаизма је незаобилазан у овом прозном делу. Уколико се погледа јеврејско порекло породице Соломон и уколико се прати прича Макса Аураха, не сме се изоставити чињеница која их повезује. У причи о Аураку забележен је сан протагонисте, у коме се појављује извесни господин Фроман, који у рукама држи модел Соломоновог храма. Трагом храма стиже се до јудаизма, Јерусалима, као и до теме уништења. У тексту и имена имају своју функцију: презиме породице Соломон, као и целокупна прича о Аделварту, у којој Козмо, прави правцати Јеврејин, започиње своје лутање и уводи мотив лутајућег (вечитог) Јеврејина.

Као што је на почетку већ речено Паул Берајтер је само три четвртине Аријевац, његов деда по оцу је јеврејског порекла; Аделварт је пратилац и животни сапутник Јеврејина Козма Соломона; Аурахови родитељи су Јевреји. У тексту не постоји никаква експлицитна тврдња о Селвиновој повезаности са јудаизмом, али истраживањем историје Селвиновог имена као да се отвара једна нова перспектива која сведочи о његовом јеврејском пореклу: његово првобитно име било је Херш Северин, тек га је у Енглеској променио „у некој врсти друге конфирмације” (Zebald 2012: 23) у Хенри Селвин. Северин је пољско презиме, које потиче од латинског *severus*. *Severus* се на енглески преводи као звезда²¹, на немачки као озбиљан, што у потпуности одговара и Севериновом понашању. Реч звезда садржи још једну конотацију релевантну за наше истраживање – Давидова звезда. Давидова звезда даље наводи на следеће појмове – јудаизам – протеривање Јевреја – Холокауст. У исто време оваквим закључивањем повезују се појмови јудаизам и Холокауст са Селвиновим

20 Одисеј је један од првих луталица и носталгичара у историји западноевропске културе, кога узимамо као парадигму свих лутања.

21 Референтан је превод на енглески, јер се он стационирао у Енглеској.

завичајем код Гродног, те се може извести закључак да је др Селвин због свог порекла био принуђен да напусти домовину.

Након истраживања експлицитних, али и имплицитних чињеница, које повезују четири главне фигуре у роману, приступа се анализи текста и мотива лутајућег Јеврејина. Слика лутајућег Јеврејина Ахасвера постала је део европске културе, а у најнегативнијем контексту била је искоришћена у време националсоцијализма. Лутајући Јеврејин Ахасвер по легенди о Христовом распећу није допустио да се Христ на свом путу ка Голготи одмори испред његове куће, већ га је увредама отерао. Господ га је због тога протерао и осудио да до последњег тренутка, до свог судњег часа, лута без дома и домовине (Štern 2004: 117). На који начин се лутање манифестује у *Исељеницима*?

У Аделвартовом сну, када он сања долазак у „једно прљаво село окружено песком и прашином” (Zebald 2012: 130), ер-Риха, скрива се комплексна веза јудаизам – завичај – лутање. У сну готово сви његови становници делују му као просјаци и друмски разбојници: „Упадљиво велики број је згурен од гихта, грбав и болешљив. Други имају губу или пате од гушавости. Сад видим ту је много људи из Гопрехта” (Zebald 2012: 130). Гопрехт је Аделвартово родно место у Алгоји. Анимозитет који осећа према том месту приказан је у сну, у области несвесног. Сан се наставља и Аделварт и Козмо стижу у Јерихон, који доживљавају као рај:

Ови људи имају све. Све што се посеје, одмах расте из меког плодног тла. Баште цветају у вечној раскоши. У светлим вртовима палми таласа зелено жито. Летња јара бива ублажена бројним водама и лукама, крошњама дрвећа и лишћем винове лозе на стазама. Зиме су толико благе да становници ове блажене земље могу да иду само у ланеним кошуљама, чак и када је, недалеко од њих, у брдима Јудеје све бело од снега. (Zebald 2012: 130-131)

Међутим, пажњу треба усмерити и на интертекстуалне импликације. Не треба изоставити чињеницу да је Јерихон оаза, један вид врта, као Селвинов врт у коме он налази уточиште. У библијском контексту Јерихон је за Јевреје капија за улазак у хваљену земљу, први град који је био освојен и уништен након повратка из Египта и преласка преко Јордана²². Начин на који је он представљен резултира сагледавањем Јерихона као идеалног завичаја. Ипак, та чињеница постаје знатно компликованија, јер је арапско име за Јерихон Ариха, што се готово и не разликује од онога што узвикује слепи водич у сну: „ер-Риха”. Представа о рајском завичају на тај начин бива нарушена, првенствено, јер се јавља кроз повезаност са стварним и омраженим Амброзовим завичајем, а као друго, идеал таквог града нестало је заједно са далеко прошлим временом када је Јерихон уништен.

Мотив лутајућег Јеврејина свој врхунац налази у причи *Макс Аурах*. Седећи у Вади Халфи, ресторану који је такође у тесној вези са исељеношћу, јер је и газдина породица исељеничка, наратор у једном тренутку једва успева да разликује реалност од каравана насликаног на слици

22 Видети „Jericho” Encyclopedia Britannica (2015)

која је окачена у омиљеном кафеу Макса Аураха: „И посебно током дана када је Аурах радио са угљем, а фина пудераста прашина импрегнирала његову кожу једним металним сјајем, чинило ми се као да је управо изашао из пустињске слике или као да му је место у њој” (Zebald 2012: 150). Нараторовом имагинацијом Аурах се изједначава са номадима, са беззавичајним људима, са стално лутајућима.

У роману лутање се не манифестује само кроз животе ликова, већ и кроз саму структуру текста, лутање је уочљиво и због коришћења различитих врста текстова, представљања различитог временског периода, као и због путовања преко три различита континента.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Егзил у случају Зебалдових *Исељеника* чин је индивидуалног и доброволног диспозиционирања. Његови протагонисти налазе се у сложеној позицији јер они су приморани да успоставе однос и с тренутном локацијом, коју покушавају да означе као нов завичај, и с простором првобитног завичаја, који су морали да желе да напусте. Физички простори играју велику улогу у роману, јер су они места у којима се гради идентитет. У *Исељеницима* немогућност да се живи у родној земљи, али и немогућност да се успостави нормална егзистенција у такозваној новој домовини узрокују да се сви протагонисти налазе у стању које се дефинише као бездомност, они су трајно отуђени, измештени и изгубљени. У Зебалдовом роману лутање се посматра као израз егзила, које је изражено кроз константна путовања исељеника, али и самог наратора. Сви они су грозничавој потрази за идентитетом, иза које стоји чежња за укореењеношћу у завичај.

Саид је написао да је егзил неизлечиво светован и неподношљиво историјски, те да је он попут смрти, али без коначног милосрђа смрти. Егзил и његова туга никада не могу бити потпуно превладани. Док су егзил и носталгија, која му је имплицитна, неизлечива стања, смрт ипак доноси коначност, она поклања излаз. Носиоци ове четири приповетке су људи чији је исељенички живот више биолошка чињеница, и који из живота, после деценија узалудног труда, опхрвани несавладивим осећајем пораза, одлазе или добровољно, дакле самоубиством, или чине све да га окончају попут ујака Аделварта, који се радо подвргава електрошоковима у установи затвореног типа, не би ли некако ипак скончао. Међутим, последња слика у роману коју нам наратор предочава не говори у прилог Саидовој тврдњи да смрт доноси излаз из „беззавичајног” стања.

Иза једног вертикалног разбоја седе три младе, можда двадесетогодишње жене. [...] Ко су те младе жене, не знам. Девојка у средини има светлоплаву косу и некако личи на невесту. Ткаља с њен леве стране држи главу мало накрену на страну, док ме она с десне стране посматра тако непрекидно и неумољиво, да не могу више да издржим. Размишљам како ли су се њих три звале – Роза, Лујза и Леа или Нона, Децима и Морта, ћерке ноћи, с вretenом, концима и маказама. (Zebald 2012: 216–217)

Нона, Децима и Морта су богиње судбине, господарице људског живота. Нона вртеном преде нит живота, Децима завија клупко, а Морта са маказама у руци чека да пресече нит. Када пресече нит живота, човек умире. У последњој слици у роману наилазимо на одређујућу особину наратора, односно самог аутора. Он је човек који верује у судбину. У случају Зебалдових јунака чињеница је да смрт није случајна и да не представља прекид, већ наставак, а то је судбински предодређено лутање и у смрти.

Примарни извор:

Zebald 2012: V. G. Zebald, *Iseljenici*, Beograd: Paideia.

Литература:

- Ameri 1999: Ž. Ameri, Koliko je čoveku potreban zavičaj, Beograd: *Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 55, Beograd, 151–161.
- Bastijan 1992: A. Bastian, *Der Heimat-Begriff. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung in verschiedenen Funktionsbereichen der deutschen Sprache*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 70–73.
- Berger, Berger 2001: A. Berger, N. Berger, *Second Generation Voices: Reflections by Children of Holocaust Survivors and Perpetrators*, Syracuse: Syracuse University Press
- Eker 2006: G. Ecker, „Heimat” oder Die Grenze der Bastelei, Berlin: W. G. Sebald. *Politische Archäologie und melancholische Bastelei*, Berlin: Erich Schmidt Verlag, 77–88.
- Fuks 2004: A. Fuchs, *Die Schmerzensspuren der Geschichte. Zur Poetik der Erinnerung in W. G. Sebalds Prosa*, Kölln: Böhlau Verlag.
- Gvozden 2011: V. Gvozden, Zebaldova politika književnosti, Novi Sad: *Polja*, 469, Novi Sad, 86–98.
- Herš 2011: M. Herš, Generacija postsećanja, Novi Sad: *Polja*, 469, Novi Sad, 149–168.
- Joisten 2003: K. Joisten, *Philosophie der Heimat – Heimat der Philosophie*, Berlin: Akademie Verlag, 154–190.
- Kiš 1990: D. Kiš, *Gorki talog iskustva*, Beograd: Narodna knjiga, 235.
- Kuci 2011: Dz. M. Kuci, V. G. Zebald, Nakon prirode, Novi Sad: *Polja*, 469, Novi Sad, 170–175.
- Melić 2012: K. Melić, Egzil ili veliki povratak u romanu Neznanje Milana Kundere, Kragujevac: *Nasleđe*, 44, Kragujevac, 412–428.
- Ransijer 2008: Ž. Ransijer, *Politika književnosti*, Novi Sad: Adresa, 7–35.
- Said 2008: E. Said, Razmišljanja o izgnanstvu, Novi Sad: *Polja*, 452, Novi Sad, 28–37.
- Semprun 1996: H. Semprun, *Pisanje ili život*, Beograd, Paideia, 112–115.
- Šedel 2004: S. Schedel, „Wer weiß, wie es vor Zeiten wirklich gewesen ist?” *Textbeziehungen als Mittel der Geschichtsdarstellung bei W. G. Sebald*, Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Šerc 2011: S. Šerc, Maks Zebald – The good German guy, Novi Sad: *Polja*, 469, Novi Sad, 81–85.

- Štern 2004: F. Stern, „Der ewige Jude” – Stereotype auf der europäischen Wanderung. *Die Macht der Bilder: Antisemitische Vorurteile und Mythen*, Wien, Jüdisches Museum der Stadt Wien, 117.
- Ugrešić 2002: D. Ugrešić, Pisati u egzilu, Beograd: *Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 60, Beograd, 97–109.
- Zebald, Kafatu 2011: V. G. Zebald, S. Kafatu, Razgovor sa V. G. Zebaldom, Novi Sad: *Polja*, 469, Novi Sad, 58–61.
- Zebald, Džagi 2011: V. G. Zebald, M. Džagi, Poslednja reč, Novi Sad: *Polja*, 469, Novi Sad, 90–93.

Интернет извори:

- Grace. *Encyclopedia Britannica*. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/240435/grace>> 23.1.2015.
- Frojd, S. Freud, *Kleine Schriften II, Das Unheimliche* <<http://gutenberg.spiegel.de/buch/kleine-schriften-ii-7122/29>> 27.3.2016.
- Heimat. *Duden*. <<http://www.duden.de/rechtschreibung/Heimat>>. 23.1.2015.
- Jerihon. *Encyclopedia Britannica*. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/302707/Jericho>>. 23.1.2015.
- Vud 2014: J. Wood, *O nevracanju kući* <http://pescanik.net/o-nevracanju-kuci/> 23.01.2015.
- Wandering, Jew. *Encyclopedia Britannica*. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/635269/wandering-Jew>>. 23.1.2015.

Milena Nešić Pavković

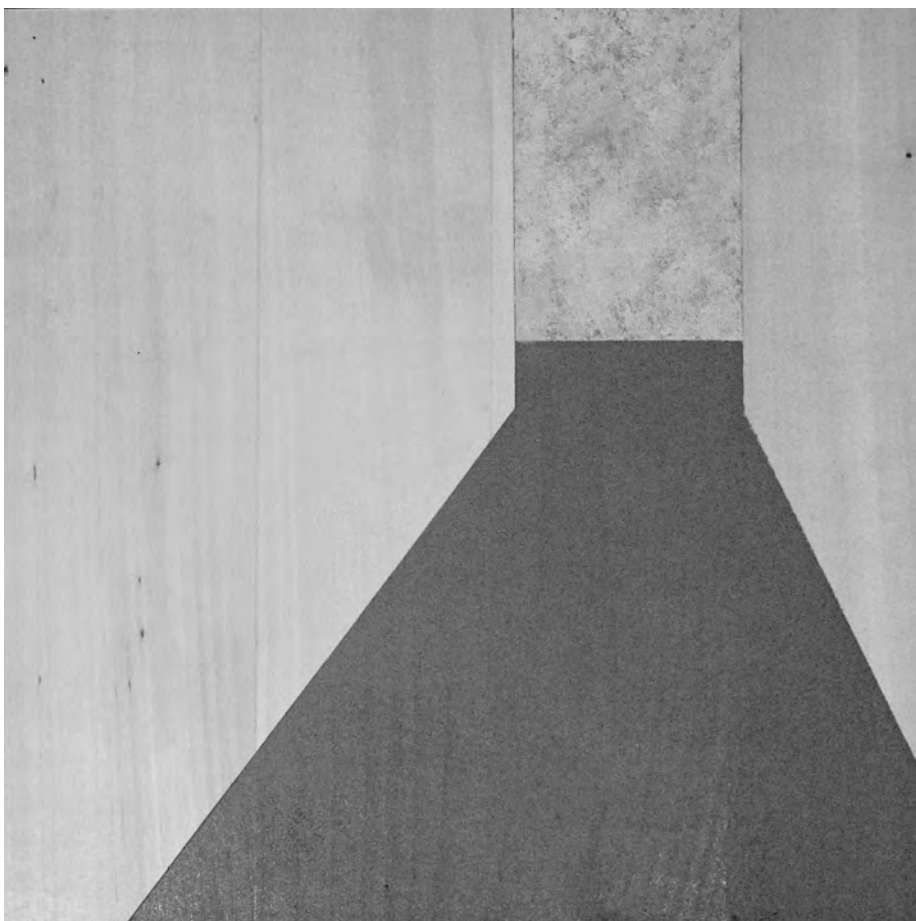
ROAMING AS AN EXPRESSION OF EXILE IN THE EMIGRANTS BY W. G. SEBALD

Summary

W. G. Sebald, who has spent twenty years of his life as an emigrant in England, reflects on the topic of exile in his novel *The Emigrants*. Defining the novel as “four long stories with lots of illustrations”, Sebald presents the fate of four Europeans of Jewish origin, who left their home country before the World War Two. Based on the research of spatial categories of homeland, and in accordance with the state of eviction and absence of homeland, this paper discusses the ways in which exile manifests itself in this novel. The author also examines whether roaming can be seen as an expression of exile and how it relates to the ancient motif of an eternally wandering Jew.

Keywords: Sebald, *The Emigrants*, Jew, lack of homeland, roaming, exile

Примљен 2. април 2015. године
Прихваћен 31. марта 2016. године

Конечан избор, комбиниована техника на дрвету, 2011.

Милица Б. Рађеновић¹
Универзитет Унион, Нови Сад
Факултет за правне и пословне студије

ЕЛЕМЕНТИ ПОПУЛАРНЕ КУЛТУРЕ У ВЕЛИКОМ ГЕТСБИЈУ

Популарна култура заузима значајно место у култури двадесетог века. Стварају је различите друштвене категорије које социјални систем чини на неки начин подређеним или обесправљеним. Заснива се на борби подређених за сопствена значења која се разликују од значења која желе да им наметну силе доминације. Овај рад анализира правила на којима почива популарно и како та правила могу бити примењена на једно дело које припада елитној култури, која се сматра супериорном у односу на популарну културу. Рад проучава *Великог Гетсбија* користећи популарне критеријуме, а не критеријуме квалитета које заступа елитна култура. За разлику од критеријума квалитета, критеријуми популарне културе зависе од друштвене ситуације читаоца. Тако, популарна критика није критика самог дела, већ и критика друштвеног система.

Кључне речи: популарна култура, Велики Гетсби, друштвене класе, амерички сан

1. Увод

Фицџералд описује свет младих и богатих који је пун путених и материјалних испуњења и искупљења у време прохибиције. Свет се променио и вредности које су цењене пре рата одједном су се чиниле застарелим и неодговарајућим – труд, напоран рад и штедљивост уступили су место доколици и разметљивом расипништву (Donaldson 2001: 201). У том периоду у америчком друштву ствара се нова класа, класа доколичара (*leisure class*), којом се бавио Торстајн Веблен (Thorstein Veblen) у својој књизи *Теорија доколичарске класе* (*The Theory of the Leisure Class*) (Donaldson 2001: 201). За Veblena (2008: 105) „доколичарство” у ствари значи непродуктивно трошење времена. Ово је класа која је рођена богата и цео живот може да проведе трошећи новац, без обавезе и да га зарађује (Donaldson 2001: 201–202). Разлике које раздвајају класу доколичара од осталих не укључује само богатство већ и одређене манире, интересовања и пре свега одговарајуће порекло (Donaldson 2001: 194). У *Теорији доколичарске класе* Veblen (2008: 108) закључује:

Само дугом употребом могу се попримити знања и навике из области лепог понашања. Префињени укуси, манири и животне навике врло су користан доказ племенитог порекла; јер, добар одгој захтева времена, веж-

1 radjenovic.mi@gmail.com

бања и трошкова, те га зато не могу постићи они који своје време морају да посвете раду.

Ник Каравеј, који нам прича о свом лету 1922. године и Џеју Гетсбију, каже за своју породицу:

Моја породица се у овом граду Средњег запада истиче богатством већ три генерације. Каравејови су нешто као клан, а негујемо и предање да потичемо од беклуских војвода, мада је прави оснивач моје лозе дедин брат, који је дошао овамо педесет и прве, послао своју замену у Грађански рат и почео да се бави продајом гвожђарије на велико, чиме се и данас бави мој отац. (Ficdžerald 2004: 11)

Каравејови имају потребу да измишљају аристократске корене упркос успеху који су остварили. Ово стварање одговарајуће историје и порекла богатих показује да се Америка удаљила од својих идеала и вратила оним од којих је желела да побегне. Америка се поносила одбацивањем старог поретка у ком је аристократија имала посебно место у друштву само захваљујући свом пореклу (Semjuel 2012: 3). Непремостиве класне поделе супротне су основним идејама на којима је изграђен амерички сан јер он пружа могућност да свако створи свој идентитет и буде ко год жели да буде без обзира на детерминанте које су добијене самим рођењем (Semjuel 2012: 3). Фиццералд је успео да обједини све контрадикторности америчког друштва: наде и могућности, успех и неуспех, илузије које се претварају у разочарања (Kalahan 1996: 374).

Велики Гетсби бави се супротстављеним позицијама и интересима у друштву, а по Fisku (2001: 28) управо на тој борби доминантних и подређених почива популарна култура. Тумачењем *Великог Гетсбија* примењујући правила популарног открива да и дело које није део популарне културе садржи у себи њене принципе. Популарна култура је култура подређених, али увек у себи садржи утицај силе доминације, али и супротстављање тој сили (Fisk 2001: 12). Она не игнорише превласт доминантних, али у себи садржи отпор према таквој расподели моћи (Fisk 2001: 29–30). Тако, Гетсбијева амбиција и успех да барем на кратко освоји Дејзи, жену која му је недоступна по неписаним правилима друштва, представља отпор подређених. Ипак, Гетсби је осуђен на неуспех што потврђује надмоћ сила доминације.

2. Популарна култура

Расподела моћи у савременом друштву није равномерна и самим тим одређене групе имају прилику да искажу свој поглед на свет, наметну га другима и смисле правила по којима би требало да се живи (Hebdiđ 1979: 14). Успех доминантне силе је да се та расподела моћи чини природном, логичном и непроменљивом, али та хегемонија никад није безбедна, довршена и стална, већ мора да трпи отпор већине која је подређена (Hebdiđ 1979: 16). Популарна култура је култура подређених, али не и беспомоћних, који су приморани да стварају своју културу од

материјала који им пружа управо систем који их обесправљује на овај или онај начин, а функционисање у систему који им није наклоњен постаје уметност живљења (Fisk 2001: 26). Имајући на располагању само оно што им владајућа класа пружа, подређени стварају своја значења, своја читања понуђеног, па зато популарну културу не чине само производи индустрије културе, већ и начин на који подређени појединци користе и схватају те производе (Fisk 2001: 26). „Корисници” популарне културе нису у могућности да учествују у стварању саме културе и једино на шта могу да утичу је начин на који ће ту културу конзумирати (De Serto 1988: 31–32). Осмишљавајући свој начин употребе популарне културе, прималац постаје и активан учесник, који попут духа утиче на свет око себе иако га нико не види (De Serto 1988: 35).

Популарна култура је продукт сталне борбе две супротстављене силе, силе која жели да одржи постојеће стање ствари и силе која стреми ка мењању односа моћи (Fisk 2001: 28). Подређени могу да се боре само на територији сила доминације јер они немају своје место, па тако не могу имати ни јасну стратегију, већ им само преостаје да делују у појединачним нападима и ситним преварама на местима где је систем ослабљен–неухватљива тактика слабих наспрам организоване стратегије јаких (De Serto 1988: 37).

Популарна култура настаје кроз међузависни однос два супротстављена пола – силе доминације морају да се додворавају подређенима, управо онима који би желели да приграбе део њихове моћи за себе (Fisk 2001: 31–32). Управо из тог конфликтног односа ове две супротстављене стране ствара се противречност популарне културе (Fisk 2001: 31–32). Она је толико примамљивија и привлачнија јер представља тренутак када они који у систему немају моћ постају одлучујући фактор јер одређују да ли ће неки производ постати популаран или ће доживети неуспех (Fisk 2001: 31–32). Стална игра доминације и отпора између ова два супротстављена тора чине популарну културу неухватљивим процесом и „контрадикторном до сржи“ (Fisk 2001: 31–32).

Популарна култура није готов производ, она мора да буде релевантна, да има способност да се обраћа различитим људима у различитим друштвеним контекстима, који обично подразумева антагонизам према систему који већину чини немоћним члановима друштва (Fisk 2001: 32–33). Већина људи у капиталистичком систему осећа се подређено и зато је веома успешно обраћање различитим социјалним групама баш кроз тај осећај подређености и из тог разлога популарна култура постоји у оквиру система иако изражава отпор према истом (Fisk 2001: 36–37). Оно што популарна култура треба да пружи је контролисани отпор, сигурносни вентил за незадовољство већине (Fisk 2001: 84–85). Борба се огледа у моћи појединца да искорачи ван понуђених оквира тако што ће разумети и стварати своја значења, стварати своје искуство које се разликује од оног понуђеног, контролисаног отпора према силама доминације (Fisk 2001: 58–59). Fisk (2001: 56–57) то објашњава на следећи начин:

Популарно је, дакле, одређено силама доминације по томе што се увек ствара као реакција на те силе; но доминантне силе не могу у потпуности да контролишу сва значења која људи стварају, нити њихове различите друштвене припадности. Људи нису беспомоћни субјекти неодољивог идеолошког система, али нису ни биолошки одређене индивидуе које располажу слободном вољом; они су променљиви скуп друштвених припадности који формирају друштвени агенси на друштвеном терену који им припада само захваљујући томе што непрестано одбијају да га уступе империјализму моћних.

Популарна култура је култура свакодневнице. Она не тежи мењању система и сила доминације, већ ствара ситне пукотине кроз свакодневно функционисање појединаца, који тихо и неумитно пружају отпор наметнутим моделима и обрасцима понашања стварањем везе између сопствене друштвене ситуације и значења која извлаче из понуђених контекста које могу применити у сопственом животу (Fisk 2001: 68–69, 80). Fisk (2001: 68) сматра да популарно функционише на два начина:

...задовољства избегавања, која су усредсређена на тело и у друштву обично проузрокују увређеност и скандал, и задовољства стварања значења, која су усредсређена на друштвени идентитет и друштвене односе, а делују социјално кроз семиотички отпор хегемонистичкој сили.

Одлика популарног текста је да је приступачан, лак за читање, али истовремено је произвођачки, изазива, али не захтева од читаоца да сам ствара своја значења јер она нису унапред одређена (Fisk 2001: 120–121). Популарни текст може се посматрати на два начин: првим начином потврђујемо деловање силе одозго, док другим показујемо како, упркос свему, делују силе одоздо (Fisk 2001: 122–123). Ипак, ти текстови су популарни јер омогућавају да жељена значења, одређена унапред, измакну контроли и створе неки нови текст, неко ново значење за подређене у систему (Fisk 2001: 121). Приликом популарног читања, значење текста преобликује се тако што ситне пукотине постају централна места за подређеног читаоца (Fisk 2001: 147). Да бисмо разумели како се стварају популарна значења „тежиште мора да се помери са питања шта људи читају, на питање како то читају” (Fisk 2001: 163).

3. Популарно у Великом Гетсбију

За разлику од естетских критеријума школоване буржоазије, популарна култура негује критеријум релевантности (Fisk 2001: 148–149). Критеријум релевантности дозвољава различита читања и разумевања текста и више значења у зависности од друштвене ситуације читаоца (Fisk 2001: 149). Естетски критеријуми теже ка универзалним, непроменљивим естетским вредностима које треба „умети” ценити, док критеријум релевантности омогућава различита вредновања и тумачења текста, који зависе искључиво од читаоца (Fisk 2001: 149–150). Тако је Гетсбијев неуспех и *наш* неуспех. За већину, његова прича је и *наша* прича.

Као што је Дејзи опипљив Гетсбијев амерички сан, тако је и Гетсбијев успон и пад нешто са чим могу да се поистовете они којима је успех по стандардима друштва вечно неухватљив. Гетсбијев пад је потврда силе доминације, али његова животна прича мали је герилски рат вођен на њиховој територији.

У *Великом Гетсбију* испричана је прича о америчком сну, али амерички сан превазилази границе Америке и америчког друштва. Амерички сан је сан сваког човека да се издигне из већ унапред одређене судбине и победи себе и границе које му је поставило друштво (Semjuel 2012: 7). Амерички сан записан је у америчкој историји, забележен у Декларацији о независности кроз право сваког грађанина на трагање за својом срећом (Semjuel 2012: 3). То је било обећање Америке својим грађанима, обећање да ће свако имати шансу да уграби своју срећу, свој сан (Kalahan 1996: 379). Непресушна нада да свако може да постане неко проповедала је да је довољно да се уложи потребан труд и рад уз одговарајућу снагу карактера да би се постигао успех без обзира на порекло и почетне тачке са које сви крећемо на животни пут (Semjuel 2012: 3). Амерички идеал је човек који сам прави свој пут, а не прати пут који су прострли испред њега, човек који сам пише своју причу (Lina 1998: 21). Фицџералд је доживљавао амерички сан као силу која обликује целу америчку нацију, а не само неке појединце (Kalahan 1996: 378). Неуспех и пораз Гетсбија упркос труду, борби, заслепљујућој нади и огромној вери прича је са којом могу да се поистовете многи у капиталистичком друштву. То заједништво неуспешних, Fisk (2001: 134) објашњава на следећи начин:

Велики амерички сан горка је илузија за милионе оних који не уживају његове обећане благодети, који не управљају властитим животима и не знају како изгледају задовољства успешних, моћних појединаца.

Гетсбијев трагични крај, његов неуспех да оствари своје жеље искуство је са којим се могу поистоветити многи и дан-данас. Фицџералд огољује не само лепоту и снагу америчког сна, већ и противречност и недостатке те идеје који су непорециви. Амерички сан је у ствари илузија која нас вуче напред, док нас нека сила стално држи назад (Hern 2010: 189). Његова жеља да успе и освоји Дејзи чини се пренаглашеном и претераном. Претераност је једна од одлика популарне културе јер „норме које се превазиђу престају да буду невидљиве, губе свој статус природног и здраворазумског, и износе се на отворену расправу” (Fisk 2001: 133). Разоткривање шавова који пуцају од количине недослености тог великог мита обраћање је појединцима који ту недоследност свакодневно живе.

Гетсбијев прави идентитет није познат кроз већи део приче. Он је мистериозни мушкарац који својим понашањем и поступцима голица свачију машту. Његове забаве изузетно су популарне и посећене. Његово богатство толико је намерно очигледно да прелази границу доброг укуса. Управо тај недостатак одговарајућег доброг укуса је оно што Гетсбија одаје као уљеза (Donaldson 2001: 188). Његов избор одеће, кућа у којој живи и кола која вози откривају га као герилског ратника који прети да

поремети правила система. За Тома, Гетсбијево љубичасто одело је не-оборив доказ неистинитости његове тврдње да је студирао на Оксфорду (Ficdžerald 2004: 147). Гетсби на погрешан начин показује своје огромно богатство, на начин који није по *њиховим* правилима (Donaldson 2001: 188). Гетсбијеве забаве оличење су измицања друштвеној контроли, како моралној, тако и законској и естетској. То су забаве на којима се пуно пије упркос прохибицији, једе, плеше, смеје и понаша непримерено. Оне измичу друштвеним правилима, правилима буржоазије којој овакве забаве делују вулгарно, неморално и нападно:

Уместо расплинутости, ова група је сачувала достојанствену хомогеност и себи приписала функцију представљања трезвеног сеоског племства – Ист Ег се заштитнички односио према Вест Егу и помно га је чувао од његове спектроскопске веселости. (Ficdžerald 2004: 64–65)

Гетсбијеве забаве представљају успех подређених јер Ист Ег не успева да контролише Вест Ег, већ може само да посматра или да се прикључи овом карневалу неукуса и ниске забаве. Прекомерна задовољства одувек су представљала претњу јер их није могуће контролисати, а када та задовољства уживају подређене групе, она постају нешто што се мора ставити у друштвене границе:

Продуктивна али патерналистичка средства контролисања задовољства подређених класа по правилу су узимала облик покушаја да се значења и понашања средње класе наметну слободном времену ниже класе; буржоазија је покушавала да над условима доколице оствари ону исту контролу какву је остваривала над условима рада. (Fisk 2001: 90)

Ове забаве представљају улазак естетике и начина живота нижих класа у свет доминантних. Стицањем богатства добили су улазницу за *њихов* свет, али нису прихваћени. Да би били на *њиховом* нивоу, морају се понашати по *њиховим* правилима. Тако и Гетсби има богатство, али богатство није довољно да ухвати своју Дејзи у свом грозничавом лету кроз друштвену лествицу. Дејзи је у ствари ужаснута забавама које се у праве њој у част:

Била је згрожена Вест Егом, тим јединственим „местом” које је Бродвеј створио у рибарском селу на Лонг Ајленду – запрепашћена његовом сировом снагом која је струјала под старим еуфемизмима и превише наметљивом судбином, која у крдо окупља његове становнике на пречици која из ничега води у ништа. Видела је нешто страшно у самој једноставности коју није успевала да схвати. (Ficdžerald 2004: 148–149)

За Гетсбија, Дејзи јесте амерички сан. Имати Дејзи поред себе за Гетсбија значи пркосити класним поделама у друштву. Гетсби не воли Дејзи само због ње саме, већ и због њеног положаја, порекла, куће у којој живи и због многих који је исто тако желе, а имају више права на њу зато што јој могу пружити раскошан живот за разлику од њега. Фицџералд увек описује Дејзи асоцирајући нас на њено богатство: „...узбуђивало га је и то што су многи мушкарци већ волели Дејзи – у његовим очима то јој

је подизало вредност” (Ficdžerald 2004: 201), „...Дејзи, која блиста попут сребра, безбедна и горда изнад тегоба сиротиње” (Ficdžerald 2004: 203). Једном приликом Гетсби каже да је њен глас пун новца и тад Ник запажа:

То је било тачно. Био је пун новца – то је била она неисцрпна драж која се у њему преливала у амплитудама, онај звук цимбала... Високо у белој палати краљева кћи, златно девојче... (Ficdžerald 2004: 164)

Дејзи је удата за Тома Бјукенена, лик који представља најоштрију критику високе класе (Lina 1998: 20). Представљање *оних дружих* у негативном смислу пружа задовољство подређеном читаоцу (Fisk 2001: 136). Као што Гетсбијев лик представља стереотип који је дубоко усађен у америчку историју и културу, стереотип човека који успева сам ни из чега, тако и Том Бјукенен представља стереотип моћног мушкарца који је већ самим рођењем постао богат и доминантан (Lina 1998: 20). Док је Гетсби приморан да ствара себе и свој идентитет, Томова личност је стална и непроменљива (Lina 1998: 20). За Тома највећи животни успех је то што је био најбољи играч фудбала. Он је један „од оних људи који у двадесет првој години постигну тако блиставо савршенство да све што се догађа касније мирише на антиклимакс” (Ficdžerald 2004: 15–16). Том припада вишој класи чије се слободно време протеже преко целог дана и чији начин живота подсећа на живот европске аристократије (Lina 1998: 23). Ови богати наследници проводе своје време у разоноди, у потпуности отуђени од заједнице која је изнедрила богатство у коме уживају, супротно америчком идеалу човека који изнова ствара себе (Lina 1998: 23). Тако, Каравеј за Тома каже: „Његова породица била је невероватно богата – још у колеџу је лакоћа с којом је трошио новац била ствар за прекор...” (Ficdžerald 2004: 16) Том не ствара себе, он је човек који је рођен са правом не да трага за срећом, већ са обавезом среће да лови њега док су се он и Дејзи „неуморно сељакали тамо-амо, свуда где су људи играли поло и били богати” (Ficdžerald 2004: 16). Том се искључиво описује као бахата и арогантна особа:

...прилично оштрог лица и надменог држања. Два сјајна арогантна ока доминирала су његовим лицем и давала му изглед човека који увек иде агресивно напред... Било је то тело огромне снаге – сурово тело. Његов глас, промукли храпави тенор, доприносио је утиску бунтовности који је остављао. Било је у томе мало очинског омаловажавања, чак и према онима које је волео... (Ficdžerald 2004: 17)

Гетсбија видимо као човека који жели да се унапреди. Гетсбијев отац показује Нику план његових дневних активности које укључују вежбање, проучавање потребних изума, учење о електрицитету и вежбање дикције, као и записане неке уопштене одлуке да ће читати по једну поучну књигу и часопис и да ће, између осталог, бити бољи према родитељима (Ficdžerald 2004: 234–235). Човек који живи по строгим правилима и покушава да исклеше новог себе и који размишља о људима у свом животу сушта је супротност Тому Бјукенену. Бјукенен је представљен

као снажно тело којим управља једноставан ум; тело које је увек спремно да крене у напад (Lina 1998: 27). Када Ник последњи пут сретне Тома, описује га на следећи начин:

Ишао је испред мене Петом авенијом оним јустрим, агресивним ходом, с рукама мало одвојеним од тела као да се спрема да одбије евентуални напад, глава му се оштро трзала прилагођавајући се немирном погледу. (Ficdžerald 2004: 241)

Том се не труди ни да прикрије аферу са другом женом за коју знају сви његови пријатељи и познаници, па чак и његова жена. Савршено је свестан своје доминантности, како физичке тако и класне, и воли да је истиче. Једном приликом разбија нос својој љубавници пред заједничким пријатељима јер се оглушила о његову заповест да не сме да изговара име његове жене. Своју класну супериорност ужива да испољава пред Миртиним мужем са циљем да га понизи. Том није способан да се саосећа са другима, „лошијим” од себе. Рођен је као неко ко има право на добар живот, па и на туђу супругу. Пошто упуту Вилсона на Гетсбијеву адресу, иако је знао да ће Вилсон да покуша да убије Гетсбија јер мисли да је он прегазио Мирту, Том не осећа кривицу. Сматра да би се тако нешто свеједно десило и ставља у први план своју патњу за изгубљеном љубавницом. Ник тада схвата:

Нисам могао да му опростим, нити да осећам симпатије према њему, али сам видео да је оно што је урадио из његове перспективе изгледало сасвим оправдано. Све је било несмотрено и смушено. Они су били несмотрени, Том и Дејзи – уништавали су ствари и бића и онда се враћали свом новцу или великој несмотрености, или било чему што их је држало заједно, остављајући другима да чисте оно што су они заборавили. (Ficdžerald 2004: 243)

Том и Дејзи могу себи да допусте да се понашају несмотрено и сакрију од последица у свом несмотреном свету. Они не морају да воде рачуна о другима, па ни о себи, јер неједнака расподела моћи у систему омогућава им вечну заштиту (Lina 1998: 25). Из тог разлога Том стрепи од сваке евентуалне промене у друштву, па припаднике других раса доживљава као опасност, баш зато што би промене у друштвеном систему имале сигуран утицај на њега (Lina 1998: 31–33). Читава његова моћ заснива се на богатству које је неко други створио. Било каква промена структуре моћи представља опасност за човека који сам нема квалитета који би му омогућили опстанак у другачијем свету (Lina 1998: 31–33). Његов страх не односи се само на људе који су друге расе, већ и на људе као што су Гетсби, који преиспитују његово загарантовано право да има све што пожели (Vil 2005: 132). Гетсбијево порекло остаје нејасно до краја, међутим, очигледна је његова повезаност са јеврејском криминалном групом. За Тома, чињеница да није познато ко је стварно Џеј Гетсби је довољна да га дискредитује. Том сумња да је Гетсби Јевреј, а Јевреји нису били „довољно бели” да би припадали њиховом повлашћеном кругу (Vil 2005: 132–133). Могућност да Дејзи буде са Гетсбијем Том види као корак ближе браковима

између црних и белих (Ficdžerald 2004: 177). Гетсби представља опасност за читав поредак који Тома држи на пиједесталу. Битно је узети у обзир да је *Велики Гетсби* написан у периоду када је постојала оштра дебата о ограничавању ко и у којој мери сме да се досели у Америку (Vil 2005: 132–133). Амерички сан привлачио је многе, али нису сви били добро дошли. Сам Фиццџералд залагао се за очување „праве” Америке, Америке белих људи одређеног порекла (Vil 2005: 132–133). Али баш ти представници „праве” Америке живе животе који нису у складу са америчиком идеалима. Ник, члан те повлашћене групе, каже Гетсбију:

„Они су огавна руља”, довикнуо сам му преко травњака. „Ти више вредиш од свих њих заједно.” Толико ми је драго што сам му то рекао. Био је то једини комплимент који сам му икада уделио, јер га од почетка до краја нисам готивио. (Ficdžerald 2004: 208–209)

Уљез, опасност по доминантну силу, по „праву” Америку постаје неко ко вреди више од оних који треба да чувају америчке вредности. Гетсби постаје носилац америчких идеала. Неприхватљиви, лошији, губитници, уљези, они на дну лествице, у ствари чувају праве вредности, америчке идеале, а не њихови прокламовани чувари. Ова противречност је толико занимљивија кад се узме у обзир да је сам Фиццџералд заступао супротне ставове.

У популарној култури различите врсте подређености могу се комбиновати (Fisk 2001: 156). Мирта, Томова љубавница, подређена је не само као жена, већ и као припадница ниже класе. Она, као и Гетсби, покушава да дође до бољег положаја у друштву не презајући ни од чега. Међутим, Мирта ниједног тренутка не постаје романтична хероина. Миртина прича је ту да потврди деловање доминантне силе. Њени покушаји да припада високој класи неуспешни су. Одбијајући мужа који је пожртвовано воли, она одбија и свој положај у друштву. Она сматра да може и да заслужије боље. Ник је боље упознаје на приватном окупљању у стану који Том изнајмљује за њих двоје. Мирта делује претенциозно док покушава да остави утисак жене из високог друштва:

„Рекла сам оном момку за лед.” Мирта подиже обрву у очајању због непромућуности нижег сталежа. „Тај свет! Све време морате да идете иза њима.” Погледала ме је благо и насмејала се. Затим је одскакутала до кучета, пољубила га заносно и одјурила у кухињу као да десет куvara чека на њена наређења. (Ficdžerald 2004: 48–49)

Мирта покушава да буде нешто што није и делује искарикано у својим неуспелим покушајима да створи неку другу, бољу Мирту. Тренутак кад јој Том поломи нос подсећа нас да је Мирта жртва с којом Том може да ради шта жели. Она живи у уверењу да Том не може да се разведе од жене зато што је Дејзи католкиња и неће да му да развод. Њен трагични крај спречава да Мирта постане готово комичан лик (Donaldson 2001: 193). Мирта не прихвата своје место у систему и због тог неприхватања трагично страда – налеће на кола која вози, игром случаја, Дејзи.

Мирта и Гетсби деле сличну судбину, али док је Гетсби за потлачен херој, Мирта служи као прича која треба да упозори. Док је Гетсби подређен као припадник погрешне класе, Мирта је у систему подређена јер припада нижој средњој класи и зато што је жена. Жена је могла да напредује у друштву добром удајом и од ње се није очекивало да ствара саму себе тешким радом и јаким карактером (Fisk 2005: 116). Мирта и Дејзи обе варају своје мужеве, с тим што своје неверство Мирта плаћа животом, а Дејзи се враћа пређашњем животу без пуно последица, баш као и Том. Миртин и Гетсбијев трагични крај је метафора класних сукоба у друштву. Fisk (2001: 154) то објашњава на следећи начин:

Изгледи одређеног јунака да на крају популарног телевизијског програма остане жив и слободан, повећавају се с отеловљавањем следећих вредности: мушкости, младости, привлачности, англосаксонских одлика, бескласности или припадности средњој класи, велеградског миљеа, и делотворности. И обратно, што више одређени лик отеловљује другачије или девијантне друштвене вредности, то су му већи изгледи да постане жртва или зликовац. Жртве су они који отеловљују вредности и карактеристике подређених друштвених група.

Тако, Гетсби страда јер има вредности и карактеристике које су карактеристичне за жене. Његова љубав према Дејзи, његова слепа верност, његова чежња и стрпљиво чекање тренутка када ће она опет можда бити његова превазилази границе у којима је примерено да један мушкарац испољи своју љубав у патријархату. Гетсбијев лик преузео је улогу која је намењена искључиво женама. У патријархалном друштву жена проналази своје испуњење кроз љубав према мушкарцу, а не у каријери или неким другим успесима (Fisk 2001: 138). Баш као клише жене у патријархалном систему вредности, Гетсбија може испунити искључиво љубав једне жене. Сав његов успех, сва богатства добијају свој потпуни облик тек ако Дејзи ужива у њима. Када се први пут сретну, након пет година испуњених чежњом, Гетсби јој поносно показује своје богатство, а Ник примећује: „Нетремице је посматрао Дејзи и мислим да је све у кући поново вредновао у зависности од реакције њених вољених очију” (Fickdžerald 2001: 126). У првим љубавним романима обично јунакиња својом патњом успева да промени свог мушкарца који том променом губи мушку суровост и хладноћу, а постаје нежнији и осећајнији, попут жене (Fisk 2001: 67). Мушкарац се искупљује за претрпљен бол јунакињи тако што јој нуди брак (Fisk 2001: 67). Жанр љубавних романа настао је у деветнаестом веку и служио је да припреми жену за брак (Fisk 2001: 67). У *Великом Гетсбију* улоге су замењене – Дејзи је та која ће зауставити патњу ако пристане на брак са јунаком који уз пуно муке и жртвовања покушава да освоји њено срце. Ова замена улога омогућава женама да смишљају своја значења, да уживају у промени друштвених правила и норми и да то доживе као отпор доминантним силама. У типичном љубавном роману, жена превазилази све препреке, успева да „победи” окружности и суровост јунака, она успева да превазиђе сва искушења (Fisk

2001: 67). За разлику од јунакиње, Гетсби страда баш због своје романтичне заслепљености и зато што је спреман да се у потпуности жртвује за Дејзи. Све ове особине приписују се женама у патријархалном друштву (Fisk 2001: 138) и Гетсби страда зато што је постао сувише „феминизован”.

Док Гетсби бди над Дејзи, чекајући да она угаси и упали светло ако јој буде потребна његова заштита, она мирно седи у кући и разговара са Томом. Посматрајући их Ник закључује: „У том призору било је несумњиво неке природне интима, тако да би свако рекао да нешто заједно снују” (Ficdžerald 2004: 197). Ник нема срца да одузме Гетсбију сан који више не постоји. Оставља га самог, као на почетку приче, да тражи светло које представља Дејзи и сања (Saton 2000: 95).

Иако Гетсби губи на крају, Фицџералд поистовећује Гетсбијеву борбу са тежњама и жудњама америчких грађана (Vil 2005: 125). Ник пореди Гетсбијеву потребу и жељу да освоји Дејзи са потребом првих досељеника да освоје нови континент и крену испочетка. Ник завршава причу о Гетсбију на следећи начин:

Гетсби је веровао у зелено светло, у заносну будућност, која из године у годину измиче пред нама. Измакла нам је тада, али то није важно – сутра ћемо трчати брже, даље пружати руке... А једног јутра... (Ficdžerald 2004: 245)

Vil (2005: 125) истиче да управо та промена из другог лица у прво лице множине потврђује да и ми тежимо за оним за чим тежи Гетсби, да Гетсби представља све нас, да је отелотворење Америке и њених идеала. Многи критичари истицали су противречност у чињеници да један криминалац и мушкарац који покушава да освоји нечију супругу треба да буде оличење било каквих вредности (Vil 2005: 126). Ник на почетку књиге описује Гетсбија на следећи начин:

...Гетсби који је представљао све према чему осећам природан презир. Ако је личност неприкидан низ успешних гестова, онда је с њим у вези постојало нешто величанствено, нека узвишена осетљивост према животним обећањима, као да је у сродству са оним прецизним машинама које региструју земљотресе на удаљености од десет хиљада миља... Не – на крају се испоставило да је Гетсби сасвим у реду... (Ficdžerald 2004: 10–11)

Управо у тој противречности у лику Гетсбија настају *наша*, популарна значења наспрам *њихових*. Човек који је за многе, не само за Ника, оличење свега што треба презирати, криминалац и безнадежни сањар, у ствари је „сасвим у реду” (Ficdžerald 2004: 11). То је пукотина у тексту која измиче контроли доминантне силе и кроз коју настају значења која пружају отпор. Представници Америке су они који се стално безуспешно боре, ми који „...пловимо даље, као чамци против матице, без престанка ношени у прошлост.” (Ficdžerald 2004: 245). *Ми* смо снага која покреће свет, а не *ви*.

4. Закључак

Велики Гетсби дочарао је савршено немирни амерички дух двадесетих година прошлог века (Kalahan 1996: 374), али она превазилази ове оквире. То је прича о борби подређених са доминантним силама у друштву. Гетсбијев трагични крај и неуспех обраћа се многим годинама касније јер је прича о једној изгубљеној, али храбро вођеној бици нас против њих. Осећање подређености и неуспеха осећања су која проживљава већина у капиталистичком друштву без могућности да изразе свој револт (Fisk 2001: 36–37). Гетсбијева прича је прича која дозвољава да ти „губитници” на тренутак виде неког *свог* у њиховом свету који се ушуњао без њихове дозволе. Иако губи, он је ипак пробио границу коју су нам они поставили. То су популарна значења која настају из односа између самог текста и свакодневног живота. Fisk (2001: 147) објашњава популарна задовољства на следећи начин:

Популарна задовољства морају бити задовољства потлачених, она морају да садрже елементе опозиционог, евазивног, скандалозног, увредљивог, вулгарног, супротстављеног.

Гетсбија Ник често доживљава као неког ко стално измиче значењу, мистериозно се појављује и нестаје, човек који се не може објаснити јасним дефиницијама, чије је место тешко одредити (Vil 2005: 129–130). Гетсби буквално нестаје при првом сусрету са Ником и када се нађе у истом друштву са Томом Бјукененом. Гетсбију заиста одговара улога герилског ратника који преживљава на њиховој територији. Када човек се огромним наочарима схвати да су све књиге у Гетсбијевој библиотеци праве, он је одушевљен реализмом представе коју им приређује њихов домаћин (Ficdžerald 2004: 66). Човек са огромним наочарима једини види да ништа није стварно, да је све илузија, сцена која служи да се на њој одиграју Гетсбијеви снови. Увек сакривен, опрезни и мистериозни ратник ког не може да објасни и обухвати њихов систем. Гетсби крије да не припада њиховом свету, да је уљез, да је ту да узме нешто што је њихово, жену за коју је знао да „није имао стварно право ни да јој дотакне руку” (Ficdžerald 2004: 201).

Литература

- De Serto 1984: M. De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press.
- Donaldson 2001: S. Donaldson, Possessions in 'The Great Gatsby', *Southern Review*, 37/2, Baton Rouge, 187–211.
- Ficdžerald 2004: S. F. Ficdžerald, *Veliki Getsbi*, Beograd: Narodna knjiga.
- Fisk 2001: Dž. Fisk, *Popularna kultura*, Beograd: Klio.
- Fisk 2005: J. Fiske, *Reading the Popular*, London-New York: Routledge.
- Hebdiđ 1979: D. Hebdiđe, *Subculture: The Meaning of Style*, London: Methuen.

- Hern 2010: K. Hearne, Fitzgerald's Rendering of a Dream, *Explicator*, 68/3, Washington, 189–194.
- Kalahan 1996: J. Callahan, F. Scott Fitzgerald's evolving American dream: The 'Pursuit of Happiness' in *Gatsby*, *Tender Is the Night*, and *The Last Tycoon*, *Twentieth Century Literature*, 42/3, Hempstead, 374–396.
- Lina 1998: A. Lena, Deceitful traces of power: An analysis of the decadence of Tom Buchanan in *The Great Gatsby*, *Canadian Review of American Studies*, 28 /1, Toronto, 19–42.
- Saton 2000: B. Sutton, Fitzgerald's *The Great Gatsby*, *Explicator*, 59/1, Washington, 37–40.
- Semjuel 2012: L. R. Samuel, *The American Dream: A Cultural History*, Syracuse: Syracuse University Press.
- Veblen 2008: T. Veblen, *Teorija dokoličarske klase*, Novi Sad : Mediterran publishing.
- Vil 2005: B. Will, 'The Great Gatsby' and The Obscene Word, *College Literature*, 32/4, West Chester, 125–144.

Milica B. Rađenović

ELEMENTS OF POPULAR CULTURE IN *THE GREAT GATSBY*

Summary

Popular culture is an important part of the twentieth-century culture. It is created by different social categories which are subordinated or disempowered in some way by the social system. Popular culture is founded on the struggle for the authentic meaning created by the subordinated. These meanings are different from the meanings that are forced upon them by the dominant class. This paper analyses the rules by which popular culture functions and how these rules can be used to analyse a novel which belongs to 'high' culture. *The Great Gatsby* is analysed by applying the criteria of popular culture, which are always dependent upon the social position of the reader. Thus, the popular analysis is not the analysis of the work itself, but the analysis of the whole social system.

Keywords: popular culture, *The Great Gatsby*, social classes, American Dream

Примљен 6. фебруара 2014. године
Прихваћен 28. маја 2016. године

Ф-простор, комбинирана техника на дрвету, 2011.

Часлав В. Николић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

УНУТРАШЊЕ ПУТОВАЊЕ КА РАДИКАЛНОЈ ДРУГОСТИ:² МУЗИКА У ФИЛМОВИМА ДЕЈВИДА ЛИНЧА И РОМАН О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Музичка димензија филмова Дејвида Линча представља под-ручје музичких карактера као семиотичких и наративних карактера, који конституишу значење слика и у значење утискују његове преступе, затамњења, трансценденсе. Аудиторни систем Линчовог филма фигуре јунака (и не мање тумача филма) окреће себи, ослушкивању себе, као што их постепено измешта из власти над собом, из моћи слушања себе, помера их према ономе што могу да чују, што их ослобађа себе а заправо несносно притиска собом, према ономе што је радикална Другост у субјекту, у звуку, у свету, што је њихова конститутивна изванкост. Мелодијско приповедање из искуства завршетка, у филму *Булевар звезда* Дејвида Линча, подсећа на романескну поетику Милоша Црњанског. Унутрашње кретање ка радикалној Другости, разложено у причи која следи, а аутопоетички већ оспољено као завршеност, као сублимна будућност-претходност (што сама прича не може да види), излазак и безусловна повратност, зачудно осећање страности у коју се исклижава а која већ јесте у субјекту, негативна онтологичка, омогућава огледање *Романа о Лондону* Милоша Црњанског и музичко-наративно-симболичке структуре филмова Дејвида Линча. Корачање за траговима јунака Црњанског романа или за трауматичким траговима фигура Линчовог филма управо музика (филмска и романескна) заснива и раскрива као корачање за/са онима којих већ нема.

Кључне речи: роман, филм, музика, Милош Црњански, Дејвид Линч

Мртав је давно, давно

Како би то било да се на месту Нојевог сабрања историјско-метафизичких ресурса, на месту консолидације бића, благослова и савеза, није догодило ништа? До да се океан, у пунини себе и у повлачењу духа Божјег над водама, безобално раширио и заокружио, нерастављиво об-

¹ caslav.nikolic@gmail.com

² Рад представља проширену верзију усменог саопштења под истим насловом изложеног на научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност – Rock 'n' Roll*, одржаном 23–25. октобра 2015. године на Филолошко-уметничком факултет у Крагујевцу.

грлио и цивилизацијску синтаксу растворио у наплавине које никада, нигде, нико не би историописао, читао, волео? „И наваљиваше вода све више по земљи, и покри сва највиша брда што су под целим небом. Петнаест лаката дође вода изнад брда, пошто их покри. [...] Све што имаше душу живу у носу, све што беше на копну, помре.” (Библија 2005: 7: 19–22)

Како се, потражих једног дана у *Роману о Лондону*, роману свих романа, тај свет зове?

Свеједно.

Мртјав је давно, давно.

Како се ствари повезују када изгледају шако удаљене?

Како се постиже и усавршава дослух „између сијалице за божићно дрвце” и једног човека из Пољске? „Како се ствари повезују када изгледају тако удаљене?” Једначину филма *Унутрашња империја* (*Inland Empire*), филма без сценарија, без тематског концентрата и филма посве нестабилне унутарње динамике, редитељ Дејвид Линч у књизи *Лов на велику рибу* разиграва позивајући „трећу ствар која скоро уједињује прве две” (Линч 2008: 91). Иако безмало аперцептивно, јединство усред многиљча постоји: „Океан је јединство, а ове ствари пливају по њему.” (Линч 2008: 91) Редитељска метафорологија не надилази сижејну декохеренцију откривајући бога као океанску раван свеукупног жића, него измештајући кохеренцијски принцип некохеренције приче из метафизичког у (ауто)поетички простор. Осећај „да је све, на изванредан начин, једно”, те да је допустив црњанскијанизам „како су све ове ствари међусобно повезане”, узводи се естетичком епифанијом: „[...] одједном, сагледао сам облик који уједињује све преостало, све што је дошло раније. [...] Био је то добар дан јер сам са приличном сигурношћу могао рећи да ће то бити играни филм.” (Линч 2008: 92) Захваљујући својеврсном квантном мултипоретку, нешто заиста опстаје на свим дијегетичким тачкама филма, повезано иако одвећ удаљено, безобличје које не уруши (иако руши), већ управо јесте *одједном сагледани облик*. Али тај облик, Линчовог филма или Црњансковог романа, изазива прекоивичну последицу: звезду бесконачно закривљену, неповратно отиснуту – у црну рупу.

У скици историјске употребе камера у филмској уметности, Дејвид Линч образлаже своје опредељење за мали дигитални апарат, уместо за квалитетније HD медије, његовом не сасвим изоштреном емулзијом, скромнијим опсегом информација на екрану, оптичком вредношћу која подсећа на филмове снимане тридесетих година 20. века. Линчов сентимент за стару, унеколико замагљену, филмску слику, међутим, поетички и филозофски је деликатнији: „А понекад, у кадру, ако се питаш шта видиш, или постоји неки тамни угао, дух може да почне да сања. Ако је све кристално јасно у кадру, онда је то то – то и ништа друго.” (Линч 2008: 99) Кристалној HD јасноћи целокупног поља, тоталној прозирности, Линч противставља кадрирање тамним угловима, текстуализацију потајом, маглином, непрозиром, заумним, разговарање затамњеним

кутовима самог духа, у коме се опетује *нешто* друго, острањујуће, зачуђујуће, онеспокојавајуће. Када се питања и одговори о творцу света, као о неком изразитом, и његовом волшебном одабраном јунаку Рјепнину, као о макар коме, наднесу над град Лондон, као над нему, безмерну Сфингу, он се повлачи у безизражајност, самозатајеност – „нестаје у неку језиву, жуту, тешку маглу, кад се не види ни прст пред носом у животу” (Црњански 2004: 11).

Да приповедну структуру и свет приче *Романа о Лондону* одликује неочигледност фундаменталних укрштаја судбине јунака са судбином света, односно неочигледност спреге фундамената приповедне конструкције, дакле неочигледност која се доследно подастире као темељ свих ствари, чиме постаје њихово меродавно, али раскорењујуће, обележје, снажно рефлектује почетак Црњансковог романа испољавајући свест о себи као о роману о самоспознајном мрачном углу:

„Сви се писци романа слажу, углавном, кад је реч о свету у ком живимо. То је, кажу, нека врста велике, чудновате, позорнице, на којој сваки, неко време, игра своју улогу. А затим силази са сцене, да се на њој више не појави. Никада, – *никадга*. Нити зна зашто је у том театру играо, нити зашто је баш ту улогу имао, нити ко му је ту улогу доделио, а ни гледаоци не знају, после, куда је из тог театра отишао. (*Ујехал* – виче неко у једном вагону подземне железнице у Лондону.) Писци кажу и то, да смо, само при том силаску са позорнице, сви, једнаки. И краљеви, и просјаци. *Egalité. Fraternité* – чујем како неко виче, немо, у једном вагону подземне железнице, у Лондону.” (Црњански 2004: 9)

За разлику од Линчовог раздвајања пожељних тамних обода филмске слике и нихилирајуће тоталне расветљености, приповедно саморазумевање романа Милоша Црњанског показује како су посредни истовредна испољавања. Нестабилност снопа светлости што дефинише позорницу (утишавање светлости или њено драстично појачавање) назначавала напредујуће Друго, које је ништа. То Друго које је ништа заправо је Линчово Треће, што своју фундаменталност испољава као кристалну јасноћу ничега, у којој, зато што је блиставост беспрекорна, ништа не преостаје. Романескна рефлексија света мора, међутим, као и у случају Линчовог детектовања филмског облика у виду уједињујуће перспективе раздружених елемената, да се најпре естетички/поетички легитимише, утврђујући да оно неочигледно а пресудно што прича о Рјепнину и Нађи не може да искаже о њима и свету у коме живе³ мора учинити самосвест романа, осветљавајући себе пред неочигледним светом. Дакле, тек у подручју приповедачког самообележавања, које представља рад естетике придошао по окончању дејства метафизике, као у простору више свести, могућно је прочитати оно што сам свет приче о себи не може да каже јер је исувише неочигледно. Наиме, тек тоталитет жанра (*Сви се писци романа слажу*) може да мисли оно што један писац или један роман не могу: тоталитет романа бележи невидљиве резонанце тотали-

3 Више у: Slobodan Vladošić, *Crnjanski, Megalopolis*, 2011.

тета света. *Роман о Лондону* уистину јесте Велики роман, роман романâ, а Црњански уистину није један писац романа, него сви, те је његово презиме *pluralia tantum* – писци романа су Црњански.

Мислећи зенитно искуство естетике жанра, *Роман о Лондону* осећа и не само како, услед сталног раста хоризонтале обиља⁴, нема могућности за изналагање тотализујућег смисла, него и како је бесмисао оно што тотализује. Оптика Црњанскове наратије региструје да није тек велика и чудновата позорница подручје према коме треба управљати пажњу него је то још и више оно што почиње у њеним угловима, што можда није могуће видети, јер негира појављивање, али што бар за који трен, минут, годину више јесте могуће чути. Отуда углови позорнице, у роману Црњанског и у филмовима Дејвида Линча, јесу гранична звучна поља. Музичка тема у филму *Булевар звезда* претходи и предстоји одломцима приче и једина их повезује. *Роман о Лондону* не почиње сликом позорнице, него перформативом: многогласје свих писаца романа слива се у опуномоћујући глас Црњансковог писца, па када они *кажу* заправо *каже* он, а могућно је и обрнуто. Слика и знање о позорници изливају се из полилога романескног жанра, па као да их овај полилог и ствара, а не само да их тумачи. „У том малом месту почела је ова прича коју послушкујемо.” (Црњански 2004: 14) Из *кажу/каже* произлази театар, фигуре у њему, њихова опстојност у театру, као што и излазак из театра, губање театра и његова трансгресија припадају *њему/њима*. Романескни полилог, те пробијање слике звучно оптерећеним преформативима („Никада, – *Њикаџа*”; „Ујехал – виче неко”; „*Egalité. Fraternité* – чујем како неко виче”) сугеришу да постоји једно поље звука – шапутање, мрмљање, викање, и немоћ – у коме се одвија драма постојања и драма романескног жанра. Јер у књизи Црњанског „Ипак се чује оно што мисле и оно што шапћу. Сами себи.” (Црњански 2004: 13)

Роман о Лондону се и завршава доследним повратком свега у почетни вишеглас. Излазак из слике, односно коначни искорачај са позорнице дефинишу мрачни угао. У Фоукстон, на станицу, Рјепнин стиже нешто пре поноћи. На путевима паркова којима је могао проћи, а „који се спуштају до мора”, „мрак је био потпун”. Иако се одатле, „кад је дан ведар, или ноћ ведра, може догледати, чак до обале Француске”, ипак „те ноћи није било видно, ни на сто корака” (Црњански 2004: 681). Видљивост се нагло, волшебно умањује, те се километри протежности светлости редуцирају на мање од сто корака, услед чега се и сазнање о судбини јунака овог романа осамљује, изводи из приче и враћа у посед романа, тог чудноватог једногласног многогласја у коме нема људи, а има писаца, оних који се не виде, него само *кажу*. „Нико није приметио човека, са тим цаком, који је нестао у зеленило, у мраку.” (Црњански 2004: 681)

Роман Црњанског као да обмањује на свом крају, јер ако се на почетку *сви писци* слажу, те њихово *кажу* дефинише позорницу о којој и Црњански приповеда, како је могућно да на крају *нико* не примети чо-

4 Видети: Đerđ Lukač, *Teorija romana*, 1990.

века и његов нестанак. Или, заправо, роман све време обмањује, а међу свим писцима које мимикријски имагинира на почетку, уистину нема људи, те је прави садржај шифре *сви писци* у ствари *нико*, услед чега би се дало помислити како сам Ђаво прозирности приповеда (и унапред види) оно што пише и зачарава оне који читају, колебајући их у погледу могућности да још нечега/некога, у свету романа, или у њиховом свету, има. Отуда је монограм у виду звездице пре завршна два параграфа романа, а по нестанку јунака у мраку, могућно схватити као упућеност приповедања у виду чудноватог говорења/шапутања не на себе, већ на пратиоце Рјепниног путовања. Иако се чини да је очигледан, Рјепнинов нестанак је припао тоталној неочигледности, управо онако како је на почетку романа и казано. И баш тамо где јунакова запитаност о томе „зашто је у том театру играо, [...] зашто је баш ту улогу имао, [...] ко му је ту улогу доделио” (Црњански 2004: 9), те свест о судару „између једног човека и једне огромне вароши”, у нестанку дефинише последицу нараслог знања о себи, отпочиње судар романа и читалаца/гледалаца.⁵ Судар поетике и перцепције скривено је исказан у метатекстуалном финалу романа, обележеном звуком. Романескна оптика прекорачује у нови дан, али не да би повратила сазнање о Рјепнину, већ да би указала на онемогућеност осмишљавања позорнице. Отуда разведравање које уоквирује причу о Рјепиновом путовању и увире у ништа и јесте она кристално јасна блиставост у којој преостаје радикално друго – *ништа*. Пошто је неочигледна, роман је аудиторно таквом отискује:

„А кад се, ујутро, разведрило, нико није питао: како се један од чунова, крај једног купалишта, одрешо, и, зашто су га нашли на неколико стотина јарди, од обале, заплускиваног од таласа којих је, то јутро, већ било. Нити су новине, чак ни у Фоукстону, чуле, о неком пуцњу, после поноћи, у мраку, мада ветар, и вода, преносе звукове, и надалеко. Нити је то море избацило неки леш, идућих дана, ту, под високом, белом стеном кречњака, иако је, после, целе зиме, ту, земљу, таласима, као грмљавином, тукло.” (Црњански 2004: 681)

Роман о Лондону се, дакле, враћа у глас из којег приповедање с почетка књиге и искорачује. Али обележава измењену позицију почетног многогласја. Или је у ствари раскрива у ономе што је од почетка и била. То је кохеренција не(само)запитаности. Почетак романа је огласио слагање свих писаца у гласу и у незнању о томе зашто, ко и куда, да би крај романа то јединство проширио и озвучио као испражњени тоталитет. Сви писци су заиста сви тек када су *нико*. Нико је опште, заједничко: *сваки* с почетка романа је *нико* с краја. Али пражњење захвата и звук, те *нико* не пита / не каже оно што се не може питати/казати: *нико* није чуо *неки* пуцањ, „мада ветар, и вода, преносе звукове, и надалеко”, а грмљавина мора не обележава излазак *неког* леша на обалу. Црњански активира звучне карактере на крају романа како би учинио приметнијим

5 Као што почетак-крај филма *Булевар звезда* обележава почетак судара филма и његових гледалаца.

тотално пражњење у основи јутарње ведрине, и у фундаменталним сми-саоним деоницама романа. Али звук на крају *Романа о Лондону* је за-право не-звук, одсуство звука. Црњански постулира звучне карактере на крају романа, у *сјајан дан*, како би учинио приметнијим ултиматив-ни нестанак у основи јутарње ведрине, и у фундаменталним деоницама романа. У *Роману о Лондону* постаје јасно да „пут у светлост, као пут ка хоризонту обиља, блиставости и фосфоресценције, био је, дакле, пут ка блиставом хоризонту бића очуваних обриса, али ишчезлог лица” (Лом-пар 2007: 51). Изналажење суперпозиције што зближава удаљено – улич-не лондонске лампе и руског књаза Рјепнина – исходује не само урбаном детективитиком, него и открићем Океана, по којем све ствари пливају:

„Све је ледено. А нема ничега, – ни планина, ни шума, – да задрже те ледене ветрове, што са поларних мора, дувају. Свуд је море око нас. Свуд је уоко-ло Океан. Тонемо, – чујем како неко виче у вагону. Нађа, тонемо! А неки благ, мио, женски глас, чујем како одговара: *Коља, дараџој*, – заједно ћемо.” (Црњански 2004: 12)

Црњансков океанистички приповедни прозир модерног стремљења „човека који је одлучио да се, док плеше над празнином, супротстави ђаволу прозирности” сугерише структуру шифрованог, прозирног, он-толошки испражњеног зла, односно структуру света „која није непо-средно очигледна, али која се налази у основи неочигледне повезаности разностраних деоница приповедања” (Ломпар 2007: 36). Ултимум нео-чигледности у коју се проширио Рјепнинов нестанак још је не-звучањем могао да буде условљен, претрајавање неких знакова продужено, али преостајање звука и његовог негативитета, затајеност гласа, служи да нестанак онога што је виђењем, светлошћу некада могло да буде опуно-моћено као постојеће додатно временски оптерети, да га помери према гледаоцима, преводећи га из претходности која је нестала у будућност која се неће испунити. Наизглед полемички однос почетка и краја *Ро-мана о Лондону* (*сви кажу – нико не каже*) потказује бесконачни Океан, што га је Црњански све време сугерисао, приближавао. Онај у који, како приповедач на почетку чује, тону Рјепнин и Нађа исти је онај који по-чиње на иходишној обали приче. Управо океан у који тоне све, па и звук. Управо океан-вакуум по коме пливају све ствари – оне који би могле да јесу (када би неко могао да пита, када би неко могао да чује, када би неко могао да умре), али које не могу, јер онтолошки нису.

Да се Црњансков роман обраћа и читаоцима јасно је од почетка, јер је садржај онога што сви писци романа кажу обавезујућ не само за све који се на позорници појављују, већ и за оне који су испред позорнице, управо у једном од тамних углова светског-романеског кадра. Можда је неочигледан, али тај угао није мање важан. Или је својом неочигледно-шћу важнији. Управо они деле глас писаца, романа, приповедача, јунака, па њиховом незнању о томе куда из театра сваки одлази суседствује узвик *Ујехал*, некога у једном вагону подземне железнице у Лондону. То је глас, нећемо погрешити, јунака Црњансковог романа. Али то није мање глас

који долази изван сцене, из оног подручја у коме су гледаоци/читаоци. Црњанскова драмска графологија оснажује ову могућност постављајући узвик *Ујехал*, као да се романескни дискурс на мах посувраћа у драмски, у дидаскалије. Индикација отуда проширује простор подземља у коме *Роман о Лондону* прича, јер тамо где се романескна позорница отвара за публику (јер нема строгог ограничења прелаза између публике и позорнице) омогућено је да и гледалиште буде позориште, па да и подземље буде заједничко. Истинит је увид Слободана Владушића да кретање у *Роману о Лондону* представља једну хоризонталу, а не више метафизичку вертикалу, но мрачни углови позорнице и мрачни углови света о коме Црњански приповеда једно од својих испољавања имају и у геометрији негативне, обрнуте вертикале. На гледалачко *куда* наслоњена је ремарка са перформативом *Ујехал*, што поглед оних који осматрају позорницу, односно на себе саме, док слушају друге и себе саме, окреће надоле, према подземној железници, према звуку из себе самих, одоздо. Тако се Црњанскова визија сеобе Расцијана из *Друге књиге Сеоба* трансформише у индустријску, просветитељску метафорологију са коначним, неповратним, негативним онтолошким последицама. Звук који се на крају романа утапа у бесконачни океан ничега сугерише стање вакуума. Има светлости, али нема супстанције која би омогућила звучање. Управо је *блистави хоризонти очуваних обриса, али ишчезлих лица* онај хоризонт у коме читаоци-као-гледаоци не осећају очигледност својих лица у роману, јер се она као неочигледна и одазивају на не-глас. Јер се и они слажу „да смо, само при том силаску са позорнице, сви, једнаки”. Јер могу да чују оно што могу да чују сви, који силазе са позорнице, оно што није могуће чути а не нестати – чују немост, ритам сопственог пражњења, неочигледног потонућа. Јер Црњансков роман и његова онтолошка инстанца учинили су неочигледном путању од *сви писци*, преко *сви смо*, до *ја чујем*.

Реверзибилна музичка наративна филма *Булевар звезда* Дејвида Линча, из 2001. године, мелодијско приповедање из искуства завршетка, снажно асоцира на романескну поетику Милоша Црњанског. Унутрашње кретање ка радикалној Другости, разложено у причи која следи, а аутопоетички већ оспољено као завршеност, као сублимна будућност-претходност (што сама прича не може да види), излазак и безусловна повратност, зачудно осећање страности у коју се исклизава а која већ јесте у субјекту, негативна онтотеологија, омогућава огледање *Романа о Лондону* Милоша Црњанског и музичко-наративно-симболичке структуре филма *Булевар звезда* Дејвида Линча. Корачање за траговима јунака Црњансковог романа или за трауматичким траговима јунакиње Линчовог филма управо музика (филмска и романескна) заснива и раскрива као корачање за/са онима којих већ нема (Бошковић 2015).

Погледаш у таму и видиш да она у ствари није ништа: она је одсушносћ нече

У филмовима *Изгубљени аутопут* (1997) и *Булевар звезда* (2001) Дејвида Линча музичке теме остварују двојако „текстуално” дејство: успостављају сугестивну мелодијску текстуру која преслијава, разубује и прогресира трополошку и наративну текстуру филма и раскривају задатост саме музике, језика, слика и наратије у филму граничним аудиторним (пре)творбама. Различити музички жанрови (психоделија, мистични џез, рокенрол, поп музика, класичне партитуре и сл.) надграђују зачудни, утишани бруј који подзвучно, попут перманентног а на ивицу чујности потиснутог шапата, заталасава укупно звучно поље, растеже фреквенцијски спектар и узнемирује, редигује, шири слух јунака и гледалаца, звучно се претапа у сонгове, усложњавајући и наративни хоризонт филма. Аудиторна (у првом плану музичка) димензија Линчових филмова представља подручје музичких феномена као семиотичких и као наративних карактера, који уоквирују значење слика и, можда још важније, у значење утискују његове преступе, затамњења, трансценденсе. Линчовски звучни мах уистину предвиђа искуство ослобађања звукова, кретања и домаћања звуком, ширења и превладавања времена у звуку.

Узајамност ритма аудитивних контингенција и динамике саме имажинације, односно динамике симболичких контингенција, назначавала и то како у филмовима Дејвида Линча шум аутомобилских гума, бруј мотора, брујање сфера,⁶ а преко њих устројене колажиране музичке секције треба да озвуче кретање изван овог света, изван „звучног ма”, да озвуче преступе, затамњења, анониме, трансценденсе, дакле да озвуче границу ритма овог света која је у зачудној тишини присуства Другог, а у исто време да озвуче осећај немоћи да се то кретање преврати, осмисли или пак заустави и Другост одложи, измести, откине. Насловна музичка тема за филм *Булевар звезда*, из 2001. године, („Mulholland Drive”), ком-

6 Говорећи о *Булевару звезда* као о филму који одбија да умре, о музичкој „заврзлами”, као о свом немезису, о крсту на својим леђима, Џон Неф, главни инжењер звука у филмовима Дејвида Линча, указао је на необичну природу Линчове музичко-симболичке концептуализације ствари: „Желим да звучи попут тридесет тона металних комада који шкрипе, гребу преко углачане плоче глатког гранита.” („I need it to sound like a 30 ton piece of metal being scraped across a polished piece of smooth granite.”) (Neff 2015) Замисливши како ће звучати оно што Линч жели, Неф је схватио да То може сачинити само од ствари које постоје изван свакодневног, стварног света, како би и сама музика била толико стварна да јој се ни у чему, до у њој самој, не може изнаћи извор. Неф је, заправо, потврдио оно што је више од деценију раније казао композитор Анђело Бадалamenti, у вези са узајамношћу визија и мелодије у процесу стварања света серије *Твин Пикс*: Линч обликује звук као када обликује слику. Он би, сматра Неф, само копао и правио ствари ни из чега („They would just dig in, and make stuff out of nothing.” (Neff 2015)), напуштајући уобичајене аудитивне системе („So a lot of the stuff in the film doesn't come from, it's not stuff that's in standard libraries, or stuff you just go out and record.” (Neff 2015)). Непрепаћену материју требало је претворити у нешто што не постоји у стварном свету, у надреалне елементе који не само да потпомажу слику, већ јесу фундамент слике, њена генеричка и исходна вредност.

позитора Анђела Бадаламентија⁷, јесте недијегетичког карактера⁸, јер је изван света саме приче, зрачи из позадине, из поступка редитељске стилизације „приповедне” грађе филма, из гласа саме нарације. Међутим, тема је и дијегетичка јединица, јер музика не само да извире из приче, из наративизованог догађаја, из стања сна-смрти у које се на почетку филма улази, из ноћи кроз коју плови хароновска црна лађа, и изнутра степенује, ревидира слику наративним сигналимa (мада ту музику нико не изводи у самом кадру). Ипак, односност музике и слике је и сасвим друкчија – одговарајућа мелодија обезбеђује филмској пиктографији пунину. Музика се сједињује са сценом из сценарија, конзервира почетну редитељску идеју, проверава уклопљеност сцена у поредак филма, контролише ритам и осветљење. „Звуци који улазе у собу могу допринети да се тај свет обоји и тако учини пунијим.” (Линч 2008: 79)

Линчовска тишина није звучно неутрална, празна⁹ – не тек у уху, већ у телу гледаоца као у великом уху, као у резонантном телу, њена присутност као *нечујне мелодије*¹⁰ негодно је осетна. Аудиторни систем Линчовог филма, тај „велики динамички опсег”¹¹, трауматизује све стратегије разумевања утолико што у *слуку* *ишла* пројављује нешто што субјекта (јунака и не мање тумача филма) окреће себи, ослушкивању себе, али и нешто што га, док се одвија унутрашње путовање ка гласу као из сна, постепено измешта из власти над собом, из моћи слушања себе као из хипнотичког аутодиктата, помера га према ономе што може да чује, што га ослобађа познатог себе, несносно притиска неким другим собом, према ономе што је радикална Другост у њему, у звуку, у свету. Музика у филмовима *Изгубљени аутистички* и *Булевар звезда* претходи догађајном предмету филма, предстојећа је ономе чему у линеарној структури претходи, „пласира додатне информације, антиципира догађаје, упозорава, указује на могуће расплете” (Ћирић 2012: 135). Она је звучни догађај самог расплета (пре него што прича расплет може да обдани), дакле „врши наративну функцију, превазилази улогу пратње и декора визуелних (или вербалних) слика” (Ћирић 2014: 140). Осим што доприноси сновиђајном утиску, музика у Линчовим филмовима узраста до кинематографске вредности, постајући својеврсни суперлибрето. „То није музика која прати, описује или подражава слику (или нарацију). Superlibreto је музика која конструише сопствену (звучну) слику и приповеда сопствени текст; заједно и равноправно са текстовима осталих аспеката филмског система твори кинематографску целовитост.” (Ћирић 2014: 140) Долазеће на које музика, као метакарактер, упућује јесте

7 „Ја причам а Анђело свира. Он свира моје речи.” (Линч 2008: 44)

8 „Dijegetičku muziku posmatramo kroz dijalektičku strukturu koju čine dve ravni, narativ (filmska priča) i naracija (proces kojim se narativ prenosi gledaocu), a čiji su konstituenti tvorbe muzika i slika, odnosno njihov fluktuirajući odnos, dok je nedijegetička muzika ona čiji se izvor nalazi van kadra, i eksplicitno i implicitno, ali koja ima značenijski odnos sa filmskom pričom.” (Čirić 2012: 130)

9 Џон Неф артикулише категорију „превише тихо” – *too quiet*.

10 Синтагма Клаудије Горбман, према наслову њене књиге *Нечујне мелодије*.

11 Конструкција Џона Нефа.

смрт, па се њено трепереће прелажење у ониричко и у будуће, а заправо продор из ониричког и будућег у „стварно”, на почетку *Булеvara звезда*, може разумети као при-звук смрти.

Ониричка нарација Дејвида Линча представља велико треперење звукова, мелодија, слика, светлости, треперење тела која слушају, јер отворени, сновима и различитим делиричним, екстерналним стањима, за Другост, отворени су за оно што долази и већ јесте ту, за оно према чему се путује и већ јесте ту. Отуда, оно што *јесте* на почетку филма *Булевар звезда*, када се у затамњеном кадру неразазнатљива глава уз звук успореног дисања спушта на црвени јастук, а потом и оно што *јесте* у дугом кадру, у коме црни кадилак мистериозно клизи кроз ноћ, уз туробну, физиолошки непријатну, а заумну и сиренски замамну мелодију Анђе-ла Бадаламентија, управо је оно што ће у филму *бити*. Завршни будући час, кинетичко, звуковно и музичко, сублимно испуњење свега на почетку филма, особито оног коначног *што би требало поштом да дође* да после њега више *ништа не долази*, утврђује присуство деликатног онтолошког писма, те дакле и друкчијег, високолинијског смисаоног отварања свих, па и музичких знакова у филмском наративу. Али се писмо бића декомпонује, филмска нарација реинсталира сублимат, колажира одломке сањаног и живљеног, те сада једино и може да дође: ништа. Затварање за долажење нечег новог јесте сама смрт, па одлука за њу, музичком шифром изложена не на крају радње, као у античкој трагедији, већ на почетку Линчове филмске нарације, преокреће наше разумевање филмско-музичког дијегезиса из егзистенцијалистичког у метафизичко, као што преокреће и антички онтолошки досег трагичком смрћу, или хришћански досег Бога жртвом, у транстрагичку, касномодернистичку реверзију личности, њеним стапањем са смрћу као са негацијом, или у постмодернистичку пародију хуманистичког сна о човековом историјском, културном, метафизичком удомљењу.

Свет Линчових филмова туђ је и таман амбијент. Међусобни доживљај страности њихових јунака и гледалаца у вези је с тим што „има много, много тамних ствари које плутају свуда унаоколо у овом свету у овом тренутку” (Линч 2008: 62). Тама у кадру је негативитет ствари али и немоћ комуницирања са њом као непробојном Другошћу: „погледаш у таму и видиш да она у ствари није ништа: она је одсуност нечег.” (Линч 2008: 65) Управо зато што њоме нешто одсуствује, линчовско сабласно замрачење зрачи граничном непријатности услед дематеријализације живота, услед самонегативитета. „Одједном, она види нешто својим унутрашњим оком и нагло се усправља, вриштећи.” (Линч 2008: 52) Или у роману Црњанског: „Била је дигла мастионицу на колена, а мастионица се преврће, изненада. Мастило шара по њеним књигама, и њеној су-књи, и њеним чарапама, апстрактне слике. Била је јаукнула. Одскочила је ужаснута.” (Црњански 2004: 193) Разлика у интензитету светла, разлика је међу филмовима, у филмовима и ликовима: „Волим да посматрам људе како излазе из таме.” (Линч 2008: 85) Као диригент свих ствари, редитељ филмова и аутор књиге *Лов на велику рибу* казао је: „Нека твоји

ликови пате.” (Линч 2008: 63) Ужас који настањује унутрашње свемире Линчових ликова еруптира услед самоОсећања ерорног поретка ствари, самоосећања властитог Ништа. Свест о сопственој лишености супстанцијалног идентитета – то Реално које „заувијек инзистира и враћа се на своје место: као ватра у Линчовим филмовима, она ‘хода с јунаком’ заувијек, не одваја се од њега, никада га не пушта” (Жижек 2008: 163) – утеловљује се самопотирањем, самоубиством. Које је у филму *Булевар звезда* неуспело јер безоблични остатак супстанције лика, противно његовој вољи, ипак остаје у слици. Истраживање љубави стратегија је сучељавања јунака „са својом Другом Ствари, раз-средиштеним непрозирним стројем који ‘чита’ његове најдубље снове и враћа му их као његов властити симптом, као поруку у њезиној истинитој форми коју субјект није спреман прихватити” (Жижек 2008: 168). Пошто више нису подложни субјективизацији, феномени се могу појављивати тек укидањем постојања субјеката. Сан у Линчовом филму *Булевар звезда* отуда је сан филма, омогућен нестанком Дајане Селвин.

Ћорсокак

Својим тамним доживљајем и симболизацијом сверазграђујуће тмине *Роман о Лондону* снажно искушава и потврђује пиктомелодију „Mulholland Drive”. Не-место којим се успиње јунак, праћен невидљивим странцем, не-место којим се при почетку књиге посредује туђост света, јесте ћорсокак, апорија, безизлаз. Закривљење погледа до обрта којим се кроз биће почињу да гранају безодредишне мрке улице, идеја космичке ноћи, апоретично незнање, процесуирани су фигурацијом гашења лампе: „Некада је у Лондону било општинских палиламп. Палилампа је палио увече лампе по улицама. Сад их нека невидљива рука гаси.” (Црњански 2004: 16). Пошто их чује и када говоре себи, роман-свест може да баш онда када се невидљиво присуство у великом граду усагласи са ритмом живота града дефинише своје јунаке. Ипак, као да је овâ уоквиравајући свест самог романа, односно романескни невидљиви принцип, заправо и један принцип онтолошког проницања виђења који ће се затомити, самопозвати онда када оно што је изнутра и могуће видети буде непобитно згасло:

„Цео људски живот и није ништа друго до промена на нашем лицу. [...] А та расељена лица гледала су, разрогаченим очима, у даљину, где су, као у магли, у њиховим сузама, нестајала лица оних који су им били драги, а које неће – то су знали – видети више. Никада – *Њикагда*.

Лица матера, жена, деце.” (Црњански 2004: 16, 19)

У извесним теолошким коментарима филмографије Дејвида Линча примећено је да већину његових наратива обележава истраживање тајне љубави.¹² Радикализација истраге, несумњива и у Црњанском *Роману*

¹² Епископ Крушевачки Давид (Перовић), „Онтологија кича и шунда (Поглавља о поклоницима и противницима)”, сајт *Радио Свеџигора*, <https://radiosvetigora.wordpress.com/.../епископ-крушевачки-давид-пер...>

о Лондону и у Линчовом филму *Булевар звезда* није била изводљива без сусрета са крајносним позицијама љубави: са њеном омогућеношћу, као и са њеним повлачењем из света јунака. Расцеп у бићу љубави, резултира изменом укупног регистра тонова: гласа, лица, духа, неба. Роман и филм дефинишу пакао као услов истраге, силазак у инферно, као у подрум у коме су светиљке угашене, ради пропитивања властите моћи за повратак у живот. Као и покушаји у *Роману о Лондону*, мелодија „Mulholland Drive” зрачи одсуством извесности да би се истрага могла разрешити хармонизацијом бића и света, хармонизацијом бића са самим собом. Мелодије у ранијим филмовима Дејвида Линча укрштене са одређеним симболички прегнантним фигурама показују како се у тамно подручје спустила *лајтерна мађика* и намах је све кренуло навише. Линчова визија света *Твин Пикса*, којом је инспирисана и основна музичка тема, управо је у дубоку, мрачну шуму у којој је угледао једну одвећ тужну девојку уградила и неколико светлосних, високим тоновима спроведених узношења. У насловној мелодији филма *Булевар звезда* таквог контрапункта деоница, таме и светла, нема. Повратка, као и у *Роману о Лондону*, нема.

Док се полилог писаца и редитеља који казују о свету као чудноватој позорници излива у свеукупно многогласје, одвија се и приступање Ја могућности да о једнакости и братству у нестајућем силажењу свих чује „како неко виче, немо”, дакле да чује оно неучујно што у свету, оно безгласно самопозорја, кад почне да тоне, и као последње отме од вакуума, може чути. **Никада, – њикаџда. Ујехал.** „Нечастиви, међутим, стоји, и даље, у мрачном углу радње Лахир и син, па му бира слике којима се Рјепнин чуди, а најпосле и смеје, грохотом.” (Црњански 2004: 197)

Извори:

- Biblija 2005: *Biblija – Sveto pismo Starog i Novog zaveta*, Valjevo: Glas crkve.
 Crnjanski 2004: M. Crnjanski, *Roman o Londonu*, Beograd: Zavod za udžbenike.
 Linč 1997: D. Linč, *Izgubljeni autoput*
 Linč 2001: D. Linč, *Bulevar zvezda*

Литература:

- Bošković 2015: D. Bošković, *Zablude čitanja*, Beograd: Službeni glasnik.
 Ćirić 2014: M. Ćirić, Muzika kao rediteljski postupak filmskog opusa Puriše Đorđevića, ur. Sanja Pajić i Valerija Kanački, *Pagansko i hrišćansko u likovnoj umetnosti & Satira u muzici*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 137-147.
 Ćirić 2012: M. Ćirić, „Naracija i filmska muzika: dijegetička i nedijegetička muzika u filmu”, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, br. 134, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 129–140.

- Episkop kruševački David (Perović), Ontologija kiča i šunda (Poglavlja o poklonicima i protivnicima). <https://radiosvetigora.wordpress.com/.../епископ-крушевачки-давид-пер...> 15. 10. 2015.
- Linč 2008: D. Linč, *Lov na veliku ribu*, Beograd: Media Master.
- Lompar 2007: M. Lompar, *Crnjanski i Mefistofel*, Beograd: Nolit.
- Lukač 1990: Dj. Lukač, *Teorija romana*, Sarajevo: Svjetlost.
- Neff, John. John Neff – Engineer Extraordinaire – Part 1. dugpa.com/.../john-neff.../john-neff-engineer-ext... 15. 10. 2015.
- Vladušić 2011: S. Vladušić, *Crnjanski, Megalopolis*, Beograd: Službeni glasnik.
- Žižek 2008: S. Žižek, *Pervertitov vodič kroz film*, Zagreb: Antibarbarus.

Časlav V. Nikolić

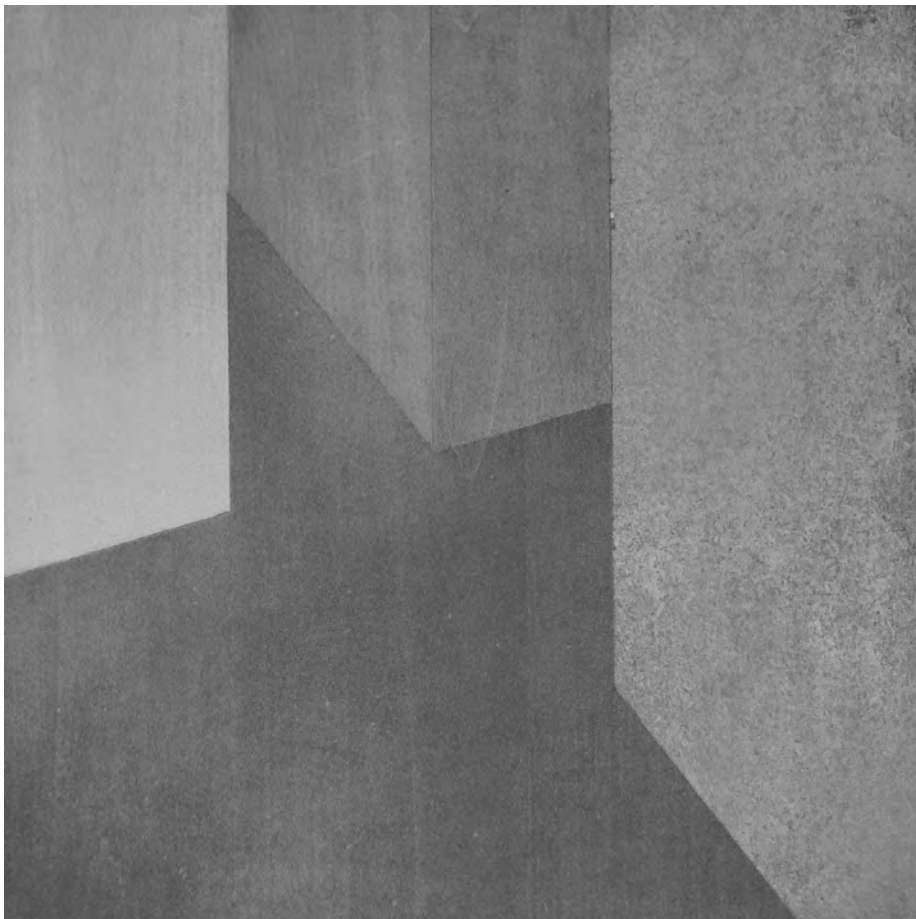
THE INNER JOURNEY TOWARD A RADICAL OTHERNESS: MUSIC IN THE MOVIES BY DAVID LYNCH AND A NOVEL ABOUT LONDON OF MILOŠ CRNJANSKI

Summary

The musical dimension of David Lynch's films represents an area of musical characters as semiotic and narrative characters, which constitute the meaning of images and imprint transgressions, obscurities, transcendence into it. The auditory system of Lynch's cinema turns the protagonists (as well as interpreters of the film) towards themselves, makes them lend an ear to themselves, just as it gradually shifts them out of self-control, out of the power to hear themselves, moves them towards that which they can hear, towards that which liberates them of the self, but which actually pressures them unbearably, towards that which is the radical Otherness in the subject, in the sound, in the world, towards that which is their constituent exteriority. Melodic storytelling out of the experience of closure in David Lynch's film *Mulholland Drive* is reminiscent of the poetics found in the novels of Miloš Crnjanski. Internal movement towards the radical Otherness, broken down in the story which follows, but autopoetically already formed as something finished, as a subliminal futurity-anteriority (which the story itself cannot see), as an exit and unconditional reversibility, as an odd feeling of foreignness to slip into, but which is already within the subject, as a negative ontotheology, enables reflections between *A Novel about London* by Crnjanski and the musical-narrative-symbolic structures of Lynch's cinema. As we make steps in the trail of protagonists of Crnjanski's novels and Lynch's films, it is music that establishes and reveals those steps as walking towards/with those who are already gone.

Keywords: novel, cinema, music, Miloš Crnjanski, David Lynch

Примљен 27. априла 2016. године
Прихваћен 2. маја 2016. године

Раскришће, комбинована техника на дрвету, 2011.

Ivana V. Bošković¹
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

Jelena M. Kovač²
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

LA VIDA DE LOS SEFARDÍES EN BELGRADO – LA IDENTIDAD SEFARDÍ: ¿PERDIDA O PRESERVADA?³

La identidad representa una de las facetas clave de un grupo. A veces, a causa de varias circunstancias políticas, sociales e históricas, la identidad de aquel grupo puede verse amenazada. Cuando se habla de la identidad, siempre surge la dicotomía entre los que están en un lado y aquellos que están en el otro.

Un ejemplo muy ilustrativo de lo dicho sería el caso de la identidad sefardí, del cual nos ocuparemos en el presente trabajo. Los sefardíes son los descendientes de los judíos expulsados de la península ibérica a finales del siglo XV. Esos judíos poblaron los territorios del antiguo Imperio otomano, el norte de África y las partes de Europa occidental, donde fueron una de las comunidades minoritarias dentro de la mayoría. En este trabajo hacemos hincapié en la comunidad sefardí que vivía en Belgrado del siglo XVI al siglo XX.

Analizando la literatura disponible sobre el tema, comprendimos que la identidad de los sefardíes de Belgrado no se pudo manifestar de igual modo en todos los dominios sociales (familiar, religioso, educativo, político, profesional). Nuestro objetivo sería comprobar en cuál de los mencionados dominios esta identidad se consideraría perdida o preservada. Llegamos a la conclusión de que la identidad sefardí no se había perdido, sino que se complementó con elementos de la identidad de otros grupos con los que los sefardíes compartían territorio. Asimismo, la expresión de dicha identidad no se pudo realizar de la misma forma en los dominios privados y públicos.

Palabras clave: la identidad, los sefardíes, la identidad sefardí, la comunidad sefardí de Belgrado, los dominios sociales, preservación de la identidad

1. Introducción

La identidad representa una de las facetas clave de un grupo. Desgraciadamente, a veces, a causa de diversas circunstancias políticas, sociales e históricas, la identidad de aquel grupo puede estar amenazada. Cuando se habla

1 boskovic.iv@gmail.com

2 kovac.jelena@gmail.com

3 El presente artículo fue presentado en la conferencia *StuLiKon 2014*, que tuvo lugar en Sarajevo, de 25 a 27 abril 2014.

de la identidad, siempre surge la dicotomía entre los que están en un lado y aquellos que están en el otro. Una de las posibles definiciones de la identidad puede ser la siguiente: “La identidad se basa en las relaciones vehementes con el *Otro*” (Ruano-Borbalan 2009: 6). Ese Otro representa todo lo que Nosotros no somos, o lo que es diferente de lo que somos. Sin embargo, “la relación entre Nosotros y los Otros es una relación complementaria porque cada identidad supone la existencia del Otro” (Golubović 1999: 12). Esto quiere decir que la imagen y el respeto por sí mismo, igual que las identidades de las comunidades, se construyen y se realizan constantemente a través de la influencia mutua de los individuos, grupos y sus ideologías (Ruano-Borbalan 2009: 6). Por consiguiente, la identidad se presenta como “un producto reflexivo, dinámico, socialmente constituido y derivado de los contextos sociales, históricos y políticos de las experiencias vividas del individuo” (Hall 2012: 31), donde “el auto-posicionamiento del individuo representa el componente importante de la negociación de identidad” (para más trabajos sobre el tema, ver Val, Vinogradova 2010: 6).

Los conceptos directamente relacionados con la identidad y con la dualidad nosotros-los otros son: las ideologías, el origen étnico, las relaciones entre el poder y el género, las actitudes y el comportamiento de las personas de diferentes comunidades (Freeden 2003: 104 en Filipović 2009: 20).

Un ejemplo muy ilustrativo de lo dicho sería el caso de la identidad colectiva sefardí, del cual nos ocuparemos en el presente trabajo. Se podría analizar este punto destacando las características de la cultura y la tradición sefardíes, pero ese análisis parecería incompleto sin incluir el contexto social y político que los englobaba, puesto que precisamente estos dos contextos influyeron en la posición de la comunidad sefardí y su identidad dentro del(os) estado(s) donde vivieron. Este artículo representa una revisión de trabajos disponibles sobre el tema de la historia y la identidad sefardíes. A la vez, se pretende contribuir a los estudios sefardíes y los estudios sobre identidad en general, destacando la relación recíproca entre dichas disciplinas.

2. La construcción de la identidad sefardí

En este apartado partimos de dos eventos muy importantes, incluso eventos fundamentales, de la historia sefardí: la expulsión de los judíos de la península ibérica y la llegada de los sefardíes a la península balcánica. Son los acontecimientos que desencadenaron los cambios posteriores en la comunidad y la identidad sefardí.

Tras la expulsión de los judíos de la península ibérica en el siglo XV (Díaz-Mas 2006: 13), la identidad sefardí iba adquiriendo, durante varios siglos, unas nuevas características que contribuyeron al estilo de vida de los sefardíes. Después de la expulsión mencionada, los judíos españoles se establecieron en todos los países donde tuvieron acceso: Italia, los Países Bajos, el sur de Francia, el norte de África y el Oriente Mediterráneo (Díaz-Mas 2006: 28; Vidaković-Petrov 1986: 7). Este acceso se les concedió con más facilidad debido a las habilidades mercantiles, bancarias y artesanales de los judíos (Jovanović 1992:

115). Dentro del grupo que pobló el Oriente Mediterráneo, se encontraban aquellos que se asentaron en el Oriente Próximo y en los Balcanes. En cuanto a la península balcánica, los sefardíes encontraron su nuevo hogar en Serbia, Bosnia, Grecia, Bulgaria, Rumania, Macedonia y Croacia (Vidaković-Petrov 1986). A continuación de nuestro trabajo, nos centraremos en los sefardíes de Serbia, de hecho, en aquellos que vivían en Belgrado.

El primer dato más preciso sobre la presencia de los judíos en Belgrado se remonta al siglo X, aunque en la tradición religiosa de los judíos belgradenses se mantenía la convicción de que vivían en este territorio desde los principios del primer milenio. Respecto a la llegada de los judíos españoles a Belgrado, se supone que esta tuvo lugar en la primera mitad del siglo XVI (Jovanović 1992: 115-116).

Hablando sobre los mencionados términos, *los sefardíes y los judíos españoles*, tenemos que hacer una aclaración. Se llaman *los sefardíes* los que conllevan las siguientes características:

“Ser descendientes de los judíos expulsados de la península ibérica en el siglo XV o haberse asimilado socioculturalmente a ellos. Se excluyen, por tanto, no sólo los asquenazíes y los judíos de otras ramas étnicoculturales, sino también los que habitaban en la península antes de la expulsión (a los que preferimos llamar simplemente *judíos españoles* y a su cultura, cuando se expresa en hebreo, *hebraicoespañola* o *hispanohebra*). Queda también fuera la primera generación de expulsos, que más debemos considerar como *judíos hispánicos en el exilio* que como verdaderos sefardíes...” (Díaz-Mas 2006: 29-30).

En todos sus territorios, los sefardíes representaban un grupo étnico minoritario, con una cultura muy diferente de la cultura mayoritaria. Sin embargo, debido a las constantes migraciones de los sefardíes y también a su contacto con diferentes grupos con los que compartían territorio, resulta difícil ofrecer una definición uniforme de la identidad sefardí.

Volviendo a la definición mencionada en la introducción, vimos que, al hablar de la identidad, hablamos de una relación complementaria, entre el grupo que denominamos Nosotros y el grupo de los Otros. Estos grupos se “crean” cuando los individuos se identifican con algunos miembros de un grupo, una comunidad o sociedad, mientras que se diferencian de algún otro grupo.

Pero ¿quiénes somos Nosotros y quiénes son los Otros? No hay una respuesta única a estas preguntas, o sea, la respuesta dependerá del punto de vista del grupo o el individuo que hace la pregunta. Para las comunidades que vivían en los Balcanes antes del siglo XVI, por ejemplo, los sefarditas eran los Otros – los que llegaron, con sus costumbres y lengua diferentes, los que vivían aislados y se vestían de manera distintiva. Estaban allí, pero no se mezclaban mucho, salvo cuando era necesario. Precisamente la vida aislada de aquellos que llegaron más tarde proporciona la conservación de todos los rasgos culturales y la lengua debido al hecho de que estar involucrado en otras comunidades habitualmente significa la posible pérdida de algunas características específicas, los rasgos pertenecientes a un grupo solamente. A la vez, lo mismo podrían decir los sefardíes para los serbios, los turcos, los griegos, etc. – no pertenecían a “su” grupo, el de Nosotros, sino que fueron los Otros. Por lo menos así era durante tres siglos y medio.

Sin embargo, con el proceso de modernización, y con la creación de naciones-estado, ¿se borraron esos “límites”? Ahora cuando se empezó a hablar de un estado, uniforme, ¿no se necesitaba también una ciudadanía, sin la división entre “nosotros” y “ellos”, “unos” u “otros”? O, si pensamos sobre la situación más recién, el final del siglo XX y el comienzo del XXI, cuando ya tenemos estados modernos desde hace ya un tiempo - ¿cómo se identifican los sefardíes de hoy, como parte de Nosotros o los Otros, o existe alguna otra división?

3. *La vida de los sefardíes en Belgrado*

Como se explica en Filipović y Vučina Simović (2012: 499): “El sistema administrativo y político del Imperio Otomano (el *millet*) favoreció el mantenimiento no solo de las lenguas, sino también de las costumbres y los modelos culturales de las etnias no-musulmanas que vivían dentro de sus fronteras”. Lo dicho implica que los sefardíes mantuvieron su lengua en el Imperio otomano, desarrollándola en un sistema lingüístico único e independiente, que también servía como *lingua franca*, entre las comunidades judías que hablaban lenguas diferentes (Bunis 2011: 30–31).

En esa época, la comunidad sefardí vivía aislada, en los barrios separados, sin mezclarse con otras comunidades, y precisamente esa es una de las razones “que aseguraba la continuación transgeneracional de la religión, lengua y cultura” (Filipović, Vučina Simović 2010: 263). Solo los hombres conocían otras lenguas, dado que sus trabajos en la administración o el comercio lo exigían. Las mujeres sefarditas, al contrario, no salían de la *judería* (el barrio judío), sino que, siendo hablantes monolingües, aseguraron (queriéndolo o no) el mantenimiento del judeoespañol (Filipović, Vučina Simović 2010: 264).

Según el esquema proporcionado de Vučina Simović y Filipović (2009: 133), el proceso natural del desplazamiento del judeoespañol en Belgrado se desarrolló en tres fases, durante unos 120 años. Estas fases se diferenciaban entre sí – partiendo de la competencia lingüística total en el judeoespañol, se llegó a la competencia muy baja en esta lengua (y la competencia alta en serbio), sobre todo entre la generación joven. En este trabajo queremos ofrecer nuestra interpretación de las etapas de la historia sefardí, sobre todo cuando se trata de su identidad. Tenemos en cuenta el período después de la expulsión de España y Portugal (siglo XVI) hasta la Segunda Guerra Mundial. Así, su presencia en Belgrado se puede dividir en dos fases – la primera, que duró desde el siglo XVI hasta la segunda mitad del siglo XIX, y la segunda, que se desarrolló durante la segunda mitad del siglo XIX y la primera mitad del siglo XX.

3.1. *La primera fase*

Al llegar a los vastos territorios del Imperio otomano, la comunidad sefardí en los Balcanes (igual que los sefardíes en otras partes del Imperio) gozaba de una posición favorable, lo que significa que los sefarditas podían celebrar sus ritos, practicar su religión y utilizar su lengua, llamada judeoespañol o ladino, sin impedimentos (Díaz-Mas 2009: 70). Además, las comunidades

sefarditas estaban aisladas por mucho tiempo, que suponía que vivían lejos del mundo exterior, o sea, de otras comunidades minoritarias y la comunidad mayoritaria. Este hecho se considera el factor clave para el mantenimiento de la lengua y la cultura sefardíes (Vidaković-Petrov 1986: 10). Un dato que nos parece relevante destacar en este contexto y que demuestra los derechos que poseían las minorías, es que la comunidad judía tenía hasta su propio juzgado, independiente del otomano, que resolvía las cuestiones y los problemas interiores (Díaz-Mas 2009: 70; Vidaković-Petrov 1986: 10). Sin embargo, dentro de esta comunidad que gozaba de varios derechos, había muchos miembros que no los poseían, no podían votar o tomar decisiones, ni comunicarse con el mundo exterior. Estos miembros, sobre todo, eran las mujeres sefardíes.

Durante esta fase, la identidad sefardí se desarrolló tanto en el dominio privado como en el público, pero con diferentes representantes. Se considera que las mujeres eran portadoras de la identidad sefardí en el ámbito privado (v. Filipović, Vučina Simović 2010; Vučina-Simović, Filipović, 2009; Díaz-Mas 2009). Se puede decir que el papel más importante en el mantenimiento del judeoespañol, de la tradición y de la identidad en la familia tenían las mujeres – al ocuparse solo de las tareas domésticas y la crianza de los niños, ellas no salían del barrio judío y así continuaron a llevar una vida muy similar a la de sus antecedentes. Hablaban solamente la lengua judeoespañola y la “protegían” de las influencias de las lenguas con las que entraban en contacto. La condición de las sefarditas de aquel entonces significaba ningún tipo de acceso al poder social de su comunidad y tampoco de las posibilidades de establecer relaciones sociales con los miembros de otras comunidades (Filipović, Vučina Simović 2010: 261-262). Dicho de otra manera, “durante siglos, las mujeres habían vivido apartadas de la esfera pública y en gran medida también de la escritura, quedando reservado para ellas el ámbito de lo privado, lo doméstico y la oralidad” (Martín Ortega 2013: 146). Martín Ortega también cita las palabras de Reina Hakohén, una escritora de Salónica, donde esta autora sefardí subraya la importancia de la mujer en el ámbito doméstico y en la transmisión de la tradición y las normas religiosas (Martín Ortega 2013: 151).

Sin embargo, cabe destacar que, aunque no podían obtener poder social en la comunidad, las mujeres tenían algo de poder – dominaban a sus maridos de formas sutiles, influyendo en sus decisiones y, así, indirectamente, desempeñaban un papel en la esfera pública, reservada para los hombres (Vučina Simović, Filipović 2009: 149; Martín Ortega 2013: 152). Seguramente que el grado de este influjo dependía de la mujer misma y de sus destrezas para persuadir al hombre, pero, como podemos extraer a partir de los textos citados, se podría decir que ellas tenían el papel indirecto en la vida pública de la comunidad sefardí.

Al contrario, los hombres se desarrollaron como portadores de la identidad sefardí en el dominio público. Ellos participaban activamente en la vida pública, ocupándose del buen funcionamiento de la comunidad y posibilitando la cooperación con otras comunidades. Esto lo hacían a través del comercio y la administración, que era la manera sefardí de entrar en el mundo exterior. Solo los hombres conocían otras lenguas, que les facilitaba la convivencia (Fi-

lipović, Vučina Simović 2010: 263–264). Asimismo, solo los hombres tenían derecho a la educación. Lo que se estudiaba en las escuelas eran asignaturas religiosas, a través de los cuales los varones sefardíes aprendían escribir y leer (Vidaković-Petrov 1986: 34–35), de donde se concluye que precisamente ellos guardaban las prácticas religiosas y, así, su identidad judía y sefardí.

Lo que hace falta destacar una vez más porque representa una de las características más importantes de la primera fase es el mantenimiento total del judeoespañol en el dominio privado, en el cual no entraron otras lenguas hasta el siglo XIX (Vučina Simović, Filipović 2009: 133–134).

3.2. La segunda fase

A finales del siglo XIX y a principios del siglo XX suceden grandes cambios sociales y políticos en Europa, y por lo tanto, en los Balcanes también. Este fenómeno, llamado *la modernización*, “creó un enorme impacto en el pensamiento social y comprensión del conocimiento humano en los últimos 300 años” (Filipović, Vučina Simović 2013: 2). Además de traer novedades significativas en los campos de economía y política, estos cambios condujeron a unas alteraciones importantes dentro de las mismas comunidades sociales. Los cambios políticos y culturales, sobre todo entre las dos guerras mundiales, influyeron de manera diferente en las minorías étnicas de los países balcánicos (Díaz-Mas 2009: 70), trayendo unas posiciones más favorables y unas nuevas posibilidades para los desfavorecidos (que, en el caso de la comunidad sefardí, eran las mujeres).

Ya hemos mencionado la posición y el papel de las mujeres en la comunidad sefardí hasta la mitad del siglo XIX. Notamos que las sefarditas dominaban en el dominio privado, o sea, familiar, y también en la vecindad, donde intercambiaban experiencias con otras sefarditas, se apoyaban y ayudaban mutuamente (Filipović, Vučina Simović 2010: 264–265). No obstante, los cambios sociales y políticos afectaron a la vida de los sefardíes de nuevo. Con la entrada de la modernización y sus consecuencias, estas novedades se percibieron en la vida de la comunidad sefardí, y especialmente en la vida de las mujeres.

La modernización y la formación de los nuevos estados después de la ruptura del Imperio otomano significaron la aparición de unas nuevas circunstancias de vida a las cuales los sefardíes se vieron obligados a adaptarse. En el contexto de las tendencias de la modernización, Bugarski (1996: 123) hace referencia a la “Santa Trinidad” de *nación-estado-lengua*, o sea, él reitera el pensamiento arraigado según el cual es natural que cada comunidad elevada al nivel de la nación tenga su propia lengua. De lo expuesto anteriormente se podría deducir que las lenguas minoritarias son excluidas de este marco social-político.

Influidos por este pensamiento europeo moderno, el nuevo estado – Serbia, consideró la lengua como elemento esencial de la identidad nacional y como el portador del progreso económico, social y político (v. Filipović, Vučina Simović 2013). Se trata de una lengua que reúne todos los habitantes de un territorio en un estado-nación. En este caso, esa lengua era serbia – el judeoes-

pañol no tuvo ese poder porque pertenecía a la minoría. Hasta mediados del siglo XIX, la minoría sefardí siguió usando su lengua, simplemente porque, como vimos antes, no necesitaba cambiarla – dentro de la comunidad donde se movía, todos hablaban judeoespañol. Sin embargo, con la aparición del nuevo Estado, los límites entre las comunidades dejaron de ser tan rígidos. Los judíos empezaron a pedir sus derechos en el nuevo estado nacido, iguales a los que tenían otros ciudadanos. Se mezclaron y, con el tiempo, los sefardíes comenzaron a trasladar sus hogares y tiendas fuera de los barrios judíos, hacia el centro de la ciudad (Filipović, Vučina Simović 2012: 501). Este proceso de la “mezcla” representa la base para el desplazamiento lingüístico del judeoespañol y, al mismo tiempo, su identidad empieza a adquirir unos rasgos nuevos. Queda claro que la lengua de los sefardíes de los Balcanes representa un ejemplo típico de desplazamiento lingüístico: el proceso que se lleva a cabo en las comunidades bilingües o multilingües donde hay una lengua de la mayoría que goza de prestigio en la sociedad, que posee el poder económico, político y educativo, y por lo tanto toma las funciones comunicativas en diferentes ámbitos de uso de la lengua (Vučina Simovic, Filipovic 2009: 164).

Se considera que el mencionado aislamiento o encierro de las sefarditas fue la razón por la que ellas recibieron la modernización con las manos abiertas (Filipović, Vučina Simović 2013: 81). Las mujeres fueron conscientes de la transformación de la sociedad, de todos los beneficios que podían aparecer tras esos cambios e incluso de todo lo que ellas mismas podían hacer para cambiar y mejorar su sociedad. Obviamente los cambios no ocurrieron en una noche, pero “la adaptación gradual les permitía adecuar sus valores antiguos a la situación nueva” (Papo 2010: 110), y, de ese modo, conseguir que los cambios sean más duraderos.

Como indicaron Filipović y Vučina Simović (2010: 261–262), las mujeres figuraban como una *doble minoría*, es decir, eran doblemente marginalizadas y no tenían derechos en ninguna de las comunidades (minoritaria y mayoritaria). Esta situación de sumisión y restricciones incitó a las sefarditas a buscar soluciones para el estado en el que se encontraban durante siglos. Una de las posibles soluciones era la adquisición del idioma mayoritario, en este caso, del serbio (Filipović, Vučina Simović 2010: 266). Por lo tanto, dentro del papel tradicional que poseían, las sefarditas se convirtieron en la fuerza motriz del proceso de desplazamiento de la lengua judeoespañola por la serbia (Filipović, Vučina Simović 2010).

4. La modernización vs. la asimilación

La primera fase de la vida sefardí en Belgrado demostró que la asimilación no era necesaria en la comunidad mayoritaria, puesto que, al cumplir ciertas obligaciones con el Imperio otomano, los sefardíes tenían derecho a seguir con sus propias costumbres, religión y lengua. No obstante, la segunda fase exigía nuevos requisitos que facilitarían las actividades *inter-comunidad* e *intra-comunidad*.

De acuerdo con la opinión de Fishman, Mustanoğlu Alten (2012: 35) destaca que en el proceso de la integración, por la regla general, surge el problema de la asimilación completa en la sociedad nueva en comparación con el mantenimiento de todos los rasgos de la identidad primaria. Fishman (2001: 154) afirma que la lengua corresponde a la identidad étnica fomentada por la misma comunidad étnica. De ahí que se concluya que existe una relación estable entre la lengua e identidad, pero que se manifiesta en menor o mayor grado, dependiendo de la comunidad. Se podría decir que la lengua es uno de los factores en la construcción y el mantenimiento de la identidad étnica, que interactúa con otros elementos del conocimiento sociocultural (por ejemplo, el origen étnico, la cultura étnica y la religión, etc.) (Vučina Simović, Filipović 2009: 32), “fabricando” así una identidad constituida por muchos elementos que la hacen una totalidad.

En el caso de los sefardíes, de todas las características mencionadas de la identidad, la lengua representó el primer ámbito en el que se observaron los rasgos de la asimilación. Ya hemos mencionado que, en la primera fase, la lengua de la comunidad sefardí era el judeoespañol, habilitando, cuando era necesario, el uso de otras lenguas para el comercio y la administración, realizados por los hombres. Sin embargo, con el proceso de la modernización, la segunda fase reclamaba el aumento en el uso del idioma mayoritario, o sea, el serbio. Desde los años sesenta del siglo XIX hasta los finales de ese siglo, se percibe una competencia limitada en el uso del serbio, sobre todo en los dominios públicos (administrativo, profesional, educativo). Dicho de otra forma, este período se define por un bilingüismo (el uso tanto del judeoespañol como del serbio), donde la preferencia por una lengua u otra dependía de los dominios de su uso. Pero se nota que ya el siglo XX, hasta la Segunda Guerra Mundial, estaba marcado por una competencia total en el serbio, que significó una integración completa en la sociedad mayoritaria (Vučina Simović, Filipović 2009: 134), con el desplazamiento lingüístico del judeoespañol.

Una de las causas más significativas de este proceso del desplazamiento del idioma eran las ideologías lingüísticas negativas que aparecieron dentro de la comunidad sefardí en los mediados del siglo XIX (Filipović, Vučina Simović 2013: 5). Usando las palabras de Myhill (1999), estas autoras subrayaron que el destino de lenguas minoritarias se veía determinado en gran medida por la ideología, tanto de aquellos que pertenecen a la comunidad minoritaria, como de los de la mayoritaria (Filipović, Vučina-Simović 2008: 305). En las investigaciones científicas hay numerosos ejemplos de cómo los padres de comunidades minoritarias no querían que sus hijos aprendieran su lengua materna, ya que creían que no la necesitaban para la vida, que sólo el idioma de la mayoría les podía permitir prestigio en la sociedad, la integración, el trabajo y el poder económico (v. Holt 2004; García 2003; Heller 1995; Schieffelin, Woolard 1994).

A este respecto, los sefarditas se dieron cuenta de que su propia lengua les limitaba en la movilidad social, o sea, no les proporcionaba las posiciones en la sociedad a las cuales aspiraban. Al contrario, realizaron que el uso de serbio les facilitaría la inclusión en la comunidad dominante, borrando los límites que existían entre dichas comunidades. Así que reconocieron el valor de la

lengua mayoritaria y, lo que era más grave, empezaron a ver su lengua, el judeoespañol, como un obstáculo para el progreso social, económico y político (Filipović, Vučina Simović 2013), tanto para ellos mismos como para sus hijos. Además, el rechazo del serbio podría interpretarse, por la comunidad mayoritaria, como rechazo del nuevo estado y de la nueva unión político-lingüística (que no era el caso, ya que los sefarditas se consideraban ciudadanos serbios de pleno derecho y, desde 1888, fueron reconocidos oficialmente (Filipović, Vučina Simović 2012: 501).

A todo esto, habría que añadir una suposición o, mejor dicho, un hecho, y eso es que “el proceso del mantenimiento/desplazamiento de la lengua étnica sefardí hubiera sido mucho más largo y hubiera incluido más generaciones de habitantes si no hubiera sido por el Holocausto” (Filipović, Vučina Simović, 2012: 502).

Todo lo expuesto arriba nos lleva a algunas conclusiones. Se podría deducir que “la aceptación y la entrada en la cultura dominante se hace siempre a costa de la cultura de origen” (Azrija 2009: 269), lo que implica que, para los inmigrantes o para los que llegan a nuevos países (en nuestro caso, los sefardíes), “la construcción de la identidad representa un dinamismo de los conflictos entre los valores dominantes del país de acogida y la afirmación de los propios valores individuales” (Ruano-Borbalan 2009: 9–10).

Un conflicto, sí, pero, ¿con qué consecuencias? Una posible interpretación podría ser la siguiente – se crea un nuevo modelo cultural donde la pertenencia étnica se nivela con la pertenencia al estado donde viven, y que, lo que es lo más importante, una no excluye la otra (Vučina-Simović, Filipović 2009: 150). El idioma en el que está expresada la cultura ha cambiado, por lo cual esa cultura cambia también (Harris 2011: 58–59), pero sigue siendo la cultura sefardí. Todo esto implica una nueva identidad sefardí en el mundo de hoy, una identidad polifacética donde no hay que elegir entre unos u otros, sino abrazar ambos como parte inseparable de lo que uno es.

Las investigaciones sobre la(s) lengua(s), la(s) cultura(s) y la(s) identidad(es) y las relaciones surgidas entre estas tres facetas sociales no son el foco de estudio solamente de los lingüistas, sino de investigadores de otras disciplinas también. En teoría social, por ejemplo, se conducen investigaciones que se preocupan por las maneras en los que los individuos utilizan la lengua para “co-construir” sus mundos y sus propias, como las de otros, roles e identidades sociales. Se parte de la premisa que la identidad es múltiple, variada e inestable. Ya no se habla de una identidad, sino de varias identidades que emergen de las experiencias vividas diariamente (Hall 2012). Además, en los estudios sobre la relación del uso de lenguaje y la identidad, se habla de la formación de las identidades sociales híbridas a través de la estilización del habla (*speech stylisation*) y con el cruce de lenguas (*language crossing*). La identidad dual o polifacética depende de los hablantes mismos, mejor dicho, de su capacidad de desarrollar las identidades híbridas, fuera de conflictos y dentro de los discursos socioculturales dominantes y dominados (Weiyun He, 2006 en: Val, Vinogradova 2010: 5).

Sería relevante introducir los términos de *mercado lingüístico* y *capital cultural*, ofrecidos por Pierre Bourdieu (1993, 1999 en: Val, Vinogradova 2010). Este teórico social está de opinión que las formas de lengua son un tipo de riqueza, dado el hecho de que los habladores consignan mayor o menor valor a los idiomas que hablan. De este modo, las actitudes sociales fortalecen ciertas lenguas, dejando otras devaluadas y, por consecuencia, olvidadas o perdidas.

A raíz de todo lo expuesto, podemos confirmar que todo lo que hemos subrayado en los párrafos anteriores se puede atribuir a la comunidad sefardí de Belgrado del siglo XX. Precisamente las actitudes sociales y las ideologías lingüísticas negativas han dado lugar a un debilitamiento de la lengua de los sefardíes, del judeoespañol. Sin embargo, la identidad sefardí no desapareció por completo a pesar de que sufrió muchos cambios, sino que se convirtió en una identidad polifacética.

5. Conclusiones

El presente trabajo ha ofrecido un análisis de la historia de los sefardíes en Belgrado, el período desde los principios del siglo XVI (la llegada de los sefardíes a Belgrado) hasta la Segunda Guerra Mundial en el siglo XX (después de la cual ya no existe la comunidad sefardita en dicha ciudad, solo los individuos de origen sefardí). Dividiendo este período en dos fases, hemos elaborado el tema de la identidad sefardí como una identidad colectiva, social y cultural, cuyos rasgos habría que analizar a través de la serie de factores sociales, políticos, históricos y culturales que rodeaban la comunidad en cuestión.

Tal y como lo hemos mostrado, la identidad de los sefardíes de Belgrado no se pudo manifestar de la misma manera en todos los dominios sociales (familiar, religioso, educativo, político, profesional). Tampoco se manifestó igualmente en las dos fases mencionadas, por lo cual no se podía llegar a una conclusión uniforme respecto a la definición de la identidad sefardí. En la primera fase, se mostró que las mujeres eran las portadoras de la identidad en el dominio privado, mientras que en el público lo eran los hombres. Después, la segunda fase conllevó la modernización y los cambios, que tuvieron como efecto unas nuevas circunstancias y nuevos papeles sociales a las que tenían que adaptarse los miembros de la minoría sefardí. Se observa el desplazamiento lingüístico del judeoespañol por el idioma serbio, que era la lengua del nuevo estado común. Este proceso ocurrió cuando los propios hablantes del judeoespañol (tanto los hombres como las mujeres) adoptaron una ideología negativa acerca de su lengua, comprendiéndola como un obstáculo para el progreso social, económico y político (Filipović, Vučina Simović 2013).

Lo que se impone como conclusión general, o lo que debería ser un hecho generalmente aceptado, es reconocer a todos “el derecho de hacer coexistir, en su identidad, la pertenencia a varias lenguas” (Maalouf 2005: 78) y, añadiríamos, varios países y culturas.

Referencias bibliográficas

- Azrija 2009: R. Azrija, Jevrejski identitet u ogledalu istorije, u: K. Halpern i Ž. K. Ruano-Borbalan (red.), *Identitet (I): pojedinac, grupa, društvo*, Beograd: Clio, 264–275.
- Bourdieu 1993: P. Bourdieu, *The field of cultural production*. New York, NY: Columbia University Press.
- Bourdieu 1999: P. Bourdieu, *Language and symbolic power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bugarski 1996: R. Bugarski, *Jezik u društvu*, Beograd: Čigoja štampa, XX vek.
- Bunis 2011: D. Bunis, Judezmo: The Jewish Language of the Ottoman Sephardim, *European Judaism*, vol. 44, no. 1, 22–35.
- Díaz-Mas 2006: P. Díaz-Mas, *Los sefardíes: Historia, lengua y cultura*, Riopiedras, Barcelona.
- Díaz-Mas 2009: P. Díaz-Mas, Gordana Kuić: La memoria de las mujeres sefardíes de Bosnia. en: M. Izaguirre [coord.], *15x15 mujeres que cuentan en el siglo XXI*, Madrid: MAIA ediciones, 57–79.
- Filipović, 2009: J. Filipović, *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, Vučina Simović 2008: J. Filipović, I. Vučina Simović, Language and identity among the Sephardim in the territory of the former Yugoslavia, u: B. Sikimić i T. Ašić (red.), *Romanski Balkan*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, 303–317.
- Filipović, Vučina Simović 2010: J. Filipović, I. Vučina Simović, La lengua como recurso social: El caso de las mujeres sefardíes de los Balcanes, en: P. Díaz-Mas y M. Sánchez Pérez (eds.), *Los sefardíes ante los retos del mundo contemporáneo: Identidad y mentalidades*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 259–69.
- Filipović, Vučina Simović 2012: J. Filipović, I. Vučina Simović, El judeoespañol de Belgrado: un caso paradigmático de desplazamiento lingüístico en los Balcanes, *Hispania*, vol. 96, no. 3, 495–508.
- Filipović, Vučina Simović 2014: J. Filipović, I. Vučina Simović, Language ideologies in times of modernity: the case of the Sephardim in the Orient, en: Ana Kuzmanović et al, *Estudios hispánicos en el siglo XXI*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 1–27.
- Fišman (ed.) 2001: J. Fishman, *Handbook of Language and Ethnic Identity*, Oxford, UK; New York: Oxford University Press.
- García 2003: M. E. García, Recent Research on Language maintenance. *Annual Review of Applied Linguistics*, 23: 26–29.
- Golubović 1999: Z. Golubović, *Ja i drugi*, Beograd: Republika.
- Hall 2012: J. K. Hall, *Teaching and researching: language and culture*. (2nd ed.) London: Routledge.
- Harris 2011: T. Harris, The state of Ladino today, *European Judaism*, 44 (1), 51–61.
- Heller 1995: M. Heller, Language Choice, Social Institutions, and Symbolic Domination. *Language in Society*, 24 (3): 373–403.
- Holt 2004: G. Holt, *Strategies of Language Revitalization in Alignment with Native Pedagogical Forms: Examples from Ahtna Alaska*. Swarthmore College.

- Jovanović 1992: N. Jovanović, Pregled istorije beogradskih Jevreja do sticanja građanske ravnopravnosti, u: *Zbornik 6, studije, arhivska i memoarska građa o istoriji Jevreja u Beogradu*, Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 115–167.
- Maalouf 2005: A. Maalouf, *Identidades asesinas*, Madrid: Alianza Editorial.
- Martin Ortega 2013: E. Martín Ortega, Las primeras escritoras sefardíes, entre tradición y modernidad: dos textos de Reina Hakohén de Salónica, *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos, Sección Hebreo*, 62, 145–175.
- Mustanoğlu Alten 2012: A. Mustanoğlu Alten, *The Role of Judeo-Spanish in Sephardic Identity*. Ankara: Middle East Technical University (el Trabajo de Máster no publicado).
- Myhill 1999: J. Myhill, Identity, territoriality, and minority language survival, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 20 (1), 34–50.
- Papo 2010: E. Papo, Entre la modernidad y la tradición, el feminismo y la patriarquia: Vida y obra de Laura Papo Bohoreta, primera dramaturga en lengua judeo-española, *Neue Romania*, 40, 97–117.
- Ruano-Borbalan 2009: Ž. K. Ruano-Borbalan, Izgradnja identiteta, u: K. Halpern i Ž. K. Ruano-Borbalan (red.), *Identitet (I): pojeđinac, grupa, društvo*, Beograd: Clio, 5–16.
- Schieffelin, Woolard 1994: B. B. Schieffelin, K. A. Woolard, Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23: 55–82.
- Val, Vinogradova 2010: A. Val, P. Vinogradova, What is the identity of a heritage language speaker? *Heritage Briefs*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Vidaković-Petrov 1986: K. Vidaković-Petrov, *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, Sarajevo: Svjetlost.
- Vučina-Simović, Filipović 2009: I. Vučina-Simović i J. Filipović, *Etnički identitet i zamena jezika u sefardskoj zajednici u Beogradu*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Weiyun He 2006: H. A. Weiyun, Toward an identity theory of the development of Chinese as a heritage language. *Heritage Language Journal*, 4(1). De <http://www.heritagelanguages.org/>.

Ivana V. Bošković
Jelena M. Kovač

THE LIFE OF SEPHARDIC JEWS IN BELGRADE – SEPHARDIC IDENTITY: LOST OR PRESERVED?

Summary

Identity is one of the crucial facets of all people. Sometimes, due to various political, social and historical circumstances, the identity of different groups can be seriously threatened. This situation is usually valid in multiethnic communities, which was the case with the Sephardic community in the Balkans. Considering the fact that they were those who came to a foreign territory (the Ottoman Empire at the time), the Sephardic community encountered many challenges. This paper focuses on the Sephardic community that resided in Belgrade from the sixteenth to the twentieth century, distinguishing two phases in their life in Belgrade in that period. Through the analysis of the literature available on the subject, we have realized that the identity of the Sephardim in Belgrade could not be manifested equally in all social domains (familial, religious, educational, political, and professional). With the arrival of modernity in the second half of the nineteenth century, it was hard for the Sephardim to develop fully its features both in the private and in the public domain. One of the most important changes in the private domain, during the second half of the nineteenth century, was the fact that women obtained an important role in the process of language shift, which consequently led to changes within the public domain that affected the Sephardic identity.

Keywords: identity, the Sephardim, Sephardic identity, the Sephardic community of Belgrade, social domains, identity preservation

Примљено 7. априла 2015. године
Прихваћено 27. марта 2016. године

Нина Ж. Половина¹
Универзитет у Београду
Саобраћајни факултет

КУЛТУРНА ДИВЕРГЕНТНОСТ СРПСКОГ И НЕМАЧКОГ ДРУШТВА НА ПРИМЕРУ ДИМЕНЗИЈА КУЛТУРЕ

Овај рад приказује различитост српског и немачког друштва кроз поређење култура и културних димензија, као манифестација вредносних структура. У уводном делу даје се преглед основних дефиниција културе као променљиве категорије, да би се затим изнели основни проблеми и недоумице који настају приликом поређења култура. Дивергентност српске и немачке културе истражује се на основу димензија културе као независних и квантитативно исказаних варијабли, при чему се у обзир узимају две најзначајније студије у тој области. За оба друштва наводе се димензије културе, исказане бројчано, да би се затим у тумачењу резултата истакле основне одлике српског и немачког друштва. Кроз овакав компаративни приступ посебно долазе до изражаја културолошке сличности и разлике Србије и Немачке.

Кључне речи: димензије културе, вредности, поређење култура, друштво

1. Појам и дефиниције културе

Појам културе (лат. *colere* гајити, неговати) обично подразумева вредности, веровања, норме и симболе, али и многе друге појаве у друштву. Култура с једне стране означава практично, конкретно дељање, стварање (нпр. уметничко стваралаштво, култура говора), које је иновативно усмерено, док се с друге стране у културу убрајају манифестације неких активности које одређене заједнице упражњавају (нпр. обичаји, коришћење симбола), преносећи их с генерације на генерацију и повезујући их с традицијом. Култура у великој мери утиче на начин размишљања појединаца, њихово реаговање и понашање, па се кроз покушај помиривања ове дихотомије у разумевању и употреби појма културе, припадници одређене заједнице усмеравају да се прилагоде одређеном моделу (понашања, облачења, веровања), а притом им се нуде обрасци и смернице за лакше постизање тог циља.

Постоји много дефиниција културе, а оне се формирају у зависности од доминантне теорије у оквиру које се даље разрађују или од намене тј. приступа културолошког истраживања. Иако њихов број прелази неколико стотина, ни после толико година наука није дошла до једне широ-

1 n.polvina@sf.bg.ac.rs

ко прихватљиве дефиниције. Дијапазон различитих схватања овог појма веома је велик, јер се ради о феномену који прожима бројне области свакодневице. Овде је стога наведено неколико важнијих дефиниција, које и временски покривају значајнији период, те стварају адекватан теоријски оквир истраживања².

Клахон (Kluckhohn 1951: 86) под културом подразумева „оне аспекте људског окружења, било материјалне или нематеријалне, које је створио човек”. (превод Нина Половина)

Герц (Geertz 1997: 3) културу схвата као историјски посредован комплекс значења и представа које се појављују у симболичном облику и које људима омогућују да своје знање о животу и ставове о свету саопштавају, примају и развијају. Култура је за њега систем заједничких симбола, уз помоћ којих појединац својим искуствима може да да облик и значење.

Хофстеде ((Hofstede 2001: 9) под појмом културе подразумева „неку врсту колективног програма, који је сваком појединцу утиснут током социјализације и одрастања у одређеној групи. Он му помаже да се снађе у дотичном окружењу, али и разликује припаднике једног колектива од другог”. (превод Н. П.)

УНЕСКО (UNESCO 2002: 12) формира дефиницију полазећи закључака неколико релевантних културолошких конференција, те на основу тога културом сматра „скуп дистинктивних, духовних, материјалних, интелектуалних и емотивних особина друштва или друштвене групе, које осим уметности и књижевности обухватају и начин живота, живот у заједници, систем вредности, традиције и веровања.” (превод Н. П.)

Аутори студије ГЛОУБ (House et. al. 2004: 15) културу разумеју као „заједничке мотиве, вредности, веровања, идентитете и тумачења или значења важних догађаја који су резултат заједничких искустава припадника колектива и који се преносе с генерације на генерацију”. (превод Н. П.)

Иако бројне дефиниције културу одређују на потпуно различит начин, може се пратити одређена нит у појашњавању овог појма. Док се у најранијим фазама култура посматрала као опозиција природи (разликовање човека од животиња), она се касније истиче као пандан цивилизацији (у обзир узима степен развита друштва, уз наглашавање разлика између развијених и примитивних друштава), да би се на крају поистоветила с друштвом, односно нацијом или посматрала као њен атрибут односно део. Култура је нераскидиво повезана с многим појавама у друштву, с којима ступа у међусобне односе и гради сложене структуре.

Култура се и наслеђује и учи, али не као збир константи или чињеница, већ као променљива категорија односно оквир свакогврсног делања у неком окружењу или заједници. Услед историјских догађаја, додира култура, цивилизацијских тековина и измењеног односа човека и природе, потребно је да се поимање њених вредности (ритуала, симбола и оста-

2 Све цитате наведене у раду превела је Нина Половина.

лих манифестних форми) непрекидно модификује и прилагођава, јер је такав поступак од кључног значаја за сналажење и опстанак појединца у оквиру заједнице, те за егзистенцију саме заједнице и њену генезу.

2. Културе у контрасту

Култура је, синхронијски гледано, релативно стабилан скуп атрибута неког друштва или колектива, а у ствари је „живи организам”, који реагује на подражаје који долазе споља. Спољни подражаји и сусрети с другим јединкама или системима неизоставно воде до културних контаката, додира култура, њиховог укрштања, преплитања и многобројних утицаја. Такве прилике су одлична подлога за боље разумевање сопствене културе, за њено преиспитивање и поређење с другом културом, а све то кроз процес (само)рефлексије. Поређење култура посматрањем сопствене културе и њеним односом према другој и другачијем дуго је већ део културне праксе, а у суштини се своди на поређење културних модела и образаца као репрезентативних вредносних узорака тј. скупова.

Поређење културних модела и културних образаца има циљ проналажење објашњења за различите модалитете понашања, размишљања и делања, индивидуа и колективитета. Потребна за поређењем настаје и из жеље за проналажењем и/или доказивањем правилности и усаглашености у оквиру самог друштва, као једна од метода јачања културног (националног) идентитета. Поређење може да има за циљ и дефинисање и утврђивање тзв. културних универзалија, опште присутних вредности, те мерење њиховог присуства или одсуства у некој култури, како би се свођењем на квантитативне изразе омогућило лакше тумачење.

Системско поређење култура није лак задатак. Чак и кад се, као у овом конкретном случају, оно обавља на *статистички ушмељен начин*, суочавамо се с бројним потешкоћама, јер категорије које треба упоредити није лако приказати као егзактне елементе. Лоенхоф (House et. al. 2004: 15) који се бавио проблемом контрастирања као поступком осим пристрасности истраживача наводи два суштинска елемента: 1. поређење у бројним концептима културе подразумева јединствен културни узорак без већег одступања и 2. поређење често изједначава културу и нацију. Први проблем представља то што истраживачи културу посматрају као прилично хомогену, сматрајући да су културна обележја и компетенције равномерно распоређени. Проблем настаје, међутим, приликом одређивања или одабирања правог узорака, који би требало да на релативно хомоген начин одражава дотичну културу. Полазећи од ограничења која настају генерализовањем резултата, он сматра да овакво поређење култура ипак даје релевантне информације, зато што се врши на великом броју испитаника, што статистички умањује одступања, што је варирање резултата унутар једне заједнице релативно мало³. Други

3 Шварц је у свом истраживању покушао да провери валидност методе истраживања култура преко испитивања нација, поредећи резултате добијене у оквиру једне нације са онима добијеним за друге нације. Без обзира на културолошку

проблем дотиче поистовећивање културе и нације, односно ограничавање културе на територијалну распрострањеност (ограничени простор) нације. Оваква редукција у вези је с проблемом хомогенизације, а најчешће се манифестује стварањем антагонизама у друштву (*ми – они*), јер би дистанцирање од оног другог требало да доведе до јачања сопственог идентитета. С обзиром да је циљ овог рада поређење култура у Србији и Немачкој, националну компоненту није могуће пренебрегнути, јер се у суштини ради о поређењу вредносних структура које су уткане у саму бит културе и друштва, те аутор прихвата ризик да у тумачењу резултата може да дође до пренаглашавања стереотипа, те до претеране генерализације; биће учињен покушај да се ово избегне.

Постоји још једно питање које је нам се чини изузетно битним: посматрајући културу као динамичку категорију, широко распороштрањену и дубоко утиснуту у заједницу и друштво, културолошке студије и истраживања наилазе на знатне проблеме приликом дефинисања конкретнoг предмета анализе; Шварц (Schwartz 1994: 85) истиче да „употребљивост културе као демонстративне варијабле зависи од наше способности да отпакујемо њен концепт” (превод Н. П). Елемената културе има много (*понашање, обичаји, социјалне форме* и сл.), али је за истраживање културе потребно пронаћи одређена, *типична обележја, која изразиће карактеристику неку културу* и индикативно показују на који начин се друштво носи с одређеним проблемима. Овакавим приступом дефинишу се општа питања, проблеми и категорије као независни елементи који би представљали полазну основу културолошких истраживања. То су својеврсне културне универзалије, присутне у сваком друштву, а ставови о њима и степен њиховог прихватања у великој мери се разликују од друштва до друштва чинећи их тако културно специфичним.

3. Димензије културе

Концепт формулисања димензија културе почива на идеји и ставу да постоје опште присутне варијабле, универзалне категорије или питања релевантна за свако друштво, аспекти на основу којих одређени односи у друштву могу да се измере, појасне или упореде. Димензије представљају просечне вредности и не односе се на сваког појединца; оне су поједностављен и шематизован приказ неке културе, без жеље да је потпуно описују. Њихова улога у овом раду своди се на стварање оквира као инструмента за поређење српске и немачке културе, поређењем вредности које доминирају у дотичним друштвима.

Приказ два најзначајнија модела у контрастивним културолошким студијама нема за циљ изношење вредносног става о једном или другом друштву, потцењивање или глорификовање заједница, већ формирање основе за поређење с циљем бољег разумевања. Наведени резултати од-

разноликост, у великом броју случајева (готово 98%) резултати унутар једне нације показују знатно већу сличност него резултати између нација. (уп. Schwartz 2004: 56)

ражавају вредности добијене *статистичком обрадом* резултата дотичних студија, искључујући лични став аутора овог прилога.

3.1. Хофстедеов модел димензија културе

Радећи као психолог у IBM-у, Герт Хофстеде је приметио да се карактеристичне ситуације групишу око неколико основних питања, која у знатној мери успостављају разлику између култура (заједница) и одређују „карактер” друштва. Спровео је компаративну студију засновану на *емпијском испитивању менаџера* у 40 земаља, у периоду од 1968. до 1973. године, те је у свом истраживању из мноштва елемената дефинисао пет (касније и *шест*) основних *проблема* који се јављају у сваком друштву (Hofstede 2001: 29): *прихватање социјалних разлика, реаговање на стрес или неизвесност, интеграција појединца у групу, подела улога међу половима, однос према времену и однос према срећи*. На основу тога Хофстеде (Hofstede 2001, Hofstede 2006, www.geert-hofstede.com) дефинише шест културних димензија које омогућавају мерење вредности (као основне категорије) у култури, а тиме и лакше поређење. Његове димензије изражене су индексима⁴:

1. Дистанца моћи (*Power Distance*) – PDI,
2. Индивидуализам-колективизам (*Individualism-Collectivism*) – IDV,
3. Мушки принцип-женски принцип (*Masculinity-Femininity*) – MAS,
4. Избегавање неизвесности (*Uncertainty Avoidance*) – UAI,
5. Дугорочна оријентација-краткорочна оријентација (*Long Term Orientation-Short Term Orientation*) – LTO⁵,
6. Попустљивост (*Indulgence*) – IND.

1. *Дистанца моћи* је димензија која показује како се у некој земљи појединци носе с питањима моћи, (не)једнакости и социјалних разлика. Овај индекс показује у којој мери мање значајни припадници институција друштва очекују и прихватају чињеницу да је моћ неједнако расподељена. Висок индекс одражава присуство дисциплине и прихватање дате расподеле моћи (у друштву, али и породици), без велике жеље да се то промени, па запослени поштују упутства надређених, деца слушају родитеље и сл. Низак индекс говори о већој независности појединца, преузимању личне одговорности и иницијативе, промовисању једнаких права и могућности за све.

2. *Димензија индивидуализма* показује степен међузависности припадника неког друштва. Хофстеде сматра да се људи, односно културе разликују по томе колики значај придају појединцу (индивидуи) или групи (колективу). Индивидуализам доминира тако у „ја”-друштвима где су везе између појединаца слабије изражене и где је свако оријентисан на себе и ужу породицу. Колективизам је заступљен у „ми”-друштвима, где се појединац осећа као део групе која му пружа подршку и заште, а

4 Испитаници су димензије могли да оцене од 0 до 100.

5 Ова димензија се понекад назива и прагматичност (PRA).

заузврат он треба да искаже лојалност према заједници, стављајући своје потребе и жеље у други план. Ово се види и кроз заступљеност шире породице у друштвеном животу, односу према браку, старијим члановима породице и сл.

3. *Мушки или женски принцип* је димензија која говори до које мере друштвом доминирају тзв. мушке (материјалне ствари, новац, постигнуће, успех, такмичење) или женске вредности (васпитање, квалитет живота, социјални контакти, брига за друге). Овде се не ради о категорисању друштва као патријархалног или не, већ о ономе што људима пружа мотивацију нпр. на послу: да ли је то жеља да буду најбољи (мушки принцип) или задовољство оним што радиш (женски принцип). Ова категорија делимично пружа информацију и о подели улога међу половима, те до извесне мере о стереотипима који су присутни у друштву, али се пре свега односи на оријентацију и начин размишљања који доминира у неком окружењу.

4. *Избегавање неизвесности* може да се дефинише као ниво до којег припадници неког друштва толеришу неизвесност и почињу да осећају нелагодност или угроженост у непознатим ситуацијама. Овакав осећај манифестује се кроз потребу за писаним и неписаним правилима која би предупредила нејасну ситуацију и дала смернице за реаговање. Висок индекс у овој димензији карактерише друштво које има ниску толеранцију неизвесности, па стога уз помоћ великог броја обичаја, ритуала, норми, закона и механизма контроле покушава да умањи осећај неодређености. Таква друштва обележава и претерана оријентисаност на технику или религију, док су доминантна осећања немир, страх, депресија, импулсивност, осећај угрожености и отпор према новим стварима. Низак ниво неизвесности показују друштва у којима постоји снажнија толеранција према различитостима, иновацијама и супротстављеним мишљењима. То се показује кроз мањи број правила и закона, лакше прихватање промена и лежерније прихватање временских лимита.

5. *Дугорочна оријентација* односи се на степен у којем друштво подржава и охрабрује дугорочну посвећеност. Висок индекс овде указује да је друштво усмерено на будућност, пре свега кроз штедљивост и истрајност као основне врлине, те да постојеће традиције уклапа и прилагођава новим околностима. Низак индекс карактерише друштва која су оријентисана на садашњост и брзе промене околности.

6. *Попустљивост* одражава ниво до којег људи контролишу своје жеље и импулсе, у зависности од васпитања. Ова димензија у ствари нам говори какав став друштво заузима по питању остваривања жеља и достизања среће. Низак резултат у овој категорији указује на попустљивост, односно на склоност удовољавању жељама ради уживања у животу, а висок на суздржавање и потискивање жеља и потреба уз помоћ стриктних социјалних норми.

3.2. Модел димензија културе у студији ГЛОУБ (*GLOBE – Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness*).

Студија ГЛОУБ (House et. al. 2004) као полазну основу узима Хофстедеов модел културних димензија у жељи да допуни и коригује овај модел, сматрајући да у њему неке димензије нису прецизно дефинисане. Комбиновањем квалитативних и квантитативних метода аутори ове студије обавили су истраживање у периоду од 1993. до 2003. године и обухватили испитанике (менаџере средњег нивоа) у 62 нације.

Полазећи од Хофстедеове терминологије, ово истраживање истиче девет димензија⁶ за откривање сличности и разлика у нормама, вредностима и обичајима у друштвима; првих шест директно се ослања на Хофстедеа, док су остале формулисане ослањањем на друге ауторе (Клакхона (Kluckhohn), Шварца (Schwartz⁷)):

1. Избегавање неизвесности (*Uncertainty Avoidance*)
2. Дистанца моћи (*Power Distance*)
3. Институционални колективизам (*Institutional Collectivism*)
4. Колективизам у групи (*In-Group Collectivism*)
5. Једнакост полова (*Gender Egalitarianism*)
6. Продорност (*Assertiveness*)
7. Оријентација на будућност (*Future Orientation*)
8. Оријентација на постигнуће (*Performance Orientation*)
9. Хумана оријентација (*Humane Orientation*). (House et. al. 2004: 30 и сл.)

1. *Избегавање неизвесности* – у којој мери се припадници једне културе осећају угрожени у неизвесним ситуацијама и колико се ослањају на уврежене социјалне норме, правила и процедуре да би избегли неизвесност будућих догађаја.

2. *Дистанца моћи* – колико се у некој култури очекује да моћ буде равноправно подељена нпр. у заједници, на радном месту.

3. *Институционални колективизам* – оријентисан је на саму заједницу или друштво и показује ниво до којег организације и институције подстичу и награђују колективну расподелу ресурса и деловање у колективу.

4. *Колективизам у групи* – степен до којег појединци изражавају понос, лојалност и припадност групи (породици или организацији).

5. *Једнакост полова* – у којој мери друштво одбија традиционалну поделу полова и дискриминацију, минимализује њене ефекте и промовише равноправност.

6. *Продорност* – ниво на којем појединци у социјалним односима (у друштву или организацији) исказују самопоуздање, отреситост, навалентност и агресивност.

7. *Оријентација на будућност* – колико друштво подстиче и награђује облике понашања и делања појединаца усмерене на будућност

6 Испитаници су димензије могли да оцене од 1 до 7.

7 Kluckhohn i Strodbeck, McClelland i Putnam, Schwartz

и фокусиране на одлагање тренутног резултата и ефекта (планирање, инвестиције).

8. *Оријентација на постигнуће* – да ли друштво примећује и подстиче посебна достигнућа, те колико награђује појединца за унапређење његових резултата

9. *Хумана оријентација* – у којој мери друштво охрабрује и награђује појединца да исказује особине као што су алтруизам, великодушност, правичност, поштење, саосећајност, те стављање у први план других а не себе.

У циљу практичне примене ових девет културних димензија као независних варијабли, истраживање је обављено у две категорије: како је сада – реално (*As Is*) и како би требало да буде – идеално (*As It Should Be*) (House et. al. 2004: 16). Реалан приказ говори о уобичајеној културној пракси (навике и понашање припадника друштва), док идеалан даје слику културних вредности (које леже у основи понашања) на начин како би оне требало да буду исказане у друштву и у организацијама. Аутори су сматрали да разликовање ове две категорије даје значајне податке о самом друштву.

4. *Културна дивергенцијност Србије и Немачке*

Хофстедеов културни модел и модел студије ГЛОУБ на изванредан начин се допуњују (хронолошки, садржајно), стварајући стабилну теоријско-методолошку подлогу за израду овог рада. Временски распон који покривају је готово четрдесет година, па би било очекивано да је у том периоду дошло до извесних промена у вредновању културе, што би требало да се покаже на резултатима културних димензија.

Табеле које следе приказују бројчане вредности произашле из истраживања које је за Србију и Немачку обавио Хофстеде и резултати студије ГЛОУБ у категоријама *реалног* и *идеалног*. Студија ГЛОУБ није обухватила проучавање димензија културе у Србији, али је група аутора (упор. Вукођански, Николић, Хаџић, Терек, Недељковић 2012) поштујући принципе и методологију истраживања ГЛОУБ, обавила испитивање у Србији (на 256 менаџера средњег нивоа); њихови резултати ће бити представљени у овом раду. *Димензије културе* приказују се према културним обрасцима, чинећи део модела који карактерише одређену заједницу.

Димензије културе у Србији

Димензије		Хофстеде	ГЛОУБ реално	ГЛОУБ Идеално
Дистанца моћи		86	4.80	3.13
Индивидуализам	Институционални колективизам	25	3.82	4.65
	Колективизам у групи		4.56	5.61
Мушки принцип	Једнакост полова	43	2.93	4.80
	Продорност		3.77	2.86
Избегавање неизвесности		92	3.80	5.21
Дугорочна оријентација	Оријентација на будућност	52	4.31	5.99
	Оријентација на постигнуће		3.94	6.11
Хумана оријентација			4.22	5.50
Попустљивост		28		

Сопствени приказ на основу резултата за Србију: Hofstede 2001, www.geert-hofstede.com, Вукоњански и др. 2012

Димензије културе у Немачкој⁸

Димензије		Хофстеде	ГЛОУБ реално	ГЛОУБ Идеално
Дистанца моћи		35	5.25	2.54
Индивидуализам	Институционални колективизам	67	3.79	4.82
	Колективизам у групи		4.02	5.18
Мушки принцип	Једнакост полова	66	3.10	4.89
	Продорност		4.55	3.09
Избегавање неизвесности		65	5.22	3.32

⁸ Хофстеде је у свом истраживању узео у обзир само тадашњу Западну Немачку, а студија ГЛОУБ је, без обзира на већ уједињену Немачку, засебно проучавала западни и источни део, те су приликом навођења резултата студије ГЛОУБ, ради доследности и аналогије, приказани само вредности добијене за западни део Немачке.

Дугорочна оријентација	Оријентација на будућност	83	4.27	4.85
	Оријентација на постигнуће		4.25	6.01
Хумана оријентација			3.18	5.46
Попустљивост		40		

Сопствени приказ на основу резултата за Немачку: Hofstede 2001, www.geert-hofstede.com, House et. al. 2004

1. *Дистанца моћи* (уп. Hofstede 2001, www.geert-hofstede.com, Schlaile 2012)

а) Србија има веома *висок индекс дистанце моћи* у оба истраживања (Хофстеде наводи 86, а студија ГЛОУБ у категорији реалног 4.80), што нам говори да српско друштво прихвата неминовност хијерархијске поделе моћи, утицаја и задужења. Таква појава делимично је одраз традиционалних схватања многих вредности и историјског развоја земље и може да се прати кроз различите манифестације у друштву: склоност ка централизованом управљању, делегирање подређених за различите задатке, посматрање родитеља као ауторитета и сл. С друге стране, према ГЛОУБ-у *катеџорија идеалног* има средњу вредност (3.13), што нам говори да је у српском друштву присутна свест о потреби промене датог поретка ка већој равноправности у погледу располагања и управљања ресурсима.

б) Немачка има релативно *низак индекс дистанце моћи*, према Хофстедеу (35); у ГЛОУБ-у *катеџорија идеалног* износи (2.54); све то указује на став немачког друштва да хијерархија суштински представља неравноправност и да се она не прихвата као адекватна расподела снага. Овакви резултати могу делимично да буду последица развијеније демократије, али и вишег стандарда грађана (у односу на Србију), чија основна преокупација више није само преживљавање, него су окренути и остваривању бољег положаја у друштву. Нижи индекс дистанце моћи указује и на процес децентрализације, на тежњу ка већој равноправности и широкој доступности ресурса, али и на отвореније исказивање става у дискусијама и при доношењу одлука. С друге стране, прилично висока ГЛОУБ категорија реалног (5.25) говори нам да жељено стање још није остварено, те да је висок степен контроле још увек присутан.

2. *Индивидуализам*⁹ (уп. Hofstede 2001, www.geert-hofstede.com)

а) Србија има прилично низак индекс индивидуализма на Хофстедеовој скали (25), док резултати истраживања ГЛОУБ иду у два смера, проучавајући институционални колективизам и колективизам у групи – резултати су (средње) високи у категорији реалног (3.82, 4.56) и нешто мало виши у категорији идеалног (4.65, 5.61). *Србију* овакви резултати

⁹ Треба напоменути да Хофстеде у свом истраживању мери индивидуализам, док студија ГЛОУБ у обе категорије (у институцији или у групи) мери колективизам.

приказују као првенствено *колективистички уређено друштво*, са посећеношћу групи, солидарношћу и лојалношћу као високо цењеним особинама. Колектив заузима значајно место и кроз српску историју, а припадност и верност групи је понекад била јача и од социјалних норми, прописа или правила. Резултати у категорији идеалног говоре да Србија не показује тенденцију отклона од овакве праксе, већ да се она сматра пожељном. Колектив је овде схваћен веома широко, као припадност институцији, друштвеној групи или породици. У Србији је то посебно изражено у породичним односима, где је ужа породица уступила примат широј породици или чак родбини, уз изузетно неговање традиционалних односа, обичаја и ритуала, са циљем удоваљавања групи и опстанка културе, а самим тим и појединца.

б) Немачка има прилично висок степен индивидуализма у Хофстедеовим истраживањима (67), док колективизам у ГЛОУБ-у у категорији реалног заузима средњи ниво (3.79, 4.02), као и у категорији идеалног (4.82, 5.18). Овакви резултати (првенствено Хофстедеови) указују на Немачку као индивидуалистичко друштво, где је појединац окренут себи и остваривању личних достигнућа, самопотврђивању кроз посао, породицу и организацију. Породица је у оваквом друштву најчешће мања (деца и родитељи), без јаким родбинских веза и потребе за њиховим стварањем. Нешто другачији резултати истраживања ГЛОУБ, који смештају Немачку у домен средњих резултата и не одређују је као искључиво индивидуалистичко друштво, могли би се објаснити измењеним тумачењем термина колектив у немачком друштву (за разлику од Србије где термин потиче још из ранијег периода), као и евентуалном променом вредности у периоду између ове две студије (услед уједињења Немачке). Истраживања ипак показују да модернија и развијенија друштва као што је немачко, углавном имају висок степен индивидуализма, јер је појединац ослоњен сам на себе, док са осталима успоставља лабаве социјалне везе. Резултати студије ГЛОУБ могу се посматрати и као наговештај да се немачко друштво мења, измешта тежиште с појединца и појачано истиче значај рада и функционисања у групи.

3. *Мушко-женски принцип* (уп. Hofstede 2001, www.geert-hofstede.com, Schlaile 2012)

а) Србија на Хофстедеовој скали има средње низак резултат (43), као и у ГЛОУБ димензијама једнакост полова и продорност: реално (2.93, 3.77), идеално (4.80, 2.86). Уједначеност резултата обе студије одређује *српско друштво* као релативно *женско*, с тежиштем на саосећању, бризи за друге и солидарности. Женским друштвима доминира мото „ради да би живео”, конфликти се избегавају или се решавају компромисом, а добробит је у првом плану. ГЛОУБ димензије су овде нешто прецизније дефинисане и показују да је у Србији *једнакост полова у стварности релативно ниска*, али да је пожељно да буде виша, док је *продорност* (која се манифестује кроз непопустљивост у комуникацији, супротстављање ставова, постизање циљева по сваку цену и сл.) *ниска*, а пожељно да буде

нешто виша. Ова димензија делимично се преклапа с димензијом индивидуалности и приказује Србију као земљу у којој је присутна извесна уздржаност у опхођењу, саосећање, спремност на сарадњу (у породици, групи и организацији), обзирност, те потреба за нематеријалним вредностима и очувањем традиције.

б) *Немачка* је како на основу резултата у Хофстедеовом истраживању (66), тако и на основу обе ГЛОУБ категорије: реално (3.10, 4.55), идеално (4.89, 3.09), сврстана у групу *мушких друштва*. У мушким друштвима од великог значаја су успех, новац, напредак, јачање самопоуздања, такмичење. Материјалне вредности заузимају посебно место и често се истичу (аутомобили, одећа, накит), појединци теже да опонашају и достигну боље од себе. Висока мотивација за постизањем максималних резултата показује се и кроз немачко школство, где се добар успех веома цени, а деца се већ у раном узрасту у односу на друге земље, са *десет* година, одлучују за различите *типове средњих школа*, у зависности од тога каква су им дотадашња достигнућа, али и амбиције. Димензија *продорности* приказује Немачку као земљу где доминира продорност готово по сваку цену, где је чврст и агресиван став у комуникацији прихватљив и чак пожељан. Па ипак, нижи индекс у категорији идеалног у односу на реално указује на тенденцију ка попуштању овако строгих ставова и принципа, те упућује на снажниј усмеравање у правцу социјално прихватљивијег приступа. Једнакост полова, као и у Србији, показује обратну тенденцију – потребно је успоставити већу једнакост у односу на садашње стање.

4. *Избегавање неизвесности* (уп. Hofstede 2001, www.geert-hofstede.com, Schlaile 2012)

а) Србија има веома висок индекс избегавања неизвесности Хофстедеовој студији (92), а средње висок у студији ГЛОУБ (реално 3.80, идеално 5.21), што би се могло објаснити историјским, економским и социо-културним помаком који се догодио у периоду између прве и друге студије. Земље с високим индексом карактерише велика унутрашња потреба појединаца за постојањем прецизних правила, норми и регулатива које би предвиђале потенцијалне неизвесности и нејасноће, чак и у ситуацијама где је евидентно да постојећа правила не доприносе умањивању негативног осећања. Осим тога, у таквим друштвима постоји тежња за контролисањем великог броја појава, те за ограничавањем личне иницијативе, прогресивности, иновативности и ризика. Доминирају релативно конзервативни ставови, а постоји и потреба за појачаним исказивањем осећања. Студија ГЛОУБ *Србију* приказује и као прилично *несигурно друштво* испуњено страхом, где постоји жеља да у будућности постоји већи број регулатива и пракси које би створиле снажнији осећај личне сигурности, неку врсту заштите у неизвесним временима.

б) Немачка припада земљама са средњим вредностима код избегавања неизвесности – на Хофстедеовој скали (65), као и у студији ГЛОУБ (реално 5.22, идеално 3.32). У односу на Србију, овде је *слабије изражен*

стирах од неизвесности, од непознатог или неодређеног. Објашњење за тако нешто може да се пронађе с једне стране у систематичном и организованом приступу (осмишљеност пре сваког делања), али и у историји (где се разорена Немачка координисаним активностима обнављала и оснаживала у економском, техничком, али и психолошком и социолошком смислу). У Немачкој је од раније присутан релативно велик број прилично строгих прописа, а нешто ниже идеалне вредности показују тежњу друштва ка смањивању бирократије, ублажавању правила и већој флексибилности. Овакви резултати говоре и о ограниченој, али ипак приметној спремности на ризик, потреби умањивања или избегавања стреса и одсуству склоности ка показивању осећања.

5. *Дугорочна оријентација* (уп. Hofstede 2001, www.geert-hofstede.com, Schlaile 2012)

а) Србија у Хофстедевим индексима показује средњу вредност (52), па и сам аутор сматра да о тој димензији у Србији не могу да се дају детаљнија објашњења. ГЛОУБ категорије, међутим, смештају *Србију у зрућу земаља са средње високим вредностима у димензијама оријентације на будућности и оријентација на постигнуће* (реално 4.31, 3.94 – идеално 5.99, 6.11). Разлику у истраживањима можемо објаснити историјским и економским развојем насталим између истраживања, као и тежњом ка модификовању живота према интернационалним узорима. Средње високи резултати говоре о Србији као о *друштву* у којем у многим областима живота влада *прагматичан приступ*, који омогућава импровизацију и прилагођавање различитим ситуацијама. Постојеће традиције у великој мери се задржавају, али се ипак примећују покушаји њихове адаптације на новонастале услове, оквире и трендове. Нешто виши резултати у категорији идеалног указују на потребу додатног окретања будућности с једне стране и постигнућу с друге. Значајно је поменути да међу свим димензијама, *оријентација на постигнуће* (идеално) у Србији има *највиши индекс на скали ГЛОУБ*, па то даје оквирне назнаке како ће се ово друштво у будућности мењати, али и на шта се ставља тежиште.

б) Немачка у Хофстедовој студији има висок индекс (83), док на скали ГЛОУБ показује средње високе вредности (реално 4.27, 4.25, идеално 4.85, 6.01), што је сврстава у *прагматична друштва*. Резултати указују да у Немачкој доминирају штедљивост, промишљање активности, планирање, свест о екологији и обазрива употреба ресурса. Занимљиво је поменути да и у Немачкој *највећи индекс* (идеално) има *димензија оријентација на постигнуће*, а то логично произлази и из већ распрострањеног става према послу: тачност, прецизност, дисциплинованост, који на недвосмислен начин обележава немачко друштво.

6. *Хумана оријентација* (уп. Schlaile 2012)

а) Србија има *средњу вредност* индекса *хумане оријентације* у категорији реалног (4.22) и нешто вишу у категорији идеалног (5.50). Ове вредности је одређују као друштво које охрабрује и награђује припадни-

ке који су дарежљиви, емпатични, посвећени бризи за друге, галантни и широке руке. Без обзира на (само)доживљај српског друштва као топлот и хуманог, испитаници су у својим анкетама проценили да је потребно још снажније неговати те особине, па је индекс *идеалног значајно виши*.

б) Немачка има *најнижи индекс хумане оријентације* од свих испитаних земаља у категорији реалног (3.18), док у категорији идеалног показује жељу кориговања тог стања (5.46). Ово је донекле разумљиво кад се узме у обзир димензија индивидуализма, јер остваривање појединачних циљева и самопотврђивање не иду у корак с предусретљивошћу и бригом за друге. С друге стране, чињеница је да је немачко друштво веома уређено (у погледу закона и процедура), па појединац нема потребу да реагује и помогне, јер се тако нешто очекује од друштва. Без обзира на то, дарежљивост, поштеност и остале особине хуманог друштва се сматрају позитивним и пожељним.

7. *Попустљивост* (уп. www.geert-hofstede.com)

а) Србија има прилично *низак индекс* на Хофстедовој скали (28), што је чини суздржаним друштвом у погледу остваривања жеља појединаца. *Друштва с ниским индексом попустљивости* склона су песимизму и негативним осећањима. Појединци мисле да социјалне норме и друштвени узуси отежавају реализацију личних порива или да њихово остваривање сматрају неприхватљивим и неважним. У Србији је додатни фактор прилично строг и нефлексибилан начин васпитавања деце, па се пристојност, уредност и лепо понашање сматрају значајнијим од достизања тренутног задовољства. Попустљивост је димензија везана за лични осећај среће и задовољства, а у српском друштву се инсистира на другим стварима, док појединачни нагони заузимају место на зачељу.

б) Немачка има *средње низак индекс* на Хофстедовој скали (40) и, за разлику од Србије, у извесној мери „допушта” реализацију личне среће. У оваквим друштвима нагласак је стављен на постигнуће, остваривање значајних резултата, док се слободно време и појединачни хирови чине мање важним. У односу на Србију, у *Немачкој је васпитање либералније*, с већом могућношћу личне сатисфакције и блажим оквирима понашања. Очекивања друштва од појединца су знатна, али се ипак оставља простор за лични развој.

5. *Закључак*

Поређење Србије и Немачке показало је *велике разлике у културним димензијама* као *одразу вредносних структура* које доминирају неким друштвом. У српском и немачком друштву подстиче се и награђује у великој мери различита пракса и делање, односно у тим друштвима укорењене су другачије вредности, стварајући на тај начин дистинктивне културне моделе. Готово у свим категоријама (димензијама) наилазимо на суштинске разлике у начину понашања, реаговања и размишљања, било да се ради о тренутним активностима или о планирању будућих.

Обухватање знатног временског периода приказало је померање пожељних вредности кроз време, као и промене условљене другим факторима.

Поређење оваквог типа може да пружи стабилну основу за даље културолошке разраде појединих сегмената, вредности или димензија (улажењем у дубину проблема) или за конкретно проучавање култура у неким њеним манифестацијама, а може и да послужи као статистички релевантна база за поређење различитих феномена који произлазе из културе и са њом су у непосредном односу. Свако поређење које у себи садржи одређену меру генерализације треба пажљиво тумачити и користити како би се избегла замка оснаживања стереотипа уместо њиховог разграђивања.

Истраживање је потврдило културну дивергентност српског и немачког друштва, али је истовремено дало допринос бољем разумевању и сарадњи међу овим културама, јер свако сагледавање друге културе умањује нелагодност пред непознатим обрасцима и шири видике појединца, док овакав увид у сопствену културу ствара свест о неопходности одређене дозе самокритике – не кроз потцењивање својих вредности, већ кроз мењање или прилагођавање друштвене праксе са циљем подстицања и развијања културолошке отворености.

Литература

- Geertz, C. (1997): *Dichte Beschreibungen: Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme*. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag. 320 str.
- Hofstede, G. (2001): *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, 2nd Edn, Thousand Oaks, CA: Sage Publications. 596 str.
- Hofstede, G. / Hofstede G. J. (2006): *Lokales Denken, globales Handeln: Interkulturelle Zusammenarbeit und globales Management*. München: Beck-Wirtschaftsberater im dtv. 554 str.
- House, R. J. / Hanges, P.J. / Javidan, M. / Dorfman, P.W. & Gupta, V. (eds.). (2004): *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*. Thousand Oaks: Sage Publications. 818 str.
- Kluckhohn, C. (1951): The Study of Culture. In: *The Policy Sciences*. Hrsg. von D. Lerner/H.D. Laswell. Stanford: Stanford University Press. 86–101 str.
- Loenhoff, J. (2003): Kulturvergleich und interkulturelle Kommunikation. In: *Germanistisches Jahrbuch „Das Wort“* 2002/2003. Moskau: Deutscher Akademischer Austauschdienst. 105–114 str.
- Schlaile, M. (2012): *Global Leadership im Kontext ökonomischer Moralkulturen – Eine induktiv – komparative Analyse*. Hohenheimer Working Papers, Wirtschafts & Unternehmensethik No. 13, Universität Hohenheim. https://theology-ethics.uni-hohenheim.de/fileadmin/einrichtungen/theology-ethics/hhwp-wue_13_Schlaile.pdf (datum pristupa 14. 8. 2014.)
- Schwartz, S. H. (2004): Mapping and interpreting cultural differences around the world, In: Vinken, H., Soeters, J., Ester, P., *Comparing Cultures – Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*, Leiden: Brill. 43–73 str.

Vukonjanski, J. / Nikolić, M. / Hadžić, O. / Terek, E. / Nedeljković, M. (2012): Relationship between GLOBE organizational culture dimensions, job satisfaction and leader-member exchange in Serbian organizations. In: *Journal for East European Management studies*. Vol. 17, Issue 3. Regensburg: Hampp Verlag. 333–368 str.

UNESCO (2002): *Universal Declaration on Cultural Diversity*. Printed in France, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf> 44 str.
www.geert-hofstede.com

Nina Ž. Polovina

CULTURAL DIVERGENCES OF SERBIAN AND GERMAN SOCIETIES BASED ON CULTURAL DIMENSIONS

Summary

This paper presents the differences of Serbian and German societies through comparison of the two cultures, being the representations of respective value structures. Whereas the introduction gives a review of essential definitions of culture as a variable, the central part of the article deals with the issues and dilemmas arising from comparison of cultures. Serbian and German cultural divergences are being analyzed on the basis of culture facets viewed as independent and quantitatively represented variables in the light of two major studies in this field. For the two respective societies, cultural aspects are presented through figures, based on which the results are interpreted and main characteristics of the Serbian and German societies set forth. This comparative approach enables distinct insight into cultural similarities and differences between Serbia and Germany.

Keywords: cultural dimensions, values, comparison of cultures, society

*Примљен 7. новембра 2014. године.
Прихваћен 14. априла 2016. године.*

Саша В. Божидаревић¹
Универзитет у Косовској Митровици
Факултет уметности

ЦИТАТНА ПОЛЕМИКА У СРПСКОЈ ХОРСКОЈ МУЗИЦИ ИНСПИРИСАНОЈ ФОЛКЛОРОМ

Цитатна полемика, као један од субверзивних видова интертекстуалне комуникације, присутна је не само у књижевности (као изворној и аутентичној средини у којој је настала) већ се њено дејство испољава и у музици, чак и у оним жанровима попут хорских руковети које су примарно оријентисане на фолклор. Циљ овог рада је да се посредством полемичког типа цитатности, дефинисаног у *Теорији цитатности* Дубравке Ораић Толић (Ораић Толић 1990), протумаче и класификују поступци трансформације музичких компоненти и планова у хорским композицијама фолклорне провенијенције српских аутора друге половине XX века. Из тог разлога, из корпуса композиција апострофираних карактеристика издвојена су дела у којима су сагледиви различити видови разарања музичких структура фолклорног цитата све до, и преко, граница његове идентификације. У контексту разматрања и проблематизације сложених односа насталих у поступцима уметничке обраде фолклорног цитата и специфичности музичког дискурса у коме се овај процес одвија, надграђен је и постојећи терминолошки фонд теорије цитатности и образован нови систем цитатне комуникације – *полемичко-дијалошки*.

Кључне речи: српска музика, хорске композиције инспирисане фолклором, интертекстуалност, теорија цитатности, цитатна полемика, музичка анализа

1. ЦИТАТНА ПОЛЕМИКА – ДЕФИНИЦИЈА И ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

У *Теорији цитатности* Дубравке Ораић Толић цитатна полемика је дефинисана као интертекстуални модел комуникације у коме „...властити текст преко леђа цитата потпуно негира и руши смисао подтекста да би себе устолочио на његово мјесто, своју културу на мјесто туђе културе” (уп. Ораић Толић 1990: 40). Овакав однос млађег (властитог текста) према своме узору (подтексту), готово да у потпуности субвертира изворна начела текстуалне организације, те намеће нова садржинска, структурна и формална правила. Презначено у сферу музичких релација и цитатних повезивања која се реализују између хорских композиција инспирисаних фолклором, *цитатна полемика* у свом најстрожем (најдоследнијем) виду испољава крајње ограничено дејство тек у мањем броју остварења обухваћених овим скупом. Овај вид цитатне комуникације у композицијама

¹ sasabozidarevic@gmail.com

фолклорне провенијенције углавном је присутан у својој 'блажој' варијанти, дефинисаној од аутора овог рада као *йолемичко-дијалошког йийи цийиайношйи*.

1.1. *Полемички йийи цийиайношйи*

У овом прелазном (између цитатног дијалога и цитатне полемике) цитатном систему, интертекстуално повезивање властитог текста и подтекста реализује се на принципу њихове неравноправне (несразмерне) заступљености у креирању смисла и значења цитатног текста. Делови подтекста у властитом тексту заступљени су у сразмерно малом обиму (у поређењу са деловима властитог текста) и то, углавном, у експозиционим деловима музичког тока (изузетак представља композиција *Из сйарих зайиса Сйевана Сй. Мокрањца 1876. године* Акила Коција). У њима се, по правилу, обезбеђује релативно висок степен препознатљивости музичког цитата, компонованог по угледу на оригинал уз извесна скраћења, варирања и проширења у сигнаlima краја и сл. Са друге стране, доминација властитог текста евидентна је у свим аспектима композиционог рада са поетско-музичким материјалима. Своје најјаче дејство, међутим, консеквент испољава у фактури хорског става, где се на релацији између текстуалних и музичких планова, али и у оквирима сваког од њих појединачно, одвијају оштри полифони сукоби тематских и пратећих музичких садржаја (*Песме расйанка, Крес Лудмиле Фрајт*). Композициони поступци ове врсте, уз додатно присуство више паралелних музичких слојева (*Крес Лудмиле Фрајт*) са различитим усмерењем и трајањем, утичу и на промену традиционалног модела строфе. У 'најекстремнијим' примерима ове врсте, попут композиције *Из сйарих зайиса Сйевана Сй. Мокрањца 1876. године* Акила Коција, применом наметљивих поступака алеаторике потпуно се разграђује традиционални облик строфе, па се на тај начин доводи у питање и само постојање цитатног узора (подтекста). Потпуно нова значења у властитом тексту, у овом случају у Коцијевој композицији, настају негацијом постојећих (традиционалних) на начелима цитатне полемике, што истовремено означава и највећи степен самосталности властитог текста (цитатног дистанцирања) у односу на подтекст. Полемички тонови којима се руши изворни смисао подтекста у композицијама ове врсте, међутим, не захватају истовремено све димензије музичког тока. Тако се, генерално узев, њихово интертекстуално и цитатно повезивање са антецедентима одвија на начелу (у овом поглављу) већ дефинисаног модела комуникације у оквиру *йолемичко-дијалошког йийи цийиайношйи*.

2. *Из сйарих зайиса Сйевана Сй. Мокрањца 1876. године*

У композицији *Из сйарих зайиса Сйевана Сй. Мокрањца 1876. године*, састављеној од само две песме, примењен је најрадикалнији приступ (у односу на целокупан истраживачки узорак овог рада) у обради фолклорног цитата, изражен кроз потпуно слободан третман текста и му-

зике. Преузети музички материјал из Мокрањчевих записа композитор Акил Коци искористио је тек као повод за успостављање даљих асоцијативних веза са фолклором, што се неминовно одразило и на формалне планове (медио и микроформални) појединачних песама (ставова). У њима се одвија својеврстан процес разградње фолклорног цитата на парцијалне структуре (текстуалне, музичке, текстуално-музичке), које се самостално излажу у музичком току, у три хорске групе, у више појавних облика, попут: мелодијског цитата без припадајућег метроритмичког оквира, ритмичких формула без мелодијске линије и сл. У контексту свих описаних композиционих прилагођавања фолклорног садржаја авангардним поступцима обраде, тешко и да се може говорити о неком стандардном, тј. традиционалном структурирању и обликовању форме става, или постојању уобичајених одсека и пододсека. Изузетак представљају мање формалне целине, у којима се појављују (у неком виду) музички цитат или парцијални делови садржинско-текстуалног предлошка. Исто тако, велику потешкоћу у формалној анализи представља и непостојање чвршћег 'мензуралног' (мерног) система: тактних цртица или бар неких алтернативних средстава у временском праћењу музичког тока (на пример, временских ознака у секундама). У одсуству стандардних метричких образаца, граничне линије појединачних звучних целина у овој композицији се утврђују на основу других параматара. Један од примарних сигнала разграничења је појава дистинктивних (графичких и звучних) фактурних типова. Појава новог типа фактуре у музичком току, по правилу, истовремено означава и појаву новог одсека.² У обе обрађене песме овог хорског остварења, Акил Коци примењује сродна композициона решења, па ће из тог разлога поступци обраде текстуалних и музичких материјала и аспекти њихове формалне организације бити представљени на примеру једне песме (у овом случају прве).

2.1. Из старијих записа Стевана Сти. Мокрањца 1876. године – видови цитатне комуникације са цитатним еквивалентима

Иновативни поступци Акила Коција у обради текстуалног и музичког садржаја, у овој композицији, указују на велики степен удаљавања, не само од традиционалне уметничке обраде фолклорног цитата (Мокрањчевог у руковетима), већ и од сложенијих композиционих модела примењених у *Малој хорској свити* – Александра Обрадовића, *Женским песмама* – Мирјане Живковић, *Гунђулицама* Душана Радића, *Свајковским шаливкима* и *Витиоладама* – Радомира Петровића, *Левачкој свити* Константина Бабића, *Казиваљкама* – Минте Алексиначког и др. Знатан ниво удаљавања присутан је и код остварења (из корпуса *хорских композиција генерисаних и инспирисаних фолклором*), код којих је евидентан највиши ниво одступања од Мокрањчевог модела (*Крес* Лудмиле Фрајт).

2 У недостатку таквог система, приликом анализе, може се само ослонити на бројеве страница.

Применом алеаторике изједначавају се сви материјали који се уметнички обрађују: мелодијски, говорни, звучни, метричко-ритмички и др. Акил Коци се у највећој мери цитатно дистанцира од, у овом поглављу, апострофираних остварења, док се, са друге стране, интертекстуално 'зближава' са композицијама алеаторичке провенијенције које нису примарно оријентисане на фолклор. Пошто истраживања такве врсте превазилазе циљеве и очекивања од овог рада остаје, да се, и у суженом истраживачком простору, истраже све могућности цитатног повезивања са групацијом композиција у оквиру корпуса *руковети и сродних форми*.

Проналажење цитатног узора (првог) властитог текста у овом случају не представља већи проблем, јер композитор у наслову саме композиције сугерише његово порекло и указује на изворник из ког је преузет.³ Међутим, фоклорни цитат се у уметничкој обради најчешће појављује у свом нецеловитом облику: мелодијском без изворног метра, текстуалном без мелодије и сл., па се сваки његов појавни или асоцијативни вид може сматрати сигналом интертекстуалног усмерења на цитатни узор.

Први од видова интертекстуалног повезивања цитатног текста и његовог узора реализује се на текстуалном плану. У првој звучној слици (условно: одсеку) Коцијеве верзије Мокрањчевог записа препознају се делови изворног фолклорног текста, представљени у инверзном поретку (у односу на оригинал) без мелодије.

Пример 1. Акил Коци: *Из старих записи Стевана Ст. Мокрањца 1876. године – Баба шикве посејала* (увод)

[illegible]

3 Фолклорни цитат је преузет из истоименог Мокрањчевог записа из 1876. године

1. CORO II
A tempo
Sussurando

S. 10 Ba-ba tik-ve Ba-ba tik-ve

A. 10 Ba-ba tik-ve Ba-ba tik-ve

T. 8 Ba-ba tik-ve Ba-ba tik-ve

B. 8 Ba-ba tik-ve Ba-ba tik-ve

Цитатна конекција 'најјачег' интензитета, на релацији између Коцијеве уметничке обраде и Мокрањчевог записа песме *Баба тикве посејала* (сагледана у контексту укупних интертекстуалних односа између ова два текста), реализује се у другој звучној слици, где је фолклорни цитат представљен (једини пут у композицији) у свом изворном виду (текстуално-мелодијском). Међутим, и овом приликом, композитор, делимично 'разобличава' оригиналну структуру преузетог цитата лишавајући га његовог изворног метричког обрасца, који замењује (за фолклорну праксу) атипичним метром $^{32}/_8$.

Пример 2. Акил Коци: *Из старих записа Стевана Сил. Мокрањца 1876. године – Баба тикве посејала* (прва звучна слика)

9/8

Cresc. poco a poco

9/8

Cresc. poco a poco

9/8

Cresc. poco a poco

9/8

Cresc. poco a poco

LIBERO

The image shows a musical score for three voices and piano accompaniment. The vocal parts are labeled 'Soprano 1-3', 'Alto 1-3', and 'Bass 1-3'. The time signature is 3/2. The lyrics for the vocal parts are 'Po-se- ja- la, po-se- ja- la'. The piano part includes glissandos and crescendos, with markings such as 'gliss', 'Cresc. poco a poco', and 'cresc. poco apoco'.

Утицај подтекста на властити текст сведен је на минимум у трећој звучној слици (условном одсеку), где се Акил Коци у уметничкој обради Мокрањчевог записа народне песме *Баба шикве посејала* у потпуности одриче мелодијске и метроритмичке компоненте фолклорног цитата. Међусобна цитатна комуникација, овом приликом, реализује се само захваљујући присуству делова изворног текста у властитом (Коцијевом) тексту. Преузети садржински предлог, међутим, у млађем тексту бива стављен у дијаметрално различит текстуално-музички контекст, са функцијом остваривања звучног контраста у односу на претходну фактурно-звучну целину. То додатно умањује његов цитатни капацитет и ограничава поље интертекстуалног деловања.

Пример 3. Акил Коци: Из старих записа Стевана Ст. Мокрањца 1876. године – Баба тикве посејала (трећа звучна слика)

The musical score is presented in three systems. The first system shows three staves with the lyrics: F. Po-se-ja-la, ba-ba ti-kve, F. Po-se-ja-la, ba-ba ti-kve, F. Po-se-ja-la, ba-ba ti-kve. The second system shows four staves with the lyrics: Po-se-ja-la Ba-ba ti-kve, Po-se-ja. la ba-ba ti-kve, Po-se-ja la, Ba-ba ti-kve, and Po se-ja-la, Ba-ba ti-kve. The third system shows four staves with the lyrics: Po se -la - ba- ti- kve, na zlu me- stu na bu-nji- stu, PARLANDO, se- ja- la ti- kve, na zlu me- stu na bu- stu, PARLANDO, Po. se-ja la ba. ba ti kve, na zlu- me- stu na bu- stu, and PARLANDO.

Делови текста у овом примеру груписани су у три различита полифоно сукобљена и испреплетена фактурна слоја. На почетку се текст излаже (у другој хорској групи) у хоморитмичном поретку, са истовременом презентацијом говорног текста (у трећој хорској групи). Након овог 'имитативног' излагања (уз употребу краћих испрекиданих валовитих глисанда), у свим гласовима друге хорске групе започиње полифонизација и међусобни 'сукоб' делова текста (по упутству композитора, речи се изговарају по слободној вољи интерпретатора). Процес полифониза-

ције захвата и трећу хорску групу. У њој се одвија једна врста непрецизне, тонски недефинисане, на начин парланда испоњене имитације једног поетског стиха (*Посејала баба шикве*). Последица оваквог начина излагања текстуалног садржаја је формирање покретних звучних кластера у целокупној вертикали.

3. *Полемичко-дијалогски шћий цићашћиношћи у конћекстћу модела катћегоријалног цићашћиног шћроућла и катћегоријалног цићашћиног четћвороућла*

Ишчитавање Мокрањчевих цитатних порука у тексту Акила Коција крајње је отежано. Реализује се, првенствено, препознавањем делова фолклорног текста (у композицији је најчешће изложен у инверзном облику), мелодијског цитата и њихових асоцијативних варијанти: мелодијског цитата без оригиналног метро-ритмичког оквира, делова текста без мелодије и сл. У овом другом случају (асоцијативном) тумачење смисла подтекста додатно је отежано, па се цитатна комуникација реализује посредством *шифрованих цићашћина сложених кодова*. Сагледамо из перспективе друге две странице *катћегоријалног цићашћиног шћроућла*⁴: цитати по опсегу подударана и цитати по функцији, композиција *Из сћарих зайиса Сћевана Сћ. Мокрањца 1876. године* са својим антецедентом (Мокрањчевим изворним записом) реализује интертекстуални контакт посредством *нећошћуних цићашћина*. Они у деловима Коцијеве композиције, где није могуће реализовати никакве (чак ни асоцијативне) контакте са деловима изворног текста, попримају обележја *ваканћиних* (празних) цитата.

Интертекстуална конекција два музичка текста заједничког порекла на примеру уметничке обраде фолклорног записа Стевана Мокрањца у оквиру модела *катћегоријалног цићашћиног четћвороућла*⁵ у оквиру *полемичко-дијалогског* система одвија се посредством цитатних интекста двоструких усмерења и неједнаког интензитета. Из *сематћничке ћерсћекћиве*,⁶ цитатни контакт властитог текста и његовог претходника (узора) реализује се на принципу изражене афирмације смисла сопственог текста, насталог на начелима опонирања и хомологије познатим културним значењима, све до њихове негације. Елементи сопствене креа-

4 У *Теорији цићашћиношћи* Дубравке Ораић Толић, *катћегоријални цићашћини шћроућлао* је први од два конструктивна модела у типологији цитатности. Састављен је од властитог текста, цитатног интекста и тућег подтекста (прототекста). У оквиру овог модела извршена је и категоризација цитата по: цитатним сигнаlima којима текст упућује на постојање цитата, по опсегу подударана између цитата и подтекста, по врсти подтекста из којег су преузети цитати и по семантичкој функцији цитата у склопу текста.

5 *Катћегоријални цићашћини четћвороућлао* је други (развијенији) модел у типологији цитата Дубравке Ораић Толић. Састоји се из четири категоријалне странице: семантичке, синтактичке, прагматичке и културне функције.

6 У оквиру семантике разматрају се питања генерисања значења у сусрету текста и подтекста и цитата (унутрашња семантика) или текста и подтекста (спољашња прагматика).

ције у композицији Акила Коција видљиви су у готово свим аспектима текстуалне и музичке организације. Доминантан положај делова властитог текста у цитатима, остварује се, између осталог: применом сложених полифоних сукоба текстуалних и музичких материјала, знатним, односно потпуним преобликовањем традиционалог модела строфе, високим степеном трансформације (све до потпуне разградње) музичких, метро-ритмичких и формалних ћелија музичког цитата, излагањем парцијалних текстуалних структура без припадајуће мелодије, применом атипичних (за фолклорну праксу) метричких образаца, употребом звучних кластера и сл. У овом типу интертекстуалног општења, *семантичка* детерминација се креће супротним смером, од властитог текста ка подтексту. Рedefинисање изворног семантичког смисла цитираног текста, све до његове негације, указује на све веће присуство елемената *цитатне полемике* (отуђења од познатог смисла) у властитом тексту. Из перспективе *синтактичке странице*,⁷ доминацијом елемената сопственог израза или чак једне врсте полемичке побуне према некада цитатно 'вредним' текстовима, у композицији Акила Коција афирмишу се вредности хоризонталног модела (равноправних текстова) цитатне комуникације. Сагледано из угла *прагматичке странице*,⁸ аутор истиче своје 'првенство' у односу на адресате и поткопава њихово рецептивно искуство. Разлог томе је примарна оријентисаност властитог текста на сопствени смисао (динамичка прагматика). Комуникација на релацији између пошиљаоца и примаоца поруке је отежана, а од примаоца поруке, овом приликом, очекује се виши ниво знања од оног који би се могао означити као просечан. Насупрот томе, делови подтекста препознају се у властитом тексту захваљујућу коришћењу парцијалних музичких структура фолклорног цитата у више појавних (текстуалних, музичких, метро-ритмичких) варијанти.

У контексту свега изреченог може се дефинисати и *функција* композиције *Из старих записа Стевана Сти. Мокрањца 1876. године Акила Коција*, у оквиру *припадајуће културног система*.⁹ Аутор овог дела исказује доминантну тежњу за презентацијом начела и елемената сопственог уметничког израза, који подразумева и специфичан однос према фолклору. Фолклорни материјал (текстуални и музички) испољава крајње ограничен утицај у креирању смислова властитог текста, и бива схваћен као повод за испољавање личних афинитета и авангардних стремљења. У хорској композицији *Из старих записа Стевана Сти. Мокрањца 1876. године* одвија се поступак истовремене негације и афирма-

7 Друга страница *категоријалног цитатног четвороугла* усмерена је на проблеме односа и положаја појединачних елемената у оквиру два основна типа: субординираног (вертикалног – затвореног) и координираног (хоризонталног – отвореног).

8 Прагматичка страница захвата проблеме односа знака и корисника, текста и публике.

9 У оквиру ове странице *категоријалног цитатног четвороугла* разматрају се питања о глобалној културној функцији текста коју обавља у систему дате културе и цитатне културе у систему припадајуће цивилизације као културе свих култура.

ције традиционалних вредности, уз помоћ *циџитине* полемике, која је у датом случају у функцији својеврсног преиспитивања или, боље рећи, преоцењивања канонских вредности фолклора и отварања нових путева његове уметничке обраде.

Листа референци

- Božidarević 2010: S. Božidarević, *Folklorni citat u srpskoj solo pesmi od njenog nastanka do početka Drugog svetskog rata*, Kosovska Mitrovica: Fakultet umetnosti Univerziteta u Prištini (Zvečan, Kosovska Mitrovica).
- Eko 2004: U Eco, *Kod*, prev. M. Đukić Vlahović, Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Kristeva 1969: J. Kristeva, *Semeiotike: recherches pour une semanalyse*. Paris: Editions du Seuil.
- Marinković 1991: S. Marinković, Delo Stevana Mokranjca u kritičkom sudu njegovih naslednika, Beograd: *Razvitak*, 4–5, 89–93.
- Marinković 1999: S. Marinković, Odnos folklornog zapisa i obrade kao putokaz u analitičkom promišljanju rukoveti, Beograd: *Novi zvuk*, 14. 61–73.
- Mikić 2009: V. Mikić, *Lica srpske muzike: Neoklasicizam*. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti u Beogradu, Katedra za muzikologiju.
- Milin 1998: M. Milin, Tradicionalno i novo u srpskoj muzici posle drugog svetskog rata (1945–1965), Beograd: Muzikološki institut SANU.
- Nikolić 1993: M. Nikolić, Razvoj forme rukoveti u srpskoj horskoj muzici između dva svetska rata, Beograd: *Novi zvuk*, 2, 63–74.
- Nikolić 1995: M. Nikolić, Rukoveti u srpskoj horskoj muzici posle Drugog svetskog rata (prvi deo), Beograd: *Novi zvuk*, 6, 111–122.
- Nikolić 1996: M. Nikolić, Rukoveti u srpskoj horskoj muzici posle Drugog svetskog rata (drugi deo), Beograd: *Novi zvuk*, 7, 47–62.
- Oraić Tolić 1990: D. Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Šuvaković 2011: M. Šuvaković, *Pojmovnik teorije umetnosti*, Beograd: Orion art.
- Živković 2010: D. Živković, Pojam intertekstualnosti, Kragujevac: *Nasleđe*, 16, 267–287.

Saša V. Božidarević

CITATION POLEMIC IN THE SERBIAN CHORAL MUSIC
INSPIRED BY FOLKLORE

Summary

Citation controversy as one of the subversive forms of intertextual communication is present not only in literature (as being original and authentic environment in which it was created), but its effect is manifested and music, even in those genres such as choral handfults that are primarily oriented to the folklore. The aim of this work is to employ the polemical type of citation, as defined in the *Theory of Citation* by Dubravka Oraić Tolic, in order to interpret and classify methods of transformation of musical components and plans in the choral compositions of folk provenance done by Serbian authors of the second half of the twentieth century. In the context of growing complexity of relationships created through artistic treatment of folk quotes and considering the specific nature of musical discourse in which this process takes place, the existing terminological fund has been upgraded and a new system of citation communication has been introduced, one based on polemic and dialog. The work covers choral compositions in which the highest degree of transformation of folklore citations has been made, with special analytical emphasis on the composition *From Old Records, Stevan St. Mokranjac 1876*, by Akil Koci. Methods of work with folklore content in this section are discussed in the context of the existing models and systems by Dubravka Oraić Tolic and served to prove the initial research hypothesis of the presence of citation polemic in methods of artistic treatment of folklore.

Keywords: Serbian music, choral compositions inspired by folklore, intertextuality, citation theory, citation polemic, musical analysis

Примљен 11. фебруара 2016. године
Прихваћен 21. марта 2016. године

Слободан А. Кодела¹

Универзитет у Нишу
Факултет уметности Ниш
Катедра за солфеђо

Биљана Љ. Мандић²

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Катедра за музичку теорију и педагогију

КОЛИКО НЕГУЈЕМО ТРАДИЦИОНАЛНУ ПЕСМУ НА ПРЕДМЕТИМА СОЛФЕЂО И МУЗИЧКА КУЛТУРА?

Увидом у актуелне наставне планове и програме предмета Солфеђо и Музичка култура у Републици Србији уочена је маргинализација традиционалне песме нишког и лесковачког краја. Ова чињеница представљала је полазну основу да се проблем истражи сагледавањем степена познавања традиционалне песме нишког и лесковачког краја од стране наставника и ученика музичких и општеобразовних школа и утврди степен њихове (не) заступљености у тренутним наставним садржајима предмета Солфеђо и Музичка култура. У раду се презентује део спроведеног истраживања на подручју нишког и лесковачког краја међу наставницима и ученицима градских, приградских и сеоских школа за основно музичко и основно опште образовање. Резултати истраживања указују на недовољно познавање и на недовољну примену традиционалне песме краја у коме се живи у наставним процесима оба предмета. Детектовано стање упућује на неопходност осмишљавања нових могућности спознавања народног певања нишког и лесковачког краја, зарад очувања народне музичке традиције и њене популаризације значајнијом применом у наставним садржајима предмета Солфеђо и Музичка култура.

Кључне речи: музичко наслеђе, традиционална песма нишког и лесковачког краја, културни идентитет, настава солфеђа, настава музичке културе.

У наставној музичкој пракси Србије (Kodela 2014; Vasiljević 2004; Pantović 1999, 1998) и европских земаља Мађарске и Бугарске (Kodalj 1974, Peev 1963) сусрећу се драгоцени примери коришћења музичког фолклора у различитим видовима наставе музике. Тиме се традиционалној песми даје шире значење и простор, као наставном елементу који омогућава посебан вид развијања опште музичке културе уз поимање

1 kboban64@gmail.com

2 biljana.mandic@gmail.com

значаја и неопходности очувања традиционалног музичког наслеђа. Ови аспекти чине посебан, неизоставан део у сагледавању васпитних, педагошких, социолошких, естетских, културолошких и историјских процеса одређеног краја и имају немерљив утицај на развој целокупне личности васпитаника.

Полазећи од чињеница да се суштина музичке традиције односи на сваки вид нематеријалних вредности, „она подразумева духовне продукте народа који су се задржали из прошлости, а генерацијски струје нараштајима преносећи се из једне епохе у другу” (Mandić, 2009: 336), представљајући „активног чиниоца у конструисању културе, друштва и етничког идентитета, што нарочито долази до изражаја када се ради о музици која је перципирана као „традиционална” (Ristivojević, 2009: 118). Ове особености утичу да се традиционална/народна песма одређеног локалитета, доживљава и као „музички језик одређене средине” (Drobni, 2008: 97), која својим мелодијско-ритмичким и језичко/говорним специфичностима представља основни елемент који потпомаже очувању карактеристичног мелодијског израза чинећи „својеврстан, сложен културни и уметнички феномен у коме се изразито одржава веза и узајамост између музике, живота и друштвених заједница у којима музика постоји” (Petrović, 1989: 17). Зато се њена улога и функција у музичко-педагошкој пракси (у настави Солфеђа – применом примера традиционалних песама са циљем решавања бројних захтева наставе, у настави Музичке културе – певањем дечјих народних песама и игара), третира као „извор грађе за формирање богатог фонда музичких утисака и представља главни материјал за стварање представа, асоцијација и свесно усвајање знања” (Kršić Sekulić, 2000: 66), чинећи један од кључних фактора у конструкцији културног идентитета личности³. Очигледно је да се традиционална музика мора посматрати као „палета значења којом се може уобличити широк дијапазон идентитета, од појединачних, групних, па до обухватнијих као што су локални, етнички и културни (Ristivojević, 2012: 471). Неопходно је да се ови наставни садржаји налазе у склопу оба предмета да би као такви омогућили да „оригиналност и лепота мелодије, богатство и специфичност ритма, архаизми у текстовима песама, упознавање обредног и обичајног живота подстичу дечју машту и стимулишу самостално музичко стваралаштво” (Pavlović, 2013: 679).

3 О потреби, значају, очувању и примени традиционалне музике најупечатљивије сведоче истраживања М. Резеутека и сарадника (Rzeszutek, M. A. et al., 2012) базирана на проучавању различитих популација становништва Тајвана и Филипина (N=421). У истраживању су упоређиване сличности и разлике на основу архивских снимака традиционалних песама овог поднебља некада и сада. Поменути аутори истичу (надовезујући се на ставове америчког етномузиколога Алана Ломакса (A. Lomax)), да су архивски снимци „од суштинског значаја у свету где глобализација и ширење западне културе прете да угасе велики део културне разноликости”. Чињенице јесу да је аутохтона традиционална музика многих народа већ попримила елементе западне културе у процесу, које аутори истраживања називају неком врстом „наметнуте хибридизације” (Rzeszutek, et al., 2012).

Резултати најновијих интернационалних истраживања (Pamjav et al., 2012; Brown et al., 2014) говоре у прилог постојању *генетског кода* захваљујући коме је одређена врста музике прихватљивија и разумљивија једном народу, односно, уочено је да народи са сличним музичким културама имају и међусобно сличне генетске структуре. Из тога произилази да увођење традиционалних песама краја у коме се живи у наставу музике може да буде подстакнуто прикладним материјалом који се може окарактерисати као *генетски* прикладан. Међутим, чињенице указују да народне песме краја у коме се живи, а које обилују разноврсним ритмичким конструкцијама и метричким врстама као и мелодијама/напевима блиским генетском наслеђу ученика, не налазе своју адекватну примену кроз наставне садржаје, што представља „релевантан индикатор да се песма у функцији очувања народне традиције не користи у довољној мери” (Stošić, 2008: 70–71). Без помоћи педагога васпитаник није у могућности да сагледа(ва) структуралне одлике наставног садржаја. Јасно је да се ни поимање народне традиције не може одвијати ако није адекватно иницирано, јер „човек никада не посматра свет очима свог исконског претка. Он га види како је приказан одређеним скупом обичаја, установа и начина мишљења” (Benedikt, 1976: 30). Зато је и задатак школе, као вида културне средине, да омогућава појединцу да спознаје и препознаје своју традиционалну музику и правилно се односи према њој. Као активан или пасиван члан одређене (локалне) културне заједнице и кроз „усвајање културно препознатљивих појмова [*појединаца*] постаје оспособљенији да спознаје и конструише значење музике коју потом може да дели с одређеним бројем људи” (Ristivojević, 2012: 472).

Методологија истраживања

Ценећи значај традиционалне песме и њену усмереност на очување националног (и локалног) идентитета, као и неопходну примену у музичкој настави, приказивањем дела резултата, у оквиру обимније спроведене експлоративне студије, утврђиван је тренутни степен заступљености и познавања традиционалних песама краја у коме се живи (нишког и лесковачког)⁴. Утврђивање степена познавања народних песама нишког и лесковачког краја од стране ученика и наставника, ставова наставника солфеђа и музичке културе о степену, врсти и потреби имплементације

4 Границе подручја југа Србије могу се одредити на следећи начин: са севера се граничи са масивима Сврљишких планина и Јастрепца, са запада масивом Копаника све до Ибра, са југа са Републиком Македонијом и са истока државном границом према Бугарској. У оквиру овог ширег појаса мање зоне налазе се са обе стране Јужне Мораве: Нишава, Власина, Топлица, Јабланица и др. Нишки крај обухвата тзв. Нишко поље: „регион омеђен на истоку Сврљигом и Запаљем, на југу и западу Лесковачком Моравом и Добричем, а на северу Алексиначком котлином” (Hofman, 2005: 10). Лесковачки крај (котлина) са запада је омеђен планинама Радан и Пасјача. Са југа га надвисују планине Кукавица и Чемерник, а са истока Бабичка гора, Селичевица и Сува планина. Са севера се граничи са нишком, а са југу, преко Грделичке клисуре, повезан је са врањско-бујановачком котлином.

народног певања нишког и лесковачког краја у наставне садржаје представљало је циљ ове микростудије. У елаборирању базичних података коришћене су: дескриптивна научно-истраживачка метода, метода теоријске анализе и синтезе, а присутност статистички значајних разлика у заступљености појединих одговора утврђивана је z-тестом за пропорцију. Истраживање, спроведено на подручју нишког и лесковачког краја током 2011. године, у основи је имало *ex-post-facto* карактер. Овим типом истраживања испитана је ефикасност, у конкретном примеру, постојање и познавање традиционалне песме краја у коме се живи у склопу/ и ван наставне литературе, на основу чега су утврђени чиниоци о његовом деловању.

Интерпретација дела добијених резултата базирана је на одговорима четрдесет наставника (40) из различитих школских региона, са циљем евентуалног утврђивања постојања истих или различитих ставова под дејством неједнаких социо-културних средина⁵. Од укупног броја испитаних наставника, тридесет двоје (32) су наставници музичке културе (80% узорка), осам (8) наставника солфеђа (20% укупног узорка) и шест стотина и осамдесетпет (685) ученика. Утврђено је да највећи број наставника – њих 42,50%, ради у градским школама, у приградским 30,00% и сеоским школама 27,50%. Одговори свих наставника једнако су вредновани, без обзира на средину у којој се школа налази и категорију наставника (наставник музичке културе или солфеђа).

У циљу добијања прегледног стања о тренутној заступљености примени и познавању традиционалне песме нишког и лесковачког краја у музичкој настави, проверавани су већ формиран ставови наставника засновани на континуираној педагошкој пракси и педагошкој способности, да релевантно валоризују тренутну уџбеничку литературу. Наставници основних музичких и школа за основно образовање сагледавали су и постојање приручне наставне литературе која би, у недостатку основне, омогућила успешнију обраду традиционалне музике. Значајно је истаћи да су досадашња проучавања народног певања нишког и лесковачког краја првенствено била у фокусу интересовања етно-

5 Школе обухваћене истраживањем:

- Основне музичке школе: Музичка школа Ниш, Музичка школа *Стијанислав Бинички* из Лесковца, приградска музичка школа Лебане (истурено одељење музичке школе Лесковац);
- Основне школе (градске): *Цар Константин* и *Чезар* из Ниша, *Јосиф Косић* и *Трајко Стијанковић* из Лесковца;
- Основне школе (приградске): *Јасиребачки партизани* Меровина, *Бранко Радичевић* Брестивац, *Вук Караџић* Бобиште, *Милутић* *Смиљковић* Вибнарце, *Вук Караџић* Лебане, *Радован Ковачић* – *Максим Лебане*;
- Основне школе (сеоске): *Вишко* и *Свети* Гадин Хан, *Вишко* и *Свети* Доњи Душник, *Радоје Домановић* Бошњаце, *Никола Скобаљић* Велико Трњане (истурено одељење Стројковце), *Бора Станковић* Губеревац, *Вук Караџић* Печењевце.

музикологије,⁶ док педагошка истраживања оваквог типа до сада нису спроведена на подручјима градова Ниша и Лесковца.

Приказ и интерпретација добијених резултата

Значајан број наставника градских, приградских и сеоских школа ($\text{sig.}=0,002<0,05$) сматра да је традиционална песма недовољно заступљена у настави (82,50%). Насупрот њима, 7,50% наставника изнело је став да у реализацији програма наставе има довољно примера традиционалне песме, док 10% испитаника нема јасан став.

Табела 1: Ставови наставника о заступљености традиционалне песме у настави оба предмета

Место		Довољно	Недовољно	Немам јасан став	Укупно
Град	Број наставника	2	13	2	17
	%	11,76	76,47	11,76	100,00
Приградско насеље	Број наставника	1	10	1	12
	%	8,33	83,33	8,33	100,00
Село	Број наставника	0	10	1	11
	%	0,00	90,91	9,09	100,00
Укупно	број наставника	3	33	4	40
	%	7,50	82,50	10,00	100

Схватајући важност и значај традиционалне песме у формирању става о вредновању, познавању и очувању музичке традиције краја у коме се живи проверавано је: *Да ли (по Вашем мишљењу) традиционална песма Вашег краја треба да буде (посебно) заступљена у музичкој настави?* Иако проценат од 80% испитаних наставника ($\text{sig.}=0,001<0,05$) сматра да у садржајима музичке наставе треба да доминирају традиционалне песме њиховог краја, уочено је да: 1) наставници не показују подједнаке афинитете према обради традиционалних песама овог региона и 2) традиционалну песму нишког и лесковачког краја недовољно познају.

Поред одабраних народних песама које се тренутно налазе у уџбеницима предмета Солфеђо и Музичка култура и континуирано се понављају из године у годину, наставници градских школа, без значајне разлике између броја наставника ($\text{sig.}=0,233>0,05$), мање познају традиционалну песму краја у коме живе од наставника у приградским и сеоским школама, где је број традиционалних песама наведених у одговорима наставника значајно већи ($\text{sig.}=0,001<0,05$, $\text{sig.}=0,006<0,05$) у односу на градску средину.

6 Доприносе у прикупљању и бележњу традиционалних песама нишког и лесковачког краја дали су: Владимир Ђорђевић (1928, 1931), Коста Манојловић (1953), Миодраг Васиљевић (1960), Злата Марјановић Крстић (1998) и Ана Хофман (2005).

Графикон 1: Процентуални показатељи наставничког степена познавања народних песама свога краја

У раду наставника највише доминирају одабране народне песме, односно наслови песама који се већ налазе у уџбеницима предмета Солфеђо и Музичка култура. Навођењем три обрађиване традиционалне песме на часовима музичке наставе – Солфеђа и Музичке културе, добијен је налаз од укупно педесет три (53) народне песме које чине одређени фондус материјала потребног за формирање адекватне представе о народној традицији свога народа. Иако се највећи број наведених наслова песама, већ налази у уџбеницима предмета Солфеђо и Музичка култура, или је понуђен у оквиру *Списка препоручених песама* за обраду у музичкој настави, издвојене песме од стране наставника годинама уназад, скоро непромењене се обрађују и изводе на часовима оба предмета: *Вишњиочица* (N=8), *У Милице* (N=7), *Ајде Кајто* (N=6), *Доголе* (N=6), *Разгранао грана јоргована* (N=5) и др⁷. Изложени подаци потврђују чињеницу да у оквиру музичко-педагошког рада наставници недовољну пажњу поклањају традиционалној песми краја у коме се школа налази, без обзира на ставове о потреби увођења традиционалних песама свога краја у актуелне наставне садржаје. Сматрамо да се основни разлог налази у недостатку одговарајуће приручне наставне литературе.

⁷ Према анкетним подацима, наставници су изводили следеће народне песме: „Ајде Кајто (6 наставника), Дивна, Дивна (3 наставника), Доголе (6 наставника), Ја посадих лубенице (3 наставника), Јечам жела (3 наставника), Ој, Мораво (3 наставника), Поведи оро, Бојано (1 наставник), Разгранао грана јоргована (1 наставник), Шано душо (4 наставника), У ливади под јасеном (4 наставника), У Милице (7 наставника), Вишњиочица (8 наставника).

Графикон 2: Ставови наставника о потреби увођења традиционалних песама свој краја

Поред наставника, у оквиру спроведеног истраживања шест стотина и осамдесет пет (685) анкетираних ученика општеобразовних и основних музичких школа у проценту од 97,27%, не познаје традиционалне песме свога краја,⁸ али ни других крајева Србије. Ови резултати сагласни су са резултатима истраживања (Stošić, 2008) у коме је указано да 51,7% испитаних ученика четвртог разреда основних школа у Новом Саду, Београду и Врању не знају да наведу традиционалне/народне песме свога краја.

О степену непознавања традиционалне песме краја у коме се школа налази упечатљиво говоре подаци у графикону бр. 3. У градској средини 78,29% ученика се изјаснило да не познаје *нити једну* традиционалну песму краја у коме живи. У приградским насељима тај проценат је упечатљиво највећи и износи 83,07%, док је у сеоској средини ипак нешто мањи (65,22% ученика).

⁸ Добијене резултате презентујемо као алармантне, јер је значајно *непознавање* традиционалне песме уочено међу одговорима ученика музичких школа, од чега 97,27% свих испитаних ученика није навело нити једну традиционалну песму краја у коме живе. Од укупно шест стотина и осамдесет пет (685) испитаних ученика *само деветоро* (10) је издвојило по један назив народне песме свога краја (уп. Kodela, 2012: 101–107). Одговори добијени од ученика музичких школа, корелирају са одговорима ученика основних школа. На питање *које традиционалне песме свога краја познају и које народне песме су учили на часовима музичке културе* шест стотина и тридесет један (631) ученик (од укупног броја (685) ученика) навео је различите одговоре. Седам уписаних назива су песме новокомпоноване музике, а остали називи су народне песме обрађиване на часовима музичке културе: *Авлије, авлије* (36 ученика), *Дивна, дивна* (30 ученика), *Дуње ранке* (30 ученика), *Иде Миле* (22 ученика), *Густа ми магла падала* (12 ученика), *Иванова кориша* (48 ученика), *Вишњицица* (59 ученика), *Лејли су нано* (38 ученика), *Нишка бања* (40 ученика), *Ој, Мораво* (64 ученика), *У Миличи* (36 ученика), *Нишлијске девојке* (25 ученика), *Разгранала грана јоргована* (30 ученика), *Ја посејам лубенице* (11 ученика) итд.

Графикон 3: Процентуални показатељи о степену ученичког непознавања традиционалне песме свој краја

Иако највећи број анкетираних наставника 92,50% ($\text{sig.}=0,000<0,05$) поседује свест да би боље познавање народног певања нишког и лесковачког краја значајно утицало на очување локалне музичке традиције и указало да је неопходна имплементација нових наставних садржаја у тренутно актуелне, уочава се да јаснијих и артикулисанијих смерница ипак нема. Валидан пример пружају ваннаставне активности школских хорова, школских оркестара или неког вида музичких ансамбала, на чијим се репертоарима, у постотку од 60% не налази традиционална/народна музика (Графикон 4.).

Табела 2: Ставови наставника о важности познавања традиционалне песме за очување музичке традиције

Место		Да	Нема већег утицаја	Укупно
Град	Број наставника	14	3	17
	%	82,35	17,65	100,00
Приградско насеље	Број наставника	12	0	12
	%	100,00	0,00	100,00
Село	Број наставника	11	0	11
	%	100,00	0,00	100,00
Укупно	број наставника	37	3	40
	%	92,50	7,50	100

Уочено је да не постоји значајнија разлика у броју наставника градских, приградских и сеоских школа који на програмима ансамбала изводе традиционалне песме и игре, од оних који је не изводе ($\text{sig.}=0,113>0,05$, $\text{sig.}=0,500>0,05$, $\text{sig.}=0,183>0,05$). И ови резултати представљају директне индикаторе да је однос према жанру традиционалне музике у догледном времену неопходно променити. Неповезаност слободних школских музичких активности са потребом стварања погодног амбијента у школама ради презентовања традиционалног музичког израза првенствено је иницирана недостатком литературе са аранжманима народних песама намењених за рад школских хорова и инструменталних ансамбала.

Графикон 4: Засићеност традиционалне песме у репертоарима школских ансамбала

Како очуваћи народну традицију наставном праксом?

Добијени резултати указују на низ негативних фактора у наставним процесима предмета Солфеђо и Музичка култура и на различите могућности (не)примене традиционалне песме у настави. Закључци у оквиру ове експлоративне студије произашли су из директне наставне праксе и детектовани су од стране наставника музике. За постојање оваквог односа према традиционалној песми нишког и лесковачког краја и њен тренутни положај у актуелним наставним плановима и програмима наметнули су се као одговорни следећи фактори:

1. недостатак примера традиционалне песме у (постојећој) уџбеничкој литератури (за оба предмета – Солфеђо и Музичка култура);
2. недовољно познавање традиционалне песме краја у коме се живи од стране наставника (недовољно познавање традиционалних песама и из осталих крајева Србије);
3. недовољна извођачка заступљеност традиционалних садржаја у оквиру школских музичких манифестација (свирањем или певањем).

У оквиру синтезе добијених резултата потенцијална решења саображена су у чињеницама које следе:

1. у новим издањима уџбеничке литературе приложити већи број примера традиционалне песме из различитих крајева Србије (у званичној уџбеничкој и стручно-методичкој литератури)⁹;
2. иницирати штампање публикација – приручника са примерима локалног народног музичког стваралаштва и нотним записима са методско-дидактичким тумачењима и упутствима о њиховој примени у музичкој настави;

9 Анализом уџбеника за предмет Солфеђо за ОМШ различитих аутора и издавача (Боривоје Поповић, Владимир Јовановић и др.) [„... у којима се сусрећемо са традиционалном песмом, није тешко закључити да ученици из нишког и лесковачког краја не могу да упознају, чак ни елементарно да се информишу о традиционалном музичком изразу свога краја (као ни из других крајева Србије), што је опет у директној вези са ставом да је немогуће тако комплексан задатак „решити” са три народне песме из Лесковца и једном градском песмом из Ниша”] (уп. Kodela, 2012: 103 и уп. уџбеник Солфеђо за петти разред шестогодишње основне музичке школе аутора Александре Јовић-Милетић, Гордане Стојановић и Зорана Николића).

3. одржавати стручне семинара на којима би се наставници комплексније упознавали са особеностима традиционалног музичког наслеђа краја у коме живе и осталих крајева Србије;
4. обезбедити већи број аудио (и видео) записа традиционалне песме и игре из различитих региона Србије, уз писана објашњења о карактеру, месту и другим одликама снимљених примера;
5. опремити школе народним инструментима карактеристичним за поједине регионе Србије (фрула, двојнице, окарина, гусле и сл.) и активирати њихову већу примену у директном наставном процесу;
6. остварити боље услове за организованији рад слободних музичких активности (солисти и групе певача, инструментални солисти, фолклорне секције и др).

Мишљења смо да би значајнијом применом традиционалне песме поднебља у коме се живи, ученици успешније савладавали музичке садржаје првенствено захваљујући текстуалним и интонативно-ритмичким специфичностима традиционалне песме. Зато је неопходно да наставници солфеђа и музичке културе перманентно изграђују позитиван став и однос према традиционалној песми и игри свога краја, свест о потреби познавања и очувања националног музичког идентитета и да формирају естетске критерије који би доприносили бољем вредновању традиционалног музичког израза у односу на друге музичке жанрове. На овај начин, традиционална песма добила би место које јој по свом значају и припада.

У прилогу који следи, издвојен је један број традиционалних песама нишког и лесковачког краја које се могу применити у наставним процесима предмета Солфеђо (*звучна припрема муџације; обрада предџакта; промена такта; доживљај метричке врсте 7/8 и 8/8*) и Музичка култура (*примери за пјевање; примери за пјевање и слушање музике и народне игре са пјевањем*) и допринети успешнијем савладавању различите интонативно-ритмичке проблематике.

Прилог

Мала ризница традиционалних песама нишког и лесковачког краја

Примери за пјевање:

Девојка је пошла у гору за воду

♩ = 94

Де - вој - ка је по - шла у го - ру за во - ду,

во - ду да до - не - се, ле - ба да о - ме - се.

Девојка је пошла у гору за воду (љубавна); запис: Слободан Кодела, певао Драгиша Тодоровић (1946)¹⁰.

Ситна киша заросила

♩ = 64

Си - тна ки - ша за - ро - си - ла,

до - до - ле, до - до - ле, до - до - ле.

Ситна киша заросила,

Равно поље наросила,

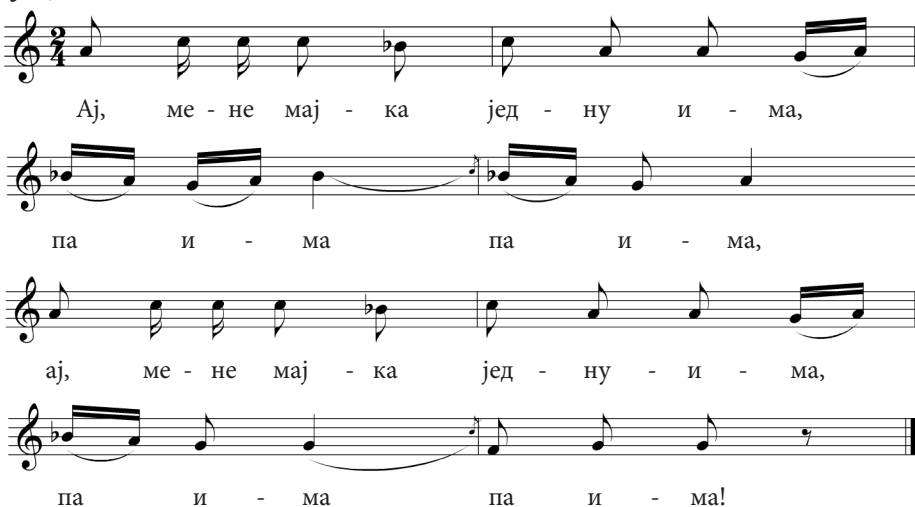
Ситно жито наросила,

Дај нам, Боже, ситну кишу.

Ситна киша заросила (додолска); Гаџин Хан, Заплање (нишки крај); запис: Слободан Кодела, певала Јаворка Здравковић (1941).

Ај, мене мајка једну има

♩ = 74

Ај, ме - не мај - ка јед - ну и - ма,

па и - ма па и - ма,

ај, ме - не мај - ка јед - ну - и - ма,

па и - ма па и - ма!

Мене мајка једну има, па има!

Па ме дава за Стопана Илију.

У Стопана Кучка мајћа – свекрва.

¹⁰ У заградама поред имена певача забележена је година њиховог рођења.

Па ме праћа на Петровдан у жетву.
Па ми дава празну торбу без 'леба.
Па ми дава празну стовну без воду.
Не ме пита: „Јеси л' гладна и жедна?“
Но ме пита: „Колко си нажњела?“

Жетварска песма (према запису мелографа: *Оро иза ручка*) из околине Ниша. Запис М. А. Васиљевић. Нема података о певачу и години када је песма забележена. Coll. II/8 (Зорислава М. Васиљевић, *Српско музичко благо*).

Примери за слушање музике и пјевање:

'Ајде, Цвето, јагње моје

♩ = 85

'Ај - де, Цве - то, јаг - ње мо - је,
Ги - до, ги - до, ва - рај, ги - ди -

'Ајде, Цвето, јагње моје,	Гидо, гидо, варај, гидијо.
Гидо, гидо, варај, гидијо.	Имам татка, не дава ме,
'Ајде, Цвето, беж' за мене,	Гидо, гидо, варај, гидијо.
Гидо, гидо, варај, гидијо.	Ак' не дају, а ти бегај,
Имам мајку, не дава ме,	Гидо, гидо, варај, гидијо

'Ајде, Цвето, јагње моје (љубавна); Вукманово (нишки крај); запис: Слободан Кодела, певао Драгиша Тодоровић (1946).

Јована жијо жњејеше

Rubato e = 198 (99 = ♩)

Јо - ва - на жи - то жње - је ше
и це-ли дан си по - је - ше.
„Кол'-ко ја слам - ке ва - ти - ла,

Јована жито жњејеше и цели дан си појеше:
 „Кол'ко ја сламке ватила, тол'ко ја свата накитила”.
 Јован си гором одеше и ти озгор си збореше:
 „Јовано, бела румена, Јовано, мајкина вреднуљо,
 Ја ћу ти сноплје изржем, а так ћу да те изљубим,
 А кад те душо изљубим, дома ћу да те поведем”.
 Разбрала мома Јована, што збори момак у гори.
 „Јоване, море, Јоване, батали сноплје, Јоване.
 Јоване, море, Јоване, нека нас песке¹¹ саставе”.

Јована жито жњејеше (жетелачка); Доњи Душник, Заплање (нишки крај); записао Слободан Кодела, певала Радмила Милојковић (1937).

Три девојке

♩ = 60

Ме - ђу со - бом го - во - ри - ле:

дра - го ме - је не на - дај се

Три девојке (љубавна песма); напев из Ниша. Записао М. А. Васиљевић 1946. године; певала Љубица Миливојевић, APX, COLL. II/210.

11 Песке – рукохват.

Народне игре са пјевањем:

Попова ми Стојна

♩ = 184

Ниш

По по - ва ми Стој - на сит-но ко - ло и - гра,

Стој - но ми, Стој - ке, цуп-ни ми на но - гу, но - гу.

Попова ми Стојна
Ситно коло игра;
Стојно ми, Стојке,
Цупни ми на ногу!
Попова ми Стојна
Русе косе има;
Стојно ми, Стојанке,
Убава девојко!

Попова ми Стојна (песма уз игру); записале Љубица С. Јанковић, Даница С. Јанковић, *Народне игре*, Просвета, Београд, 1949. стр. 377, певала Христина Бошковић.

Ја обу пипуче

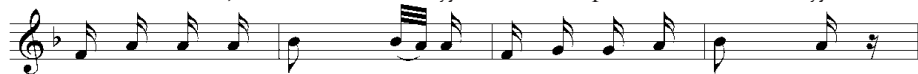
♩ = 118

Ја о - бу па - пу - че и ча - ра - пе па - муч-не,

па и - за - ђо на ка - пи - ју да ва - рам ком - ши - ју.

Ој, ком - ши - јо, ман - гу - пе, на - бра - о си ја - бу - (ке),

на - бра - о си све ру - ме - не, ба - ци је - дну ме - не!

Ја обу папуче и чарапе памучне,
па изађо на капију да варам комшију.
Ој, комшијо, мангупе, набрао си јабуке,
Набрао си све румене, баци једну мене!

Ја обу папуче (песма уз игру); Лесковик (нишки крај); Ана Хофман, Александра Марковић, *Вокална музичка традиција околине Ниша*, Београд, 2005; певала Гроздана Ђокић (1945).

Опис игре:

1. и 2. такт: два корака десном ногом у десно са привлачењем леве ноге,
3. и 4. такт: два корака левом ногом у лево са привлачењем десне,
5. и 6. такт: два корака десном ногом напред са привлачењем леве,
7. и 8. такт: два корака левом у назад са привлачењем десне,
9. и 10. такт: два корака десном ногом у десно са привлачењем леве ноге,
11. и 12. такт: два корака левом ногом у лево са привлачењем десне ноге,
13. и 14. такт: корак напред десном ногом са привлачењем леве ноге, и корак назад десном ногом са привлачењем леве ноге.

Звучна припрема мушација

Листај се, горо зелена

♩ = 68

Листај се, горо зелена,
Штечи, водо студена,
Да ме мој драги не нађе.

Листај се, горо зелена (љубавна); Вучје (лесковачки крај); М. Васиљевић, *Народне мелодије лесковачког краја*, Београд, 1960. (пример бр. 333), певала Нада Миленковић.

Предшакт

Ој, Бадњаче

♩ = 94

Ко - ли - ко вар - ни - ца, то - ли - ко нам па - ри - ца,
Ко - ли - ко вар - ни - ца то - ли - ко нам ја - гањ - ца.

Ој, Бадњаче, Бадњаче, ти наш стари рођаче,
у кућу си дошао, срећу нам си донео.
Колико варница, толико нам парица,
Колико варница толико нам јагањаца.

Ој, Бадњаче (пева се приликом уношења бадњака у кућу); Голема Њива (лесковачки крај); запис: Слободан Кодела, певао Сима Стојановић (1938).

Промене такта

Ој, Лазаре, Лазаре, добро јутро у дворе

♩ = 91

Ој, Ла - за - ре, Ла - за - ре, до - бро ју - тро у дво - ре.

е = 125

Ој, у - ба - ве ма - ле мо - ме, ко - ко - чи - це ме - ђу - чи - це.

Ој, Лазаре, Лазаре,
добро јутро у дворе.
Ој убаве мале моме,
кокочице међучице.
Што чопрљиш по буњиште,
да ли тражиш ситне глисте.
Или тражиш ситне глисте,
да ми сносиш крупна јајца.
Ој, Лазаре, Лазаре,
добро јутро у дворе.

Ој, Лазаре, Лазаре, добро јутро у дворе (лазарица); Голема Њива (лесковачки крај); запис: Слободан Кодела, певала Винка Стојановић (1943).

Доживљај мейричке врсте 7/8**Биљ, биљ ми поје**

e = 251 (0(125 = J

Биљ, биљ ми по - је Ма - ри - ке,
са - рај ми бу - ди са - бај - ле.
Ка - иљ ми дој-де, мо-ри, за те - бе,
зу - лум ће чи - ним, због те - бе.
Ах, ах, ах, Ма - ре, Ма-ре мо-ри, Ма - ри - ке,
Оф, оф, оф, цмн - мн мо-ја бој - ли - ке. 12131415161718192021222324

Биљ¹², биљ ми поје¹³ Марике,Сарај¹⁴ ми буди сабајле¹⁵.Каиљ¹⁶ ми дојде, мори, за тебе,Зулум¹⁷ ће чиним због тебе.

Ах, ах, ах, Маре, Маре, мори, Марике,

Оф, оф, оф, цмн-мн, моја бојлике¹⁸.

Од кад на пенцер теб' видо,

Сас мерџан¹⁹ бели низани,

За себ си конак не најдо,

Да спијем не мог' сербезли²⁰.

Ах, ах, ах, Маре, Маре, мори, Марике,

Оф, оф, оф, цмн-мн, моја бојлике.

Од теб' ћу булју²¹ да пра'им,Марике, бали трандафил²².Каурске ризе²³, мори, ће фрлиш,Мерак ли каље²⁴ да праим.

Ах, ах, ах, Маре, Маре, мори, Марике,

Оф, оф, оф, цмн-мн, моја бојлике.

12 Биљ – славуј.

13 Поје – пева.

14 Сарај – кућа, палата, двор, најлепши део чаршије (града).

15 Сабајле – рано ујутру.

16 Каиљ – у подвести.

17 Зулум – насиљништво, кавга.

18 Бојлика – вршњакиња.

19 Мерџан – огрица од перли или бисера.

20 Сербезли – слободно.

21 Булја – жена, невеста.

22 Трандафил – старинско име за ружу.

23 Риза – одело, мантија или трака на одећи од чохе као украс.

24 Каље – обућа, папуче.

Биљ, биљ ми поје (љубавна); Вукманово (нишки крај); запис: Слободан Кодела, певао, Драгиша Тодоровић (1946).

Доживљај 8/8 мере (3 2 3)

Стан'те збогом извори

♩ = 123

Стан' - те збо - гом из - во - ри, стан' - те збо-гом из - во - ри.
О - ста - ла ви де - вој - ка,
Да ви ме - те дво - ро - ви, да ви ме - те дво - ро - ви.
Да ви до - ђев ку - мо - ви,

о - ста - ла ви де - вој - ка, да ви до - ђев ку - мо - ви.

Стан'те збогом извори,
Остала ви девојка,
Да ви мете дворови,
Да ви дођев кумови.

Стан'те збогом извори (лазарица); Падина – Житорађа (нишки крај); запис: Слободан Кодела, певала Рада Величковић (1938).

Литература:

- Benedikt 1976: R. Benedikt, *Obrasci kulture*, Beograd: Prosveta.
- Brown 2014: S. Brown, P. Savage, A. Min-Shan Ko, A. Stoneking, M. Ko, Ying-Chin Loo, Jun-Hun & J. Trejaut, Correlations in the population structure of music, genes and language. *Proc. R. Soc. B*, 281: 20132072. Доступно на: <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2013.2072>
- Drobni 2008: I. Drobni, *Metodičke osnove vokalno-instrumentalne nastave*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [orig.] Дробни 2008: И. Дробни, *Методичке основе вокално-инструменталне наставе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђорђевић 1928: V. Ђорђевић, *Srpske narodne melodije: Južna Srbija*, sv. I, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona. [orig.] Ђорђевић 1928: В. Ђорђевић, *Српске народне мелодије: Јужна Србија*, св. I, Београд: Издавачка књижевна књижарница Геце Кона.
- Ђорђевић 1931: V. Ђорђевић, *Srpske narodne melodije (predratna Srbija)*, sv. II, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona. [orig.] Ђорђевић 1931: В. Ђорђевић, *Српске народне мелодије (предратна Србија)*, св. II, Београд: Издавачка књижевна књижарница Геце Кона.

- Hofman 2005: A. Hofman, A. Marković, *Vokalna muzička tradicija okoline Niša*, Beograd: Centar za istaživanje muzike Balkana.
- Kodaly 1974: Z. Kodaly, *The Selected Writings of Zoltan Kodaly*. London; New York: Boosey & Hawkes.
- Kodaly, 1974: Z. Kodaly, *Hungarian Music Education*, in Bonis, *The Selected Writings*, 152–155.
- Kodela 2014: S. Kodela, *Tradicionalno pevanje niškog i leskovačkog kraja u muzičkoj nastavi*, Niš: Fakultet umetnosti. [orig.] Кодела 2014: С. Кодела, *Традиционално певање нишког и лесковачког краја у музичкој настави*, Ниш: Факултет уметности.
- Kodela 2012: S. Kodela, *Tradicionalna pesma u udžbeničkoj literaturi nastave solfeđa u osnovnim muzičkim školama*, u: S. Marinković (red.), *Tradicija kao inspiracija, Banja Luka*: Akademija umjetnosti, 101–107. [orig.] Кодела 2012: С. Кодела, *Традиционална песма у удбеничкој литератури наставе солфеђа у основним музичким школама*, у: С. Маринковић (ред.), *Традиција као инспирација, Бања Лука*: Академија умјетности, 101–107.
- Kršić Sekulić 2000: V. Kršić Sekulić, *Pevanje kao uslov za uspešan razvoj instrumentalista*, u: Vera Milanković, *Zbornik radova drugog pedagoškog foruma*, FMU, Katedra za solfeđo, Beograd. [orig.] Кршић Секулић 2000: В. Кршић Секулић, *Певање као услов за успешан развој инструменталиста*, у: Вера Миланковић, *Зборник радова другог педагошког форума*, Београд: Факултет музичке уметности, 63–74.
- Mandić 2009: B. Mandić, *Narodno muzičko stvaralaštvo kao podsticaj razvoja „duhovnog” zračenja učenika*, u: Ivica Radovanović (red.), *Inovacije u nastavi – vrednovanje*, Beograd: Učiteljski fakultet, 334–340. [orig.] Мандић 2009: Б. Мандић, *Народно музичко стваралаштво као подстицај развоја „духовног” зрачења ученика*, у: Ивица Радовановић (ред.), *Иновације у настави – вредновање*, Београд: Учитељски факултет, 334–340.
- Manojlović 1953: K. Manojlović, *Narodne melodije iz istočne Srbije*, Beograd: Posebna izdanja Srpske akademije nauka, Muzikološki institut knj. 6. [orig.] Манојловић 1953: К. Манојловић, *Народне мелодије из источне Србије*, Београд: Посебна издања Српске академије наука, Музиколошки институт књ. 6.
- Marjanović Krstić 1998: Z. Marjanović Krstić, *Vokalna muzička tradicija sela Brza, Leskovački zbornik*, Leskovac: Leskovački muzej, XXXVIII, 267–335. [orig.] Марјановић Крстић 1998: З. Марјановић Крстић, *Вокална музичка традиција села Брза, Лесковачки зборник*, Лесковац: Лесковачки музеј, XXXVIII, 267–335.
- Pamjav 2012: H. Pamjav, *A comparative phylogenetic study of genetics and folk music*. *Molecular Genetics and Genomics*, 287/4, 337–349.
- Pantović 1999: Lj. Pantović, *Solfeđo I, II*, Izdanje autora, Beograd-Cetinje. [orig.] Пантовић 1999: Љ. Пантовић, *Солфеђо I, II*, Издање аутора, Београд-Цетинје.
- Pavlović 2013: B. Pavlović, *Vaspitne vrednosti tradicionalnih narodnih pesama i igara u nastavi muzičke kulture*, u: Gordana Zindović Vukadinović (red.), *Nastava i vaspitanje*, LXII (4), Beograd: Pedagoško društvo Srbije, 668–681. [orig.] Павловић 2013: Б. Павловић, *Васпитне вредности традиционалних народних песама и игара у настави музичке културе*, у: Гордана Зиндовић Вукадиновић (ред.), *Настава и васпитање*, LXII (4), Београд: Педагошко друштво Србије, 668–681.

- Peev 1963: I. Peev, *Solfeži na narodnata osnova* I, II, Sofija: Nauka i iskustvo. [orig.]
Пеев 1963: И. Пеев, *Солфежи на народната основа* I, II, Софија: Наука и изкуство.
- Петровић 1989: Р. Петровић, Српска народна музика – *Песма као израз народног музичког мишљења*, Београд: Српска академија наука и уметности – Музиколошки институт.
- Ristivojević 2012: М. Ristivojević, Proučavanje muzike u antropologiji, *Etnoantropološki problemi n.s.*, 7 (2), Beograd, 471–485. [orig.] Ристивојевић 2012: М. Ристивојевић, Проучавање музике у антропологији, *Етноантрополошки проблеми н.с.*, 7(2), Београд, 471–485.
- Ristivojević 2009: М. Ristivojević, Uloga muzike u konstrukciji etničkog identiteta, *Nova srpska antropologija 3: antropologija muzike*, Beograd: Etnološko-antropološke sveske 13, 117-130.[orig.] Ристивојевић 2009: М. Ристивојевић, Улога музике у конструкцији етничког идентитета, *Нова српска антропологија 3: антропологија музике*, Београд: Етнолошко-антрополошке свеске 13, 117-130.
- Rzeszutek 2012: T. Rzeszutek, P. Savage& P. Brown, The structure of cross-cultural musical diversity, *Proceedings of the Royal Society B:Biological Sciences*, 279(1733), 1606-1612. doi:10.1098/rspb.2011.1750
- Stošić 2008: А. Stošić, Polifunkcionalnost pesme u nastavi muzičke kulture, *Pedagogija*, LXIII/1, Beograd: Savez pedagoških društava Srbije, 62–74.
- Vasiljević 1960: М. Vasiljević, *Narodne melodije leskovačkog kraja*, Beograd: Muzikološki institut. [orig.] Васиљевић 1960: М. Васиљевић, *Народне мелодије лесковачког краја*, Београд: Музиколошки институт.
- Vasiljević 1996: З. М. Vasiljević, *Srpsko muzičko blago*, Beograd: Prosveta. [orig.] Васиљевић 1996: З. М. Васиљевић, *Српско музичко благо*, Београд: Просвета.
- Vasiljević 2004: М. и З. Vasiljević, *Putem naše tradicionalne muzike*, Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [orig.] Васиљевић 2004: М. и З. Васиљевић, *Путем наше традиционалне музике*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Slobodan A. Kodela
Biljana Lj. Mandić

HOW MUCH DO WE CHERISH THE TRADITIONAL SONG IN THE COURSES OF SOLFEGGIO AND MUSICAL CULTURE?

Summary

The analysis of the contemporary syllabuses of the courses of Solfeggio and Musical Culture reveals a tendency to marginalize the traditional songs of the local surroundings. This observation has initiated a research whose goal is to examine the level of knowledge of the traditional songs of the Niš and Leskovac region, as well as the degree of their presence in (absence from) the contemporary syllabuses of the courses Solfeggio and Musical Culture. This paper depicts part of the research conducted in the territory of the Niš and Leskovac region among the teachers and pupils of elementary music schools and comprehensive music schools in urban, suburban and rural areas. The obtained results indicate that the syllabuses of both courses lack adequate knowledge and practical use of traditional songs of the region, which implicates the necessity of designing new ways of learning about the local cultural and national identity with the purpose of preserving the national tradition and its “popularization” among the young. This task can be accomplished only by a greater inclusion of the traditional songs in the syllabuses of the courses Solfeggio and Musical Culture.

Keywords: musical heritage, traditional songs of the Niš and Leskovac region, cultural identity, teaching solfeggio, teaching musical culture

Примљено 19. новембра 2015. године
Прихваћено 30. марта 2016. године

ПРИКАЗИ

Александра Д. Матић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет

НОВА РАСТКОЛОГИЈА – ГРАНИЦЕ, ТОТАЛИТЕТ, ТРАДИЦИЈА, ТЕЛО

Од критичко-есејистичког бављења раним стваралаштвом Растка Петровића од стране његових савременика (Милоша Црњанског, Ива Андрића, Станислава Винавера, Марка Ристића и др.), које се креће између острашћених негација и потпуних афирмација, до студија последње четвртине 20. века, књижевно дело Растка Петровића не добија заслужено и целовито истраживање. Обимније студије² о стваралаштву Растка Петровића настале су тек по објављивању *Изабраних дела Растка Петровића* шездесетих година. Иако представљају незаобилазно штиво за изучаваоце дела Растка Петровића, предочене студије представљају само увод у разматрање Петровићевих поетичких погледа, а погодна су литература и за преглед ауторовог опуса.

Попуњавање празнине у проучавању дела Растка Петровића и искорак из линије проучавања подузетих у 20. веку започиње студијом Бојана Јовића, *Поетика Растка Петровића: структура, контекст* (2005), на коју се наслањају новије студије настале у претходне четири године, које ћемо настојати да расветлимо: *Царство гранично: књижевноисторијски и друштвени контекст неколиких књижевно-културолошких теорија на моделу поетско-поетичких карактеристика и новина јесенићева Растка Петровића*, Василија Милновића (2011), *Креативни хаос*, Здравка Петровића, (2011), *Разоткривање или о јесеничкој збирци Ошкровење Растка Петровића*, Соње Чабрић (2012), *Откривање тоталићейша: романи Растка Петровића*, Предраг Петровић (2013), *Овај, и свијет ван овог: шело у поезији Растка Петровића*, Марије Стефановић (2014).

Представљене студије у оквиру изучавања српске књижевности заснивају једну *растколожију*, промишљајући поетичке особености Петровићевог стваралаштва кроз савремена књижевнотеоријска становишта, истовремено откривајући уметничке и књижевноисторијске вредности оних Петровићевих дела која до данас нису добила заслужено место, као што је роман *Бурлеска господина Перуна бога грома*.

¹ matic.aleksandra@yahoo.com

² Марко Недић, *Магија поетске прозе* (1972), Јасмина Мусабеговић, *Растко Петровић и његово дјело* (1976), Зоран Чановић, *Уметност Растка Петровића* (1985), Радомир Батуран, *Откривање Растка Петровића* (1993), потом зборници *Књижевно дело Растка Петровића* (1989) и *Песник Растко Петровић* (1999) и у новије време *Откривање другог неба* (2003).

У студији *Креативни хаос* објављеној 2011. у Службеном гласнику Здравко Петровић проговара о потреби успостављања *распикологије*. У својој студији о *Бурлесци господина Перуна бога грома* Здравко Петровић даје преглед рецепције Петровићевог романа, указујући на запостављање уметничких домета *Бурлеске* и малобројне похвале тадашње рецепције, али и на појачано интересовање крајем прошлог века, у доба када је савременом читаоцу добро позната постмодерна поетика. Тиме критичар доказује да су књижевноуметнички поступци, попут декомпозиције, монтаже, колажа, цитатности, есејизације, каталогизације, полиперспективност наратива (које разматра у посебним одељцима), антиципације не само српске авангарде, већ и постмодерне поетике. Аутор се бави и жанровским полиморфизмом *Бурлеске*, придајући јој одреднице попут менипеје, лирског или поетског романа, антиромана, натприповетке, али без претензија да је јасно омеђи, тј. посматрајући је као отворено дело. Креативни хаос о којем говори студија Здравко Петровића односи се на тезу да је роман Растка Петровића заправо деконструкција дотадашње књижевне парадигме, брижљиво конструисани хаос који се само жели приказати као „хаос“.

Студија *Царство гранично: књижевноисторијски и друштвени контексти неколиких књижевно-културолошких теорија на моделу поетско-поетичких карактеристика и новина јесеништа Растка Петровића* Василија Милновића, објављена такође 2011. у Службеном гласнику, посвећена је естетичкој димензији Петровићевог стваралаштва прочитаној, пре свега, у поезији, са нагласком на збирци *Откровење*, као централној авангардној збирци, али се успостављају и везе са Петровићевим прозним стваралаштвом. Студија *Царство гранично* одступа од класичног критичко-теоријског модуса, а према речима аутора, композиционо је заснована као античка трагедија, од пет чинова-поглавља који воде катарзичној спознаји. И заиста тих пет поглавља заправо чине јединствен ток обједињен намером да се у стваралаштву Растка Петровића открије јединствена поетика и да се у корпусу српске књижевности препозна и реактивира књижевноисторијски значај Петровићевог стваралаштва. Аутор свој методолошки оквир објашњава као „конкретни тоталитет”, односно као дијалектичко јединство текста, писца и читаоца. Такав методолошки оквир, према аутору, једини може да пружи увид у авангардни контекст, а, додали бисмо, једини омогућава и примену тако разнородних перспектива на опус Растка Петровића. Најзначајнију методолошку новину у разматрању поетичких и поетских одлика стваралаштва Растка Петровића представља укидање строгог разграничења између имплицитне и експлицитне поетике³, њиховим посматрањем у јединственом оквиру. Наиме, Милновић ће у својој студији довести у питање и многе друге појмовне парове, како из науке о књижевности,

3 Строгу дистинкцију између експлицитне и имплицитне поетике Растка Петровића уводи Бојан Јовић у својој студији *Поетика Растка Петровића: структура, контекст*, Народна књига/Алфа, Београд, 2005.

тако и из других хуманистичких, друштвених, па и природних наука, примењених на Петровићево стваралаштво.

Значај Милновићевог „Пролога” огледа се у прегледу ранијих тумачења поетике Растка Петровића и критичко-есејистичких радова, најпре синхронијски, кроз приказ сукоба конзервативне и авангардне струје након Првог светског рата, а потом и дијахронијски, указујући на неспојиве резултате критичара приликом разноликог вишедеценијског сврставања Растка Петровића у одређене авангардне покрете. Да би се Петровићево дело могло сврстати у авангардни контекст, а одатле и у шире естетичке оквири, у „Прологу” се објашњавају и различита схватања појма авангарда, а појам „откровење”, кључна реч Петровићевог песништва, расветљава се у Деридином поимању – као „ствар која се не показује и не казује, можда изражава, али не може или не мора да буде одмах изнета на видело”. У збирци *Откровење* Милновић препознаје оригинално дело српске књижевности, којим се у нашу литературу укључује филозофија деконструкције и преврата на плану језика и дезинтеграције субјекта, што ју је, према аутору, већ начинила психоанализа. Међутим, установивши процес деконструкције и преврата на којем почива авангарда, Милновић у Петровићевој поезији открива и супротан процес – тежњу за конструкцијом и тоталитетом помоћу других механизма.

У поглављу „Несвесно и језик (синхронијски приступ)” Василије Милновић поезију Растка Петровића посматра као уметнички еквивалент Фројдове психоанализе и Леви-Стросове структуралне антропологије, схваћене као апаратуре за откривања структуре људског ума, те у складу с тим и у Петровићевој поезији прозире намеру да се човек оголи до животињског у њему, да се открије у његовој сировој, необрађеној природи. Друго поглавље „Уосталом, све је то – романтизам! (дијахронијски приступ)” управљено је према снажном романтичарском утицају који Милновић уочава у авангардној уметности израженом кроз прихватање теоријске природе књижевног текста. Поимање текста у романтизму и авангарди Милновић повезује кроз бартовски схваћену разлику између дела и текста, као и посредством сусрета теоријског метатекста са књижевним текстом. Књижевна самосвест схваћена је као неодвојива карактеристика текста, као романтичарски књижевни апсолут. Самосвестан и самопродуктиван Текст, зачет још у романтизму, Милновић види као замајац Ихаб Хасану за увођење појма паракритике, те се у студији разматрају и Петровићеви поетско-поетички текстови образовани у складу са појмом паракритике, најпре текст *Пробуђена свест* – Југа.

Приступајући авангардном тексту као проблему отвореном за дијалог, Милновић употребљава Лиотарову дефиницију постмодернизма да дефинише авангарду – као формацију која се успоставља насупрот институцијама културе и науке и насупрот апсолутном знању и истини. Са становишта Лиотарове филозофије, Милновић одређује и Петровићеве текстове као постмодернистичке „диференде”, отворене и неподложне окончавању.

Константна динамика и вечити дијалог Петровићевог текста са самим собом доследније су приказани у трећем поглављу. У поглављу „Природа vs. Култура” успостављањем низа појмовних опозиција – Русоов племенити дивљак и Хобсов Левијатан, растргнута свест и проста душа, ризом и дрво, схизоанализа и психоанализа – Милновић је показао како су те бинарне опозиције плод теоријске подвојености, али ипак у поезији Растка Петровића се сустичу суштински, јединствени феномени. У најширем смислу, Милновић заправо све време оперише појмовима структуре и антиструктуре, односно посматра Петровићеву поетику као гигање између авангардне концепције превазилажења онтологија, темеља, почетака и завршетака, и страсти ка тотализацији, која не само да одступа од радикалног концепта авангарде већ подразумева и приклањање елиотовском односу према традицији. Одбацивање теоријских предубеђења Милновићу управо и омогућује да говори о великој поетици Растка Петровића, коју је претходна критика занемаривала.

У четвртном поглављу *Структура и антиструктура* аутор управо доказује да је развојна линија стваралаштва Растка Петровића јасна и јединствена, одбацујући тезу да је 1922. година тренутак промене Петровићевог стваралачког дискурса. Идеју о светлој и тамној фази Петровићевог стваралаштва, коју су претходни проучаваоци установили, Милновић прихвата, али доводи у питање њихову апсолутну супротстављеност. Деридином реториком, Милновић указује да када говоримо о фазама у Петровићевом стваралаштву разлика се не поставља у односу на нечије друго стваралаштво, као ни у односу на рану и каснију фазу Петровићевог стваралаштва, већ се посматра унутар самих текстова, говори се о „саморазлици”, чак и унутар једног текста, какав је, на пример, *Пробуђена свест* – Југа.

Милновић закључује да је критичка разлика Петровићевог текста у нужној релацији са критичким разликама о њему, у складу са различитим тумачењима у нашој теоријској литератури, која жели да призове коначан суд у погледу коначног смисла Петровићевих текстова. Последњим поглављем своје студије Василије Милновић вешто избегава да и његов текст произведе какав коначан суд. Заправо, поглавље „Књижевност и политика” расветљава у којој мери је могуће доносити књижевне одлуке у одсуству било какве сигурности и веровања у одређене принципе. Милновић се у овом поглављу ослања на Деридину „теорију сабласног”, која спречава да разлика актуалности и идеалности постане апсолутна. Милновић указује на сабласну логику Расткове поезије, у којој нешто увек остаје несрчунато у теоријама заснованим на онтологији супротстављености. Разумевајући однос књижевности и политике, Милновић избегава да изговори обавезујуће увиде, пре него што дође до краја своје студије. Тумачећи текст, Милновић указује на то да личност уметника, као и тумача, представља друштвени конструкт, што јесте и сам Текст, створен категоријама описа које су садржане у нашој перцепцији.

Appendix или еџилог, поред тога што сугерише нове херменеутичке проблеме и у новом контексту читава Петровићеву поезију, посматра

је и као могућу основу једне Неоренесансе, проистеклу из афективног замаха Растковог рушилаштва. Студија *Царство граничног* доноси посве нова и оригинална запажања о стваралаштву Растка Петровића. Промишљајући Петровићев поетски експеримент кроз Фројдово несвесно, Леви-Стросов бриколаж, Лаканов језик, Бартов Текст, Хасанову паракритику, Лиотарову диференду, Бодријаров симулакрум, Делез-Гатаријеву схизоанализу итд, Милновић и сам ствара експеримент – научно-теоријски роман. Излазећи повремено из граница научног стила, Милновићева студија не претпоставља подробно тумачење песама Растка Петровића, већ се неретко доима као расправа о теоријско-методолошким потенцијалима и проблемима интерпретације Петровићевог дела. Доводећи у везу Петровићева поетичка начела са великим бројем књижевно-теоријских доктрина, Милновићева студија може представљати поуздано усмерење на основу кога би будући тумачи Петровићевог стваралаштва заснивали своје интерпретације. Међутим, на појединим местима, Милновић одвећ слободно интерпретира Петровићево стваралаштво тако да се читаоцу може учинити да Милновићево тумачење прекорачује поетику Растка Петровића. Међутим, не можемо занемарити Милновићево умеће да читање ослободи спутавања наметнутих одређеном традицијом и коришћења нових интерпретативних стратегија којима се укида граница између критике и стварања, те се синтагма из наслова студије – „царство граничног”, заиста може тумачити као простор у коме се сам аутор креће.

Студија *[Раз]ошкривања или о песничкој збирци „Ошкривење” Растка Петровића* Соње Чабрић објављена је 2012. године у Службеном гласнику. Као што се то самим насловом може наслутити, Соња Чабрић је настојала да расветли подтекст Петровићеве збирке, утврђујући пре свега значај хришћанских мотива, али и старословенског културног наслеђа. Поступак „разоткривања”, примењен у реченој студији, могао би се упоредити са Петровићевим геолошким приступом фолклору, који претпоставља разлистивање културних наслага, не би ли се допрло до првобитног. У студији Соње Чабрић разоткривен је Петровићев однос према књижевној и културној традицији.

Проговарајући на почетку своје књиге о односу традиције и авангардне литературе, ауторка указује с једне стране на прихваћен критички суд о разарању постојећег система вредности збирком *Ошкривење*, а с друге стране уводи и нов поглед на Петровићево дело, којим се успоставља нов систем вредности. Суд о аксиолошком новизму авангардне визије поткрепљује насловом Петровићеве збирке песама. Наиме, као што *Ошкривење Јованово* најављује укидање постојеће стварности и успостављање нове, тако и Петровићево *Ошкривење* разара прихваћени систем вредности и поставља нов.

У поглављу „Хришћанске слике и мотиви у *Ошкривењу*” посредством песме „Споменик Путевима” и збирке *Ошкривење* раскривен је хришћански слој значења заоденут савременим сликама. Учено је да Петровићев однос према хришћанској традицији није пародијски, већ

напротив, често елементи хришћанства добијају статус позитивно вреднованих симбола. Потиснутост хришћанских фигура, њихово померање у дубље слојеве песама, према Чабрићевој, представља доказ да Растко није имао намеру да десемантизује хришћанске вредности, већ само да их проблематизује.

У најдубљем слоју збирке Соња Чабрић открива и тумачи старословенске митолошке слике. Поглавље „Митолошке (старословенске) слике и мотиви у *Ошкровењу*” отвара митолошки хоризонт Петровићевих есеја о народном стваралаштву. Наиме, хришћански и митолошки слој збирке се непрекидно преплићу, стварајући, помоћу мита о умирућем Богу и његовом васкрсењу, паралелу између Исуса Христа и сунца. Иако за поједине песме ова паралела није убедљиво изведена, откривање вишеслојне структуре збирке значајно је за појам децентрираног лирског субјекта, чији се идентитет налази у непрекидном процесу преображаја од примитивне, митолошке свести, преко хришћанске до модерне свести.

Поглавље „Лирски субјект *Ошкровења*” указује на процес детронизовања традиционалног лирског Ја, као последице цивилизацијског и културолошког расцепа, а потом и на обзнањивање модерног субјекта као конструкције. Фрагментирани лирски субјект, којим управљају нагонске силе, има само једну интегришућу свест у *Ошкровењу* – телесну свест. У непосредној вези са расцепканом свешћу субјекта, у поглављу „Просторно-временска концепција *Ошкровења*” скреће се пажња на још једну новину коју доноси збирка, а то је промена у схватању просторно-временских односа, која се тумачи као одраз напуштања објективне, спољашње стварности и трансформација унутрашњег живота субјекта. Соња Чабрић наставља ону линију тумачења која у преегзистенцијалом и митолошком разазнаје Растков романтичарски бег у прошлост, на индивидуалном и колективном плану. Попут просторно-временске концепције, и слику света у збирци *Ошкровење* ауторка подређује расцепу у авангардном субјекту – слика света је, дакле, настала комбиновањем расутих фрагмената и различитих видова стварности (објективне – субјективне, митолошке – савремене). Тако Соња Чабрић види свет *Ошкровења* као гротескни свет у коме се бришу границе илузије и стварности.

Соња Чабрић у поглављу „Песнички поступци у *Ошкровењу*” велику пажњу посвећује иновативности на свим равнима Петровићевог песничког система. Иновације Чабрићева региструје не само на пољу тема и мотива (зачеће, рођење, словенство, модерни градски простор), већ и на равни песничког језика, синтаксе, стиха и саме конструкције песама. Прецизно и опсежно Соња Чабрић ће у посебном одељку описати неке од најважнијих поступака у откровењској поезији Растка Петровића: поступак десакрализације песничког језика, поступак прозаизације стиха, поступак огледалског удвајања, поступак повезивања разнородних, међусобно удаљених појава, поступак фрагментаризације, поступак одуховљења телесности, поступак митопоетизације. Анализирајући песничке поступке, Соња Чабрић осветљава авангардни карактер збирке. У настојању да укаже на разлику Петровићеве поезије у односу

на поезију српске модерне, Соња Чабрић закључује да су нова песничка средства заправо израз нових тематских комплекса, али и новог погледа на свет, тј. „лиризације свакодневице” и настојања да се лирско открива и тамо где га припадници претходних песничких школа не виде. И композициони принцип збирке Чабрићева заснива на „лирском сижеу” који се прогресивно развија кроз песничку књигу: зачеће, ембрионални живот, рођење, животна хајка, смрт и загробни живот. За разлику од неких претходника, који су текст *Пробуђена свести* – Јуда посматрали као још једну, тринаесту „песму” збирке, Чабрићева је одваја као прозно варирање лирског сижеа, али се са ранијим тумачима слаже у томе да је текст којим се затвара збирка епилог манифестног карактера (Марија Стефановић у студији *Овај, и свети ван овога ће додати* – манифест тела).

Постављајући збирку *Ошкровење* као превратничко дело авангардне књижевности, Соња Чабрић у студији *[Раз]ошкривања или о ђесничкој збирци „Ошкровење” Растка Петровића* не само да указује на иновативност збирке у контексту српске књижевности 20. века, већ, позивајући се и на његове ране песме, на поему Вук, на прозне форме и есеје, расветљава читаву Петровићеву поетику у новом кључу, као напоредни процес разграђивања и конструисања новог, укључивања и деконструисања културне и књижевне традиције. Указујући на вишереференцијалну природу збирке *Ошкровење*, која следи традицију као што је и оспорава, студија Соње Чабрић доказује да је проучавање авангардног текста Растка Петровића увек и проучавање интертекстуалности. Авангардни текст, и поред програмски оштрог супротстављања традицији, у процесу естетичког превредновања увек успоставља и корелацију са традицијом.

Како романи Растка Петровића до сада нису били предмет целовитог и систематског проучавања, студија Предрага Петровића *Ошкривање шоталиштета*, објављена 2013. у Службеном гласнику, представља значајан допринос и јединствену анализу прозних остварења Растка Петровића, спроведену разумевањем њиховог начела енциклопедичности.

Прво поглавље *Жудња за целином* представља преглед постојећих критичких увида, на основу којих се у романима Растка Петровића сагледава тежња за свеобухватношћу слике света, да би у следећем поглављу *Work in progress: роман и шоталиштето* аутор указао и на поетичку блискост са романима који су настајали у време када је и Петровић писао своје романе – Џемса Џојса, Алфреда Деблина, Вирџиније Вулф и Олдоса Хакслија. Предраг Петровић раскриљује и проблем теоријског одређења енциклопедијског модела у европској књижевности, позивањем на Лукачеву теорију романа, Бењаминово и Брохово читање модерног романа, Бахтинов концепт полифоније и појам енциклопедичности Нортропа Фраја, како би на основу ових становишта проговорио о романима – *Бурлеска Господина Перуна Бога Грома*, *Са силама немерљивим*, *Људи говоре* и *Дан шест*.

Полазну позицију, незаобилазну када је посреди сагледавање стваралаштва Растка Петровића, у поглављу *Чиме нахранићии роман? Поетички погледи Растка Петровића* представљају критичко-есејистички

радови Растка Петровића у којима су експлицирани његови ставови о природи модерног романа⁴ и о енциклопедичности као поетичком начелу, а потом се преко ликовних критика проговара о Растковој вези са кубистичким сликарством и о новом доживљају простора и времена, а кроз есеје о народном стваралаштву и о схватању подсвести.

Тоталитет у роману *Бурлеска Господина Перуна бога грома* Предраг Петровић уочава на два нивоа: кроз широк временски распон и кроз енциклопедију књижевних поступака. Одређујући *Бурлеску* као авангардни експеримент, аутор доказује да је *Бурлеска* енциклопедија готово свих постојећих жанрова и типова дискурса усмене и писане књижевности – од усмених умотворина и средњовековне књижевности до експресионистичке прозе. За разматрање првог Петровићевог романа аутор се користи Фрајевим појмом енциклопедијске пародије и Бахтиновим појмом карневализације и менипске сатире. Откривањем огромног стилског распона и разноврсности приповедних техника Предраг Петровић тежи да по свеобухватности приближи роман Растка Петровића „уликсовској” поетици, а захваљујући његовој ерудитној фантазији и измењеном односу према историји, митологији и језику *Хазарском речнику* М. Павића и *Ојсади цркве Светиог Спаса* Горана Петровића.

Према Предрагу Петровићу, роман *Људи говоре* обликује се као уланчавање говорних жанрова – од кратке реплике и дијалога до интимне исповести и поверавања. Као и Василије Милновић, аутор одбацује ставове о напуштању авангардног експеримента, будући да је једноставност романа заваравала претходне критичаре. Осим што указује на разноликост приповедачких поступака, значај Петровиће интерпретације романа *Људи говоре* сагледава се и у откривању многих поетичких, тематско-мотивских и интертекстуалних веза са другим романима Растка Петровића. Открива се иманентна поетичка свест у роману, пре свега хоризонт могућности изговорене речи, која се може разумевати у вези са поступком онеобичавања, којим поједини изрази добијају обновљени смисао и вредност. Поред онеобичавања речи, аутор уочава и онеобичавање перцепције, и модусе којима се у роману спроводи нарушавање њеног аутоматизма, те видове њеног утицаја на позицију самог приповедача.

Предраг Петровић поставља важно питање: „којим језиком се заправо говори у роману”, с обзиром на то да је споразумевање и говор не само облик сазнања већ и превазилажења културолошких и националних разлика, и открива у роману дихотомију ноћног и дневног језика (преузета од Џојса). Предност се даје ноћном језику, који доминира у последњем делу романа, а својом синтаксом, ритмом и звучањем деструира здраворазумски, дневни језик, на коме се заснивају прва два дела.

Роман *Дан шест* посматран је као најбољи пример Петровићеве тежње да оствари тоталитет књижевног, историјског, научног, идеолошког искуства времена у коме ствара. С друге стране, због своје жанров-

4 У Толстојевим, Прустовим и Џојсовим романима Растко Петровић истиче интегралистичку тенденцију: судбина појединца посматра се као део универзалног искуства о људском трајању, уметност изражава и спознаје тоталитет света.

ске, стилске и језичке полифоније, рашчитава се и као енциклопедија обликотворних могућности. Поглавље „Condition humaine: Дан шестии” посвећено је проблемима генезе, композиције, мита и језика у роману. Аутор се најпре осврће на проблем објављивања романа *Дан шестии*, да би се потом покренуло упоредно сагледавање визија рата у *Дану шестом* и *Српској шрилоџији* Стевана Јаковљевића, и Растков третман националног у књижевности. Незаобилазан гест, у контексту Расткове „страсти за тоталитетом”, јесте и позиционирање романа *Са силама немерљивим* у целину *Дана шестог*, које се наставља читавањем композиционе тензије између првог и другог дела романа. Предраг Петровић закључује да, као што је први део *Дана шестог* поетички отворен за читање романа *Са силама немерљивим*, тако друга књига варира, модификује и интегрише доживљаје из првог дела. Петровићева тежња да се оствари једна свеобухватна визија света открива се сабирањем митског, филозофског и научног хоризонта у роману. Смисаони круг у роману се успоставља митопоетском визијом животног циклуса, која се објашњава разочарањем пред разорним последицама историјског кретања – потпуном дезинтеграцијом језика и свести јунака.

Откривањем дослуха између историје, мита, науке и језичког експеримента у роману, Предраг Петровић осветљава *Дан шестии* као тотално уметничко дело, које отвара могућност спознаје закона универзума и човековог положаја у њему. У студији *Откривање шопалишета* аутор показује колико је поетика Растка Петровића важна за генезу романескног жанра у модерној српској књижевности, као и то да су многе композиционе технике и наративне стратегије које се везују за постмодерне романи у српској књижевности први пут поетички самосвесно развијене у делу Растка Петровића. Петровићево тотално уметничко дело комуницира са митолошким, историјским, биографским, легендарним, песничким, религиозним дискурсом српске и европске књижевне традиције. Романи Растка Петровића тако се постављају у везу са најзначајнијим енциклопедијским остварењима српског постмодернизма, првенствено са романима Данила Киша и Милорада Павића.

Објављена годину дана након студије Предрага Петровића, 2014. године, студија *Овај, и свети ван овог: тело у поезији Растка Петровића* представља прерађени и допуњени дипломски рад „Култ тела у песништву Растка Петровића” Марије Стефановић, у коме се разматра феномен тела и телесног од ране поезије до романа *Дан шестии*, са посебним освртом на збирку песама *Откровење*. Још је Милош Црњански први упоредио збирку *Откровење* са химном тела и отада се сва тумачења незаобилазно позивају на значај тела и телесног у Петровићевом стваралаштву, али ови феномени нису до сада били предмет посебне студије.

У уводном поглављу „Увод у мистерију телесног” назначени су извесни методолошки проблеми, који се, као и код Милновића, односе на авангардни текст као „клизав терен” и на Петровићеву поезију која оставља могућност за различита тумачења, али и заводи критичара да се препусти неконтролисаној читавању значења. Да не би упала у

такву „замку”, Марија Стефановић као смерницу узима аутопоетички прозно-поетски текст *Пробуђена свесћ* – Југа, посматрајући га, попут Василија Милновића, као паракритику. Међутим, Стефановићева не објашњава подробније појам паракритике, нити посвећује пажњу методолошким проблемима исцрпно као што то чини Милновић. На основу текста *Пробуђена свесћ* ауторка издваја манифестације мотива тела у песништву Растка Петровића, којима ће се водити у својој студији.

У првом поглављу „(Мета)физика тела” Марија Стефановић телу и телесном придаје филозофско-егзистенцијалну димензију, разматрајући однос тела и простора (Тело – Простор – Стварност) и тела и времена (Тело – Време – Смрт). Кроз просторно-временско премештање тела исказан је парадокс егзистенције (тело као знак припадања свету и уједно као граници која нас одваја од света), а указано је и на релативизацију просторних и временских оквира. Метафизички хоризонт телесног живота читава се на две равни: тело као средство задовољења (удовољавање телесном принципу као израз пунине живота и постојања) и тело као препрека ка апсолуту (тежња ка брисању физичких закона постојања). „Обе могућности су заправо само потискивање страха од смрти. То никако нису решења, иако можда могу привремено отклонити страх од смрти, више су два бега која иницира страх.” Тело ствара асоцијације на смрт и рођење, те се на основу релације рођење – тело – смрт у студији успоставља схематски приказ дијалектике Растка Петровића.

Дијалектика Растка Петровића разматра се и кроз појмове Ероса и Танатоса, кроз сексуализацију света, инцестуозност, феномен анималности, хедонистичку и нихилистичку доктрину, борбу мушког и женског принципа. Међутим, проматрање односа Ероса и Танатоса у раној поезији Растка Петровића, оствареног као еротизација саме смрти, нарочито у песми „Најсентименталнију о ситости легенду”, додатно би ојачало тумачење и објаснило могућности прожимања трагизма и смеха у Петровићевој поезији.

У другом поглављу „Говор тела” Марија Стефановић разматра могуће душевне и психолошке вредности мотива тела и његових делова, са посебним усредсређењем на мотив руку. Тело је протумачено као показатељ одређених психичких и емотивних стања у складу са тежњом Растка Петровића ка проналажењу језика чисте непосредности. Ауторка представља симболику тела у поезији Растка Петровића тако да се одређени делови тела изговарају као симболи увек сличних осећања и стања или су пак препознати као феномени прилагођени тону песме. Раскомадано тело Марија Стефановић потом објашњава као „песничку Гернику” – „изражено створење асиметричне мускулатуре, са провокативно истакнутом гениталијама и са мунковским вриском на лицу [...], заправо то никако не би била једна целовита личност, већ бисмо пред собом имали схизоидну личност претворену у безброј тела, са главама животиња, с отвореним устима и исколаченим очима које одају страх” – немогућност сједињења са собом.

Телесна свест, као једина поуздана свест у Петровићевом песништву, установљена је у студији *Разошкривања или о ђесничкој збирци Ошкровење* Соње Чабрић, а код Стефановићеве је модификована. Чабрићева идеју раскомаданог тела посматра као израз индивидуалне расцепљености лирског субјекта, онемогућеног у сједињавању са самим собом. Ову идеју Стефановићева проширује идејом тела у непрестаном настајању, тела као незавршеног, отворене појаве. Друго поглавље „Говор тела” Марија Стефановић оставља отворено за тумачење друштвене проблематике тела и антрополошко становиште да је растакање тела израз дегенерације човечанства. Наиме, поглавље се завршава тумачењем Радомира Константиновића да не постоји свесна и намерна критика друштва, али се не може закључити да ли ауторка дели Константиновићево мишљење, јер наведено становиште не коментарише.

Поглавље „Религија тела” разматра Петровићев однос према хришћанству не само у збирци *Ошкровење*, већ и у ранијим песмама, као што је „Споменик” и „О трењу између душе и тела”. Преузимајући одређење „Нови поетички завет” од Соње Чабрић, Марија Стефановић религију тела у поезији Растка Петровића посматра као обрачун са конзервативном струјом у култури и уметности и могућност превазилажења културолошких разлика, као и обједињавања тела и духа. Попут Василија Милновића, ауторка подсећа на Деридину дефиницију откровења, указујући на Петровићеву полемику са Библијом и на могућност очишћења духовног кроз телесно. Сакрализација тела се посматра као покушај приближавања Апсолуту, тежња да се Бог учини опипљивим, а вера мање апстрактна. Тиме ауторка објашњава и песникову сумњу у постојање егзистенције изван тела. Овоземаљска смрт и пропадање тела представљају сигуран знак нестајања заувек. У питању је концепт „нихилистичке смрти”, на који Марија Стефановић надовезује и један парадокс Петровићеве песимистичне визије – идеју да смо могућност вечног живљења изгубили рођењем. Претелесна егзистенција се тако тумачи као могућност вечног живљења, која се губи рођењем.

Закључно поглавље „Трагедија тела или: комедија духа” заокружује почетну тезу о нихилистичкој визији света, односно поистовећује причу о телу са причом о смрти. Песникова потреба за повратком на почело објашњава се ставом да је овај свет најгори од свих могућих света. Овај став би се могао оповргнути већ самим проблематизовањем „потребе за повратком на почело”. Расткову заинтересованост за тајне рођења и преегзистенције неопходно је размотрити и са поетичког аспекта, односно кроз његову преокупацију тајнама стварања, дакле не у смислу враћања у златно доба, већ у виду потребе да се проникне у сам процес конструисања света и демистификације првобитности, како би се могло доћи до преобликовања света.

Осим што препознавају књижевни и културноисторијски значај дела Растка Петровића, представљене студије обликују Петровићеву поетику као пресек разнородних филозофских, научних, уметничких тенденција, позивајући се притом на његов критичко-есејистички рад.

Своју аналитичку пажњу студије Милновића, Чабрићеве и Стефановићеве превасходно усмеравају ка збирци *Ошкровење* Растка Петровића, док се студија Предрага Петровића бави романима Растка Петровића, али највећу пажњу посвећује роману *Дан шестии*. Неоспорно, песничка књига *Ошкровење* и роман *Дан шестии* чине највише домете у стваралаштву Растка Петровића. Међутим, значајна су и промишљања других Петровићевих дела, као што је роман *Бурлеска господина Перуна бога грома* у студији Здравка Петровића⁵.

Значајна пажња посвећена је раној поезији Растка Петровића, која се по уметничким донетима не може увек мерити са збирком *Ошкровење*, али антиципира теме и поступке којима ће се Петровић касније служити, док се приповетке тек спорадично помињу. Савремена истраживања дела Растка Петровића додатно би оснажило и бављење Петровићевим путописима и приповеткама, иако је у овим студијама наслућено да се путописи и приповетке данас могу тумачити као видови потраге за новом формом романа.

Свест о „никада до краја прочитаном тексту” присутна је у свим наведеним студијама, па самим тим аутори позивају и на изјашњење, а интерпретација представља и извесну интерпелацију. Милновић указује на „пластичну недовољност” свих интерпретативних приступа поезији Растка Петровића. Предраг Петровић, такође, у свом херменеутичком тумачењу прозе Растка Петровића долази до закључка да „као тумачи књижевности увек имамо посла са неким физички ограниченим или фиксираним текстом или, боље речено, од бескрајних могућности његовог значењског постојања ми својим тумачењем фиксирамо тек једну или неколико њих”. Чабрићева и Стефановићева говоре о отворености и недовршености поетског текста Растка Петровића, о бахтиновском „неразрешивом дијалогу”. Па, ипак, како наводи Милновић, неке одлуке се морају донети. Репрезентативна књижевнотеоријска остварења, којима сва четири аутора обликују своје аналитичке перспективе, обезбеђују легитимност њиховим закључцима, а студије чине објавом новог типа читања Растка Петровића. Све студије представљају видове заједничке тежње савремене науке о књижевности за промишљањем укупног дела Растка Петровића – да се оствари нов приступ тумачењу стваралаштва Растка Петровића и да се осветле нове, у науци необрађене теме Растковог опуса.

Примљен 26. јуна 2015. године
Прихваћен 18. марта 2016. године

5 У домену сличности техника *Бурлеска господина Перуна бога грома* се у студији Здравка Петровића повезује са поетиком постмодерне, али на нивоу тумачења текста аутор не доноси значајнија запажања.

АУТОРИ НАСЛЕЂА

Биљетина Јелена Љ.

Рођена 1977. године у Сомброу. Основне и мастер студије завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду на Катедри за англистику. Од 2005. године ради као предавач на основним и академским студијама на Педагошком факултету у Сомбору. До сада је објавила неколико самосталних и један рад у ко-ауторству. Области научног интересовања: лингвистика, семантика, контрастивна анализа енглеског и српског језика.

jelena.biljetina@gmail.com

Божидаревић Саша В.

Рођен 1967. године у Врњачкој Бањи. Дипломирао је на одсеку за Општу музичку педагогију на Факултету уметности у Приштини, а магистрирао 2010. године на Одесу за музичку теорију ФМУ у Београду. Интересовања Саше Божидаревића за теоријска разматрања усмерена су првенствено на српске хорске ствараоце, инспирисане фолклором, у периоду од Корнелија Станковића до краја XX века. Сфера научно-теоријских интересовања усмерена је и на специфични облик српске соло песме (народна песма уз клавирску пратњу) са посебним освртом на проблеме текстуално-музичке интеграције. Објавио је низ стручних радова из области вокалне музике. Ради као ванредни професор на Факултету уметности у Косовској Митровици, где предаје предмет Анализа вокалне литературе.

sasabozidarevic@gmail.com

Бошковић Ивана В.

Рођена је 1986. године у Краљеву. Дипломирала је 2010. године на Катедри за иберijske студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Школске 2010/2011. године похађала је мастер студије на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Алкали (Алкала де Енарес, Мадрид, Шпанија). Тема мастер програма била је интеркултурна комуникација, тумачење и превођење у државним службама, а тема њеног мастер рада: *Од студентиа превођења до преводиоца у државним службама: како сирес утиче на обављање посла?* Године 2012. уписала је докторске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а од фебруара 2014. ради као сарадник у настави на Катедри за иберijske студије истог факултета. Уже области њеног интересовања су сефардске студије, интеркултурна комуникација и превођење у државним службама. Школске 2014/2015. године почела је да ради у Филолошкој гимназији, као наставник на предметима Шпанска књижевност, Хиспаноамеричка књижевност и Основи превођења (за шпанско одељење).

boskovic.iv@gmail.com

Владисављевић Гордана Ј.

Рођена у Сремској Митровици 1983. године. Након завршене гимназије „Иво Лола Рибар” у Сремској Митровици, школске 2002/2003. уписала је студије енглеског језика и књижевности на Филолошком факултету у Београду. Године 2006. дипломирала је енглески језик и књижевност на Катедри за англистику Филолошког факултета у Београду, а 2009. године на истом факултету је завршила и мастер студије одбраном рада *Word Order Errors in Adult Serbian EFL Learners: A Case Study* под менторством проф. др Катарине Расулић. Тренутно

је студент прве године докторских студија на Филолошком факултету у Београду. Области интересовања су јој примењена лингвистика, употреба рачунара у настави страних језика (CALL), социалингвистика, родне студије. Живи у Новом Саду, где и ради као предметни наставник за енглески језик на Универзитету Едуконс у Сремској Каменици. Удата је и мајка двоје деце.

gordanadobric@gmail.com

Вујић Јелена Љ.

Рођена је у Београду 1969. године. Од 1988. године запослена је на Катедри за енглески језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду где тренутно у звању ванредног професора предаје предмете Дескриптивна граматика енглеског језика I–IV. Аутор је следећих књига: *Основи морфологије енглеског језика* (2006), *Describing English through Theory and Practice, Part I* (2011), *Describing English through Theory and Practice, Part II* (2012). Учествовала је на бројним научним скуповима у земљи и иностранству, а штампала је преко педесет научних радова у домаћим и страним научним часописима и стручним публикацијама. Удружења *Balkanistica*, *American Association for Serbian Studies*, *Philologia*, *International Association of Applied Linguistics*, *Друштво за примењену лингвистику Србије* су само нека од стручних и научних удружења чији је члан. Члан је уређивачких одбора часописа *Philologia*, *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purpose*. Области њеног интересовања су творба речи, контактна лингвистика и пробелм позајмљеница, конструкциона граматика и опис језика као и проблеми везани за еикасно и успешно подучавање и учење страних језика.

jelenajvujic@gmail.com

Грубор Јелена В.

Рођена је 1977. у Крагујевцу. Основне, мастер и докторске студије завршила је на Филолошком факултету, Универзитета у Београду. Запослена је на Државном универзитету у Новом Пазару, Департман за филолошке науке. Од 2003. ради за Основни суд у Крагујевцу као судска преводитељка. Научно-истраживачким радом се бави од 2008. и резултате својих истраживања је представила на више међународних конференција. Такође је публиковала радове у референтним домаћим и иностраним часописима из области примењене лингвистике и социалингвистике. Најужу област интересовања представља испитивање ставова према језику (матерњем, нематерњем) и учењу страног језика.

bram.english@yahoo.co.uk

Драговић Георгина В.

Рођена 1988. године у Швајцарској. Дипломирала и мастерирала је на Катедри за немачки језик и књижевност Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Докторанткиња је на Институту за вишејезичност Филозофског факултета у Фрибуру у Швајцарској. Запослена као лекторка на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на Правном факултету Универзитета Унион у Београду и као наставница немачког језика у једној основној школи у Чачку. Области научног интересовања су глотодидактика, неуродидактика, драмска педагогија, педагогија игре, учење и подучавање граматике страног језика.

g.dragovic@hotmail.com

Зобеница Николина Н.

Рођена 1976. године у Ријеци, ванредни је професор на Одсеку за германистику на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Њена интересовања обухватају историју немачке књижевности (средњи и рани нови век, класичну књижевност, двадесети век), компаративна књижевна и културна истраживања, методе и технике научног рада, књижевно превођење, високошколско образовање и методе наставе књижевности. До сада је објавила преко тридесет радова из тих области у часописима у земљи и иностранству, као и у међународним тематским зборницима. Аутор је монографије *Књижевно дело између естетике и политике: „Лимени добош” Гинџера Граса у Немачкој и Србији 1959–2009*. Преводи књижевна дела са немачког на српски језик.

nikolinazobenica@gmail.com

Јанковић Марија В.

Рођена је 1987. године у Крагујевцу. Основне академске студије завршила је 2010. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, одсек Филологија, смер Немачки језик и књижевност. Мастер академске студије завршила је 2013. године на Економском факултету Универзитета у Крагујевцу, студијски програм Пословна економија и менаџмент, модул Маркетинг, а 2014. године завршила је и мастер академске студије на Филолошко-уметничком факултету. Носилац је бројних домаћих и страних стипендија, више пута је била на студијским боравцима и усавршавањима у земљама немачког говорног подручја. Тренутно је студент прве године докторских студија на Филолошко-уметничком факултету, на модулу Наука о језику.

marijajankovic@yahoo.com

Јосијевић Јелена М.

Рођена 1987. године у Крагујевцу. Завршила је основне студије на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу на групи за Енглески језик и књижевност. Дипломирала је на мастер студијама 2011. на истој катедри. Тренутно је студент друге године докторских студија на Филолошко-уметничком факултету, модул: Наука о језику.

jelenajosijevic@yahoo.com

Ковач Јелена М.

Рођена је 1983. године у Сарајеву. Године 2011. завршила је основне студије на Филолошком факултету у Београду, а наредне године и мастер студије на истом факултету. Од 2012. године похађа докторске студије и ради као сарадница у настави на Катедри за иберijske студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Области њеног интересовања су сефардске студије, социолингвистика, примењена лингвистика и когнитивна лингвистика. Током докторских студија учествовала је на неколико конференција. Објавила је научни рад у часопису за књижевност, језик, уметност и културу *Лийар* под насловом „Истраживања угрођених језика у породичном, образовном домену и домену локалне заједнице са циљем одржања језика и језичке ревитализације”. Прихваћен јој је за објављивање рад у Зборнику са VI научног скупа младих филолога Србије под насловом „Одабир шпанског језика као изборног предмета на Филолошком

факултету у Београду под утицајем језичких идеологија и ставова према шпанском језику”.

kovac.jelena@gmail.com

Кодела Слободан А.

Рођен је у Нишу 1964. године и ванредни је професор на Факултету уметности у Нишу, на Одсеку за музичку уметност, Катедра за солфеђона предметима Солфеђо и Методика наставе солфеђа на основним и мастер академским студијама. Аутор је већег броја радова презентованих на домаћим и међународним научним скуповима. Коаутор је монографије *Словенци музичари у нишком крају* и аутор уџбеника: *Солфеђо шроглас*, *Солфеђо двоглас*, *300 канона (коаутор)* и *Традиционално певање нишког и лесковачког краја у музичкој настави*. Ангажован је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу (ФИЛУМ) на предмету Солфеђо.

kboban64@gmail.com

Мандић Биљана Љ.

Рођена је у Соколцу (БиХ) 1973. године. Доцент је на Катедри за музичку теорију и педагогију Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Дипломирала (1997) и магистрала (2000) на Факултету музичке уметности у Београду на предмету Методика општег музичког образовања. Прва је жена Српкиња која је одбранила докторат на Православном богословском факултету у Београду (2007). У оквиру свог научног деловања на специфичан начин остварује синтезу две методике – Методике општег музичког образовања и Методике религијске наставе. Објавила је преко двадесет научних радова различитих категорија. Учествовала је на бројним домаћим и међународним научним скуповима и Пројектима из области наставе и музичке педагогије. Аутор је шест уџбеника за предмет Музичка култура у основној школи и коаутор два методска приручника за наставу музичке културе. Реализује наставу из предмета Методика општег музичког образовања на основним и мастер академским студијама.

biljana.mandic@gmail.com

Марковић Оливера С.

Рођена 1989. године у Нишу. Основне студије србистике завршила 2013. године на Филозофском факултету у Нишу. На департману за српску и компаративну књижевност на истом факултету године 2015. одбранила мастер рад под називом „Аутобиографија о другом: аутобиографски романи Џ. М. Куџија”. Године 2014. била ангажована као студент демонстратор за предмет Епска народна књижевност на Филозофском факултету у Нишу. Објављивала у домаћим часописима. Предмети интересовања: наратологија, теорије читања, постколонијална књижевност, модерна и постмодерна књижевност, српска књижевност 20. и 21. века.

oliveraomarkovic@gmail.com

Матић Александра Д.

Рођена је 1990. године у Крагујевцу. Основне и мастер студије завршила је на Катедри за српски језик и књижевност Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. На истом факултету похађа и докторске студије (мо-

дул: Српска књижевност). Поље њеног научног интересовања обухвата усмену књижевност, фолклорне и митске обрасце српске аванградне књижевности.
matic.aleksandra@yahoo.com

Мелић Катарина В.

Рођена је 1967. год. у Montbéliard-у (Француска). Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, магистрирала на Универзитету Carleton у Отави (Канада), а докторирала на Универзитету Queen's у Кингстону (Канада). Предаје на Филолошком-уметничком факултету у Крагујевцу, на Катедри за романистику (основне, мастер и докторске студије). Бави се проучавањем савременог француског романа, књижевности Шое, књижевности у егзилу, књижевности Квебека, односа историје и фикције, као и женом у француској и франкофоној књижевности. Аутор је једне монографије, уредник два зборника; учествовала је на више међународних и националних конференција и публиковала је низ научних и стручних радова.
katarinamelic@yahoo.fr

Нешић Павковић Милена Р.

Рођена је 1987. године у Крагујевцу. Основне и мастер студије завршила је на одсеку за германистику на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на коме 2013/2014. године уписује докторске студије, модул Наука о књижевности. За време студија боравила је на Универзитету у Констанцу као стипендиста ДААД-а. Од 2014. године запослена је као асистент на Филолошко-уметничком факултету, на Катедри за германистику. Области интересовања: немачка књижевност друге половине 20. века, књижевност егзила, књижевност у Источној Немачкој, Брехт и епско позориште.
milena.nesic@yahoo.de

Николић Часлав В.

Рођен је 1983. године у Пећи. Основне студије завршио је 2006. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Магистарски рад *Проблем биографског метода и биографија Пера Слијепчевића* одбранио је 2008. године на Филозофском факултету (Пале) Универзитета у Источном Сарајеву. Докторску дисертацију *Политички и идеолошки хоризонти у романима, есејима и новинским чланцима Милоша Црњанског* одбранио је 2011. године. Запослен је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, као доцент на Катедри за српску књижевност. Поље интересовања: српска књижевност 20. века.
caslav.nikolic@gmail.com

Половина Нина Ж.

Рођена је 1974. у Загребу, а школовала се у Загребу и Крагујевцу. Студирала је на Филолошком факултету у Београду, на одсеку за Немачки језик и књижевност. Као стипендиста ДААД-а четврту годину студија провела је на Хумболтовом универзитету у Берлину. Дипломирала је 1999. године на Филолошком факултету у Београду где је и магистрирала 2007. године одбравивши рад „Концептуализација жене у рекламном дискурсу штампаних медија на немачком и српском језику”. Прво радно искуство стекла је као лектор на Филолошком факултету у Београду, а од 2001. године ради као наставник за предмет Немач-

ки језик, на Саобраћајном факултету у Београду. Хонорарно је ангажована и на Електротехничком факултету у Београду. Учествовала је на бројним стручним семинарима, конгресима и курсевима за стручно усавршавање у земљи и иностранству. Активни је учесник на међународним и националним пројектима. Говори немачки и енглески језик. Области њеног интересовања су лингвистика текста, социолингвистика и немачки језик струке.

n.polovina@sfbg.ac.rs

Рађеновић Милица Б.

Рођена је 1984. године у Новом Саду. Завршила је основне и мастер студије из англистике на Филозофском факултету у Новом Саду. Од 2010. године ради као хонорарни сарадник у настави, а од 2012. као наставник страног језика на Факултету за правне и пословне студије у Новом Саду. Уписује докторске академске студије из књижевности 2011. године. Области интересовања и научно-истраживачког рада су: настава енглеског језика за посебне намене, англистика и англофона књижевност.

radjenovic.mi@gmail.com

Ристовић Зоран Ж.

Рођен је 1979. године, у Атеници, Чачак, Република Србија. Основну школу је завршио у Косјерићу, а гимназију у Пожеги. Дипломирао је на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду одсек Англистика, 2004. године. Од 2004. године је у сталном радном односу у Основној школи „Мито Игумановић” у Косјерићу. Магистрирао је на Филолошком факултету у Београду 2012. године. Тренутно је на докторским студијама на Филолошком факултету у Београду, тема докторске дисертације је „Кумулативни ефекти експлоатације вишејезичних корпуса у настави страних језика”. Сарађивао је са Штабом Војске Србије и Црне Горе на спровођењу шестомесечних курсева енглеског језика за високе официре Команде Против-ваздушне одбране у Чачку 2004. и 2005., са фабриком цемента „Титан” из Косјерића као преводилац уговора и административно-правних аката, 2006–2012, преводилац за НИС-Гаспром Нефт 2012., а у периоду 2007–2012. преводилац за међународне скупове и конференције за Факултет техничких наука у Новом Саду, Катедра за механику флуида и хидропнеуматске системе. Од 2010. године је лектор за енглески језик за двојезични научни часопис за дигиталну хуманистику *INFOtheca – journal of informatics and librarianship* који издаје Заједница библиотека универзитета у Србији. Посебна поља интересовања: корпусна лингвистика, когнитивна лингвистика, методика наставе енглеског језика.

ristoviczoran@gmail.com

Стипанчевић Ана И.

Рођена 1984. године у Новом Саду, асистент је на Одсеку за германистику на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Њена интересовања обухватају образовање наставника, дидактику и методiku наставе немачког језика, са тежиштем на медијалној дидактици и иновацијама у настави. До сада је објављивала радове у националним часописима, као и у међународним тематским зборницима.

stipancevic.ana@gmail.com

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу (Word, **пожељно у формату .rtf**, могуће и у формату .doc и, ако користите Word 2010 или новији (не 2007) формату .docx), на електронску адресу редакције *Наслеђа*: nasledje@kg.ac.rs, **заједно са потписаном Изјавом аутора у PDF формату**.

Изјава аутора је гаранција поштовања **обавезе према научним и етичким принципима и правилима**, у складу са међународним стандардима. Радови достављени уредништву ради објављивања у часопису *Наслеђе* морају представљати **резултат сопствених истраживања** и не смеју кршити ауторска права или права било које треће стране. У радовима се морају поштовати сва правила цитирања и референцирања извора и секундарне литературе (**не сме бити плагијаризма** у било ком облику). Радови **не смеју бити претходно објављени** у било којој другој публикацији под било којим другим насловом, нити у сличном нити у мало измењеном облику, те не смеју бити претходно објављени на неком другом језику. Радови **не смеју бити предати ради објављивања било којој другој публикацији** у земљи или иностранству док уредништво часописа *Наслеђе* не извести аутора/е о крајњој одлуци о публиковању рада.

2. **Дужина рукописа**: до 15 страница (28.000 карактера, не рачунајући размаке).
3. **Формат**: *фонт*: Times New Roman; *величина фонта*: 12; *размак између редова*: Before: 0; After: 0; Line spacing: Single.
4. **Параграфи**: *формат*: Normal; *први ред*: увучен аутоматски (Col 1).
5. **Име аутора**: Наводе се име(на) аутора, средње слово (препоручујемо) и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.
6. **Назив установе аутора (афилијација)**: Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (од пуног регистрованог назива до унутрашње организационе јединице – универзитет, факултет, центар / одсек / катедра). Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.

7. **Контакт подаци:** Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог.
8. **Језик рада и писмо:** Језик рада може бити енглески, српски, руски, немачки, француски или неки други европски, светски или словенски језик, раширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. Ипак, **радови из англофоне филологије морају бити на енглеском језику.** Писмо на којем се штампају радови на српском језику јесте ћирилица.
9. **Наслов:** Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.
10. **Апстракт:** Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
11. **Кључне речи:** Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан апстракт. У чланку се дају непосредно након апстракта. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
12. **Претходне верзије рада:** Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.
13. **Навођење (цитирање) у тексту:** Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. **Захтева се следећи систем цитирања:**
 ... (Ivić 2001: 56–63)..., / (в. Ivić 2001: 56–63)..., / (уп. Ivić 2001: 56–63)... / М. Ивић (2001: 56–63) сматра да...[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „” / ’’]
14. **Напомене (фусноте):** Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, знаке о коришћеним изворима итд., али **не могу бити замена за листу референци** (види под 16), **нити могу заменити горе захтевани начин навођења (цитирања) у тексту** (види под 13). [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

15. **Табеларни и графички прикази:** Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

16. **Листа референци (литература):** Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. **Референце се наводе латиницом** и исписују на доследан начин, абecedним редоследом. Референце изворно публиковане ћирилицом или неким другим писмом могу се (иако то није неопходно и није препоручљиво) након обавезног латиничног облика (у који се такве референце морају транслитеровати), према у даљем тексту наведеним примерима, са назнаком [orig.], навести у свом оригиналном облику.

Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. **Референце се не превode на језик рада.** Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Jakobson 1978: R. Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Prosveta. [orig.]
Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Огледи из поезике*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Radović 2007: B. Radović, *Putevi opere danas*, Kragujevac: *Nasleđe*, 7, Kragujevac, 9–21. [orig.] Радовић 2007: Б. Радовић, Путеви опере данас, Крагујевац: *Наслеђе*, 7, Крагујевац, 9–21.

[ЗА ПРИЛОГ У ЗБОРНИКУ]

Radović-Tešić 2009: M. Radović-Tešić, *Korpus srpskog jezika u kontekstu savremenih jezičkih razdvajanja*, u: M. Kovačević (red.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. I, *Srpski jezik u upotrebi*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 277–288. [orig.] Радовић-Тешић 2009: М. Радовић-Тешић, Корпус српског језика у контексту савремених језичких раздвајања, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, *Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филошко-уметнички факултет, 277–288.

[за радове штампане латиницом]

Biti 1997: V. Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Lajons 1970: J. Lyons, *Semantics I/II*, Cambridge: Cambridge University Press.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Plotnjikova 2000: А. А. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a, b, c* или *a, б, в*, нпр.: 2007*a*, 2007*b* или 2009*a*, 2009*b*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Simić, Ostojić*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *и др*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Lič²1981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth *etc.*: Penguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format)]

Поступак цитирања докумената преузетих са Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиџе*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Veltman, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d>>. 02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Нпр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Tesla, Nikola. *Encyclopedia Britannica*. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/588597/Nikola-Tesla>>. 29. 3. 2010.

17. **Резиме:** Резиме рада јесте у ствари апстракт или проширени апстракт **на енглеском језику** (искључиво на енглеском). Ако је језик рада енглески, онда је резиме обавезно на српском или неком од словенских или светских језика (осим енглеског). Резиме се даје на крају чланка, након одељка *Листа референци (лиџература)*. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

18. **Биографија:** У биографији, коју треба слати као засебан фајл (Word, формати .doc или .docx), која не треба да прелази 250 речи, навести основне податке о аутору текста (година и место рођења, институција у којој је запослен, области интересовања, референце публикованих књига).

Уредништво

Наслеђа

Уредништво / Editorial Board

Проф. др Драган Бошковић / dr Dragan Bošković, Associate Professor

Главни и одговорни уредник / Editor in Chief

Доц. др Никола Бубања / dr Nikola Bubanja, Assistant Professor

Оперативни уредник / Managing editor

Мр Валерија Каначки	Mr Valerija Kanački, Assistant Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Доц. др Сања Пајић	Dr Sanja Pajić, Assistant Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Никола Рамић	Dr Nikola Ramić, Associate Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Катарина Мелић	Dr Katarina Melić, Associate Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Анђелка Пејовић	Dr Anđelka Pejović, Associate Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Божинка Петронијевић	Prof. Božinka Petronijević, PhD
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо	Prof. Persida Lazarević di Ćakomo, PhD
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија	The G. d'Annunzio University, Pescara, Italia
Проф. др Ала Татаренко	Prof. Ala Tatarenko, PhD
Филолошки факултет Универзитета	Faculty of Philology, "Ivan Franko"
„Иван Франко”, Лавов, Украјина	National University of Lviv, Ukraine
Проф. др Михај Радан	Prof. Mihaj Radan, PhD
Факултет за историју, филологију и теологију,	Faculty of Letters, History and Theology,
Темишвар, Румунија	Timisoara, Romania
Проф. др Димка Савова	Prof. Dimka Savova, PhD
Факултет за словенску филологију,	Faculty of Slavic Studies,
Софија, Бугарска	Sofia, Bulgaria
Проф. др Јелица Стојановић	Prof. Jelica Stojanović, PhD
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора	Faculty of Philosophy in Nikšić, Montenegro
др Хуан Раес Падиља	Juan Ráez Padilla
ванредни професор (Profesor Contratado Doctor)	Associate Professor (Profesor Contratado Doctor)
Универзитет у Хаену, Шпанија	University of Jaen, Spain
др Марија Луиса Перес Кањадо	María Luisa Pérez Cañado
ванредни професор (Profesora Titular de Universidad)	Associate Professor (Profesora Titular de Universidad)
Универзитет у Хаену, Шпанија	University of Jaen, Spain

Секретар уредништва / Editorial assistant

Јелица Вељовић / Jelica Veljović

Преводац и лектор (енглески) / Translator and proofreader (English)

Александар Радовановић / Aleksandar Radovanović

Лектор / Proofreader

Јелена Петковић / Jelena Petković

Ликовно-графичка опрема / Artistic and graphic design

Слободан Штетић / Slobodan Štetić

Технички уредник / Technical editor

Стефан Секулић / Stefan Sekulić

Издавач / Publisher

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац / Faculty of Philology and Arts Kragujevac

За издавача / Published by

Радомир Томић / Radomir Tomić

Декан / Dean

Адреса / Address

Јована Цвијића б.б, 34000 Крагујевац/Jovana Cvijića b.b, 34000 Kragujevac

тел/phone (+381) 034/304-277

e-mail: nasledje@kg.ac.rs

www.filum.kg.ac.rs/Филум/Издавачка делатност

Жиро рачун (динарски)

840-1446666-07, партија 97

Сврха уплате: Часопис „Наслеђе”

Штампа / Print

Занатска задруга „Универзал” Чачак / Zanatska zadruga „Univerzal“ Čačak

Тираж / Impression

150 примерака / 150 copies

Наслеђе излази три пута годишње / *Nasleđe* comes out three times annually

Publication of the Journal has been sponsored by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

НАСЛЕЂЕ : часопис за књижевност, језик, уметност и културу = journal of Language, Literature, Art and Culture / главни и одговорни уредник Драган Бошковић. - Год. 1, бр. 1 (2004)- . - Крагујевац (Јована Цвијића бб) : Филолошко-уметнички факултет, 2004- (Чачак : Универзал). - 24 cm

Три пута годишње
ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац)
COBISS.SR-ID 115085068